T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ARAPÇA ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI

‘ALÎ B. MES‘ÛD B. MAḤMÛD EL-FERĞÂNÎ’NİN EL-MUSTEVFÂ Fİ’N-NAḤV ADLI ESERİNDE KONULARI İŞLEME YÖNTEMİ, KOYDUĞU KURALLAR VE ELE ALDIĞI BAZI NAHİV KONULARI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Hacı YILMAZ

Ankara - 2008

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ARAPÇA ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI

‘ALÎ B. MES‘ÛD B. MAḤMÛD EL-FERĞÂNÎ’NİN EL-MUSTEVFÂ Fİ’N-NAḤV ADLI ESERİNDE KONULARI İŞLEME YÖNTEMİ, KOYDUĞU KURALLAR VE ELE ALDIĞI BAZI NAHİV KONULARI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Hacı YILMAZ

Danışman
Prof. Dr. Musa YILDIZ

Ankara - 2008

Hacı YILMAZ'ın **'Alî b. Mes'ûd b. Maḥmûd el-Ferğânî'nin el-Mustevfâ fi'n-Naḥv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları** başlıklı tezi, 16.07.2008 tarihinde jürimiz tarafından Arapça Öğretimi Anabilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı	İmza
Başkan:	.....
Üye (Danışman):	.....
Üye :	.....
Üye :	.....
Üye :	.....

ÖN SÖZ

Bugüne kadar Arap dili grameri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Yaklaşık 7 asır önce yazılan bu eser, Arap dili gramerinin konularına yeni bir yorum getirmekte ve konuları ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu çalışma, eserin bir Türk tarafından yazılmış olması nedeniyle hem ecdâdın eserlerinin tanıtımı ve ilim dünyasına kazandırılması hem de Türklerin Arap diline yaptıkları hizmetleri ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

İlim dünyası tarafından pek tanınmayan bu eser hakkında, şimdiye kadar tek çalışmayı Mısırlı dilci Muhammed Bedevî el-Mahtûn yapmıştır. el-Mahtûn 1987 yılında eserin tahkikini yaparak değerli bir çalışma ortaya koymuştur.

Bu tez, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde; konunun önemi, amacı, kapsamı, nahiv ilminin tanımı ve el-Ferğânî'ye kadar yapılan nahiv çalışmaları ile yazarın hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. Yazarın nahiv ilmine katkılarına da yer verilmiştir.

Birinci bölümde; *el-Mustevfâ*'nın el yazmalarından, konuları işleme yönteminden, kullandığı şâhit beyitlerden, esere yönelik eleştirilerden, eserdeki bazı dil kuramlarından ve müellifin kullandığı terimlerden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, *el-Mustevfâ*'da ölçme-değerlendirme yöntemi ve sözel değerler konuları ele alınmıştır. 37 sözel değerden bahsedilmiştir. Bunlardan 21'i olumlu, 16'sı ise olumsuzdur.

Üçüncü bölümde ise, eserde 39 başlık altında verilen nahiv kuralarından bir kısmı Arapça-Türkçe karşılıkları ve örnekleriyle verilmiştir. Burada genellikle yazarın diğer nahivcilerden farklı görüş belirttiği kurallar seçilmiştir. Bu bölümde ele alınan nahiv kuralları, Mısır Kâhire Üniversitesinden temin ettiğimiz, Muhammed el-Maḫtûn'un 1987 yılında yaptığı tahkikten seçilen bölümlerden oluşmaktadır.

Çalışmam süresince, her türlü desteğini benden esirgemeyen ve tezimde büyük emeği olan danışman hocam Prof. Dr. Musa YILDIZ'a, öneri ve yardımlarıyla önüme yeni ufuklar açan Doç. Dr. Nurettin CEVİZ ve Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖZAY'a, tezin Türk dili ile ilgili bölümlerinde desteğini gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Kemalettin DENİZ'e, eserin tahkikini Mısır'dan bize ulaştıran Yrd. Doç. Dr. Güray KIRPIK'a ve özellikle doktora çalışmam boyunca tam destekleriyle yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Hacı YILMAZ

Ankara - 2008

Tezin Adı: "Alî b. Mes'ûd b. Maḥmûd el-Ferğânî'nin, *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv* Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları"

ÖZET

Bu tez, "'Alî b. Mes'ûd b. Maḥmûd el-Ferğânî'nin, *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv* Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları" ismini taşımaktadır. Tez, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Arapça Öğretimi Anabilim Dalı'nda yapılmıştır. Tez danışmanı Prof. Dr. Musa YILDIZ'dır. Tez, Haziran 2008'de Ankara'da xii+321 sayfa olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışma, yaklaşık 700 yıl önce yazılmış bir eser üzerinde yapılmıştır. Üzerinde çalışılan eser, Arap gramerinin sadece nahiv bölümünü içermekte olup, iki ciltten meydana gelmektedir. Dünyada dört yazma nüshası bulunan eserin en önemli nüshası, müellifin kendi yazısından kopyalanan ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu'nda bulunan şeklidir. Bu yazma nüsha incelenmiş ve çalışmanın bazı bölümlerinde kullanılmıştır. Eser hakkında tek bir çalışma yapılması ve eserin kimi bilim adamlarınca Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından sonra en önemli gramer kitabı sayılması, eser üzerinde çalışma yapılmasının en önemli nedenlerinden biridir.

Bu çalışmadaki amaç, böyle değerli bir eseri ilim dünyasına tanıtmak ve Türklerin Arap diline hizmetlerini ortaya koymaktır. Çalışma, tarama ve tasnif yöntemi kullanılarak yapılmış, elde edilen bulgular giriş ve üç ana başlık altında incelenmiştir. Çalışma sonunda, yazarın önceki ilim adamlarının fikirlerinden yararlandığı, ancak bilgi dağarcığı içinde konuları yorumlayarak kendine has bir üslup ve bakış açısı da geliştirdiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın hem klâsik Arap gramerini araştıracak olanlara hem de modern ve klâsik gramer kaynaklarını karşılaştıracak araştırmacılara faydalı olacağı kanaati taşınmaktadır.

Name of dissertation : "Rules that were set and some of the grammar topics that were approached in el-Mustevfâ fi'n-naḥv by 'Alî b. Mes'ûd b. Maḥmûd el-Ferğânî "

SUMMARY

This dissertation includes topics that were analysed, rules that were set and some of the grammar topics that were approached in el-Mustevfâ fi'n-naḥv by 'Alî b. Mes'ûd b. Maḥmûd el-Ferğânî. The dissertation is prepared by the Gazi University School of Education, Arabic Department. The study end of 2008, xii+321 papers.

The subject of our study is an Arabic grammar book that was written about 700 years ago. In fact it just examines the section of the Arabic grammar concerning nouns. The book is in two volumes, and there are four hand written copies of it in the world. The most complete version, which has been copied from the writer's own script, is in Istanbul. Only one study of this book has been conducted before. That study is an edition critique that was done by Muhammad Badawi al-Mahtun in 1987 in Egypt.

The aim of my study is to make such a book known to the scientific community and produce another example of the service that Turks provide to the Arabic language. The study has used the search method, and findings are examined in three sections.

It is believed that the study will be useful both to those conducting research into the knowledge of grammar in the classical period, and to those who will conduct research into the sources of modern and classical grammar.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖN SÖZ ……. i
ÖZET…….…… iii
SUMMARY……..... iv
İÇİNDEKİLER ……...…….. v
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ…….…….. xii
KISALTMALAR CETVELİ ……... xiii

GİRİŞ……. 1

0.1.Konunun Önemi ve Amacı…… 2
0.2.Yöntem ...…….. 4
0.2.1. Sınırlılıklar…….. 4
0.2.2.Varsayımlar…….…… 4
0.2.3. Araştırmanın Modeli…….…….. 5
0.2.4. Evren ve Örneklem……. 5
0.2.5. Verileri Toplama Teknikleri……..…… 5
0.2.6. Verilerin Analizi…… 6
0.3. Konuyla İlgili Kaynaklar ……...… 6
0.3.1. Asıl Kaynaklar……..……... 6
0.3.2. İkincil Kaynaklar……...……. 6
0.3.3. Çağdaş Kaynaklar …….……. 7
0.4. Nahvin Tanımı, Önemi, Mahiyeti ve Konusu ….…… 8
0.4.1. Nahvin Tanımı, Önemi ve Mâhiyeti……..……. 8
0.4.2. Nahvin Konusu……... 9
0.5. Tarihsel Arka Plan, Nahiv İlminin Doğuşu ve İlk Nahiv Çalışmaları ……. 10
0.5.1. Tarihsel Arka Plan…….. 10
0.5.2. Nahiv İlminin Doğuşu ve İlk Nahiv Çalışmaları……..... 11

0.6. Arap Gramer Ekolleri ve el-Ferğânî'ye Kadar Nahiv Çalışmaları 20
0.7. Çağdaş Dönemde Gramer Çalışmaları ve Bu Konudaki Tartışmalar..... 27
0.8. el-Ferğânî'nin Hayatı 30
0.8.1. Adı, Künyesi ve Lakabı..... 30
0.8.2. Doğumu ve Yetişmesi 33
0.8.3. İnancı 36
0.8.4. Arkadaşları 38
0.8.5. Hocaları ve Öğrencileri 40
0.8.6. Yaşadığı Dönemde İlmî Hayat 40
0.8.7. İlmî Kişiliği ve Bilimsel Ahlâkı 41
0.8.8. el-Ferğânî'nin Nahiv Hakkındaki Görüşleri 46
0.8.9. el-Ferğânî'nin Nahiv İlmine Getirdiği Yenilikler 49
0.8.9.1. Yeni Kurallar..... 49
0.8.9.2. Yeni Tarifler..... 53
0.8.10. Ekolü..... 55
0.8.11. Ölümü 57
0.8.12. Eserleri 59

I. BÖLÜM

EL-FERĞÂNÎ'NİN EL-MUSTEVFÂ'SI VE KONULARI İŞLEME YÖNTEMİ..... 61
1.1. el-Mustevfâ fi'n-Naḥv..... 62
1.1.1.Eserin Tespiti ve Değeri..... 62
1.1.2.Eserin Yazılış Sebebi ve Amacı 64
1.1.3.Eserin El Yazma ve Mikrofilm Nüshaları 65
1.1.3.1. Türkiye'deki Nüshaları 65
1.1.3.1.1. Süleymâniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Nüshası..... 65
1.1.3.1.2. Süleymâniye Kütüphânesi Cârullâh Efendi Nüshası..... 66
1.1.3.2. Mısır Nüshası 68
1.1.3.3. Chester Beatty Nüshası..... 69

1.1.3.4. Riyâd İmâm Üniversitesi Merkez Kütüphane Nüshası …… 69
1.1.4. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar ……. 70
1.1.5. Eserde Ele Alınan İlim Dalları ……... 73
1.1.5.1. Kırâat İlmi ……... 74
1.1.5.2. Lehçe İlmi ……... 74
1.1.5.3. Kıyâs İlmi …… 75
1.1.5.4. Sözlük Bilimi……... 76
1.1.5.5. Belâgat İlmi…….. 77
1.1.5.6. Dilbilim ……... 78
1.1.5.7. Aruz İlmi…….. 78
1.1.6. el-Mustevfâ'nın Daha Sonraki Eserlere Etkisi …….. 80
1.1.7. Müellifin Etkilendiği Nahivciler …… 80
1.2.Konuları İşleme Yöntemi ……. 82
1.2.1.Ayrıntılı Başlıklar…… 82
1.2.2.Tarifli ve Tarifsiz, Doğrudan Konuya Giriş ……... 115
1.2.2.1. Tarifli Konuya Giriş …… 116
1.2.2.2. Tarifli Konuya Giriş Hakkında Bir Değerlendirme …… 117
1.2.2.3. Tarifsiz, Doğrudan Konuya Giriş ……... 118
1.2.2.4. Tarif Yapmayışının Sebebi Ne Olabilir? ……... 119
1.2.2.5. Ayrıntılı Başlıklarla İlgili Genel Değerlendirme …… 120
1.2.3.Arapça Gramer Öğretimindeki Üslubu ve Kullandığı Yöntem ……..… 123
1.3. el-Mustevfâ'da Kullanılan Şevâhid ……..... 137
1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm …….. 137
1.3.2. Hadîs-i Şerîf ……... 139
1.3.3. Arap Kelamı……... 140
1.3.4. Şiir……..……..…… 141
1.3.5. Atasözleri/Deyimler/Kalıp İfâdeler ……...… 142
1.4. Esere Yönelik Eleştiriler……..…… 143
1.5. el-Mustevfâ'daki Bazı Dil Nazariyeleri/Kuramları ……..……...…… 147
1.5.1. Âmil/Etken Kuramı……. 147
1.5.2. Hazf/Eksilti Kuramı…… 151
1.5.3. Kuvvet Kuramı ……..….. 153

1.5.4. Taʿlîl/Nedensellik Kuramı ……. 156
1.6. el-Mustevfâ'da Kullanılan Nahivle İlgili Terimler ve Kalıp İfâdeler…….. 158

II. BÖLÜM
EL-MUSTEVFÂ'DA ÖLÇME-DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ
VE SÖZEL DEĞERLER…… 180
2.1.Ölçme Değerlendirme ……..…. 181
2.1.1. el-Mustevfâ'da Nesnellik ……... 182
2.1.1.1. Kalıplama/Formüle etme……..….. 186
2.1.1.2. Müfretleme Yöntemi İle İrab …….. 187
2.1.1.3 Basamaklı Müterâdif/Yedek Cümle Elde Etme……..... 188
2.2. Sözel Değerler ……..…… 189
2.2.1. Olumlu/Geçerli Değerler…….……..…… 189
2.2.1.1. Ḥadd/Anakural …… 190
2.2.1.2. Câiz/Geçerli…… 197
2.2.1.3. Mustaḳîm/Doğru ……..… 200
2.2.1.4. Ḳıyâs/Anakural ……... 202
2.2.1.5. Aḳyes/Kıyasa daha uygun ……... 203
2.2.1.6. Evlâ/Daha uygun ……..…… 204
2.2.1.7. Ecrâ/Daha yerinde…… 204
2.2.1.8. Aḥsen/Pekiyi, en iyi……. 205
2.2.1.9. Aḳvâ/Daha kuvvetli …… 206
2.2.1.10. Aʿraf/Daha yaygın, çok bilinen …… 207
2.2.1.11. Ekṣer/Daha yaygın……..… 207
2.2.1.12. Ecved/Pekiyi…….. 207
2.2.1.13. Keṣîr/Çok iyi…….. 207
2.2.1.14. Ḥasen/Güzel……... 208
2.2.1.15. Eḫaffu/Daha hafif……..... 208
2.2.1.16. Emṣel/Daha doğru……..... 209
2.2.1.17. Aḳrab/Daha yakın……...……... 209

2.2.1.18. Ḳarîb/Yakın ……..…. 210

2.2.1.19. ʿİnde ekṣerihim/Çoğunlukla, çoğuna göre……... 210

2.2.1.20. Vechu'ş-şâyiʿ il-ḥasen /Yaygın, güzel şekliyle……. 210

2.2.1.21.Eşeffu'l-vucûh/En iyi şekil ……..…….. 211

2.2.2.Olumsuz/Geçersiz Değerler…….. 211

2.2.2.1.Lem yeḳul/demedi, lem neḳul/demedik, lâ yuḳâl/denilmez, lâ teḳûlu/demezsin…… 211

2.2.2.2. Ḍaʿîf/Zayıf …….. 212

2.2.2.3. Ḳabîḥ/Çirkin-Berbat…….……... 213

2.2.2.4.Lem yaḥsun/Güzel olmaz …… 214

2.2.2.5. Lem yecuz/Geçersiz…….…… 215

2.2.2.6. Baʿîd/Uzak …….. 217

2.2.2.7. Ebʿad/Daha uzak…….. 218

2.2.2.8.Ğalat/Yanlış…….. 218

2.2.2.9. Ḳalîl/Az işlek……..... 218

2.2.2.10.Şaẕẕ/Kural dışı…… 219

2.2.2.11. Lem yestaḳîm/Doğru olmaz …….. 220

2.2.2.12. Muḥâl/Saçma …… 220

2.2.2.13. Leyse bi'l-aḳvâ/Uygun değil, doğru olmaz…….…….. 220

2.2.2.14.Edʿaf/Daha zayıf……..…….. 221

2.2.2.15.Lem Yunṣıf/İnsaf etmedi, doğru söylemedi……..…… 221

2.2.2.16.et-Tevehhüm/Sanma, tahmin ……...…… 222

2.2.2.17.el-Ferğânî'nin Ölçme ve Değerlendirme Yöntemi İle İlgili Değerlendirme…… 222

2.2.3.Çoktan Seçmeli Soru Yöntemi ……..... 223

III. BÖLÜM

ʿALÎ B. MESʿÛD B. MAḤMÛD EL-FERĞÂNÎ'NİN EL-MUSTEVFÂ Fİ'N-NAḤV'INDA ELE ALDIĞI BAZI NAHİV KONULARI……...…… 226

3.1. Söz Üç Kısma Ayrılır …….. 228

3.2.Fiil ve Çeşitleri ……. 229
3.3.Muʿrab ve Mebni …….. 230
3.3. 1. Muʿrab ve Mebnî'nin Bazı Bölümleri…….…….... 231
3.4. Çekimli ve Çekimsiz İsimler …… 232
3.4.1. Çekimsiz isimler dokuz şekilde fiile benzer ……. 233
3.5. Tesniye (ikil) ve Cemʿi (çoğul) ……... 237
3.5.1. Zamirlerde ve Fiillerde İkillik ve Çoğulluk……... 240
3.5.2 İşaret İsimleri ve Benzerlerinde İkillik ve Çoğulluk ……..... 242
3.6. Muʿrab (değişken) Kelimelerin Bölümleri …….. 243
3.6.1. Muʿrab Bir Kelimenin Sonuna Geldiklerinde İllet Harflerinin Durumu... 244
3.7. Etkenlerin Sayılması ve Etkilerindeki Sebepler …….. 245
3.7.1. Fiil ve Fâil ……. 246
3.7.2. Donuk/Câmid Fiiller ve Teaccüb…….. 248
3.7.3. Üstünlük İsmi/Sıfatlarda Üstünlük Derecesi …… 248
3.7.4. İsmu'l Fâʿil/ortaç, İsmi Mefʿûlün, Masdar ve Sıfatu'l-Müşebbehe'nin Fiilin İşlevini Görmesi…… 249
3.8. Zarfların işlevleri…….. 253
3.9. Mübteda/Birincil İsim ve İlgili Kurallar …….. 253
3.10. Mübtedanın Haberi ve İlgili Konular …….…… 257
3.11. Haberin Başına Fâ'nın Gelmesi …….…… 259
3.12. Kâne ve Benzerleri …….…… 261
3.13. İnne ve Benzerleri …….……. 267
3.14. Lâ ve Onunla İlgili Konular…….…….. 270
3.15. Fiil ve Bölümleri…….…..... 272
3.16. Zarflar ve Kuralları…….……... 273
3.17. Hal/Durum Zarfı ve Kuralları …….……... 274
3.18. Mefʿûlün Maah/Beraberlik Tümleci …….…… 276
3.19. Masdar ve Özellikleri……. 277
3.20. İstisna ……..... 279
3.21. Temyiz/Açıklama Tümleci ……..... 282
3.22. Nidâ/Ünleme, Çağırma ……..… 283
3.23. Terḫîm/Münadanın Sonundan Harf Düşürme……..... 286
3.24. Nudbe/Ağıt, Üzüntü……...… 287

3.25. Cer Harfleri ve Kuralları……...…. 289
3.26. Muzaf İleyh/Tamlayan isim …….……... 290
3.27. Sıfat/Niteleyen…….…..……. 291
3.28. Atfu'l- Beyan/Açıklama Atfı……..……... 293
3.29. Te'kîd/Pekiştirme ……..……..… 294
3.30. Bedel……..……..... 295
3.31. Atıf ……..……... 295
3.32.Muzari Fiil ve Merfû olması ……..……..… 297
3.33. Muzari Fiili Nasbeden Harfler……..…….. 298
3.34. Şart-Cevap Cümleleri ve Muzari Fiili Cezmeden Etkenler ……..……..… 298
3.35. Lam ile Olumlu ve Olumsuz Emir ve Sonunun Cezmedilmesi …….….... 299
3.36. Muzarinin Olumsuzluğu ve Sonunun Cezmedilmesi …….……... 300
3.37. Nisbet/Aitlik İsmi …….…… 301
3.38. İsmi Tasğîr/Küçültme İsmi …… 303
3.39. Kuralsız Çoğul ve Çeşitleri ……...…… 304

SONUÇ……... 307

KAYNAKÇA…….. 310

EKLER…….……..... 316

Ek. 1. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Nüshası, 1a Sayfası 317
Ek. 2. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Nüshası, 1b Sayfası 318
Ek. 3. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Nüshası, Son Sayfası 319
Ek. 4. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Cârullah Efendi Nüshası,1a Sayfası 320
Ek. 5. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Cârullah Efendi Nüshası,1b Sayfası 321
Ek. 6. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Cârullah Efendi Nüshası, Son Sayfa 322

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde aşağıdaki transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:
Sesliler:

آ ، ا ___ , ى ___ : Â, â	___ : A, a
ى ___: Î, î	___ : İ, i
و ___ : Û, û	___ : U, u

ء : ʾ	ض : Ḍ, ḍ
ب : B, b	ط : Ṭ, ṭ
ت : T, t	ظ : Ẓ, ẓ
ث : Ṯ, ṯ	ع : ʿ
ج : C, c	غ : Ğ, ğ
ح : Ḥ, ḥ	ف : F, f
خ : Ḫ, ḫ	ق : Ḳ, ḳ
د : D, d	ك : K, k
ذ : Ż, ż	ل : L, l
ر : R, r	م : M, m
ز : Z, z	ن : N, n
س : S, s	و : V, v
ش : Ş, ş	ه : H, h
ص : Ṣ, ṣ	ى : Y, y

Yukarıdaki transkripsiyon sistemine ek olarak:

1- Harf-i tarif ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiş ve küçük harfle yazılmıştır: el-Kitâb, ez-Zeccâc gibi.

2- Kelime sonundaki zâid ve kapalı "ta" lar vakıf hâlinde "e, a" olarak, vasıl hâlinde ise açık olarak gösterilmiştir.

3- Terkip hâlindeki isimler Türkçede de yaygın olarak kullanılıyorsa bitişik yazılmıştır: Abdulkâdir gibi.

KISALTMALAR

ae.	: Aynı eser
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agmd.	: Adı geçen madde
amd.	: Aynı madde
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
böl.	: Bölüm
bsm.	: Basım
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
ktb.	: Kütüphane
m.	: Mîlâdî
mad.	: Madde
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nu.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkîk
trc.	: Tercüme
Ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayımlayan
Yyy.	: Yayın yeri yok
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

0.1. Konunun Önemi ve Amacı

Gramer alanında yapılan çalışmaların ilk olmasa bile bize ulaşan en eskisi ve en kapsamlısı Sîbeveyhi (ö. 194/ 809)'nin *el-Kitâb* adlı eseridir. Sîbeveyhi'den sonra bu alanda birçok çalışma olmuş, pek çok eser yazılmıştır. Sîbeveyhi'nin bu değerli eseri üzerine pek çok çalışma yapılmış, bunların çoğu yayınlanmıştır. Çalışmanın konusu olan, ʿAlî b. Mesʿûd b. Maḥmûd el-Ferğânî'nin *"el-Mustevfâ fi'n-Naḥv"* adlı bu eseri, henüz bilim dünyası tarafından tanınmamış, hakkında şimdiye kadar sadece bir tek çalışma yapılmış, Sîbeveyhi'nin eserinden sonra bu alanda en önemli eserlerden biridir.

Eserin günümüze kadar ulaşması, dünyada sadece dört nüshasının bulunması ve hakkında bir tek çalışma yapılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Eser üzerinde ilk ve tek çalışmayı, 1987 yılında Mısırlı Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn yapmıştır. el-Maḫtûn, eserin dünyada bulunan beş nüshasına da ulaşmış, bunlardan Türkiye ve Mısır nüshalarını temel nüsha kabul ederek eseri tahkik etmiştir. Yazar tahkikinin ön sözünde eser hakkında, "*Sîbeveyhi'den sonra nahvin açıkça ortaya konulması konusunda en önemli kitap"* ifâdesini kullanmıştır (el-Mahtûn, 1987, s.9).

Eserle ilgili başka da bir çalışma yapılmamıştır. Eserin eldeki nüshaları, 675/1259 tarihli, müellif nüshasından istinsâh edilmiş yazma bir kopyası ile tarihi belli olmayan ikinci bir yazma nüshasıdır. Her iki nüshada İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bunun yanında bir yazma nüsha da Mısır'da bulunmaktadır ki bu nüshalarla ilgili geniş bilgiler ilgili bölümde verilecektir.

Eserinden de açıkça anlaşılacağı gibi, Basra ekolü eğiliminde olan el-Ferğânî, zaman zaman Kûfe ekolü kurallarını da izlemektedir. Müellif bu özelliği ile gerçekten de nahiv ilmine verdiği önemi ve bu ilmin üstünlüğünü ortaya koymakta ve anlaşılması için gerektiğinde her şeyi yapabileceğini göstermektedir. Bu ise, çok az bilim adamında rastlanılan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

el-Mustevfâ, sadece nahiv ilmi için değil, daha başka bir çok ilim dalı için de önemli bir kaynaktır. Sözlük, kıraât, belâgat, şiir, tenkit, sesler gibi ilim dalları için

de önemli bir kaynak kitabıdır. Ayrıca ilk defa olarak el-Ferğânî nahiv ilminin diğer ilim dallarıyla olan ilişkilerinden detaylı olarak bahsetmektedir. Ona göre bütün ilim dalları birbirinden faydalanmaktadır (el-Maḫtun, 1987, s.9, 326).

Müellifin anlattığı konulara delil olarak getirdiği şiirler, özellikle istişhâd devirlerinden alınma şiirler olduğu için, bu şiirlerin dilciler açısından önemli bir kaynak olması bakımından da eser oldukça önemlidir. Eserde, 416 beyit şiir şâhit olarak bulunmaktadır.

Aynı şekilde yazar eserinde, en az şiirler kadar Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine de önem vermiş ve bir çok kuralın açıklanmasında âyetlerden sıkça yararlanmıştır.

el-Mustevfâ'nın konuları farklı işlemesi ve sıra dışı bir yöntem izlemesi yanında, Arapça gramer eğitimine bazı yenilikler getirmesi de eserin önemini artıran etkenlerin başında gelmektedir. Özellikle müellifin fıkıhta kullanılan hüküm çıkarma yöntemini nahve uyarlaması ve gerektiğinde bir konu hakkında bilinmeyen bir hüküm vermesi bu yenilikler arasında sayılabilir.

Ayrıca yeni tarifler yapması, ilginç başlıklar kullanması ve kendine özgü yeni kurallar koyması da yine ona ait farklılıklardır.

Bu çalışmada, asırlardır ihmal edilmiş, üzerinde ancak bir tek çalışma yapılabilmiş ve Mısırlı dilci el-Maḫtûn'a göre (el-Mahtûn, 1987, s.9) nahiv konusunda *el-Kitâb*'dan sonra en önemli kaynak sayılan bu eser, metodoloji yönünden ele alınacak, konuları işleyiş tarzı ve ortaya koyduğu yenilikler belirlenmeye çalışılacak ve belirlediği kuralları ele alınacaktır.

Böylece, Mısırlı ilim adamı Muhammed Bedevî el-Maḫtûn'un eserle ilgili atmış olduğu ilk adıma, bir yenisi eklenerek, bu kadar önemli bir eser ilim dünyasına tanıtılmaya çalışılacaktır.

Ayrıca bu çalışmanın, eserin müellifinin Doğu Özbekistanın Ferğana bölgesinden gelmiş bir Türk olmasından dolayı, ecdâdın eserlerinin tanıtımı ve Türklerin Arap diline yaptığı hizmet ve katkıların ortaya konulması açısından da önemli bir amaca hizmet edeceğine inanılmaktadır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kitapçı, 2004, s.21-242).

0.2. Yöntem

0.2.1. Sınırlılıklar

Bu çalışma ʿAlî b. Mesʿûd b. Maḥmûd el-Ferğânî'nin *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv* isimli eserinin gramer eğitimi açısından incelenmesi, koyduğu bazı nahiv kurallarının belirlenmesi ve metodolojisi ile konuları işleme şeklinin ortaya konulmasıyla sınırlandırılmıştır.

0.2.2. Varsayımlar

Bu eserde ortaya konulacak bir çok fikrin ve yeniliklerin yazara ait olduğu düşünülmektedir. Diğer gramer kitaplarında görülmeyen yaklaşım ve bakış açılarının yazarın kendi kültür ve ilim evreninde yoğurarak ortaya atılmış bulgular olduğu noktasından hareket edilmiştir.

Çalışmanın asıl noktası, her ne kadar el-Ferğânî'nin eserinin gramer eğitimi açısından değerlendirilmesi olsa da, eserini yazarken ortaya koyduğu kural ve yöntemi belirleyebilmek için *el-Mustevfâ* adlı eseri bir bütün olarak dikkate aldık.

Eser iki ciltten oluşmakta, elde bulunan yazmalarda bu iki cilt bir tek cilt içinde yer almaktadır. Eser üzerindeki tek çalışma olan el-Maḫtûn'un tahkikinde eser iki cilt olarak basılmışsa da, bunun muhakkikin kendi düşüncesi olduğu düşünülmektedir. Eser bir bütün olarak incelendiğinden, her iki ciltteki konuların tamamı çalışmanın kapsamı içine alınmıştır.

Çalışma hazırlanırken özellikle Sîbeveyhi'nin eseri ile ilgili ülkemizde yapılan örnek tezler incelenmiştir (Gündüzöz, 2002; Bulut, 2003).

Çalışmada yöntem olarak, Prof. Dr. Mehmet Çakır'ın *Sîbeveyhi Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları* adlı kitabı esas alınmıştır. Bu yönteme göre, birinci bölümde konuları işleme yöntemi, eserle ilgili ayrıntılı bilgiler ve eserde kullanılan terimler ile eserin özeti niteliğinde olan ayrıntılı başlıklar da bu bölüme alınarak bu yolla üçüncü bölümün daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır. İkinci

bölümde ise, ölçme ve değerlendirme yöntemi ve sözel değerler ele alınmıştır. Üçüncü bölüm olan kurallar bölümünde ise, bölüm başlıkları verilmeden sadece işlenilen kurallar özet olarak sıralanmıştır.

0.2.3. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, tarama yoluyla veri toplama, sınıflama ve değerlendirme modeli kullanılmıştır.

0.2.4. Evren ve Örneklem

Bu çalışmadaki evreni, Arapça öğretimi, özellikle de gramer eğitimi üzerine yazılan kitaplar oluşturmaktadır. Çalışma, evreni temsil eden alan uzmanlarından görüş alınarak, bu alandaki yapılan çalışmalar incelenmek suretiyle hazırlanmış ve *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv* adlı eser örneklem olarak alınmıştır.

Ayrıca, çalışmada, esere yapılacak atıflarda verilecek sayfa numaraları, eserle ilgili şimdiye kadar tek çalışma özelliğine sahip, Mısırlı dilci Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn'un, 1987 yılında yaptığı, Mısır Kâhire Üniversitesi Kütüphanesinden temin edilen, iki ciltlik tahkik eserden verilmiştir.

0.2.5. Verileri Toplama Teknikleri

Bu çalışmada, tarama yöntemi ile verilerin toplanması yoluna gidilmiştir. Öncelikle eserin Türkiye'deki iki nüshası gözden geçirilmiştir. Daha sonra Mısır'dan getirtilen eser üzerinde yapılan tahkik incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu çıkan verilerin dağınıklığı ve zaman zaman konuların birbirinin içinde işlenmesi yüzünden başlıkları ve konuların kategorize edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu işlem yapılırken Mehmet Çakır'ın *Sîbeveyhi Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları* isimli kitabı örnek olarak alınmıştır.

0.2.6. Verilerin Analizi

Elde edilen bilgiler çeşitli kategorilere ayrılarak, konunun daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Her bölüm kendi içinde incelenmiş ve bölüm sonlarında o bölümle ilgili gerekli yorumlar yapılmıştır. Elde edilen bazı veriler araştırmanın temel amacına uygun olmadığı için bırakılmıştır. Veriler değerlendirilirken, bilinen yöntem ve kurallardan çok, müellifin ortaya koyduğu ve savunduğu kurallar ön planda tutulmuştur.

0.3. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

0.3.1. Asıl Kaynaklar

ʿAlî b. Mesʿûd b. Maḥmûd el-Ferğânî'nin, *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv* adlı eserinin iki yazma nüshasından yararlanılmıştır. Bunlardan birisi İstanbul, Süleymâniye Kütüphânesi, Yazmalar Bölümü, Şehit Ali Paşa Koleksiyonundaki 201 varaklık, 675/1259 tarihli yazmadır. Eserin sonunda müellif nüshasından istinsâh edildiği hakkında bir kayıt bulunurken, müstensihinin adı verilmemiştir. Yazma, yer yer rutûbet lekeli olmakla birlikte, düzenli ve tertipli bir kitaptır. Aynı zamanda kenarlarında yer yer şerhler de bulunmaktadır.

İkinci nüsha ise, yine aynı kütüphânenin Cârullâh Efendi koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu nüsha, Şehit Ali Paşa nüshasına göre daha dağınık, okunaksız ve eksiktir.

0.3.2. İkincil Kaynaklar

Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn'un, *Mustevfâ fi'n-Naḥv* (Kahire, 1987) adlı tahkik eseridir. Daha önce üzerinde dünyada hiçbir çalışma yapılmayan *el-Mustevfâ*'nın üzerine tahkikli baskısıdır. Yazar tahkik yaparken eserin dünyada bulunan mikrofilm ve yazma nüshalarından oluşan beş nüshasına ulaşmış, bunlardan en sağlam ve en eski olduğunu düşündüğü İstanbul Süleymaniye 675/1259 tarihli Şehit Ali Paşa Nüshası ile Mısır Dâru'ṣ-Ṣeḳâfe Kütüphanesinde bulunan 669/1253

tarihli nüshaları esas alarak eserini hazırlamıştır. Yazar, bu eserinde, *el-Mustevfâ*'da geçen âyetleri, hadisleri, atasözlerini, Arapların sözlerini tek tek belirtmiş ve bunların kaynaklarını eserin arkasında bir liste hâlinde vermiştir. Ayrıca eserde geçen şiirler ile bunların şairlerinin isimlerini de ayrı bir fihrist hâlinde eserin arkasına almıştır. Eserde bir çok sayfasının kenarında bulunan hâşiyeleri dipnotlarda göstererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Eser, yapılan bu çalışmaya önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

0.3.3. Çağdaş Kaynaklar

Mehmet Çakır'ın, *Sîbeveyh, Öğretim Yöntemi ve Bazı Nahiv Kuralları* (İzmir, 1994) adlı eseri en önemli kaynaktır. Eser, *el-Kitâb*'ı üç bölümde inceler; birinci bölümde konuları işleme yöntemi, ikinci bölümde ölçme değerlendirme, üçüncü bölümde ise, çıkarılan kurallar yer alır. Eser, özellikle bu tür çalışmalarda yöntem belirleme konusunda önemli bilgiler içermektedir. Çalışmanın yöntemini belirlemede bu eserden büyük ölçüde faydalanılmıştır.

Soner Gündüzöz'ün *Sibeveyh'te Kelime Yapısı* (Samsun, 2002) adlı yayınlanmamış doktora tezi başvurulan kaynaklar arasındadır. Çalışma özellikle sarf ve sarf terimleri açısından önemlidir. Ayrıca *el-Kitâb*'ın kelime yapısı ve kelime yapısı kuralları da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. *el-Mustevfâ*'nın sarfla ilgili bölümlerinde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Ali Bulut'un *Sibeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar* (Samsun, 2003) isimli yayınlanmamış doktora tezi de çalışmanın hazırlanmasında önemli kaynaklardan biridir. Yöntem ve işleyiş bakımından bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Bu çalışma, Sibeveyh'in eseri üzerinde hem de yöntem ve hem de işleyiş bakımından yapılan önemli çalışmalardan biridir. Bu çalışmadaki Kurallar Bölümünde, *el-Kitâb*'ta 64 ana başlıkta işlenen bazı nahiv konuları, Türkçe karşılıklarıyla yan yana sunulmuştur. Burada ele alınan nahiv konuları *el-Kitâb*'ın Bulak baskısıyla I. Cildinin 75-208 sayfaları arasıdır (Bulut, 2003, s.VII).

0.4. Nahvin Tanımı, Önemi, Mâhiyeti ve Konusu

0.4.1. Nahvin Tanımı, Önemi ve Mâhiyeti

Terim olarak, "Arapça terkiplerdeki muʿrablık, mebnîlik, vb. durumlarda ilgili kuralları inceleyen ilim dalı", "Cümleleri illet yönünden inceleyen ilim dalı", "Cümleleri sağlamlık-bozukluk yönünden inceleyen ilim dalı" vb. şekillerde tarif edilir (el-Curcânî, Ty., s.240).

Bazı Arap dilcileri nahvin terim anlamı üzerinde değişik fikirler ortaya atmışlardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

el-Cevherî (ö. 393/1003), bu kelimenin terim anlamını verirken "Arap kelamının iʿrâbı" olarak îzâh etmektedir (el-Cevherî , 1987, s.2504).

İbn Cinnî (ö. 392/1001), "nahiv" kelimesinin نَحَوْتُ نَحْواً (Bir yere yöneldim.) örneğinde olduğu gibi "yönelmek" anlamında kullanıldığını belirttikten sonra, bu tür bir yönelişin bir ilim dalına hasredilmiş olduğunu söyler ve terim anlamını:

> "Tesniye, cemi, ismi tasğîr, izâfet, nisbet, terkîb" vs.gibi durumlarda iʿrâbı kullanarak, Arap kelamının bir kısmına yönelmek demektir. Bunu yapmaktaki gâye ise, Arap olmayanların bunu öğrenerek, kök olarak her ne kadar Arap olmasalar bile, fasih bir dille Araplara katılmalarını sağlamaktır." (İbn Cinnî, 1993: 34).

şeklinde açıklamaktadır.

eş-Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413) nahiv ilmine "İʿrâb, binâ ve diğer yönleriyle Arapça terkiplerin yapısının bilinmesine yarayan kurallar ilmidir" veya "Arap dilinde (yapılan) cümlelerin doğru olup olmadığını belirten bir prensipler ilmidir" şeklinde iki tarif getirmektedir (el-Curcânî, Ty., s.133).

el-Ḫażravî Muḥammed b. Yaḥyâ b. Hişâm el-Ḫazrecî (ö. 646/1248) nahiv ilmini,

> "Nahiv Arap dilindeki kelimelerin ve sonlarının değişimindeki ölçüyü bilmektir" şeklinde tanımlarken; İbn 'Uṣfûr ʿAlî b. el-Muvaffaḳ el-İşbilî (ö. 669/1270)'de "Arapçanın cümle yapısının inceden inceye araştırılmasıyla tespit

> edilen ve cümle yapısını meydana getiren parçaları hükümlerini bilmeye ulaştıran ölçülerle çıkarılmış bir ilimdir"

şeklinde tarif etmektedir (es-Suyûṭî, 1975, s.7).

el-Mustevfâ'nın müellifi, ʿAlî b. Mesʿûd el-Ferğânî ise nahvi şöyle tanımlar:

> "Nahiv, Arap sözlerinin anlam ve şekilleri arasındaki ilişkiyi anlayabilmek ve bu yolla anlam ve şekillerini birbirine yaklaştırmak amacıyla, onların kullandıkları bakış açısından bakarak inceleyen bir ilimdir." (el-Maḫtûn, 1987, s.3)

Bu ilme niçin "nahiv" ilmi ismi verildiğine gelince, rivâyete göre Halife ʿAlî b. Ebî Ṭâlib (ö. 41/661), nahvin kurucusu olduğu söylenen Ebu'l-Esved ed-Duʾelî (ö. 67/686)'ye gramerde yapılması uygun olacak tafsilât hakkında bilgi verir ve ilâve eder: أُنْحُ "Bu yolda yürü." Bundan dolayı yeni ilim, nahiv adını alır.

Başka bir izaha göre ise, Ebu'l-Esved Arap dili gramerinin esaslarını bizzat tespit eder ve başkalarına da أُنْحُوهُ "Bunu örnek alınız." der. Nahvin adı da bu davet ve teşvikten çıkmış olur (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.16).

İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181), nahivden maksadın kıyas yoluyla ekollere göre sözün doğrusunu veya yanlışını tespit etmek olduğunu ve bundaki ölçünün ise, Arap dili araştırılarak ortaya konulan kıyas ilmi olduğunu belirtmektedir (İbnu'l-Enbârî, 1983, s.23).

Görüldüğü gibi nahiv ilmi, cümlenin doğruluğunu belirleyen çok hassas bir kıyas ilmidir. Terkipleri analiz etmekte, maksadı anlamada kişiye yardımcı olan bir araçtır. Bu açıdan temel olması itibariyle ve kendisine duyulan ihtiyaçtan dolayı bütün dil ilimlerinin başında gelmektedir.

0.4.2. Nahvin Konusu

Nahiv kelimesi başlangıçta morfoloji (şekil bilgisi) ve sentaksı (anlam bilgisi) içine alan geniş anlamıyla gramerin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ancak III-IX. yüzyılda morfoloji sarf adıyla hemen hemen ayrı bir ihtisas alanı hâline

geleceğinden, nahiv daha çok sentaksı ifâde eden yeni bir tarif çerçevesine girmiştir (Çetin, 1978, s.151).

Bugün de Arap dilcileri gramerdeki bu taksimi aynen devam ettirirler. Bu alanlardan biri fiil, kök ve çekimlerini, isim ve sıfatların yapılışlarını, bunların müennes ve çoğullarının yapılışı vb. içeren ve böylece yalnız tek tek kelimelerin şekilleri ile meşgul olan şekil bilgisi, ʿİlmu'ṣ-Ṣarf veya Taṣrîf; diğeri de sentaksı inceleyen ʿİlmu'n-Naḥv'dir (Bulut, 2003, s.6).

0.5. Tarihsel Arka Plan, Nahiv İlminin Doğuşu ve İlk Nahiv Çalışmaları

0.5.1. Tarihsel Arka Plan

"Câhiliyye" diye adlandırdığımız İslam öncesi dönemde, çoğu kabileler hâlinde çöllerde yaşayan ve farklı lehçeler konuşan Araplar, başka toplumlarla fazla ilişkilerinin olmaması nedeniyle dillerini diğer dillerin etkisinden koruyabilmişlerdir. Dillerinin korunmasına ve düzgün kullanımına son derece önem veren Araplar, şiir ve özlü sözler söylemeye büyük rağbet göstermişlerdir. Bu dönem Arap toplumunda şâirler en etkili kişiler konumunda yer almış, onların övdüğü kişiler değerli, kötüledikleri kişiler ise değersiz ve düşük kişiler sayılmışlardır. Bir başka deyişle günümüz toplumunda medyanın üstlendiği işlevi icrâ ederek, zengin ve güçlü kişilerin bile çekindikleri kişiler hâline gelmişlerdir.

Araplar arasında okuma-yazma oranı oldukça düşük olduğu için, sözlü anlatım geleneği çok daha yaygındı. Şâirlerin bile hemen hepsi okur-yazar olmadıkları için, şiirlerini sözlü olarak söylerler, onların söyledikleri bu şiirleri yanlarında bulunan ve kendilerine "râvî" denilen kimseler ezberleyerek halk arasında yayarlardı. Şâirlerin bir şiiri oluşturmaları bazen bir yılı bile bulabilirdi.

Câhiliyye döneminde Arap kabileleri arasında en revaçta olan sosyal faaliyet, her yıl ticârî amaçla kurmuş oldukları panayırlarda düzenledikleri şiir yarışmalarıydı. Bu panayırların en meşhuru ise, Mekke'de kurulan "Uḳâz" panayırıydı. Buraya Arabistan yarımadasının değişik yerlerinden gelen şâirler, şiirlerini sözlü olarak söylerler, beğenilen şiirler de teşhir edilmek üzere Kaʿbe duvarlarına asılarak

ödüllendirilirdi. Burada konuşulan dilde, farklı kabile lehçelerinden oluştuğu için belli bir standart olmasa da, panayırın düzenlendiği yer olan Mekke'de konuşulan Kureyş lehçesinin dil üzerinde büyük etkisi olmuştur.

İslam'ın gelişiyle birlikte Müslüman Araplar İslam'ın mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup ezberlemeye çok büyük önem vermişler, anlayamadıkları âyetleri bizzat Hz. Muḥammed'e sorarak öğrenmişlerdir. Peygamberin yaşadığı dönemde İslâm'a Arap olmayan değişik milletlere mensup kimselerin katılmaya başlamasıyla birlikte, Arapçada bir takım bozulmalar da belirmiş ve bu durum daha sonraki dönemlerde İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak artan bir şekilde devam etmiştir (Kızıklı, 2005, s.11).

0.5.2. Nahiv İlminin Doğuşu ve İlk Nahiv Çalışmaları

İslam toplumunun ve coğrafyasının genişlemesiyle dilde önemli ölçüde bozulmalar meydana gelmiştir. Dildeki bu bozulmalara "laḥn" adı verilmiştir. Arap dilinde " لَحَن / يَلْحَنُ " fiili "konuşmada hata yapmak, dili yanlış kullanmak, kelimeleri iʿrâb kâidelerine göre okumamak, bilinen anlamı bozmak" manalarına gelir (Kızıklı, 2005, s.12-13).

Nahiv ilminin ortaya çıkış nedeninin dilde yaygın bir şekilde görülen laḥn/gramer yanlışı olduğu konusunda ilim adamları ittifak etmişlerdir (Bulut, 2003, s.6).

Hz. Peygamber ve dört halife dönemlerinden itibaren laḥnın varlığından söz edilir. İlk halife Hz. Ebû Bekir "*Bazı kelimeleri hazfederek okumam laḥnederek okumamdan daha iyidir*" şeklindeki sözüyle laḥna dikkat çekmektedir. Yine Hz. Ebû Bekir, elbise satan birisinin yanına uğrayıp, "*Bunu satar mısın*?" diye sorunca adamın, "*Hayır, satmıyorum Allah iyiliğini versin*" demek isteyerek, "*Allah iyiliğini vermesin*" anlamında لاَ عَفَاكَ الله şeklinde cevap vermesi üzerine, Hz. Ebû Bekir, لا وَعَفَاكَ الله desene diyerek, konuşmasında hata yaptığını belirtmiştir.

Hz. Ömer, kendisine مِنْ أَبو مُوسى الأَشْعَري cümlesiyle başlayan bir mektup gönderen Ebû Mûsâ el-Eşʿârî'ye çok kızmış ve mektubu yazan kâtibin te'dîb edilmesini ve maaşının bir yıl geç verilmesini emretmiştir.

Yine bazı kimselerin hedefe ok atışı yaptıklarını fakat isabet ettiremediklerini gören Hz. Ömer, *"Fena atıyorsunuz*" demiş. Kendisine, "Biz yeni öğrenen bir topluluğuz" anlamında, نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعلّمينَ şeklinde cevap verilince Hz. Ömer, "*Konuşmanızdaki hatanız bana kötü ve isâbetsiz atışlarınızdan daha çok tesir etti."* şeklinde karşılık vermiştir (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.18).

Arap dilinin yanlış kullanılması sadece günlük konuşmalarla veya yazışmalarla sınırlı kalmamıştır. Kur'ân'ın bazı âyetleri de yanlış okunur olmuştur. Hz. Ömer zamanında bir Bedevî bir şahıstan kendisine Kur'ân okutmasını istemiş, ona, Tevbe Sûresini okutan kişi إنّ اللهَ بريئٌ مِنَ المُشْرِكينَ وَرَسولُه "Allah müşriklerden berîdir resûlü de…" (et-Tevbe 3) âyetinde من المشركين kelimesinden sonra gelen رَسولُهُ kelimesinin sonunu kesre okumuştu, bunun üzerine Bedevî, "Allah, rasûlünden berî mi oldu? Eğer Allah rasûlünden berî olmuş ise, ben ondan daha berîyim" demişti. Olayı duyan Hz. Ömer Bedevîyi çağırıp ona hakikatı anlatmış Bedevî de "And olsun ki ben Allah ve rasûlünün berî olduğu kimselerden daha berîyim*"* diye karşılık vermiştir. Bu olaydan sonra Hz. Ömer dili çok iyi bilenlerden başkasının Kurʾan okutmamasını emretmiştir (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.18).

İlk gramer çalışmalarının başlatıldığı merkez Irak'tır. Muḥammed eṭ-Ṭanṭâvî (ö. 1275/1859)'ye göre, bunun nedeni Irak'ın çöle yakınlığı ile Arap ve yabancıların temas noktası oluşu, hayat şartlarının daha elverişli olması nedeniyle Irak'ın hem Araplar, hem de yabancılar için uygun yerleşim yeri oluşu ve nahiv ilminin tesisini gerektiren laḥnın burada daha belirgin ve daha yaygın oluşudur (İbn Kuteybe , 1925, s.160).

Nahiv ilminin temellerinin atıldığı dönem hususunda da ihtilaflar vardır. Aḥmed b. Fâris (ö. 396/1005) ve Ebû ʿAlî el-Fârisî (ö. 377/387) gramer ilminin

insanlık tarihi kadar eski olduğu görüşündedir. Adı geçen dilciler gramer bilgisinin ilk insanlara tevkif yoluyla verildiğini, her neslin bu bilgileri kendisinden sonrakilere aktardığını belirtirler ve bu görüşlerine de "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara, 31) âyetini delil olarak gösterirler.

İbn Cinnî (ö. 392/1001) bu görüşü reddetmektedir. Muḥammed eṭ-Ṭanṭâvî de bu görüşün bir hayal mahsûlü olduğunu belirtir ve nahvin İslâmî dönemde kesin olarak ne zaman ortaya konulmaya başlandığının tespit edilmesinin mümkün olmadığını, bunun yanı sıra bu ilmi ilk oluşturan kişi belirlendiğinde, yaklaşık bir zaman ortaya konulabileceğini ifade eder (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.21).

İlk nahiv çalışmalarında daima Hz.ʿAlî ve Ebu'l-Esved ed-Duʾelî (ö. 67/686) nin adı zikredilmektedir. Bu konuda kaynakların hemen hemen tamamının görüşü, İslamî dönemde ilk nahiv çalışmalarının Hz.ʿAlî tarafından başlatıldığı ve bu çalışmaya ed-Duʾelî tarafından işlerlik kazandırıldığı yolundadır. Nitekim Ebu'ṭ-Ṭayyib el-Luğavî (ö. 351/962) nahiv ilmini ilk kuran kişinin Ebu'l-Esved olduğunu ve onun bu bilgileri Hz. ʿAlî'den aldığını belirtir (el-Luġavî, 1995, s.6).

Bununla beraber, nahiv ilminin ilk temellerinin kim tarafından ve ne şekilde atıldığı hususunda, gerek müsteşrikler ve gerekse Arap âlimler arasında bir hayli farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber, buraya üç önemli görüşü alıyoruz:

1. Nahiv ilmi ile ilgili ilk görüşleri ortaya koyan kişi Hz.ʿAlî olup, Ebu'l-Esved ed-Duʾelî'ye üzerine "Kelamın tamamı isim, fiil ve harftir; isim müsemmâdan haber veren, fiil kendisiyle haber verilen, harf ise bir anlam ifâde eden şeydir." cümlesini yazdığı bir kâğıt uzatmış ve ona "Bu metodu takip et ve kendi fikirlerini de buna ilâve et." demiştir. Bundan sonra Ebu'l-Esved ed-Duʾelî لكن hariç, إن ve benzerlerine kadar aṭf, naʿt, taʿaccüb ve istifhâm bablarını yazarak, Hz. ʿAlî'ye sormuş, Hz.ʿAlî ona, bu baba لكن 'yi de dâhil etmesini söylemiş, daha sonra

Ebu'l-Esved yazdığı her babı Hz. ʿAlî'ye arz etmiştir. Hz. ʿAlî'yi bu işe sevk eden neden ise, bir Bedevî'nin لا يَأْكُلُهُ إلاَّ الخَاطِئونَ (Onu ise, günahkârlardan başkası yemez.) (el-Hâkka, 37) âyetindeki son kelimeyi الخَاطِئين şeklinde okumasıdır (Ḍayf , 1968, s.14).

2. es-Sîrâfî (ö. 368/978), ez-Zubeydî (ö. 379/989) ve İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181)'nin belirttiğine göre, Ebu'l-Esved, Ziyâd b. Ebîh'e gelerek dert yanar ve Araplarla acemlerin karışmasından Arapçanın etkilendiğini, Arapların dillerinin bozulduğunu belirtip bu konuda bir takım esaslar koyması hususunda izin ister, Ziyâd izin vermez. Ancak daha sonra Ziyâd'ın huzuruna giren bir kişi تُوفِّيَ أَبَانَا وترَكَ بَنوُنَ "Babamız öldü ve oğulları bıraktı." şeklinde söze başlayınca, Ziyâd hemen Ebu'l-Esved'i çağırarak yapmak istediği şeye başlamasına izin verir (ez-Zubeydî, 1973, s.22).

3. Ebu'l-Esved bir gece kızıyla beraber gökyüzünü seyrederken kızı; "Gökyüzü ne kadar güzel" demek istemiş ve bunu مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ cümlesiyle ifade etmişti. Oysa مَا أَحْسَنَ السَّمَاءَ demesi gerekiyordu. Bunun üzerine babası "Yıldızları" diye cevap verdi. Ancak böyle bir cevap beklemeyen kızı babasına, gökyüzünün güzelliğinden taaccüp ettiğini belirtince, babası kızının hata ettiğini anladı. Çünkü kızı babasına, "Gökyüzünün nesi güzel?" mâhiyetinde soru sormuş oluyordu. Bunun üzerine Ebu'l-Esved ed-Duʾelî kızına "Öyleyse, مَا أَحْسَنَ السَّمَاءَ de" dedi ve daha sonra nahivle uğraşmaya başladı (es-Sîrâfî, 1936, s.19).

Hz.ʿAlî'nin nahiv çalışmalarındaki rolü hususunda şüpheler de vardır. Aḥmed Emîn (1878-1953) Hz. ʿAlî'nin Ebu'l-Esved'e bir mukaddime sunduğu hususunda, bu mukaddimenin bazı taksim ve sınıflandırmalar ihtivâ ettiği, bu taksim ve sınıflandırmaların ise, o asrın sâde ve yalın anlatımından uzak olduğu gerekçesiyle, şüphelerini dile getirir ve bütün rivâyetlerin nahiv ilmini kuranın Ebu'l-Esved olduğunu, Ebu'l-Esved'in de bunu Hz. ʿAlî'ye isnat ettiğini belirtip, Ebu'l-Esved'in

Hz. ʿAlî ve ailesine olan sevgisinin bilindiğini, bu îtibarla belki de Ebu'l-Esved'in, vazʿ edicisinin dine hizmet ettiği böyle bir ilmin Hz. ʿAlî'ye isnat edilmesini arzulayarak bu işi ona izâfe etmiş olabileceğini ifade eder (Emîn, 1933, s.285).

Şevḳî Ḍayf'da Hz. ʿAlî'nin devlet işleri ve önemli meseleler ile meşgul olduğunu, nahvin kuruluşunun ise, tam bir boşluk ve sukûnete ihtiyaç duyduğunu belirterek nahvin ilk temellerinin Hz. ʿAlî tarafından atılmış olması hususundaki şüphelerini ifâde etmektedir (Ḍayf, 1968, s.14).

Arap dilinin gramerinin tesisi hususunda müsteşrik bilginlerin düşüncelerine gelince; örneğin, Brockelmann, Arapların nahvi, Aristo mantığından hareketle tesis ettiği görüşündedir. Arapların, gramer anlayışının esas mefhumlarını daha Sâsânîler devrinde Cündîşâpur Süryânî-Îrânî mektebinde hararetle okutulan ve buradan da hemen kendilerine intikal eden Aristo mantığından çıkardıklarını ifade eden Brockelmann, Latin gramerine özel bazı bilgi ve fikirleri Arapların hangi yolla elde ettiklerinin henüz açıkça bilinmediğini belirtir (Brockelmann, 1978, s.523-540).

Bir başka yerde de o, gramerin felsefeden feyiz alarak doğduğunu söyler (Brockelmann, 1978, s.538).

Bununla beraber Brockelmann ilk dil âlimlerinin yabancı milletlerin gramerlerinden etkilendikleri görüşü üzerinde kesin ve ilmî bir hüküm vermenin imkansızlığını dile getirir ve müsteşrik âlim Braunlich'in, el-Ḫalîl (ö175/791)'in Arap olması nedeniyle Arap dili biliminde yabancı tesirinin Fars asıllı Sîbeveyhi (ö. 180/796) ile başladığı şeklindeki görüşünü ise, el-Ḫalîl'in Arap gramerinin kurucusu olmayışı nedeniyle reddeder (Brockelmann, Ty., s.123).

Ebu'l-Esved ve öğrencilerinin nahiv alanındaki çalışmalarıyla ilgili rivâyetleri de efsâne kabilinden sayan Brockelmann "ilk gramerci olarak şâir Ebu'l-Esved ed-Duʾelî'nin adı rivâyet edilirse de bunun neye müstenid olduğu belli değildir, bizce ʿÎsâ b. ʿÖmer es-Saḳafî (ö. 149/766) ile Ebû ʿAmr b. el-ʿAlâ (ö. 154/771) bu ilmin ilk mümessilleri olsa gerektir." der (Brockelmann, 1978, s.535).

Aḥmed Emîn ve Muḥammed eṭ-Ṭanṭâvî, müsteşrik âlim Litmann'ın Arap nahvinin kurulması konusundaki görüşünü nakletmektedir. Burada Litmann'ın nahvin Arap kaynaklı olduğunu, fakat Arapların Süryânîler aracılığıyla Yunan felsefesini öğrendikleri zaman biraz da Yunan gramerini öğrendiklerini belirtir. Litmann'ın nahvin Arap kaynaklı oluşuna delil olarak Sîbeveyhi'in Arap kelamını isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayırdığını, felsefede ise kelamın isim, kelime ve bağlaç olmak üzere üçe ayrılışını gösterir ve bu kelimelerin Yunancadan Süryancaya, Süryancadan da Arapçaya tercüme edilip nahiv kitaplarında değil, felsefe kitaplarında bu şekilde adlandırıldığını, oysa isim, fiil ve harfin tercüme değil, Arapça ıstılahlar olduğunu ifâde eder (Emîn, 1933, s.292).

Aḥmed Emîn'e göre, nahvin ilk kuruluş döneminde Yunan ve Süryan etkisi zayıftır ve bu tesir nahiv kurallarının belirlenmesinde kıyasın kullanılması gibi dolaylıdır. Ancak Arapçaya Yunan felsefesi nakledilip önce kelamcılar, daha sonra da felsefeciler Yunan felsefesi ile meşgul olup mantığı öğrenince kural ve eksiklerinin belirlenmesinde nahiv bu mantıktan etkilenmiştir (Emîn, 1933, s.293).

Şevḳi Ḍayf, Arapların yabancı milletlerin gramerlerini öğrendiklerini, kendi fikir ve yeteneklerine dayanarak Arap nahvini kurduklarını, bununla beraber daha sonraları nahvin kural, eksiklik ve ölçülerinin çıkarılmasında başta Yunan felsefesi olmak üzere, yabancı kültürlerden yararlandıklarını belirterek, hemen hemen Litmann'ın görüşüne yakın bir görüş ortaya koyar (Ḍayf, 1968, s.20).

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin bu alandaki ilk çalışması, Kur'an'ın okunmasını kolaylaştırmak ve hatalı okuyuşu engellemek için iʿrâb alâmetleri olan hareke mâhiyetindeki noktaları koymasıdır. Bu çalışma bazı rivâyetlerde nahiv ilminin doğuşu olarak gösterilirken, bazı rivâyetlerde de nahvin doğuşu ile Kur'an'ın harekelenmesi birbirinden ayrı telakki edilmiştir. Ancak çoğu ilim adamı tarafından kabul edilen görüş, nahiv ilminin ilk ortaya çıkışının doğrudan doğruya Kur'anla bağlantılı olduğudur. Bu meşhur rivâyete göre, "Basra vâlisi Ziyâd b. Ebîhi (ö. 53/673) dil yanlışlarının yayıldığını görünce Ebu'l-Esved'den insanların Kur'an okumalarını kolaylaştırıp hata yapmalarını engelleyecek işaretler koymasını ister.

Ebu'l-Esved ilk önce bu işi yapmaktan çekinir. Ancak daha sonra halktan birinin إن الله بريءٌ مِنَ المُشْرِكينَ ورسولُهُ "Şüphesiz Allah da Rasûlü de müşriklerden uzaktır." (Tevbe, 3) âyetindeki رسولُه kelimesinin harekesini ḍamme yerine kesra okuyarak, "Allah müşriklerden de Rasûlünden de uzaktır" anlamına gelecek şeklinde okuyunca, hemen Ziyâd'a giderek istediğini yerine getireceğini ve kendisine bir kâtip vermesini ister. Ziyâd'ın gönderdiği otuz kişi arasından ʿAbdu'l-Ḳays kabilesinden birinin kâtip olarak seçer. Ona renkli mürekkeple fetha yerine harfin üzerine bir nokta, kesre yerine altına, damme yerine önüne bir nokta ve tenvîn yerine de ikişer nokta koymasını emreder. Bu şekilde Kurʾan'ın tamamı noktalanır (es-Sîrâfî, 1936, s.16; İbnu'n-Nedîm, Ty., s.61; İbnu'l-ʿİmâd, Ty., s.401; Bulut, 2003, s.8). Ancak bazı batılı araştırmacılar hemen hemen bütün güvenilir ilk kaynaklardaki bu rivâyeti reddeder ve Kur'an'ın tamamının Ebu'l-Esved tarafından bir defa da harekelenmesini mümkün görmezler (Kalkan, 1998, s.62).

Bazı rivâyetlerde de nahvin ortaya çıkışı bizzat Arapçanın bozulmasıyla ilgilidir. Bu rivâyetlerden birini burada zikretmek yetecektir. Rivâyete göre bir gün, Ebu'l-Esved kızıyla beraberken kızı ona; "يا أَبَتِ ما أَشَدُّ الحرِّ" der. Ebu'l-Esved, kızının havanın en sıcak olduğu zamanı sorduğunu sanır. Çünkü kızı taaccüp fiilini fetha yerine damme ile söylemiştir. Bu yüzden o da soruya "Safer ayı" diye cevap verir. Kızı "Babacığım ben sana havanın ne kadar sıcak olduğunu söyledim, havanın ne zaman daha sıcak olduğunu sormadım." der. O da kızına "O zaman مَا أشدَّ الحَر de." der ve Halife ʿAlî b. Ebî Ṭâlib'in yanına giderek "Araplarla acemler birbirine karıştığı için Arapça bozulmaya yüz tutmuştur. Eğer böyle devam ederse Arapça yok olacaktır." dediğinde, ʿAlî b. Ebî Ṭâlib bunun sebebini sorar, o da hâdiseyi anlatır… Bunun üzerine ʿAlî b. Ebî Ṭâlib ondan bir sayfa getirmesini ister ve getirdiği sayfaya الكلام إسم وفعل وحرف "*Kelam yalnızca isim, fiil ve harften ibârettir*." cümlesini yazdırır (Ebu'l-Ferec, 1986, s.347; İbnu'l-Esîr, Ty., s.42). Bazı kaynaklarda ise, bu rivâyetin devamı olarak yukarıda belirtildiği gibi, ʿAli b. Ebî Ṭâlib'in "İsim,

müsemmânın kendisinden, fiil de hareketinden haber veren şeydir. Harf ise, manayı haber verir, fakat ne isimdir, ne de fiildir." dediği ve Ebu'l-Esved'den başka bilgiler eklemesini istediği aktarılır (es-Suyûṭî, 1952, s.181).

Ebû Esved tarafından konulan hareke mâhiyetindeki bu noktaların Kurʾân'ın yanlış okunmasını tamamen ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. Çünkü, harflerde henüz noktalar olmadığı için, ز، ر، خ، ح، ج، ث، ت، ت vb. harfler birbirine karıştırılmaktaydı. İşte birbirine benzeyen bu tür harfleri ayırt etmek için daha sonra, bazı rivâyetlere göre Naṣr b.ʿÂṣım (ö. 89/708) (İbn Ḫalliḳân, 1968, s.32; İbnu'l-Emîn, 1983, s.164), bazı rivâyetlere göre de Yaḥyâ b. Yaʿmer (ö. 129/746; Ḥaḳḳı, 1956, s.16; Demirayak, 1998, s.195) tarafından bu harfler noktalanır. Zaten Ebu'l-Esved'in çalışmalarını devam ettiren bu iki ilim adamının da onun talebeleri olduklarını söylemeliyiz. Gerçi harflerin noktalanmasını çok daha gerilere, Enbâr ve Hîre devirlerinin başlarına kadar çıkaran bir takım rivâyetler mevcuttur. Bu rivâyetlerden birine göre, ilk defa Arapça yazı yazan üç kişidir. Bunlar, Enbâr'da yerleşik Bevlân isimli bir kabiledendir. Bu şahıslar bitişik ve ayrı harfler îcat etmişlerdir. Murâmir b. Murre, Elsem b. Sidre ve ʿÂmir b. Cedere isimli bu şahıslardan ilki harflerin şekillerini, ikincisi ayrı ve bitişik olanlarını, üçüncüsü de noktaları îcat etmiştir. Görüldüğü gibi burada, ʿÂmir b. Cedere, harflerde ilk noktayı îcat eden kişidir (Keskiner, 1996, s.8) . Bu rivâyeti nakleden bazı kaynaklar ise, bu üç şahsın sadece Arap yazısını îcat eden ilk şahıslar olduklarını aktarırlar, hareke veya noktayı bulduklarından bahsetmezler (el-Belâzûrî, 1978, s.456; İbn ʿAbdirrabbih, 1982, s.157).

Yine es-Suyûṭî (ö. 911/1505)'nin naklettiği (es-Suyûṭî, 1985, s.66) bir hadise dayanarak* hem de Mısır'da bulunup şu an Avusturya-Viyana'da muhafaza edilen, 22/643 yılına ait bir papirüste harflerin noktalanmış olduğunu da delil göstererek,

* (Hadis şöyledir; ʿUbeyd b. Evs Gassînî'den halife Muʿâviye'nin yanında yazı yazıyordum. Bana: "Ey ʿUbeyd! Yazını rakşet. Çünkü, ben Rasûlullâh (s.a.v)'in huzurunda iken bana: Ey Muʿâviye! Yazını rakş et, buyurdu. (ʿUbeyd şöyle devam eder): Ben de Muʿâviye'ye "Yazının rakşı nedir? Ey mü'minlerin Emîri"diye sorunca, bana: "Her bir harfin noktasın koy." dedi.

harflerin noktalanmasını Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine dayandırır (Ḥamîdullâh-Yaşaroğlu, 1965, s.52). Ancak noktalama işini Asr-ı Saâdet ve Cahiliyye dönemlerine dayandıran bu rivâyetleri doğru kabul etsek bile bu durum, Naṣr b. Âṣım ve Yaḥyâ b. Yaʿmer'in çalışmalarını inkar anlamına gelmez. Çünkü noktalama işi bu iki ilim adamının çalışmalarından sonra yaygınlaşmıştır (Bulut, 2003, s.11).

Ebû'l-Esved'le başlayıp Naṣr b.ʿÂṣım (ö. 90/708), Yaḥyâ b. Yaʿmer (ö. 129/746) vd. gibi şahsiyetlerle devam eden bu yöndeki çalışmalar el-Ḫalîl b. Aḥmed (ö. 175/791)'le olgunluğuna erişmiştir. Çünkü o, Ebû'l-Esved'in koyduğu yuvarlak noktalardan ibâret ilk harekeler yerine, yatık elif, vâv ve uzatılmış yâ harflerinin küçük şekillerinden bu günkü fetḥa, ḍamme ve kesrayı bulmuş, tenvîn, hemze, şedde, revm, işmâm gibi imlâ işaretleri için de ilk defa olarak yine küçük ve kısaltılmış harfleri kullanmıştır (Çetin, 1982, s.145).

Nihat Çetin nahve dair kitap yazmış olması gereken ilk âlimin ʿAbdullâh b. Ebî İsḥâḳ el-Ḥadramî (ö. 127/745) olması gerektiğini, çünkü mevcut eski teliflerde ondan nakiller yapıldığını ifade etmektedir (Çetin, 1978, s.52).

es-Sîrâfî,

> "Ebû'l-Esved, fâʿil ve mefʿûl bablarını ortaya koyduktan sonra Benî Leys'ten bir adam bu kitaba başka bablar ilâve etti. Ancak yaptığı ilâvelere bakınca, Arap kelamında bu bablara dahil olmayan şeyler gördü ve bundan vazgeçti."

der ve bu adamın Yaḥya b. Yaʿmer (ö. 129/746) olabileceğini belirtir (es-Sîrâfî, 136, s.122).

el-Ḳıftî ise Yaḥyâ b. Yaʿmer'in Ebû'l-Esved'in oğlu ʿAṭâʾ ile beraber nahiv çalışmalarında bulunduğunu ve birlikte nahiv hakkında geniş bir cüz yazdıklarını belirtir (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.30).

Bununla beraber eski kaynakların hemen hepsi ʿÎsâ b. ʿÖmer es-Saḳafî'nin nahiv alanında *el-Câmîʿ* ve *el-İkmâl* veya *el-Mukemmil* adını verdiği iki eser telif ettiği hususunda birleşirler ve el-Ḫalîl b. Aḥmed'in konuyla ilgili olarak;

بَطَلَ النَّحْوُ جَمِيعًا كُلُّ غَيْرَ مَا أَحْدَثَ عِيسىَ بْنُ عُمَرْ

ذَاكَ إِكْمالٌ وهذا جامِعٌ فَهُما لِلنّاسِ شَمْسٌ وَقَمَرْ

Nahvin tamamı gitti ʿÎsâ b. ʿÖmer'in ihdâs ettiği dışında

Şu İkmâl bu da Câmîʿ'dir ikisi de insanlara bir güneş ve aydır."

şeklindeki beyitleri naklederler (el-Luğavî, 1995, s.23).

Kûfe mektebine mensup dilcilerden nahiv alanında eser telif eden ilk kişi ise bu mektebin kurucusu olan Ebû Caʿfer er-Ruʾâsî'dir (es-Suyûṭî, 1979, s.82). ez-Zubeydî onun *el-Cemʿ ve'l-İfrâd* adlı eserini zikreder (ez-Zubeydî, 1973, s.125).

0.6. Arap Gramer Ekolleri ve el-Ferğânî'ye Kadar Nahiv Çalışmaları

Nahvin bazı esaslarını ortaya koyan Basralı âlim Ebu'l-Esved'den sonra, nahiv çalışmaları onun öğrencileri tarafından Basra'da devam ettirildi. Zira bu arada Kûfe'deki âlimler Kur'ân'ın kırâatı, şiir ve ahbâr rivâyeti ile uğraşmaktaydı. Bu itibarla Basra'da sistemli bir şekilde başlatılan gramer çalışmalarında Tâbiîn'in büyüklerinden olup, Kur'ân ve nahvi Ebu'l-Esved'den öğrenen Naṣr b. ʿÂṣım el-Leysî (ö. 89/707), Ebu'l-Esved'in öğrencisi ve şiir râvilerinden olup Cerîr'in şiirlerini rivâyeti eden ʿAnbesetu'l-Fîl (ö. 100/718), Ebul-Esved'den bu ilmi öğrendikten sonra, bu ilmi daha da belirgin hâle getirmesi nedeniyle hakkında nahvi ilk vazʿ eden ilk kişi olduğu söylenen, aynı zamanda kıraât âlimi ʿAbdurraḥmân b. Hürmüz (ö. 117/735) ve Arapça ve hadis alanında âlim bir kişi olup İbn ʿAbbâs'tan kıraat öğrenen, aynı zamanda kıraat âlimi olan Yaḥyâ b. Yaʿmer

(ö. 129/746) ilk defa Basra'da sistemli bir şekilde başlatılan gramer çalış malarında önemli roller oynamışlardır. Adı geçen bu âlimler aynı zamanda Basra nahiv mektebi temsilcilerinin ilk tabakasını teşkil ederler (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.33).

ʿAbdullâh b. Ebî İsḥâḳ el-Ḥadramî (ö. 117/735), onun öğrencisi ʿÎsâ b. ʿÖmer es-Saḳafî (ö. 149/766), Arapçanın deryası olarak kabul edilen ve meşhur yedi kıraat âliminden biri olan Ebû 'Amr b. el-ʿAlâʾ Basra'da gramer çalışmalarını yürüten âlimlerin ikinci tabakasını oluşturur. Bu tabakanın âlimleri istinbât ve kıyâs metodunu uygulamışlar, nahvin pek çok konularını araştırıp, kurallarını koymuşlardır. Adı geçen âlimlerin araştırmaları, laḥnın çok yaygın oluşu nedeniyle, daha çok kelime sonlarının incelenmesine yönelmiştir. Bu nedenle İbn Ebî İsḥâḳ ve arkadaşlarının dönemi nahivde kıyâs ve telifin başladığı dönemdir ve bu dönemde nahiv basitlik merhalesini aşıp çeşitli görüşlerin ortaya konulduğu ihtilafların başladığı bir merhaleye girmiştir (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.35). Naṣr b. ʿÂṣım ile başlayıp Ebû ʿAmr ile biten bu dönem nahvin vaz' ve oluşum dönemini teşkil eder (et-Ṭanṭâvî, 1968, s.27).

Basra mektebinin ünlü nahivcilerinden olan ʿÎsâ b. ʿÖmer es-Saḳafî, İbn Ebî İsḥâḳ'ın ileri gelen öğrencilerinden olup, nahiv alanında iki önemli çalışma yapmıştır. Nahiv kurallarını bir araya getirdiği *el-Câmiʿ* adlı eserinde eksik kalan konuları buna ekleyerek *el-İkmâl* adında yeni ve daha mükemmel ikinci bir eser yazmıştır. Bu eseri Sîbeveyhi dahi el-Ḫalîl'den okumuştur. Müellifin bu iki eseri Ḫalîl b. Aḥmed ve daha sonraki Basralı nahivcilerin çalışmalarına, hatta Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserine bile temel teşkil ettiği söylenir. Ancak bu eserler günümüze kadar ulaşmamıştır.

Sîbeveyhi'nin hocası el-Ḫalîl'in de gramer ve dil çalışmalarının gelişiminde çok büyük rolü olmuştur. Onun çalışmalarının Arap filolojisine en az yüz yıllık bir merhale kazandırdığı söylenir. Onun *Kitâbu'l-ʿAyn* adlı sözlüğü Arap lügatçiliği sahasında yazılan şekil ve içerik açısından orijinal, aynı zamanda dünya lügatçilik tarihinde mîlâdî VIII. yüzyıl gibi erken bir tarihin mükemmel bir mahsûlü

hüviyetiyle dönüm noktası sayılabilecek önemli bir eserdir. Gramerle ilgili olarak Ḫalîl b. Aḥmed'e nispet edilen *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Naḥv ve el-Manẓûmetu'n-Naḥviyye el-Mensûbe ile'l-Ḫalîl b. Aḥmed* adlı iki eser daha vardır. Ancak bunların el-Ḫalîl'e âidiyeti şüphelidir. Bu nedenle el-Ḫalîl'in nahve dair bilgilerini Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* 'ına borçluyuz (Bulut, 2003, s.12).

el-Ḫalîl'in ölümünden sonra Sîbeveyhi nahivde zamanının en salahiyetli bilgini olmuş, Arapça gramerini çok defa en ince ayrıntılarına kadar tespit eden *el-Kitâb* adlı eserinde es-Saḳafî'nin eserini temel olarak almış, içeriği hocası el-Ḫalîl'den ve başkalarından öğrendikleri ile zenginleştirmiştir. Eser, müellifi de dahil birkaç nesil âlimlerinin çalışmaları sonunda kararlaştırılmış bilgilerin ve itibar edilen fikirlerin insicamlı bir ürünü olup, zamanımıza kadar gelebilen eserlerin en eskisi ve daha sonraki çalışmalarda esas kabul edilen en önemli kaynaktır (Çetin, 1978, s.581).

Yine Basra mektebi temsilcilerinden el-Aḫfeş el-Avṣaṭ (ö. 215/830)'ın nahiv alanında yaptığı çalışmaları içeren, *Kitâbu'l-Avṣat fi'n-Naḥv ve Kitâbu'l-Meḳâyis fi'n-Naḥv* adlı eserleri de bu alanda yapılmış önemli çalışmalardandır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.40).

Basra mektebinde nahiv çalışmaları devam ederken, Kûfeli bilginler daha çok kıraât ve rivâyet ile eski Arap şiirinin derlenmesiyle meşgul olmuşlardır. Bu mektebin kurucusu ʿAlî b. Ḥamza el-Kisâʾî (ö. 189/804)'dir. O, dil çalışmalarında kıyâsa fazla önem vermiş, kıyasta sadece yaygın olarak kullanılanlara bağlı kalmayıp Basralılara göre dillerinde lahn olma ihtimali olan şehirlilerin dillerini de kıyas kapsamına almıştır. Dolayısıyla el-Ḫalîl b. Aḥmed ve Sîbeveyhi'nin önem vermedikleri şaz ve nadir olan kelimeleri de nahiv çalışmalarına dahil etmiştir. Bunun nedeni de kıraat ilmiyle uğraşması ve Hz. Peygamberden rivâyet edilen yedi kıratın unutulup kaybolmasından korktuğu için şaz ve nadir kelimeleri de kıyas kapsamına almasıdır. Bununla beraber el-Kisâʾî kıyasa fazla yer verdiğinden dolayı nahvi ifsada uğratmakla tenkit edilmiştir (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.47).

Kûfe dil mektebinin önemli temsilcilerinden olan İran asıllı el-Ferrâʾ (ö. 220/822) halife el-Meʾmûn'un isteği üzerine nahivle ilgili el-*Ḥudûd* isimli eserini yazmıştır (İbn Ḫalliḳân, 1968, s.1977; Brockelmann , Ty., s.199).

Basra ve Kûfe mektepleri arasında yıllarca süren tartışmalar olmuş, kimi zaman bu tartışmalar siyâsî alana kaymış ve işin içine devlet erkânı da girmiştir. Muḥammed et-Ṭanṭâvî de Kûfelilerin Basralılar karşısında sadece siyâset sâyesinde tutunabildiklerini belirtip:

> "Basralılar her ne kadar hayatlarındayken kendilerine insaflı davranılmamışsa da, ölümlerinden sonra âlimlerce metotlarının tercih edilmesi ve hatıralarını yâd ettiren pek çok eserlerinin kalması ile mükâfatlandırılmışlardır, Kûfeliler ise bu mükâfatların hiçbirini elde edememişlerdir, zîrâ âlimler onların metotlarını lâyık olduğu düşük seviyede görmüşler, tarih de onların eserlerinin çoğunu üstüne perdesini çekmiştir" der (et-Tantâvî, 1968, s.145).

H.IV. yüzyılın başlarından itibâren Bağdat'taki Arap gramer âlimleri selefleri Basra ve Kûfe mekteplerinden farklı olarak araştırmalarında yeni bir üslup ve metot ortaya koymuşlardır. Bu metot, gramer kurallarının belirlenmesinde Basra ve Kûfe mektebi mensuplarının görüşlerini sentezle iki mektep Bağdat mektebi dönemi "nahivde tercih dönemi" olarak da adlandırılır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.75).

Bu mektebin mensuplarının bir kısmı Basra bir kısmı Kûfe mektebinin izinden gitmiştir. Basra mektebine eğilimli olan Bağdat ekolü âlimlerinden biri Ebû Bekr Muḥammed b. es-Serîʿ b. es-Serrâc (ö. 316/928)'dır. O, Basralı el-Ahfeş (ö. 211/826) ile Kûfeli âlimlerini de inceleyen İbnu's-Serrâc, pek çok konuda Basralı âlimlerin görüşlerine de muhalefet etmiştir. İbnu's-Serrâc dönemine kadar nahvin henüz hedefi belli olmayan bir ilim olduğu ve İbnu's-Serrâc'ın *el-Uṣûl fi'n-Naḥv* adlı eseriyle nahve bir yön verdiği söylenir. *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi* ise onun diğer bir eseridir (İbnu'l-Enbârî, 1967, s.249).

Basra mektebi eğilimli âlimlerden biri de İranlı Ebû Muḥammed ʿAbdullâh b. Caʿfer b. Durusteveyh (ö. 348/959)'dir. Bu şahıs, Basralı âlimlerin görüşlerine

aşırı şekilde taassubu ile tanınır. *el-İrşâd fi'n-Naḥv* ve *Esrâru'n-Naḥv* onun önemli iki eseridir (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.77).

Kûfe mektebine olan bağlılığı ile tanınan diğer Bağdatlı âlim Ebû ʿAbdillâh el-Ḥuseyn b. Aḥmed b. Ḥaleveyh (ö. 370/980)'dir. *el-Cumel fi'n-Naḥv, İʿrâbu Ṣelâṣîne Sûre, Kitâbu Leyse* onun eserlerinden bir kaçıdır (es-Suyûṭî, 1979, s.259) .

VII/XII. asrın ilk yarısı arasındaki Bağdat ekolü temsilcilerinden olup, nahiv alanındaki çalışmalarında kendi görüşlerini yayma çabası içine girenlerden ve dînî mezhep görüşlerine nahiv ilminden destek arayanlardan birisi ve belki de en önemlisi Ebu'l-Ḳâsım Muḥammed b. ʿÖmer Cârullâh ez-Zemaḫşerî (ö. 538/1144)'dir (ez-Zirikli, 1969, s.55). Yazmış olduğu eserler içerisinde nahivle ilgili olan en ünlü ve en önemlileri *el-Enmûẕec* ile İbn Yaʿîş (ö. 643/1245)'in şerh ettiği *el-Mufaṣṣal* adlı eserleridir. ez-Zemaḫşerî, Muʿtezile mezhebinin felsefî mücadelelerinde faydalanabileceği ümidiyle dile büyük önem vererek mantık ve felsefe yanında sistemli bir şekilde dil ve nahiv ilimlerini mantık esası üzerine okumuş ve sonra nahiv ilmini Muʿtezilî görüşü doğrultusunda kullanmıştır (el-Cüveynî, Ty., s.281). Kur'ân-ı Kerîm'in manası ile bağdaşan yerde nahvi üstün tutarak Kurʾan'a karşı saldırıya geçenlere karşı Kur'ân'ı savunmada bu ilimden büyük ölçüde yararlanmıştır. ez-Zemaḫşerî'ye göre, iʿrâb ilmi tefsir ve iʿcâzdan üstün olup, faydaları sayılmayacak kadar çoktur (Yaʿîş, Ty., s.16).

Kırâatın tespitinde yine nahiv ilmine ihtiyaç duyulduğunu belirten ez-Zemahşerî :

"Kırâatın zorda kaldığı durumlarda nahiv kuralları bunları giderir ve bu problemleri ortadan kaldırır."

demektedir (el-Cuveynî, Ty., s.283).

ez-Zemaḫşerî'nin nahivle ilgili eserleri incelendiğinde Basralıların görüşlerini desteklemekle birlikte bazen Kûfelilerin görüşlerine katılarak meşhur Bağdat ekolünün metodunu uyguladığı, bazen de hiçbir nahivcinin katılmadığı ve kendine özgü görüşlerle tek başına kaldığı görülmektedir (Ḍayf, Ty., s.284).

Bu dönemin önemli simâlarından birisi de Ebu'l-Berekât ʿAbdurraḥmân b. Muḥammed el-Enbârî (ö. 577/1180)'dir (Kehhâle, Ty., s.183). es-Suyûṭî, İbnu'l-Enbârî'ye ait altmış kadar eser sayarken, İbnu'l-ʿİmâd, çoğu Arap dili ve edebiyatı alanında olmak üzere yüz otuz kadar eseri bulunduğunu kaydetmektedir (İbnu'l-ʿİmâd, Ty., s.259). Bunlardan en önemlileri *Nuzhetu'l-Elibbâʾ fi Ṭabaḳâti'l-Udebâʾ*, *el-İnṣâf fi Mesâʾili'l-Ḫilâf, el-İğrâb fi Cedeli'l-İʿrâb* ve *Esrâru'l-ʿArabiyye*'dir. İbnu'l-Enbârî'nin bu eserlerinden *Nuzhetu'l-Elibbâʾ* kendi dönemine kadar ki dilci ve nahivcilerin biyografilerini tanıtması bakımından oldukça önemlidir. *el-İnṣâf fi Mesâʾili'l-Ḫilâf* adlı eseri nahiv ekollerini arasındaki tartışmaları konu almaktadır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.96).

Gerçekte İbnu'l-Enbârî nahiv çalışmalarında ortaya yeni bir şey koymamıştır. Çünkü Sîbeveyhi'den sonra bu alanda eser verenler gelenek hâlini almış olan çerçeveyi aşmadıklarından yeni kurallar koymuş değillerdir. İşte bu konuda İbnu'l-Enbârî kendine özgü bir metot geliştirerek eski konuları almış ve yeni bir şekil oluşturmuştur. Aklı, zekası ve üstün kavrayışı sâyesinde bu ilme yeni çehre kazandırarak nahiv usûlü ilmini ortaya atmıştır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.97).

Endülüs'de nahivle ilgili çalışmalar, Endülüs'ün Emevîler tarafından h.93/m.711 yılında fethinden sonra gecikmeli olarak başlar. Bunun nedeni de başlangıçta bu bölgede ilmî çalışmalardan önce askerî çalışmalara öncelik verilmesi ve bölgenin Emevî valileri tarafından tamamen kontrol altına alınmasına çalışılmış olmasındandır. Bu ilk dönemlerde Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'ı* rehber olarak alınarak Arap dili çalışmaları başlatılmıştır. Sîbeveyhi'nin kitabı Endülüs'te öyle bir yer işgal etmiştir ki, bu eseri okumayan âlimler ayıplanmıştır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.110).

Endülüs'te nahiv çalışmalarıyla uğraşan ve hem Basra hem de Kûfe mekteplerinin görüşlerini benimseyen bir nesil ortaya çıkmıştır. Bu nesil bu iki mektebin görüşlerini tıpkı Bağdat ekolü gibi birleştirerek bağımsız bir ekol ortaya çıkarmıştır. Bu neslin bilginleri arasında en çok dikkati çeken, dil ve gramer

âlimlerinin biyografilerini içeren *Ṭabaḳâtu'n-Naḥviyyîn ve'l-Luġaviyyîn* adlı eserin yazarı Muḥammed b. el-Ḥasan ez-Zubeydî (379/1006)'dir (el-Yemânî, 1986: 307).

Mısır'da bu yönde ilmî ve edebî çalışmaların h.20-21/m.640-641 yılında Müslümanların burayı ele geçirmelerinden itibaren başladığı, başlangıçta gramer çalışmalarının kıraat çalışmalarına bağlı olduğu görülür. Kırâat âlimleri aracılığıyla dil ve nahiv çalışmaları da başlamıştır. Kırâat âlimlerinden Ebu'l-Ḥasan Ṭâhir b. ʿAbdilmunʿim (ö. 399/1009), *et-Teẕkire* adlı eserinde geniş bir şekilde nahiv konularını incelemiştir (İbnu'l-Enbârî, 1967, s.18).

Mısır'daki gramer çalışmaları bir yönüyle Bağdat ekolünü hatırlatmaktadır. Çünkü buradaki çalışmalar esnasında Basra veya Kûfe ekollerinden herhangi birine taassup derecesinde bağlanılmamış, her iki ekolün hocalarından da dersler alınmış ve bu arada yazılan eserler de her iki ekolün görüşlerine de yer verilmiştir. Bu ekol mensuplarından Aḥmed b. Caʿfer ed-Dîneverî (ö. 289/902)'nin *el-Muheẕẕeb fi'n-Naḥv* adlı kitabı bu durumu ortaya koyan eserlerden biridir. Çünkü yazar eserinin başında Basra ile Kûfe mektebine mensup gramercilerin ihtilaflı görüşlerini, her görüşü sahibine dayandırarak nakletmiştir (ez-Zubeydî, 1973, s.215; es-Suyûṭî, 1979, s.130).

Bu dönemin bir diğer nahivcisi, zamanın dil ve nahiv imamlarından biri, Arap dilinde mâhir, edebiyatta seçkin, nesirde ve özellikle nazımda güçlü bir şahsiyet olan Yaḥyâ b. Muʿṭî (ö. 628/1231) aslen Kuzey Afrikalı olup, edebiyat ve Arap dili ile ilgili ilimleri Şam'da okumuştur. Nahiv alanındaki en meşhur eseri olan *el-Elfiyye'* sini manzum olarak düzenlerken İbni Muʿṭî yine Şam'da bir müddet nahiv okutmuş ve *el-Elfiyye*'sini burada iken yazmıştır. Nahiv ve sarf konularını incelediği bu eseri bilindiği kadarıyla manzum türde yazılan ilk nahiv eseridir (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.14).

Mısır'da Eyyûbîler dönemi nahiv âlimlerinin en önemlilerinden olan ve babasının Emir ʿİzzuddîn eṣ-Ṣalâḥî'nin yanında Hâciplik görevi yaptığından daha sonraları İbnu'l-Ḥâcib diye meşhur olan ʿOṯmân b. ʿÖmer (ö. 646/1249) ise, Mâlikî

mezhebinin fıkhında olduğu gibi Arap edebiyatıyla ilgili ilimlerde de bir hayli ilerlemiş ve özellikle de nahiv alanında ün kazanmıştır. Bir ara Şam'da Mâlikî mezhebi zâviyesinde ders okutmuştur. Nahiv ilminde *el-Kâfiye* ismiyle muhtasar, ama çok faydalı bir eser yazan İbnu'l-Ḥâcib pek çok konuda diğer nahivcilere muhalefet etmiş ve cevap veremeyecekleri deliller ileri sürmüştür (İbn Ḫallikan, 1968, s.250; İbnu'l-'Imâd, Ty., s.235).

0.7. Çağdaş Dönemde Gramer Çalışmaları ve Bu Konudaki Tartışmalar

Yaygın ve genel kanaate göre Ebu'l-Esved ed-Duʾelî'nin çabalarıyla başlayıp Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı ile gerek nahiv gerekse sarf olarak büyük ölçüde şekillenmiş olan Arap grameri, Sîbeveyhi'nin öğrencileri ile hemen hemen son şeklini almıştır. Arap grameri çalışmaları kısa sürede Bağdat'tan Horasan'a ve Mısır'dan Endülüs'e kadar geniş bir coğrafî alanda kendini hissettirmiştir. Bütün bu çalışmalar genelde *el-Kitâb* üzerinde yoğunlaşıp özellikle son dönemlerde "şerḥ, ḥâşiye, muṭavvel, mufaṣṣal, muḫtaṣar, îcâz, muḳaddime" gibi mevcut çalışmaların ya îzâhı veya kâide ve kuralların daha öz anlaşılır hâle getirilmesi şeklinde sürdürülmüştür.

Klâsik dönemlerde Arapçayı öğrenme gayretleri daha çok dînî nedenlere dayanmaktaydı. Çağdaş dönemde artık bu nedenler değişmiştir. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren pratik nedenlerden dolayı Avrupalılar ve özellikle Suriye ve Lübnan'da yaşayan Hıristiyan da büyük bir titizlikle Arapçayı öğrenmeye başlamışlardır. Bu durum ise Arapçada ve Arap gramerinde bir takım sorunların yaşanmasına neden olmuştur (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.158).

Zamanla Arap grameri üzerine eleştiriler çoğalmıştır. Bu eleştirilerden en önemli konumu nahve yapılan eleştiriler oluşturmaktadır. Nahiv kurallarının belirlenmesinde dilcilerin eski Yunan felsefesi ve mantığından ve bu ikisinin metodundan etkilenmiş bulunan kelamcıların illet arama anlayışından etkilenmiş olmaları, nahiv kurallarının temelde latinceye dayandığı, "'âmil-maʿmûl nazariyesi" ve iʿrâb olayının bu etkilerin sonucu ortaya çıktığı, böylece nahvin içinden çıkılmaz bir hal aldığı ve öğrenimin uzun yıllar aldığı gibi hususlarla mutlaka nahiv

ayrıntılardan uzak bir şekilde yazılması, avamcada olduğu gibi insanların bu kurallardan bağımsız olarak konuşması gibi konular nahve yöneltilen eleştirilerin en önemlileridir. Bu eleştiriler zaman zaman dilin ıslâhı ve yenilenmesi veya nahvin basitleştirilmesi gibi isimler altında yapılmaktadır.

Bu eleştirileri yapıcı ve yıkıcı olması açısından iki kısma ayırmak mümkündür. Bir kısmı Kur'an dili Arapçaya duyulan nefret ve kötü emellerin eseridir. Bir takım çevreler tarafından zaman zaman ortaya atılmakta ve Arapçaya saldırı amacını gütmektedir. Bu bakımdan söz konusu eleştirilere katılmak mümkün değildir (Sarmış, 1991, s.141).

Nahvin kolaylaştırılması ile ilgili çalışmalar daha sonraki yıllarda da devam etmiş, ancak başarıya ulaşmak yerine eski nahivcilerin yaptıkları çalışmalara katılmaktan başka çâre kalmamıştır. Fasih Arapça'yı ağır bir şekilde eleştiren yazarlar, Arap gramerinin ıslâhı veya değiştirilmesi için pek çok çalışmalar yaptıkları gibi, günlük hayata fushanın kullanılmadığından her ülkede, her öğretim kademesinde okutulacak kitapların tespit edilerek bir komisyon kurulmasını ve bu metinlerin avamca olarak hazırlanmasını teklif edenler de olmuştur.

Zamanla nahiv alanındaki çalışmalar artmış ve bu konuda yazılan kitaplar dil felsefesine dönüşmüştür. Artık dilin bir takım kurallarını öğrenmek isteyen bir kişi bu çalışmaları eline aldığı zaman içinden çıkılmayacak, büyük emek ve zaman isteyen uçsuz bucaksız bir ummanla karşılaşır olmuştur. Arapların bütün konuşmaları için birer sebep aramaları, her şeyi açıklamak için akla gelen her yola başvurma çabaları ve kişisel açıklamalar bu işin içinden çıkılmaz bir hâl almasına yol açmıştır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.173).

Bu durumu gören ilim adamları ve eğitimciler zaman zaman nahvin ıslah edilmesini ve çelişkilerden arındırılması gerektiğini savunmuşlar ve buna yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaları üç ana noktada sınıflandırmak mümkündür:

1-Nahvin sâdeleştirilip basitleştirilmesi ve lafzî çatışmalardan arındırılması,

2-Eğitim yöntemleri, sunuş ve anlatım üsluplarının modernleştirilmesi, nahiv kitaplarının buna göre yazılması,

3-Nahiv araştırmaları ve kural belirlemeleri yöntemlerinin modernleştirilmesi.

Her üç alanda da güzel ve başarılı çalışmaların olduğu söylenebilir. Bu çalışmalar arasında bazı hataların meydana gelmesi söz konusu olmakla beraber, bunların gerekli olduğunu ve Arapçaya hizmet ettiğini itiraf etmek gerekir (Sarmış, 1991: 146).

Bu alandaki çalışmalar, 1977'de Şevḳî Ḍayf'ın *"*Arap Gramerini Kolaylaştırma Projesi*"* adında önerdiği ve İbn Madâ'nın *er-Redd ʿale'n-Nuḥât* adlı eserinin neşr mukaddimesinde yayınladığı bir proje ile devam etmiştir. Buna göre, her şeyden önce gramerin yeniden tasnif edilmesi, takdiri ve mahalli iʿrâbın kaldırılması, doğru konuşmaya hiçbir faydası olmayan iʿrâb konularının kullanılmaması ve en önemlisi bazı nahiv konularının çok dakik kurallarla tespitinin yapılması gerekir. Bu önerilerin büyük bir kısmı 1979'da Dil Kurumu tarafından kabul edilmiştir (Ḍayf, Ty., s.49).

Nahvin yenilenmesi hususunda *Tecdîdu'n-Naḥv* adında bir kitap hazırlayan Şevḳî Ḍayf, bu konu için kendini zorunlu hissetmiş ve beş bölüm ayırdığı eserinde nahvin kolaylaştırılması esaslarını maddeler hâlinde ve konuları eski gramercilerin görüşlerini de belirterek sıralayıp açıklamaya çalışmıştır. Gramerin yeniden tasnifi gibi önemli bir konu başta olmak üzere tartışmalı bazı konuların veya oldukça az kullanılan yahut eski gramerciler tarafından ender olarak belirtilen bazı hususların çıkarılmasını istemiştir. İʿrâbın birleştirilmesi amacıyla takdîrî ve mahallî iʿrâb, aslî ve ferʿî iʿrâb konusu, zarf ve fiil-i muzâride masdar için olan أَنْ gibi bir takım konuların çıkarılmasını önermiştir (Ḍayf, Ty., s.65).

Şüphesiz Arap grameri zor ve konuları oldukça fazladır, bu yüzden sâdeleştirmeye ve kısaltılmaya ihtiyacı vardır. Gramerin zorluğunda maddesinin zenginliği ve konularının çokluğu rol oynamakla birlikte sebep yalnızca bu değildir. Zannımızca yüzyıllar boyu dil âlimlerinin bu konuda çok çeşitli çalışmalar yapıp, birbirinden bazen oldukça farklı görüşler ve yorumlar öne sürmeleri, muhtasar konular üzerinde şerhler yapıp konuyu ayrıntıya sokmaları ve gereksiz açıklamalara

girmeleri de bu gün Arap gramerinin öğrenilme ve anlaşılma güçlüğü çekmesinde önemli bir rol oynamıştır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.181).

Bizce de gramer konularının çok fazla ayrıntıya girmeden, öğrencinin anlayabileceği açıklıkta ele alınması ve gereksiz tekrarlardan kaçınılması gramer öğretimi açısından oldukça önemlidir.

İbrâhim Sarmış bu problemin çözümü için şu önerilerde bulunmaktadır:

1-Nahiv kitaplarının tam bir fihristinin yapılması, temel kuralların felsefe ve ayrıntılardan, şerh ve hâşiyelerden arındırılması.

2-Orta dereceli ve yüksek okullarda okutulacak ders kitaplarının modern metotlarla hazırlanması ve ayrıntılardan ayıklanması. Teorik meselelerden ve felsefî açıklamalardan ayıklanarak sözel ihtilaflardan arındırılması, eğitim-öğretim esaslarına göre düzenlenmesi. Bunlar yapılırken temel kuralların tek kitapta toplanması, ayrıntılı bilgiler için de değişik ve detaylı gramer kitaplarına bakılmasının tavsiye edilmesi (Sarmış, 1991, s.147-8).

0.8. el-Ferğânî'ın Hayatı

0.8.1. Adı, Künyesi ve Lakabı

Adı ʿAlî b. Mesʿûd b. Maḥmûd (Kâtib Çelebi, 1971, s.1675) b. Aḥmed (el-Ferğânî, 1259, s.1)'dir. Bazı kaynaklarda ʿAlî b. Mesʿud b. Maḥmûd b. el-Ḥakem (es-Suyûṭî, 1979, s.206) bazı kaynaklarda da ʿAlî b. Mesʿud b. Muḥammed (er-Râżî, 1987, s.225) olarak da geçmektedir. Kimi kaynaklarda müellifin ismi Saʿd b. el-Ferğânî (et-Tahrânî, 1954, s.22; el-Mûsevî, 1954, s.88) olarak yer alıyorsa da bu kaynaklar Muntecebuddîn'in *el-Fihrist* adlı eserinin bir baskısından alıntı yapmışlardır. el-Fihrist'in bu nüshada müellifin ismi Saʿd b. el-Ferğânî olarak geçmektedir. Ancak diğer bütün kaynaklardan ve el-Ferğânî ile arkadaşlık yaptığı ve aralarında şiir yazışmalarının bulunduğu bildirilen Ḍiyâʾuddîn Ebî'r-Rıżâʾ el-Ḥasenî er-Râvendî (ö. 570/1174)'nin bir şiirinde:

" أعني أبا سعد حليف الندى ذاك الذي من يلقَه يسعدِ"

"Cömertliğin adresi Eba Sa'd'ı kastediyorum ki onunla karşılaşan mutlu olur."

geçen أبا سَعْد ibâresinden de anlaşılacağı gibi müellifin ismi bu kaynaklarda yanlış olarak yazılmıştır.

Eserin, Riyâd (mikrofilm) nüshasının kütüphane kayıtlarında eser ve yazar ismi "Cemâluddîn Ebî Saʿd b. Mesʿûd el-Ferğânî min Ehli'l-Ḳarni's-Sâbiʿ" şeklinde geçmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.56).

Kaynaklarda el-Ferğânî için Ebû Saʿd (er-Râżî, 1987, s.225; Kātib Çelebi, 1971, s.1675) künyesiyle bahsedilir. Bu künye Türkiye'de sadece İstanbul Süleymaniye Kütüphanesindeki iki nüshasında da aynı şekilde Ebû Saʿd şeklinde geçmesine rağmen (el-Maḫtûn, 1987, s.1), eser üzerinde şu ana kadar tek çalışma olan ve Mısır'da, 1987 yılında Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn tarafından yapılan tahkikinde eserin dış kapağında Ebî Saʿd yazmasına rağmen, tahkikli metinde Ebû Saʿîd (el-Maḫtûn, 1987, s.3) olarak geçmektedir. Bunun bir yanlış yazımdan mı yoksa muhakkikîn tahkikinde yer alan iki nüshadan Dâru'l-Kutubi'l-Mışrıyye'deki nüshasında bu şekilde geçmesinden mi kaynaklandığı tam olarak bilinmemektedir. Zira tahkikindeki diğer nüsha olan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa nüshasında künyesi Ebû Saʿd olarak geçmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.1).

Ebû Saʿîd şeklindeki kullanıma yine müellifin küçük bir risâleden oluşan ve kâfiye ve aruz kalıplarından bahsettiği eserinde de rastlamaktayız (el-Ferğânî, Ty., s.1). Ancak genel kullanım ve çoğunluğun kabul ettiği künye, Ebu's-Saʿd'dır.

Müellif, adı ve künyesinden çok lakablarıyla meşhur olmuştur. En meşhur lakabı İbn Ferḫân (www.arabswata.org (2007, Aralık 4); www. al-Waraq.com/Core/dg/dg (2007, Aralık 4) ve el-Ferğânî'dir. Fergana Türkistan'a yakın bir bölgede Mâverâu'n-Nehr'de bulunmaktadır. Bu gün Doğu Özbekistan sınırları içinde kalmaktadır. Eski bir Türk şehridir (Yazıcı, 1995, s.373-77). Müellif, Ferḫân şehrine nispeten, oradan gelen dedelerinden birinin ismine nispet olarak söylenmiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.15).

Bazı kaynaklarda ʿAlî b. Mesʿûd b. Maḥmûd b. el-Ḥakem el-Ferğânî (es-Suyûṭî, 1979, s.206; Kâtib Çelebî, 1971, s.1675) olarak künyesi geçerken kimi kaynaklarda ise bu kelime müellifin dedelerinden birinin adı olarak, ʿAlî b Mesʿûd b. Muḥammed b. el-Ferḫân (er-Râżî, 1987, s.225), ʿAlî b Mesʿûd b. Maḥmûd b. el-Ḥakem el-Ferḫân (es-Suyûṭî, 1979, s.206), ʿAlî b. Mesʿûd b. Maḥmûd b. Aḥmed b. el-Ferḫân (el-Maḫtûn, 1987, s.3) şeklinde geçmektedir.

Kendisinin *el-Mustevfâ*'nın mukaddimesinde değindiği gibi, Ḳâḍı'l-Ḳuḍât olması ve Emirlerle sohbetleri sâyesinde, Emirler kendisine bazı lakaplar vermişlerdir ki el-Ferğânî de bunlardan biridir. Çünkü Selçukluların ilk zamanlarında kişiler dînî lakapları ve asıllarının adıyla isimlendirilirlerdi (el-Maḫtûn, 1987, s.11).

Ferğana ismi Arapça kaynakların çoğunda, الفرخان (el-Ferḫân) şeklinde خ harfi ile yazılırken (es-Suyûṭî, 1979, s.206; el-Maḫtûn, 1987, s.1; er-Râżî, 1987, s.225; et-Tahrânî, 1936, s.2; el-Mūsevī 1954, s.8), bazı kaynaklarda da غ harfiyle الفرغان (el-Ferğān) şeklinde yazılmıştır (Kâtib Çelebî, 1971, s.1675).

el-Ferğânî lâkabı başka kişiler için de kullanılır. Ferğana'nın Fars köylerinden bir köyün ismi (Yâkûtî, 1906, s.364) olup buradan, Bağdat'a gelen Ebu'ṭ-Ṭayyib Muḥammed b. el-Ferğânî, Semerkant'a gelen İbn Ferḫân el-Faḳîd el-Ferğânî el-Curcânî, Isfahân'a gelen Aḥmed b. Yûsuf el-Ferğânî gibi bir çok kişi ilim merkezlerine giderek ilim öğrendikleri rivayet edilmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.16). Bazı kaynaklarda el-Ferḫân الفرخان isminin الفرُّخان şeklinde râ'nın şedde ve dammesiyle yazıldığı da görülmüştür (es-Suyûṭî, 1979, s.206).

Müellif için, Cemâluddîn (er-Râẓî, 1987, s.225; el-Maḫtûn, 1987, s.1), Kemâluddîn (Kâtib Çelebî, 1971, s.1675; el-Maḫtûn, 1987, s.11; es-Suyûtî, 1979, s.206), el-Ḳâḍî (es-Suyûṭî, 1979, s.206; el-Maḫtûn, 1987, s.11), Ḳâḍı'l-Ḳuḍât (el-Maḫtûn,1987, s.1; es-Suyûṭî,1993, s.22; el-Maḫtûn, 1987, s.1), Ṣâḥibu'l-Mustevfâ

(es-Suyûṭî, 1979, s.206; el-Maḫtûn, 1987, s.11; www.al-Waraq.com/Core/dg/dg. (14.4.2008), Mecdu'l-İslâm (el-Maḫtun, 1987, s.1), Muftîel-ʿIrâk (el-Ferğânî, Ty., s.1), el-Ḥakîm (er-Râżî, 1987: 225) lakâpları da kullanılmaktadır.

0.8.2. Doğumu ve Yetişmesi

el-Ferğânî asıl olarak Ferğanalıdır. Muhtemelen kendi gibi olan kimselerle Bağdat'a gelmiştir. Doğum yeri ve yılı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Kaynaklarda el-Ferğânî'nin gerek ölüm gerekse doğum tarihi belirtilmemektedir.

Ancak, onun Ebu'l-Meḥâsin Aḥmed b. Ebi'r-Rıḍâʾ er-Râvendî ile karşılıklı yazıştıkları ve birbirlerine şiirler söyledikleri bilinmektedir (er-Râżî, 1987, s.225). el-Ferğânî ile çağdaş olan ve *el-Fihrist* kitabının yazarı Muntecebuddîn ʿAlî b. Bâbeveyh adı geçen eserinde el-Ferğânî ile ilgili bölümde 569/1133 tarihinde, Isfahan'da er-Râvendî'nin kendisine el-Ferğânî'yi anlattığını, ondan bahsettiğini söylemektedir (er-Râżî, 1987, s.225). Buradan yola çıkarak müellifin m.1100'ün başlarında doğduğu sonucuna varılabilir.

Eseri *el-Mustevfâ*'nın metninden anlaşıldığı kadarıyla o, yaklaşık hicrî VI. yüzyılın sonu hicrî VII. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Çünkü eserinde, h.543/m.1127 yılında ölen Ebû ʿAlî el-Fârisî ile şiddetli tartışmalara giren Câmiʿu'l-ʿUlûmi'ḍ-Ḍarîr ile aralarında tartışma olmuştur. el-Ferğânî'nin Moğolların Bağdat'ı ele geçirdikleri yıllarda yaşaması uzak ihtimal değildir (el-Mahtûn, 1987, s.12). *el-Mustevfâ*'da geçen bu rivâyet bize de müellifin m.1090'lı yıllarda doğmuş olabileceğini de düşündürmüştür. Bizce de müellifin doğumu 1100'den önceki bir tarihtir.

Kaynaklarda yetişmesi ve öğrenimi ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak geldiği makam ve atandığı görevlere bakıldığında, asrında önemli sayılabilecek ve küçümsenemeyecek bir eğitim aldığı, yüksek makamdaki insanlarla ilişkilerde bulunduğu, Sultanlarla yakın temasının olduğu ve bu seçkin tabaka

tarafından da saygı gösterilen ve kabul görmüş bir ilim adamı olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca *el-Mustevfâ*'nın mukaddimesi dikkatlice incelenecek olursa, müellifle ilgili kaynaklarda rastlamadığımız, onunla ilgili bir çok konuda bilgi olduğunu görebiliriz. Şöyle ki; öncelikle o, eserine besmele ve Allah'a dua ile başlamaktadır ve ilk sözlerinde şu ibârelere yer vermektedir:

"الحمد لله الذي خلق الإنسان وعلّم البيان ووضع الميزان وأنزل الفرقان، اليه تتوجّه الرغبات وبه تنزل الحاجات. لايبتدئ الفضل الا منه ولا ينتهي الشكر الا اليه ولا ينبغي الثناء الا له، ولا يغني التوكل الا عليه. فله الحمد كفاء أفضاله، والصلاة علي خيرته من خلقه محمد النبي المصطفي وآله."

"Şükür, insanı yaratan, ona kendini ifâde etme lütfunu bahşeden, mîzanı koyan, Kur'ânı indiren Allah içindir. (O öyle bir Allah ki) İstekler ve arzular ona yönelir, ihtiyaçlar onunla giderilir. Güzellikler ve iyilikler ondandır, tüm şükürler onadır, övgüye lâyık olan odur, ondan başka da dayanılacak kimse yoktur. Tüm şükürler ona, selam ve dua da onun yarattıklarının en hayırlısı olan Muhammed Mustafa (a.s.)'nın ve onun ailesinin üzerine olsun." (el-Maḫtûn, 1987, s.1).

Bu tarz bir başlangıç onun Allah'a olan sevgisini ve niyetinin temizliğini göstermektedir. Yine eserinin içinde bazı sözlerinin sonunda والله أعلم بما أراد "Ne kastettiğini Allah'ın kendisi daha iyi bilir." (el-Maḫtûn, 1987, s.63, 72, 77, 81, 68, 104…), bazı konuların sonunda واسْتعنْ بالله يهدِكَ "Allah'tan yardım iste, seni doğru yola iletir." (el-Maḫtûn, 1987, s.61, 65) ve من الله المعونة "Yardım Allah'tandır." (el-Maḫtûn, 1987, s.31, 47, 50, 68, 159) gibi sözlerinden onun diğer islâmî yazarlara nispeten daha sûfiyâne bir söylem içerisinde olduğunu göstermektedir ki bütün bu değerlendirmelerden müellifin dindar bir kişi olduğu sonucuna varmamız mümkündür.

Müellifin sıradan bir dindar olmadığını, tasavvufî bir yaşantıya sahip olduğunu, tasavvufun kendini ve tanrıyı tanımak anlamına gelen "Taʿarruf" veya

“Maʿrifetullâh” gibi temel prensiplerini özümsediğini görüyoruz. Öyle ki, bunu تَعرَّفْ فذُقْ “Anlamak istersen tat.” (el-Maḫtûn, 1987, s.87) şeklinde görüyoruz.

Yine eserinin başka bir yerinde zühd ehlinin amaçladığı hayatı şu cümlelerle dile getirmektedir:

> “Allah bize güzellikler versin, doğru yola iletsin, kendine itaatte başarılı kılsın, rahmetiyle dünyaya bağlanmaktan bizleri kurtarsın.” (el-Maḫtûn, 1987, s.3).

Müellifin, el-Ferğânî lâkabından babalarının ve dedelerinin Türkistan diyarından geldiği ve İran ve Anadolu civarında yerleştikleri sonucuna varılmaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.15).

Ayrıca müellifin Irak’ta müftülük yaptığını da yine eserin yazma nüshalarından öğreniyoruz (el-Ferğânî, Ty., s.1). O zamanlarda Selçuklu Sultanlarının Irak’ta vekilleri yani temsilcileri bulunurdu. İşte Ḳâḍı’l-Ḳuḍât makamındaki kişi bu vekillerle Sultanlar arasındaki bağlantı halkalarından biri, Selçuklu saltanatının emirlerinin ve yasaklarının uygulayıcısıydı. Çünkü Selçuklu Sultanları Arapçaya ve Şeriat hükümlerine tam anlamıyla vâkıf değillerdi. Bu yüzden bu kişiler özel bir görevi yerine getirmekteydiler. Bu özellikleriyle de Abbasî Halîfelerinin Kadılarından farklı bir görev icrâ etmekteydiler. Vezir olmadığı zamanlar da onun bütün yetkilerini kullanabiliyorlardı. Bu kişilerin yazı, dil bilimi, edebiyat ve kanunları iyi bilmesi şartı vardı. İşte el-Ferğânî’nin Irak ve Bağdat’la olan ilişkisi buradan ileri gelmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.13). Asırların geçmesi ve ihtiyaçların değişmesiyle bu unvanlara sahip olan kişiler de kayboldular.

el-Mustevfâ’nın mukaddimesinden anlaşıldığına göre, kendisi büyük âlim Şehâbuddîn Ṣadru’l-ʿIrâḳeyn Ebî Zeyd Muḥammed b. Faḍl b. Aḥmed ile yakın ilişki içinde bulunmuştur. Hatta bu kişi kendisinden *el-Mustevfâ*’yı yazmasını istemiş, onun bu isteği üzerine o da bu eserini yazmıştır (el-Maḫtûn, 1987, s.1).

el-Ferğânî'nin özelliklerine ve ilmî kişiliğine baktığımız zaman Ḳâḍı'l-Ḳuḍât'da olması gereken vasıfların hepsine sahip olduğunu görmekteyiz. Çünkü onun gramer, edebiyat, şiir gibi konularda üstün bir ilme sahip olduğu ve bu konularda eser verdiğini biliyoruz. Onun yaşadığı hayat ve kültürel birikiminden dolayı kanımızca bu gibi görevlere getirildiğinden şüphe yoktur.

0.8.3. İnancı

el-Ferğânî, Şîʿa itikadına mensup birisidir. Kendisi "Şiʿî-İmâmî" diye adlandırılan guruba dahildir (www. İmamsadeq.org. (2007, Ekim 8). Bu guruba Kur'an-ı Kerîm'in âyetlerinden birine veya dinin kesinlikle bilinen bir emrine ters düşecek derecede, inançları sapık olmayan bazı Şiʿî grupları dahil olduğu gibi, inançları sapık, yaptıkları İslam ile bağdaşmayan diğer bazı guruplar da dâhil olmaktadır. Bu grupların üzerinde durduğu asıl nokta "*İmâmiye*" sıfatıdır. Bunlar imamın sıfatla tayin edilmeyip, şahsen tayin edildiğini iddia ederler. Bunlar Hz. ʿAlî'nin bizzat Peygamber tarafından tayin edildiğini söylerler.

Müellifin Şiʿî inancına bağlı olduğunu Allah'ın sıfatlarıyla ilgili şu düşüncelerinden de çıkarıyoruz:

> "Birimiz üstün özelliklere sahip birini görsek, bu özelliğinin bilgisinden ve aklından ileri geldiğine hükmederiz. Onu kudretli ve güçlü görürüz. Birisi Allah için, ما اعلمه (Ne çok biliyor!) dese ve sanki Allah'ın bir kusuru varmış gibi söylese, deriz ki, Allah için ilminin karşılığı vardır. Biz Allah'ın ilim ve kudret sıfatı dışındaki sıfatlarını mecâzî olarak algılarız gerçek anlamlarında değil. ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء "Allah dilemedikçe onun hakkında hiçbir şey bilemezler." (Bakara, 255) dediğimiz de bu onun ilmini ve gücünü gösterir. Biz onu böyle biliriz fazla ayrıntıya girmeden onun zâtını fazla düşünmeden ona inanırız." (el-Maḫtûn, 1987, s.41).

İmâmîler, doğru olduğuna inandıkları bir kısım haberleri ve nass mâhiyetinde sandıkları bazı davranışları Hz. ʿAlî'nin bizzat halife tayin edildiğine delil sayarlar. İslam âlimlerinin çoğu ise, delil olarak gösterilen bu haberlerin doğruluğunda ve kendisinden hüküm çıkarılmak istenen icraâtın sıhhatinde İmâmîlere muhalefet etmişlerdir (Ebû Zehrâ, 1983, s.57-8).

el-Ferğânî'nin Şîʿa inancı ile ilgili bilgileri yine eserindeki şu değerlendirmelerden anlamak mümkündür:

قضية ولا أبا حسن لها / "Hasan'ın babası olmadan bir sorun(çözülmez)."

(el-Maḫtûn, 1987, s.81).

Eserin tahkikini yapan Mısırlı el-Maḫtûn bu sözün manasının:

" قضية ولا رجل لها يشبه عليّا عليه السلام "

"Alî –selam onun üzerine olsun- ye benzeyen bir adam olmadan sorun(çözülmez)" olduğunu söylemekte ve şöyle demektedir:

"Ben bu hadisi elimdeki kaynaklarda bulamadım. Yine kendisinin rivâyet ettiği:

"أنا و علي أبوا هذه الأمة"

(Ben ve Ali bu ümmetin babalarıyız.) meâlindeki hadisi de bulamadım. Bu hadislerden yola çıkarak onun Şîʿa mezhebine bağlı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır." (el-Maḫtûn, 1987, s.35).

Yine el-Maḫtûn eserinde:

" صفات الله على سبيل المجاز " "Allah'ın sıfatları mecaz yoluyladır." sözünden

Muʿtezile mezhebini benimsediği de anlaşılmaktadır. Belki de onun bu durumu, son dönem Şiʿalarının durumu gibidir. Çünkü son dönem Şiʿalar Muʿtezile'nin "Tevḥîd ve ʿAdl" gibi iki temel fikri üzerinde idiler. Eşʿârîler ise, Allah'ın zâtî ve fiilî

sıfatları arasında ayrılık görürler. Onlar Allah'ın *zâtî* sıfatlarını yedi olarak kabul ederler.Bunlar, hayat, ilim, kudret, irâde, semʿ, basar, kelam. Fiili sıfatları ise: istivâ, ityân, mecî, nuzûl vb. olarak kabul etmektedirler.

Ehl-i Sünnet'e göre İstivâ belli bir şeydir. Ama nasıl olduğu ve mâhiyeti bilinmemektedir. Onarla göre bunun hakkında fazla soru sormak ve üzerinde düşünmek doğru değildir, bidʿattır. Kesin olarak inanmak ve kabul etmek gereklidir.

Muʿtezile ise, kâdir, mürîd, âlim, ḥayy, semʿ, basîr, mütekellim gibi mânevî sıfatları kabul ettiği halde, kudret, irâde, ilim, hayat, sem', basar, kelam gibi anlamsal sıfatları kabul etmemektedirler. Onlar, kudretsiz kâdir olduğunu söylerler. Fiil ve zat sıfatları arasında fark vardır. Zat sıfatında ilim ve cehalet gibi iki zıt bir arada gelmez. Fiili sıfatlarda ise, rahmet ve gazab gibi iki zıt bir araya gelebilir."

(el-Maḫtûn, 1987, s.34-36).

Eserin Türkiye Nüshalarından Cârullah Efendi nüshasının 1a yaprağında "Murre'l-ʿAvârî ʿınde Maḥabbeti ʿAlî" "Ali sevgisinde tüm kötülüklerden geç." (el-Ferğânî, Ty., s.1) cümlesi yazılıdır ki buradan müellifin "Şiʿî" inancına bağlı olduğu ve bu görüşün temsilcilerince de eserin okunduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bütün bu bilgilerden anlaşıldığına göre müellif, Şiʿa-İmâmiye mezhebini kabul etmekle beraber, Muʿtezile mezhebinin de bazı kurallarından ve inançlarından etkilenmiştir. Ancak bizce kendisi her ne kadar Mutezilenin bazı kurallarını benimsemiş olsa da Şiʿî-İmâmiye mezhebinin en önemli âlimlerinden birisidir.

0.8.4. Arkadaşları

Hayatı hakkında oldukça az bilgi bulunan el-Ferğânî'nin hocaları, varsa öğrencileri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eserinde de bu konu ile ilgili fazla bir bilgiye rastanmamıştır. Şu kadarı var ki eserini belirli bir öğrenci gurubuna yazdığı ve belli bir ilim çevresinde müderris makamında olduğu yine eserin üslubundan anlaşılmaktadır. Yine ulaşabildiğimiz kaynaklarda onun tek bir arkadaşından söz

etmektedir ki bu kişi, es-Seyyid eş-Şerîf Kemâluddîn Ebu'l-Meḥâsin Aḥmed b. es-Seyyid el-İmâm Ḍiyâ'üddîn Ebu'r-Riḍâ el-Ḥasenî er-Râvendî (ö. 245/859)'dir. Bu şahıs ile mektuplaşmış ve birbirlerine şiirler göndermişlerdir (er-Râżî, 1987: 225; www.İmamsadeq,org.(2008, Mart 23)).

el-Fihrist yazarı şöyle demektedir:

> "549/1133 yılında, Isfahan'da er-Râvendî bana onu (el-Ferğânî'yi) şöyle tanımladı: "O, yaşça genç ama ilimce yaşlı biridir. Bana şiirler yazdı. Kasîdesinin birinde kardeşimin oğlunu methetmişti." (er-Râżî, 1987, s.225).

İkisi arasında el-Ferğânî, Hemadân'da bulunduğu sıralarda da bu yazışmalar devam etmiştir (er-Râżî, 1987, s.225). Aralarında iyi bir dostluk ve muhabbet vardı. Öyle ki bu şiirlerinde de açıkça görülmekteydi. Her ikisi de şiir de ustaydılar ve birbirlerine olan muhabbetlerini ustaca dile getirmekteydiler. Zaman zaman birbirlerine şiirler yazarlar, birbirlerine olan sevgi ve muhabbetlerini dile getirirlerdi. Müellifin şiir bilgisi ve şâirlik yönünün oldukça ileri olduğunu bu şiirlerden anlamak mümkündür. el-Ferğânî bu şiirlerin birisinde, Harkân'dan er-Râvendî'ye şu mısraları yazmıştır:

كتبت وفي قلبي من الشوق لاعج وفي الصدر مني لو قضين حوائج

وبين التلاقي والتهاجر معول وبين التداني والتباعد ناشج

(Bunu) kalbimde özlemden (dolayı) büyük bir acı varken yazdım.

Gönlümün o kadar ihtiyacı var ki, keşke onlar karşılansa

Ayrılık ve kavuşma arasında bir çığlık, bir haykırış,

Uzaklık ile yakınlık arasında bir hıçkırık vardı

(er-Râżî, 1987, s.237).

0.8.5. Hocaları ve Öğrencileri

el-Ferğânî'nin hocaları hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak *el-Mustevfâ*'nın girişinde Ṣadru'l-ʿIrakeyn Muḥammed b. Fâḍıl b. Aḥmed isimli bir bilginden söz edilmektedir. Bu eseri o kişinin isteği üzerine yazdığını el-Ferğânî yine mukaddimesinde belirtir. Bunun dışında şu kişiden ders almış diye bir söz söylemek zordur. Ancak kendisinden önceki bilginlerin kitaplarını okuduğu, bunları kendi ilim deryasında yoğurarak kendine has bir üslup ve metot geliştirdiği açıktır.

Eserinin içinde özellikle Basralı âlimlerin bazılarının isimleri geçmektedir Bunun yanında kitabın haşiyelerinde İbn Keşîr, el-Mâzinî, ʿAşım, Hişâm, Yûnûs b. Hâşim, el-Kisâî gibi bilginlerin isimlerine rastlanmaktadır.

el-Ferğânî'nin tıpkı hocaları hakkında kesin ve yeterli bilgi olmadığı gibi, yaşadığı dönemde onun öğrencilerinin varlığı hakkında da bir bilgi yoktur. Ancak onun, ortaya koyduğu bu kıymetli eseriyle, asırlar ötesinde pek çok öğrencisi olmuştur.

0.8.6. Yaşadığı Dönemde İlmî Hayat

Bu dönemde nahiv alanındaki sınırlı çalışmalar devam ederken dînî mezhep görüşlerine nahiv ilminden destek arayanlar da olmuştur. Bunlardan en önemlisi ez-Zemaḫşerî (ö. 538/1144)'dir. ez-Zemaḫşerî değişik hocalardan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuş, bir çok ilim dalında olduğu gibi nahiv alanında da önemli eserler vermiştir. Nahiv alanındaki en önemli eseri *el-Enmûẕec* ve *el-Mufaṣṣal'*dır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.90).

Bu dönemde eski eserlere yapılan şerhler ve hâşiyeler yazıldığı gibi, geçmiş eserlerin eksik, fazlalık ve hataları ortaya koyan eserlerle karşılaştırmalı eserler de kaleme alınmıştır. ez-Zemaḫşerî'nin *el-Mufaṣṣal*'ına *el-îżâh* isminde İbnu'l-Ḥâcib (ö. 646/1248) ve İbn Berrî (ö. 610/1213) birer şerh yazmışlardır. Yine ez-Zemaḫşerî'nin bu eserinde yaptığı hatalar ile Sîbeveyhi'nin muhalefet ettiği konular Endülüs nahivcisi Ebu'l-Ḥaccâc el-Ḳaysî (ö. 625/1227) tarafından *et-Tenbîh*

ʿalâ Ağlati'z-Zemaẖşerî fi'l-Mufaṣṣal adıyla bir kitapta toplamıştır (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.93).

Bu dönem âlimlerinden Ebu'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1180), ekoller arasındaki ihtilaflar hakkında *el-İnṣâf fî Mesâ'ili'l-H̱ilâf* isminde bir kitap yazmıştır. Kendisi böyle bir eseri ilk defa ortaya koyduğunu iddia etse de daha önce aynı konuda yazılan eserler mevcuttur (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.96). Ancak şu da bir gerçektir ki, el-Enbârî bu eserini kendinin de belirttiği gibi, bu dönemde yaygın olan dînî mezhepler arasındaki mücadele metotlarına göre kaleme aldığından dolayı diğerlerinden farklı olarak bir ilk sayılabilir. Gerçekten de el-Enbârî, eserinde nahiv felsefesini inceden inceye ele almıştır.

Aslında el-Enbârî nahiv çalışmalarında yeni bir şey getirmemiştir. Çünkü Sîbeveyhi'den sonra bu alanda eser verenler gelenek halini almış olan çerçeveyi aşamadıklarından yeni kaide ve kurallar ortaya koymuş değillerdir. İşte bu konuda el-Enbârî kendine özgü metot geliştirerek eski maddeleri almış ve yeni bir şekil oluşturmuştur. Aklı, zekâsı ve üstün kavrayışı sâyesinde bu ilme yeni bir çehre kazandırarak nahiv usulü ilmini ortaya koymuştur (Demirayak-Bakırcı, 2001, s.97).

el-Ferğânî'nin yaşadığı dönemi kaynaklar VI. yy. sonu VII. yy. ortaları olarak vermektedirler. Bu dönem, Arap Dili çalışmaları açısından çok yoğun geçen ve yeni şeylerin ortaya konulduğu bir dönem değildir. Bu dönemde daha çok önce yazılan eserler incelenerek ve Basra ve Kûfe ekolleri taklit edilerek yeni arayışlar içine girilmiştir. Böyle kısır bir döngünün yaşandığı bir dönemde, el-Ferğânî'nin yeni metot ve kuralları ortaya koyması, müellifin bu alandaki ilmî derinliğini ve yenilikçi bakış açısını ortaya koymaya yetmektedir.

0.8.7. İlmî Kişiliği ve Bilimsel Ahlâkı

Müellifin yaşadığı dönem Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâ edildiği tarihlere rastlamaktadır. Bu dönemde ilmî hayatın gerilediği veya durduğu düşünülebilir. Ancak gerçekte böyle değildir. Çünkü gerek el-Ferğânî'nin gerekse aynı dönemde yaşamış ve aşağı yukarı aynı görevlerde bulunmuş olan ve Ferğana

yakınlarındaki Ḫucende'den olması nedeniyle yine el-Ferğânî lâkabı ile anılan el-Ḫucendî (ö. 691/1292)'nin eserlerinden anlaşıldığına göre, Moğollar Bağdat'ı işgalleri sırasında ilmî ve edebî hayata hükmetmemişler, ilmî kurumları eski halleri üzere bırakmışlar, vakıf mallarına da dokunmamışlardır. Bu dönemde tam tersine yeni okullar açılmış, bilginin her çeşidine ulaşmanın yolları aranmıştır (el-Maḫtûn, 1987, s.13).

el-Ferğânî de böyle bir ortam içinde yetişmiş, ilmî ve idârî önemli görevlerde bulunmuştur. Müellifin böyle donanımlı olması, gerçekten de Moğolların istilası sırasında ilmî hayatın gerilemediğini tersine önemli ilerlemeler kaydettiğini gösterebilir. Ancak tarihî bilgiler bunun böyle olmadığını, 1258 yılında Bağdat'ı işgal eden Moğolların taş taş üstünde bırakmadıklarını, camilere, hanlara, ribatlara sığınanları bile binalarla beraber ateşe verdiklerini, burada bulunan değerli kitapların büyük bir bölümünün Hülâgû'nun yanında bulunan Nâṣıruddîn eṭ-Ṭûsî tarafından götürülerek Meraga rasathanesi kütüphanesine konulduğunu göstermektedir (Turan, 1997, s.494). İbn Batuta 1337 yılında Bağdat'a gittiğinde, medreselerin ve camilerin yıkıldığını halkının da öldürüldüğünü görmüştür (İbn Batûta, 1917, s.404-406).

Bununla beraber Moğol istilasının bazı müspet neticeleri olduğunu ortaya koyan görüşler de vardır. W. Barthold, tahribatın ehemmiyetini kabul etmekle beraber büyük gelişmelerin de yaşandığını söyler. Gerçekten de Moğollar Alamut'u ve İsmâilîleri temizlemek sûretiyle İslam dünyasını bu cinayet teşkilatından kurtarmış, Tebriz'i büyük bir medeniyet merkezi yapmış, şehrin medreseleri, tıp ilmi okutan Dâru'ş-Şifâ' ve eczâneleri, kağıt fabrikaları ve ticaret kuruluşları ile dünyanın en büyük ticaret merkezi hâline getirmiş, Moğol istilasından kaçan Türk göçebeleri ile pek çok ilim ve kültür adamlarının Anadolu'ya gelmesine sebep olmuş, bir takım Türk mahsulleri Moğollar devrinde ortaya çıkmıştır. Fakat Moğol istilası o kadar büyük bir tahribat yaratmıştır ki, Barthold'un bu açıklamalarına rağmen, istiladan sonra başlayan imar ve kültür faaliyetleri geniş medeniyet harabeleri yanında çok sönük kalmış ve asırlarca virâne olarak kalan eserler bir daha canlanma fırsatı bulamamıştır (Turan, 1997, s.482-483).

Kitabının girişinden anlaşıldığına göre, el-Ferğânî çok kültürlü, derin tecrübeye sahip birisidir. Çeşitli kültürlerden hissesini almış, becerikli bir âlimdir. Eseri *Mustevfâ* incelendiği zaman, pek çok değerli ve makbul bilgiyle dolu olduğu görülür.

Eserin genelinden anlıyoruz ki, kendisi Farsça, matematik, cebir, müzik, tefsir, hadis, kırâat, özellikle aruz ve diğer ilimlere hâkim bir kişidir. Bununla beraber o, gramerin ilimlerin en yücesi ve nahvin Allah kelamı, peygamber sözleri ve Arap lafızlarıyla ilgili olduğuna inanmaktadır.

Ona göre, bütün ilimler birbirine bağlıdır, birbirinden faydalanmaktadır (el-Mahtûn, 1987, s.31; el-Ferğânî'nin Nahiv Hakkındaki Görüşleri, s.45). Bu yüzden ilimleri bir bütün olarak öğrenmeli birbiri ile bağlantı kurdurmalıdır. el-Ferğânî bu görüşünde yalnız değildir. Çağdaşı olan Faḫruddîn er-Râzî (ö. 606/1210) 'de aynı görüşü paylaşmakta ve bütün ilimleri top yekün öğrenmenin dînî bir görev olduğunu söylemektedir. Bunu en iyi şekilde yapan er-Râzî, hem usulcü hem fakîh hem kelamcı hem müfessir hem filozof hem gramerci hem dilci hem hatîp ve hem de iyi bir öğretici idi. İşte el-Ferğânî de aynen er-Râzî gibiydi. Kendisi öğrendiği ilimler sayesinde, ibârelere hâkim olma, saf bir düşünce, geniş bir bilgi, mükemmel bir erdem ve parlak bir zekaya sahip olmuştur. Bir konuda şahit gösterirken, delil getirirken, bir konuya itiraz ederken veya bir şeyin cevabını verirken bütün bu özellikleri kendisine yardımcı olmuş konulara hâkim olmasını ve isâbetli kararlar vermesini sağlamıştır. O, bir gramer kuralı için*:* "ذكاة الجنين ذكاة أمه" */Doğmamış çocuğun zekatı, annesinin zekatıdır* (el-Maḫtûn, 1987, s.62) hadisini ele alırken Şâfi'î mezhebinin görüşlerini de ortaya koymaktadır ki kendisi Şi'î-İmâmiye mezhebine mensup olduğu halde diğer mezheplerin görüşlerini de çok iyi bilmesi ve kendi fikirlerini destekleyici bir şâhit olarak kullanması geniş bir bilgi yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.34).

el-Ferğânî'nin dilin doğuşu ile ilgili görüşleri aynen büyük âlim Ebû İsḥâk el-Esferâyînî (873-945/ 1468-1538)'nin görüşleri gibidir. El-Esferâyînî, bu konuda iki farklı görüş ortaya koyar; birinci dilin tamamıyla Allah'tan geldiği, diğeri ise,

başlangıcı Allah'tan devamının ise insanlar tarafından oluşturulduğudur (el-Maḫtûn, 1987, s.28).

Müellif Farsça kelimeleri de zaman zaman kullanmıştır. Ancak bunların çoğunun Arapça karşılığı yoktur. Örneğin; أَسْتْ -dır,-dir anlamında kullanmıştır. Bazen bir beyit söylediği zaman Farsça karşılığını da verdiği yerler bulunmaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.38, 191).

el-Ferğânî, nahivci ve ḳâḍı'l-ḳuḍât olması yanında şâirdir de. Ayrıca şiir bilgisi ve kâfiye ile ilgili bir risâlesi de vardır (bkz. Eserleri s.58) O *el-Mustevfâ*'nın değişik yerlerinde önemli şiir bilgileri verir:

> "Bu şiir sanatında kâfiyelerin üzerinde kurulduğu şey vakıftır. Şiir okuma sanatına gelince, burada vakıf iki kısımdır. Müfret vakıf; bunda şiir söyleyenin çok usta olması ve bunları bir okuması lazımdır. Aslında bu ilkinin oluşumu için bir amaçtır." (el-Maḫtûn, 1987, s.196)

Yine başka bir yerde ;

> "Sana birbirine uyan kafiyelerden, birbirine uyan kısımlarından ve cezm unsurlarından bahsedecek, sözün genişletilmesi hususunda sana fayda verecek hususlardan söz edeceğiz." (el-Maḫtûn, 1987, s.132).

Müellifin kültürlü birisi olduğunu gösteren en önemli delillerden birisi de, harflerle sayılar arasındaki ilişkiyi matematik ilminin kuralları içinde tıpkı Ḫarazmî (780/850)'nin çizdiği gibi bir çizelge halinde göstermesidir (el-Maḫtûn, 1987, s.94).

Eserlerinden de anlaşıldığı gibi el-Ferğânî sağlam bir ilmî şahsiyete sahip, seçkin bir âlimdir. O hiçbir zaman başkalarıyla uğraşmamış, kendinden öncekileri hep saygıyla anmış ve onlar hakkında fikirlerini kabul etmese de kötü sözler söylememiş, kimsenin eksiğini aramamış aksine onların ilminden yararlanarak onları kendi fikirlerinin olgunlaşmasında birer yol gösterici olarak saymıştır. O kendinden önceki bilginler için şunları söyler;

*"*Şimdi bilmen gereken şey, bizden öncekilerin sözlerinde her ne kadar bir karışıklık ve anlaşılmazlık varsa da bize düşen onları yok saymamak ve aşağı görmemektedir. Bununla beraber o sözleri kabul etmek zorunda da değiliz. Bize düşen yanlışa gözümüzü kapatmak, doğruya ve gerçeğe açmaktır. Yani hata konusunda birbirimize muhalefet etmeyi bırakıp doğruda birleşmeliyiz. Arkadaşlarımızın eserlerindeki yanlışlıklarla uğraşmak yerine konuların ve kapalılıkların açıklanması için uğraşmalıyız. Çünkü onlar bizden öncedir. Ancak onlar bizden önce iseler doğruda onlardan öncedir. Bununla beraber üstünlük tamamıyla öncekilere aittir.*"* (el-Maḫtûn, 1987, s.94).

Görülüyor ki o, karışıklık ve kapalılıklara karşı çıkmıyor ama onlarla da uğraşmıyor. O, asıllarla ve gerçeklerle uğraşmanın en iyi ve sağlam yol olduğunu düşünüyor. Bunu yaparken de eskileri eleştirmekten kaçınıyor. Onların daha önce olmalarından dolayı üstünlüğe sahip olduklarını söyleyerek bazı fikirlerini kabul etmese de onlara olan saygısını dile getiriyor. Şu şiirdeki söylenen sözler onun bu özelliğini ne güzel dile getirmektedir:

"بكتْ قبْلي فهاج لي البُكا بُكاها فقلتُ الفضلُ لِلمتقدِّمْ

"O ağladı, beni de ağlattı, ben de bunun üzerine üstünlük öncekinindir dedim" (el-Maḫtûn, 1987, s.29).

Bu yaklaşımı onun iyi fikir yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Zaten onun iffetli, takvâ sahibi biri olduğunu eserinin her satırından anlamak mümkündür. Onun bağış ve hoşgörü sâhibi bir âlim olduğunu, ilme olan saygısını yine şu cümlelerinden anlıyoruz;

"Şâyet bu ilimle uğraşan ve bizden sonra gelen kişilerin yaptığı yanlışlıkları görmüş olsaydık onlara karşı tutumuz da aynen bizden öncekilere karşı olan tutumuz gibi olurdu. Allah bize güzellikler versin, doğru yola iletsin, kendine itaatte başarılı kılsın, rahmetiyle dünyaya bağlanmaktan bizleri kurtarsın." (el-Maḫtûn, 1987, s.3).

0.8.8. el-Ferğânî'nin Nahiv Hakkındaki Görüşleri

Şuʿûbiler (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbîyye) nahiv ilmini hakir görmüş ve onunla alay etmişlerdi. Ancak, ez-Zemaḫşerî ve ondan sonraki dönemde de et-Tûfi (ö. 716/1316) *eṣ-Ṣaʿḳatu'l-Ġaḍabiyye fi'r-Redd ʿalâ Munkirî'l-ʿArabiyye* isimli kitabında, el-Ferğânî gibi nahvi savunmuşlardır.

el-Ferğânî bir çok defa nahvin şerefini ve üstünlüğünü vurgulamıştır. Hatta bu konuyla ilgili eserinde özel bir bölüm yazmıştır. *el-Mustevfâ*'nın mukaddimesinde bu konuyla ilgili şöyle der:

> "Nahvin Önemi ve İlimler Arasındaki Derecesi Hakkında Bir Bölüm
>
> Bir ilmin şerefi, ya ilimlerin en şereflisi olan ve bilgilerin en şereflisi sayılan Tevhîd ilmi gibi, içerdiği bilginin üstünlüğünden ve kutsallığından, ya tıp ve fıkıh gibi az veya çok kendisinden faydalanılmasından, ya ahlâk ilmi gibi hissedilen bir güzellik içermesinden, ya da matematik gibi birbirini izleyen kuralların doğruluğundan ve zihni parlatmasından ileri gelmektedir ki Eflâtun bu konuda şöyle der: "Zihni geometri ile parlatılmış olmayan bizim meclisimize gelmesin". Şâyet nahiv ilmine şöyle dikkatle bakarsan bütün bu üstünlükleri içerdiğini görürsün." (el-Maḫtûn, 1987, s.3).

el-Ferğânî ilimlerin üstünlük nedenlerini böylece açıkladıktan sonra nahiv ilminin üstünlüklerini de beş maddede açıklar:

> *"*Birincisi, bu ilmin konusu bizzat Allah'ın kendisi değilse bile onun, onun peygamberinin, peygamberin arkadaşlarının ve arkadaşlarına uyanların ve bizim gibi amelî ve nazarî bilgilere ulaşanların sözleridir.
>
> İkincisi, bu ilmin verileri akla ve mantığa uygundur. Bunlarda zihne ve akla aykırı bir şey bulunmaz.
>
> Üçüncüsü, bu ilimle Allah'ın ve peygamberin sözlerinin anlamlarına ulaşılır.
>
> Dördüncüsü, Hz.ʿ Abbâs'ın naklettiği hadisinde geçen şu sözlerdir: "Güzellik lisandadır."

> Beşincisi, şâyet bu ilmin içeriğine, sırlarına ve hazinelerine vâkıf olursan ve bu ilmin yorumlarını ve değişimlerini anlarsan bu söylediklerimize inanacaksın.
>
> Bu ilmin yeri, sarf ve dilbilimden sonra, kelam, eleştiri, hadis, şiir, okuma ve tefsirden öncedir. Kendinden sonrakilerden yüksek öncekilerden daha aşağı bir mertebedir." (el-Maḫtûn, 1987, s 3).

el-Ferğânî eserinin bir başka yerinde yine bu ilmin incelik ve üstünlüğünü şöyle vurgular:

> *"*Nahiv ilmi ilimlerin en yücesi, en büyüğü, en incesi ve en sevimlisidir*..."* (el-Maḫtûn, 1987, s.171).

Bir başka yerde bu konu şöyle ifâde edilir:

> *"*Umarım sen nahiv konularının hepsini veya çoğunun akla uygun olduğuna inanırsın…" (el-Maḫtûn, 1987, s.75).

el-Ferğânî, her ilmin bir kaynağı olduğu ve bir ilim için önemli bir olan bir kaynağın kimi zaman diğer ilim için önemli olmadığı düşüncesindedir. Bütün ilimlerin kaynaklarını bir bir saydıktan sonra (el-Maḫtûn, 1987, s.2) nahiv ilmine bir giriş ve onun eğitimine dair önemli bir değerlendirme yapmaktadır. Eser, nahiv ve sarf arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Bunu eserin mukaddimesindeki şu cümlelerde bulmak mümkündür:

> *"*Bil ki, her ilmin uğraştığı bir alan vardır. O ilim o alanda araştırma yapar ve o alanın durumunu inceler. Tıpkı matematiğin sayılarla, miktarın takdir ilmiyle ilgisi olduğu gibi. Ama tıp ilmi gibi bazı ilimler de bir şeyi bir tek yönüyle inceler. Doktor insanın bedenine beden olarak bakmaz. İnsanın uzun ya da beyaz gibi özelliklerine bakmaz. Fakat onun hasta mı değil mi olduğuna bakar. İşte bunun gibi, nahiv ilminin konusu da Arap sözüdür. Ancak bu genel anlamıyla değildir. O Arap sözünü diğer sözlerle beraber ele almaktadır. Arap sözü tek başına olabildiği gibi birbiriyle de karşılaştırılabilir. Bütün bunlar birer araştırma konusu olabilir ki bu da sarf ilminin konusudur.*"* (el-Maḫtûn, 1987, s.2).

Her ilmin bir konusu olduğu belirtilmekte, her birinin kaynaklarının olduğu ve bu kaynakların bütün ilimlerde açıklama ve yaygınlık bakımından aynı düzeyde olmadığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda nahiv ilminin kaynağı da şu şekilde açıklamaktadır:

> *"*Onlardan bazıları Araplardan alınan kabul görmüş fetvalar, bazıları da düşünce ve fikir yürütmeyle çıkarılmış sebepler ve çıkarımlardır. Bunlar herkes tarafından bilinmez, bunlar ancak Arap dilini bilenler tarafından bilenen şeylerdir. Bu kişiler bu dilin Allah'tan gönderildiğini bilen ve inanan kimselerdir. Allah ise bu dil hakkında en iyisini seçmiştir ya da bu dil âlimler tarafından en iyi şekilde kurulmuştur. Bu düşüncelere inanan insanlar şu sözümüze de inanmalıdır: Sözün en iyisini almak gerekir." Ya da şu sözümüze inanmalıdır: "Sözün en hafifi en ağırından, uygun olanı olmayanından, yakın olanı uzak olanından, bir anlamı olan olmayanından daha iyidir.*"* (el-Maḫtûn, 1987, s.2).

Yine bu ilmin kaynaklarından birisi de kendi içindeki açıklamalarıdır. el-Ḥurûfu'l-Leyyine buna bir örnektir. Diğer bir kaynağı da, başka ilimlerden yaptığı alıntılardır. Örneğin, harekesi alınan bir harf harekeli sayılmaktadır:

" كأنها بعد كلال الزاجر ومسحِهِ مَرّ عقابٍ كاسرٍ"

"Azarın yorgunluğundan sonra sanki o yırtıcı bir kartalın saldırdığı biri gibiydi."

> Örneğindeki "hâ"'nın harekesi böyledir. Kimi rivâyetlerde harekesiz olduğundan harekeli sayılmaktadır. Gördüğün gibi, bu durum aruzdaki recezin mısraları bölmesinden dolayıdır. Bunun da aruz ilminden alındığı görülmektedir." (el-Maḫtûn, 1987, s.2).

Aynen bunun gibi bu ilim müzikten, tıptan ve diğer ilimlerden bir şekilde yararlanmıştır. Örneğin:

"Hareke üçtür. Birincisi yüksek, ikincisi alçak, üçüncüsü ikisinin ortası. Bu müzikten alınmış bir kuraldır. Müzikteki seslerle benzerlik göstermektedir." (el-Maḫtûn, 1987, s.3).

el-Ferğânî, ilimlerin birbirinden yararlandığı görüşündedir. Örneğin ona göre, nahiv ilmi sarf ilminden faydalanmıştır. Kırık çoğullarla ilgili ibdal ve haẕf konularını anlattıktan sonra bunların aslında sarfın konusu olduğunu, ilimlerin birbirinden faydalandığını söylemektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.326).

0.8.9. el-Ferğânî'nin Nahiv İlmine Getirdiği Yenilikler

0.8.9.1. Yeni Kurallar

Müellif, öncelikle herkeste ayrı bir nahiv tanımı yaparak nahiv konularıyla ilgili farklı bakış açısını ortaya koymuştur. Buradan hareketle konulara farklı bir gözle bakmış zaman zaman yeni fikirler ortaya atmıştır.

el-Ferğânî'nin kendine gramerle ilgili kendine özgü görüşleri vardır. Bunlardan birisi, "نحت" yani birkaç kelimeden bir terim ortaya çıkarmanın, mürekkep isimlerin oluşmasında bir yöntem olduğunu kabul etmektedir.

Bilinenden farklı olarak "ليس" 'yi bir istisnâ harfi saymakta ve bunu istisna edatı gibi kullanmaktadır: أتانيى القوم ليس زيدا "Zeyd Hariç topluluk bana geldi." (el-Maḫtûn, 1987, s.73).

Diğer gramer kitaplarının hiçbirinde bu tür bir kullanıma rastlanmamıştır. Bu kitaplarda ليس daima كان gurubundan sayılmaktadır.

el-Ferğânî "kef" (ك) harfi için şöyle der:

" أما الكاف فللمشابهة وتدخلها الحروف الجارة فيحكم بإسميتها تقول: مررتُ بك"

> “Bu harf müşâbehet (benzeşme, andırma) içindir. Bazen da bu harfin önüne bir harf-i cer gelir ve o zaman bu harf isim olur. Örneğin: sana uğradım.” (el-Maḫtûn, 1987, s.108).

Burada müellif harf-i cer ya da benzetme edatı olan ك harfini önüne harfi cer gelmesi durumunda isim olarak kabul etmektedir.

el-Ferğânî “ ʿalâ ” (على) harf-i ceri hakkında da şu görüşleri ortaya koymaktadır:

> "...والذى أراه أنا أن الأشبه بعلى أن يكون في جميع الأحوال إسما مشتقا إنتصابه من حيث أنه بني على الظرفية كما تجعل أسفل ظرفا في بعض الأوقات قال الله تعالى والركب أسفل منكم فإذا دخل عليه من أنجرّ..."

> “Bana göre ʿalâ (على) tıpkı أسفل kelimesini bazı zamanlarda zarf saydığın gibi, bütün durumlarda zarfiyet özelliğinden dolayı mansup isim sayılır. Şu âyette durum böyledir: والركب أسفل منكم (Kervan ise sizden aşağıda idi.) (Enfâl, 42). Buradaki أسفل kelimesinin başına من eklenirse harf-i cerden sonra geldiği için bu kelime mecrûr olmaktadır. Bu durum tıpkı بأرض فوقَ dediğinde zarfı mansup okuduğun gibidir. Burada zarfın başına harfi getirmiş olsan من فوقِ الأرض şeklinde mecrûr olarak okuyacaksın." (el-Maḫtûn, 1987, s.160).

el-Ferğânî istisnâ edatları olarak bilinen خلا و حاشا edatlarının isim olduklarını söylemektedir:

"فأما خاشا وخلا إذا جُر ّبهما فإسمان عند البحث الحقيقي وقد أومأنا إلى ذلك في باب الاستثناء..."

"Ciddi bir araştırma yapılırsa bu iki edattan sonraki kelime mecrûr olursa bu ikisi isim sayılırlar biz istisnâ bahsinde bunu işâret ettik…" (el-Maḫtûn, 87, s.109).

Yine o, إذن ile ilgili şunları söyler;

"...Onlardan (nahivciler) bazıları bu edatın aslı için ْإذْ وأن bu anlam bakımından doğru değildir. Çünkü إذْ geçmiş zaman gerektirir oysa إذن o anda olacak olan bir şeyi ifâde etmesi gerekir. Ayrıca böyle olsaydı muzari fiilin bundan sonra geldiğinde merfu olması gerekirdi. Oysa bundan sonra tıpkı لنْ gibi mansub gelmektedir. Dolayısıyla bunun aslı onların dediği gibi olamaz. Gerçekte onun aslı إذاً 'dir. çünkü bu gelecek zamanı ister." (el-Maḫtûn, 1987, s.128).

el-Ferğânî'nin bu görüşlerinin çoğu Arap gramerine ek yeni şeyler sayılır. el-Ferğânî bu konuda, yani yeni şeyleri ortaya koyma hususunda çok ahlâkî bir tutum sergilemiş, kimseyi bunlara inanması ve kabul etmesi yönünde zorlamamıştır. Herkesi bunlara inanıp inanmamak konusunda serbest bırakmıştır (el-Maḫtûn, 1987, s.47).

Müellif ilk defa olarak nahivde "fetvâ" usulünü uygulamış ve yeri geldiğinde kendi kendine bir konu hakkında bir sonuca varmıştır. Fetva yöntemini kullanırken genellikle عندي/bana göre ve أقول/ben şöyle diyorum, gibi ifâdeler kullanır:

وأما رُب فقد أجمع أصحابنا على أنها أحد حروف الجر والأقيس عندي أن تكون اسما

> ‘‘Rubbe’ye gelince, arkadaşlarımız(Basralılar) onu harfi cer olarak kabul eder, bana göre onun kıyasa en yakın olanı onun isim olmasıdır.” (el-Maḫtûn, 1987, s.56).

el-Ferğânî, nahivle ilgili bir kitap yazmasına rağmen yeri geldikçe fiil ve özelliklerine de değinmiş hatta eserinin ilk sayfalarında (el-Maḫtûn, 1987, s.5-6) fiil ve kısımları ile ilgili bir bölüm yazmıştır. Bu da nahiv kitaplarında görülmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine, daha ileride belirtileceği üzere isimle ilgili bazı kuralları fiillermiş gibi, onları kalıplara sokarak ve isimleri örneğin, ismin son harfi için lâmel fiil gibi fiille ilgili terimleri kullanarak açıklamaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.26).

Başka bir yerde mankûs isimleri anlatırken onları nakıs fiil gibi anlatıyor :

فلاماتٌ معادة فعين مبقاة

“Lâmel harfler değişir amaʿ aynel harfler aynen kalır.” (el-Maḫtûn, 1987, s.20).

el-Ferğânî, izâfette muḍaf ileyh’in dişi olmasından dolayı fiilin bazı durumlarda dişi gelmesini uygun bulur. Bu görüşüne de şu mısraı örnek gösterir:

لم تستبح إبلي بنو اللقيطة

“Luḳayta oğulları devemi zorla almadı.” (el-Maḫtûn, 1987, s.23).

el-Ferğânî’ye göre burada بنو sözünden maksat قبيلة ‘dir. Buradaki لم تستبح fiili اللقيطة sözünden dolayı dişil gelmiştir. Ancak, بنو kelimesinden kastedilen anlamın aslında قبيلة olmasından dolayı bunun anlamı muzâfun ileyhe yüklenmiştir. Bu gibi durumlarda muzâfun ileyhin dişiliği yüzünden fiil de dişil olabilir (el-Maḫtûn, 1987, s.23).

0.8.9.2. Yeni Tarifler

el-Ferğânî, kendine has tarifler de kullanır. Bu tarifler onun nahiv anlayışını ve nahve bakış açısını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

O, nahvin tarifini bile diğer bilginlerden farklı bir şekilde yapar. Onun yaptığı bu tarifi kendisinden sonra gelen bilginlerin bir çoğu eserlerine almışlardır.

O nahvi şöyle tarif eder:

النحو صناعة عملية ينظر بها صاحبها في ألفاظ العرب من جهة ما تتألف بحسب استعمالهم ليعرف النسبة بين صيغة النظم وصورة المعنى فيتوصل بإحداهما إلى الأخرى.

"Nahiv, Arap sözlerinin anlam ve şekilleri arasındaki ilişkiyi anlayabilmek ve bu yolla anlam ve şekillerini birbirine yaklaştırmak amacıyla, Arapların baktığı bakış açısından bakarak inceleyen bir ilimdir." (el-Maḫtun, 1987, s.3).

Yine başka bir yerde el-Ferğânî harfi şöyle tarif etmiştir:

الحروف وُصَلٌ وروابطُ تتلاقى بها المعانى الاسميّة والفعليّة.

"Harfler, isim ve fiillerin kendileriyle anlamlarının oluştuğu bağlardır." (el-Maḫtûn, 1987, s.6).

Yine diğer gramer kitaplarında rastlamadığımız mu'rab ve mebni tanımını onda şu şekilde görmekteyiz:

اللفظة إما أن تكون بحيث يختلف آخرها في التأليف يتعاقب العوامل عليها إذا لم يعق عائق فتسمى مُعرَبة وإما ألا تكون كذلك، فتسمّى مبنية.

> “Söz, eğer arada bir engel olmazsa ve âmiller arka arkaya gelmişse sonu değişir ki bu söze mu’rab denilir. Şayet bu durum olmazsa buna da mebni denilir.” (el-Maḫtûn, 1987, s.7).

Çekimli isimleri yani munsarif isimleri tarif ederken yine ilginç kelimeler kullanır:

> المنصرف من الأسماء المتمكنة، هو الذي يدخله الجرّ وحتى مع التنوين إن أمكن تصورُه فيه

> “Munsarif isim, sonuna cer ve eğer imkan bulursa tenvin alabilen isimdir.” (el-Maḫtûn, 1987, s.9).

El-Maḫtûn, harekeyi edat olarak isimlendirmekte ve onu irabın kendisi değil onu gerçekleştiren edatlar olarak açıklamaktadır:

> الحركة ليست هى نفس الإعراب ولا نوعًا له. وإنما هي أداةٌ من الأدوات التي بها يتحقق الإعراب.

> “Hareke irabın ne bizzat kendisi ne de onun bir çeşidir. Ancak o, irabı gerçekleştiren edatlardan bir edattır.” (el-Maḫtûn, 1987, s.19).

O eserinin başka bir yerinde irabı şu şekilde tarif eder:

> وقد قلنا إن الإعراب إنما قصد للدلالة على العوارض الذهنية التي تلحق نفس المعنى الموضوع لها زايدة عليه نحو : الفاعلية والمفعولية والإضافة للإسم

> “Biz dedik ki irab, fâillik, mefullük ve izafet gibi kendisine aynı anlamı ifade etmek için konulmuş zihni etkenleri göstermek amacıdır.” (el-Maḫtûn, 1987, s.19).

Yine başka bir yerde irabı başka bir ifade ile dile getirmektedir:

الإعراب وهي الحركة والسكون وحروف اللين التي هي الألف والواو والياء وأعلامها والنون وسقوطها.

"İrab; hareke, sükun, elif-vav-ye'den oluşan illet haflerinin bulunması ile nun ve onun düşmesidir." (el-Maḫtûn, 1987, s.25).

Yeni tarif ve ilginç kelimelerle dolu eserde harekelerin tarifi yine alışılmışın oldukça dışında görülmektedir:

والحركة إذا إختبرتها ما القسمة المبينة فإما صاعدة تعلو سمّوها الفتحة وإما نازلة تسفُل سمّوها الكسرة وإما مستوية تمضي قُدُماً سمّوها الضمة.

"Hareke açıklanan bölümü incelediğinde, ya yukarı doğru çıkan işarettir ki buna fetha denilir, ya da aşağı inen işarettir ki buna de kesra denilir, ya da dosdoğru ileri doğru yapılan işarettir ki buna da damme denilir." (el-Maḫtûn, 1987, s.19).

0.8.10. Ekolü

el-Ferğânî, Bağdat Ekolünün son temsilcileri, İbn Cinnî (ö. 392/1001) ve Fârisî (ö. 377/387) gibi nahivcilerdendir. Bilindiği gibi bunların ekolü, seçici bir ekoldür. Bu kişiler temelde Basra Mektebiyle bağlantılıdırlar. el-Ferğânî'nin zaman zaman: أصحابنا kelimesini tekrar ettiğini görüyoruz:

أصحابنا رحمهم الله "Arkadaşlarımız, Allah onlara rahmet etsin." (el-Maḫtûn, 1987, s.7).

فإن أصحابنا قد ذهبوا إلى … , "Arkadaşlarımız şu görüştedirler…" (el-Maḫtûn, 1987, s.37).

فقد أجمع أصحابنا على أنها ... , "Onun şöyle olduğu konusunda arkadaşlarımız görüş birliğine vardı…" (el-Maḫtûn, 1987, s.56).

ما ذهب إليه أصحابنا , "Arkadaşlarımız şu görüşü benimsedi" (el-Maḫtûn, 1987, s.39).

Bu ibârelerde geçen "aṣḥâbunâ" sözünden Basralıları kastetmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.40).

Özellikle sıfatların nâʾib olamayacağı (el-Maḫtûn, 1987, s.105) konusundaki fikirleriyle Basralıları benzemekte daha doğrusu onlara meyletmektedir. Basralılar, harfleri birbirinin yerine kullanmazlar. Onlar, muzâfı hazfetmek, İbn Cinnî gibi Tevessuʿu veya Tazmîn'i yani anlamı bir kelimeye yükleyerek aynı anlamda kullanmayı benimserler.

Bu fikirlerini şu örneklerde görmekteyiz;

"جاءني من رجل örneğinde olduğu gibi من 'in fazladan gelmesinin sebebi nedir? denilirse, biz deriz ki buradaki رجل kelimesi nekredir ve cemʿ yerine kullanılmış ve bir bakıma تبعيض (Bir bütünün parçası) sayılabilir. sanki sen جاءني واحد من رجل demişsin." (el-Maḫtûn, 1987, s.106).

Bu örnekte cümleyi ve anlamı (tevassuʿ) genişletmek için من harf-i cerini kullanmıştır.

Kûfelilerde ise, bir harf başka bir harfin yerine geçebilir. Çünkü bunlar, Basralılar kadar detaya dalmadan zâhiri olarak meseleleri değerlendirmektedirler. Bu ve buna benzer durumlarda Basralılar ile Kûfeliler arasındaki ayrılık noktaları bilinmektedir ki burada zikretmeye gerek yoktur (el-Maḫtûn, 1987, s.41).

el-Ferğânî'nin Basra ekolünü benimsemesine rağmen kimi zaman Kûfelilerin görüşleri doğrultusunda hareket ettiği de görülür. Örneğin, şüphe olsa da olmasa da zamirin ortaya çıkarılması ve yazılması Basralılara göre gerekli bir şeydir. Kûfelilere

göre, böyle şüphe yoksa iki yol vardır; zamir ortaya çıkarılabilir de çıkarılmaz da. Eğer böyle bir şüphe yoksa zamiri ortaya çıkarmak lazımdır. Bu konuda el-Ferğânî Kûfelilerin görüşünü benimsemiştir.

Yine رُبَّ'nin isim mi yoksa harfi olduğu konusunda, bunun كمْ الخبرية gibi bir isim olduğunu öne süren Kûfelilerin görüşünü benimseyerek, bu kelimenin bir harf-i cer olduğunu söyleyen Basralılardan ayrılmıştır. Bu fikrine delil olarak da;

" ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين "

(O kâfirler çok kere arzu edeceklerdir ki keşke Müslüman olmuş olsalardı.)(Hicr, 2)

âyetini delil gösterir. Buradaki رب'nin كثير anlamına geldiğini savunur (el-Maḫtûn, 1987, s.109).

0.8.11. Ölümü

el-Ferğânî'nin tıpkı doğum tarihi gibi, ölüm tarihi ve yeri de kesin olarak belli değildir. Ancak *Mustevfâ*'da 543/1127'de ölen Ebû ʿAlî el-Fârisî ile sert bir tartışmaya giren Câmiʿu'l-ʿUlumi'ḍ-Ḍarîr ile karşılaştığından ve ona muhalefet ettiğinden girdiğinden bahsettiğine göre (el-Maḫtûn, 1987, s.12), bu tarihte hâlâ sağ olduğu ve ölümünün bu tarihten sonraki bir tarih olduğunu söyleyebiliriz.

Kâtip Çelebî, el-Ferğânî ve eserinden şöyle bahseder:

"المستوفي في النحو، لأبي سعد كمال الدين علي بن مسعود الفرغاني المتوفي ..."

"El-Mustevfâ fi'n-Naḥv, Ebî Saʿd Kemâluddîn ʿAlî b. Mesʿûd el-Ferğânî, ölüm…" (Kâtib Çelebî, 1971, s.1675).

Görüldüğü üzere ölüm tarihini Kâtip Çelebî de belirtememiştir. er-Râvendî'nin m.1133 yılında onun hakkında, Fihrist müellifi Muntecebuddin'e bazı bilgiler verdiği göz önüne alınacak olursa, müellifin m.1133'ten sonraki bir tarihte ölmüş olabileceği de düşünülebilir (er-Râżî, 1987, s.225).

Eserin yazma nüshaları iyi bir şekilde incelenirse bu konuda bazı ipuçlarının olduğu görülecektir. Yazarın ölümü ile ilgili eserin nüshalarına dayanarak yaptığı değerlendirmede eserin tahkikini yapan Muhammed Bedevî el-Maḫtûn şunları söylemektedir:

> "Şehit Ali Paşa nüshasının birinci cildinin 1b yaprağında mukaddimede müellifin isminden sonra dua cümlesi olarak رضي الله عنه (Allah ondan razı olsun) ibâresi geçerken, 110b'den başlayan ikinci cildin giriş bölümünde müellifin adından sonra رحمة الله عليه (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) dua cümlesini görüyoruz. Aynı nüshanın ikinci cildinin sonunda, yani hâtimede yazarın adından sonra أدام الله علوه (Allah yüceliğini, büyüklüğünü devam ettirsin) cümlesi bulunmaktadır. Burada bir karışıklık vardır. İkinci cildin başındaki kayda göre müellif o tarihte ölmüş, hâtime ve mukaddimedeki kayıtlara göre o tarihlerde hayattadır. Mısır nüshası bu nüshadan tarih bakımından daha eskidir. Mısır nüshasının hem gerek ikinci cildinin başında ve gerekse hâtimesinde müellifin isminden sonra أدام الله علوه ibâresi bulunmaktadır ki bu da Mısır nüshasının müellifin hayatta olduğu bir sırada yazıldığını gösterir. Ayrıca yine bu durum, Şehit Ali Paşa nüshasındaki hatime kaydında geçen "müellif hattı olan nüshadan istinsah edilmiştir" cümlesinden çıkan sonucu doğru kabul etmemizi engellemektedir. Mısır nüshası h.669/m.1253 yılında istinsah edildiğine göre bu tarihte müellif sağdır. Şehit Ali Paşa nüshası ise, m.675/m.1259 tarihinde istinsah edildiğine göre ve içinde geçen, yukarıda belirtilen dua cümlelerinden anlaşıldığına göre müellif bu tarihte ölüdür.
>
> Bütün bunlardan ve bu konudaki kaynakların ortak görüşlerinden anlıyoruz ki müellifin ölümü h.669 ile h.675 arasındaki 6 yıl içindeki bir yılda gerçekleşmiştir." (el-Maḫtûn, 1987, s.60).

Genel kanaat ölümünün VII. yy. ortalarında olduğudur (el-Maḫtûn, 1987, s.12; www.alwaraq.com(2006, Temmuz 24); www.arabswata.org.(2008, Nisan 12)).

el-Maḫtûn'un bilgi vermediği ve elde etmesinin zor olduğundan üzerinde durmadığını belirttiği ve Mısır nüshası ile Şehit Ali Paşa nüshalarından birinden kopyalandığı sandığı (el-Maḫtûn,1987, s.61) Cârullah Efendi nüshasını incelediğimizde, birinci cildin mukaddimesinde müellif isminden sonra أحسن الله توفيقه وحرس فضله (Allah başarısını artırsın ve faziletini gözetsin), hâtimesinde ise, أدام الله علوه (Allah yüceliğini artırsın) ibâresini görüyoruz. İkinci cildinin başında ise herhangi bir giriş yapılmamış direk sıfat konusuna girilmiştir. Bu durumda bu nüshanın Mısır nüshasından kopyalanmış olabileceği fikri ağır basmaktadır. Çünkü bu dua cümlelerinden müellifin o tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır ki bu da Mısır nüshası ile örtüşmekte ve yazarın h.669 ile h.675 yılları arasındaki altı yıl içindeki bir senede öldüğü tezini güçlenmektedir.

0.8.12. Eserleri

el-Ferğânî'nin günümüze, ikisini görebildiğimiz, birisi sâdece adını bildiğimiz üç eseri ulaşmıştır. Bunlar; *eş-Şâmil* (www.İmamsadeq.org. (2008, Mart 23), *el-Vâfî fi'l-Ḳavâfî* ve *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv*'dır (www.İmamsadeq.org. ;arabswata.org. (2007, Eylül 22)).

1- el-Mustevfâ fi'n-Naḥv: el-Ferğânî'ın en önemli eseridir. Eser iki ciltten oluşmaktadır. Gramerin nahiv kısmını ele almakta ve ayrıntılı ve düzenli bir şekilde konuları işlemektedir. Birinci cilt, gramer ilminin konusu, mâhiyeti ve üstünlüğü ile başlar. İkinci cilt ise, sıfat konusundan başlar. Dünyada 5 nüshasının olduğu bilinmektedir. 1987 yılında Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn tarafından tahkik edilmiştir. Ekler bölümünde eserle ilgili örnek sayfalar verilecektir.

2- eş-Şâmil: Hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Sadece böyle bir eserinin varlığından bahsedilmektedir (www.İmamsadeq.org. 2008, Şubat 20).

3-el-Vâfî fi'l-Kavâfî: Eser, şiirde kâfiye ve aruz kalıplarından bahsetmektedir. Küçük bir risâle şeklindeki eserin tek ulaşabildiğimiz nüshası 26 sayfadan oluşmaktadır. Eser üç ana bölüme ayrılmıştır:

Birinci bölümde, kâfiye ve bununla ilgili kurallardan ayrıntılı olarak bahseder.

İkinci bölümde, Arap alfabesinin 29 harfinin şeklinden ve özelliklerinden sözeder, harflerin 967 ayrı şeklini ele alır.

Üçüncü bölümde ise, harflerin kâfiyede nasıl kullanılabileceğini, nakiller ve açıklamalarla ayrıntılı olarak açıklar (el-Ferğânî, Ty., s.1-26).

Eserlerinden en çok Ebû Hayyân (ö. 745/1345) şiir nakletmiştir (es-Suyûṭî, 1979, s.206; imamsadeq.org. (2007, Mayıs 3).

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-FERĞÂNÎ'NİN EL-MUSTEVFÂ'SI VE KONULARI İŞLEME YÖNTEMİ

1.1. el-Mustevfâ fi'n-Naḥv

1.1.1. Eserinin Tespiti ve Değeri

اِسْتَوْفَ "Bir şeyin tamamını, tümünü almak, konuyu eksiksiz bir şekilde ele almak, bir şeyi detaylı bir şekilde sunmak" (Enîs, 1972, s.1047) anlamlarına gelmektedir. Bu fiilden türetilerek ismi mefʿûl olarak gelen مُسْتَوْفى kelimesi de "Eksiksiz ele alınmış, tamamı işlenmiş, sunulmuş" (Fîruzâbâdî, Ty., s.403) gibi anlamlara gelmektedir. *el-Mustevfâ'*da müellifi konuyu eksiksiz ve güzel bir şekilde işlemiştir. Ancak (fe)'nin kesresiyle المُستوْفي okunduğunda, o işi yapan, o vazifeyi yerine getiren anlamına gelir ki, "İbnu'l-Mustevfî" diye bilinen gramer âlimlerinden el-Mubârek b. Aḥmed el-Erbilî (ö. 637/1221) bu kişilerden birisidir. Bu lâkap, nahiv usulü ile uğraşanlara verilirdi (el-Maḫtûn, 1987, s.9).

Eserin Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'deki nüshasında, Cemâluddîn Ebî Saʿîd ez-Zeccâcî'ye ait olduğu bilgisi varsa da bu bilgi yanlıştır. Eserin tahkikini yapan Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn, ez-Zeccâcî'nin eserlerini araştırdığını ve böyle bir eserinin olmadığını tespit ettiğini belirtmekte, gerek eserin mukaddimesinde, gerekse diğer kaynaklarda buna benzer bir kayda rastlamadığını, tam tersine eserin el-Maḫtûn'a ait olduğunu tüm kaynakların belirttiğini söylemektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.9).

Eserin müellif hattından istinsâh edilmiş kopyası ve elde bulunan nüshalar içinde en sağlam ve en güvenilir olanı olan, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 2517 numarada kayıtlı nüshanın mukaddimesinde, eserin adı ve müellifin tam künyesi açıkça yazılmıştır. Burada müellifin adı, künyesi ve lakaplarıyla ilgili aynen şu ibâre geçmektedir:

"قال سيدنا الشيخ الإمام الأجلّ، العالم، الحكيم، السعيد، مجُدّ الإسلام، إمام الأئمة، بديع الزمان، سيد العلماء أبوسعيد علي بن مسعود بن محمود بن أحمد بن الفرخاني..."

Yine mukaddimede eserin isminin bulunduğu bölüm şu şekilde geçmektedir:

"...وسَمَّيْتُه اَلْمُسْتَوْفى فِي النّحْوِ..."

"Onu *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv* diye isimlendirdim" (el-Maḫtûn, 1987: 1).

el-Mustevfâ üzerinde tek çalışmayı yapan el-Maḫtûn,'un eserin kıymetini ortaya koyan, "Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından sonra nahvin yüksek binasını yapan ikinci eserdir" (el-Maḫtûn, 1987, s.9) ve "…bu eseri çalışıp neşrederek Arapçaya hizmet etmek istedim ve Sibeveyhi'nin eserinden sonra cümlesi eserin değerinin belirlenmesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Çünkü bilindiği üzere *el-Kitâb* Arap gramerinin temel ve ilk kitabı sayılmaktadır. Ondan asırlar sonra o düzeyde bir eserin ortaya çıkmış olması oldukça önemlidir.

el-Maḫtûn eserin değerini ortaya koyan şu cümleleri sarf etmektedir**:**

> **"**Bu konuda bir çok kitap, bir çok risâle vardır. Ancak bunların hepsi, ya birbirinin tekrarı, ya da ona yakın bir tarzda yazılmışlardır. Bu kitaplar, bilim dünyası tarafından tanınmakta ve herkes tarafından bilinmektedir. Öte yandan bir çok yeni bilgileri ve metotları da içeren eserler de vardır ama onlar basılmamıştır ve çoğu bilinmemektedir. Bunlardan biri de *el-Mustevfâ* ve yazarı el-Ferğânî'dir. Kendisi bu kitabıyla ünlü olmuştur. Hatta ondan bir şey naklederken, el-Ferğânî değil, "*Ṣâḥibu'l-Mustevfâ*" terimini kullanmışlardır" (el-Maḫtûn, 1987: 5).
>
> Eser, işleme ve ele alış bakımından çok seçkin eserdir. Önce Âmilleri bolca işlemekte, sonra fiille ilgili kısa bir bölümü ele almakta daha sonra da nahivle ilgili olan konulara geçmektedir. Mukaddimede grameri diğer ilimlerle ilişkilendirmektedir. Ona göre, ilimler birbirinden faydalanmaktadır. Bu dediğinde de haklıdır. Daha sonra gramerle ilgili konuları tek tek işlemekte, her bölüme konuyu anlamaya yardımcı olacak bir başlık koymaktadır. Konuları bâb bâb değil, fasıl fasıl işlemiştir. Yeni başlayanlar için sıkıcı olmayan bir eserdir. Eserini fasıllara ayırmış ve her konunun

nedenini ve niçinini açıklamıştır. O, okuyucularının konuyu anlamaları için konuları okuyucunun ikinci kez okumasını tavsiye etmiştir. Bununla konular arasındaki ilişkiyi anlamayı kolaylaştırmak istemektedir. Kitap onun istediği gibi de yazılmıştır, yani kendi kafasında planladığını yazmıştır. Bu eserin kıymetini ifâde etmek için, eserle ilgili söyleyeni belli olmayan şu şiir aşağıya alınmıştır:

رأيت تعاليق النحاة كثيرة فما راقني منها كتاب كمستوفى

بيان وترتيب وحسن سياقة ينال بها من رامه حظه الأوفى

"Gramercilerin birçok kitabını gördüm Mustevfâ gibi hiçbir kitap beni etkilemedi.

Açıklaması, düzeni, akıcılığı Ancak şanslı birisi onu bulur."

(el-Maḫtûn, 1987, s.6).

1.1.2. Eserin Yazılış Sebebi ve Amacı

el-Ferğânî, kendi zamanına kadar yazılmış olan nahiv kitaplarını incelediğini, bu eserlerin kendilerinden bekleneni vermediğini, uzun metinlerle fazla detaya girdiklerini, çoğunun düzensiz olduğunu, bölümlerinin muntazam olmadığını, örneklerinin konuyu yansıtmadığını söylemektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.1).

el-Ferğânî, büyük âlim Ṣadru'l-ʿIrakeyn Şehâbüddîn Ebî Zeyd Muḥammed b. Faḍl b. Aḥmed'in hizmetinde bulunuyordu. Bu şahıs ve arkadaşları ne uzun ne kısa olan bir nahiv kitabı yazmasını söylemişler, bu kitabın açık, anlaşılır, örneklerinin yerinde, fazla detaya girmeden konuları anlatan, konuların sebeplerini açıklayan bir kitap olmasını istemişler, o da böyle bir eser yazıp adını *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv* koymuştur (el-Maḫtûn, 1987, s.1).

Müellif bu eseri yazmaktaki amacını şu şekilde açıklamaktadır;

"…Bu bizim amaç konumuz değildir. Bizim bu gibi örnekleri vermekteki amacımız, bu kitabı okuyana yardımcı olmak, bu gibi faydalardan mahrum bırakmamaktır. Yardım Allah'tandır." (el-Maḫtûn, 1987, s.131).

Eser, kimi zaman konunun daha iyi anlaşılması ve bu konuda okuyucunun tecrübe kazanması için değişik ve faydalı örnekler verme yoluna gitmektedir. Bu eser diğer gramer kitaplardaki eksiklikleri gidermektedir. Çünkü ibâreleri kolay, kısa ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Konuları işlerken nedenleri, felsefî değil, tabii bir şekilde anlatmaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

1.1.3. Eserin El Yazma ve Mikrofilm Nüshalar

Köprülü Fuat Efendi (1890/1966) fihristine göre eserin üç nüshası vardır. Dördüncü nüshası da Chester Beatty* kütüphanesindedir. Bu nüshanın Riyâd'da Câmiʿatu İmâm Merkez Kütüphanesinde bir mikrofilmi var. Chester Beatty'deki nüsha Dâru'l-Kutubtekinin aynıdır. Cârullâh Efendi nüshası, 8. yüzyıla ait olması sebebiyle muhtemelen diğer nüshalardan istinsâh edilmiştir (el-Maḫtûn, 1987: 8, 55).

Müellif, eserinden istinsâh edecek kişiyi uyarmakta ve bir bilim adamı olarak eserini iyi bir şekilde ortaya çıkarmasını ve yazmasın tavsiye etmektedir. Özellikle rakamları, iḫtilâs, imâle, revm ve teshîlu'l-hemze gibi konulara dikkat etmezse bu durumda eserin şeklini bozacağını, o zaman yazdığı bir eser değil bir karalama veya gerçeği örten bir yazı olup insanlara hiçbir fayda vermeyeceğini söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.200).

1.1.3.1. Türkiye'deki Nüshaları

1.1.3.1.1. Süleymâniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Nüshası

Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 2517 numarada kayıtlıdır. Nüsha, 200 varak, yani 400 sayfadır. Nesih hatla yazılmıştır. Başta bir fihrist ve eserin adının bulunduğu bir yaprak vardır. 23 satırlı olup, bir satırda yaklaşık 15 kelime bulunmaktadır. Eserin adının bulunduğu yaprağın sol üst köşesinde ismin belirtilmediği bir mülkiyet kaydı, ortalarında ʿAbdullâh b. ʿAbd el-Kâfî'ye ait başka bir mülkiyet kaydı, yaprağın sağ ortasında "*el-Mustevfâ*

* İrlanda'da bulunan dünyaca ünlü kütüphane.

fi'n-Naḥv li-Cemâliddîn ʿAlî el-Ferğânî" yazılıdır. Bu kaydın hemen yan tarafında açık bir yazı ile eserin kıymetinin belirtildiği iki satır şiir bulunmaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.6) Sol alt köşede ise, h.995 tarihli, ʿAbd el-Câfî İbrâhîm'e ait bir mülkiyet kaydı daha vardır. Yaprağın ortasında;

"مما وقفه الوزير الشهيد علي باشا رحمه الله تعالى بشرط ألا يخرج من خزانته"

> "Bu kitabı kütüphaneden çıkarmamak şartıyla, Vezir Şehit Ali paşa – Allah'ın rahmeti üzerine olsun-bağışlamıştır."

ibâresi yazılıdır.

Bu nüsha müellif hattı ile yazılmış bir nüshadan istinsâh edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Eserin hâtimesinde eserin istinsâhının h.675/m.1259 yılının Cemâziye'l-Âhir ayının son on günü içinde bittiği yazılıdır (el-Maḫtûn, 1987, s.201). Eserin sonunda da yine başlangıç sayfasındaki yukarıda metni yazılı bir mühür daha bulunmaktadır.

Âyetlerin üzerinde herhangi bir işaret yoktur. Fasıl ve söz başlarının üzerinde kırmızı çizgi vardır. Şiir satırları arasında boşluk olmayıp kimi yerde kırmızı bir çizgi kimi yerde de hiçbir işâret bulunmamaktadır. 110a varakta eserin birinci cildi bitmektedir. İkinci cilt 110b'den sıfat konusuyla başlar. Eksiksiz ve az hatası olan bir nüshadır.

Süleymaniye'deki nüshanın sağ cilt kapağı kopuktur. Sol kapak, gömme şemseli, zencirekli, köşebentli, kahverengi kağıtla kaplı mukavva bir ciltten oluşmaktadır. Kitabın sırtı yeşil ebrulu kâğıt ile tamir görmüştür. Mıklebi sonradan kopmuş olup, eserin üzerinde bulunmamaktadır. 24x17, 17x11 cm. ebatlarındadır.

1.1.3.1.2. Süleymâniye Kütüphânesi Cârullâh Efendi Nüshası

Süleymaniye Kütüphânesi, Cârullâh Efendi Koleksiyonu 1970 numarada kayıtlıdır. 188 varaktır. Eserin zahriyesinde (1a); sağ üstte, "Allah Ḥayy, Ebû Bekr b. Rüstem b. Aḥmed b. Maḥmûd eş-Şirvânî" , hemen bunun yan tarafında, "ʿAlî b.

el-Ḥüseyn eş-Şâfiʿî ʿAfa'llâhu ʿanhu bi-keremihî" ibâresi yazılıdır. Hemen bunun altında:

> "Kitâbu'l-Mustevfâ fi'n-Naḥv min Taṣânîfi Ḳâḍî'l-Ḳuḍât Cemâluddîn Mecdu'l-İslâm Mufti'l-ʿIrâḳ Ebî Saʿd ʿAlî b. Mesʿûd b. Maḥmûd b. el-Ḥakîm el-Ferğânî Raḥmetullâhi Teʿâlâ"

bunun yanında ise:

"Min Eltâfi Niʿami'llâh ʿAlî Ebî ʿAbdillâh Veliyyüddîn Cârullah sene 1137"

ibâresi yazılı bir mülkiyet kaydı bulunmaktadır. Bu kaydın sağ alt köşesinde içinde

"Ḥavle Maẓharı Bismillâh

Ḥabîb-i Hem Rasulullah

Bula Tevfîḳ Luṭfullâh

Adı Cârullah"

yazılı bir mühür bulunmaktadır. Yaprağın sol alt tarfında:

"Mine'l-Avârî ʿinde Maḥabbeti ʿAlî"

cümlesi yazılıdır. En altta "Ḫattu'l-Fâḍılı'l-ʿAllâme Celâluddîn es-Suyûṭî" ibâresi ters olarak yazılmıştır. Bu kısımdan sonraki bölümün sonradan boş bir kağıt yapıştırılarak tamir gördüğü anlaşılmaktadır.

Nüsha bozuk bir nesih hatla yazılmış ve kelimeler yer yer birbirine girmiştir. Fasıllar siyah ve kalın yazılmakla beraber sonradan hafifçe kırmızı ile üzerlerinden gidilmiş, söz başları ve konu başlıkları üzerlerine çizilen kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. 23 satırlı ve her satırda yaklaşık 15 kelime bulunmaktadır. Âyet üzerlerine herhangi bir işâret konulmamakla birlikte قوله تعالى şeklinde olan âyet başlangıçlarının üstü kırmızı çizgi ile gösterilmiştir.

Eserin sonunda, hâtimede herhangi bir istinsâh yer, tarih ve müstensih kaydına rastlanmamıştır. Eserin istinsâh tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte el-Maḫtûn'a göre diğer nüshalardan yaklaşık yüzyıl sonra yani takriben 775/1359 yıllarında yazıldığı söylenmekte (el-Maḫtûn, 1987, s.61) ise de biz nüsha üzerinde ya da içinde böyle bir kayda rastlayamadık. el-Maḫtûn'un neye dayanarak bu sonuca vardığını kesin olarak bilmiyoruz.

Hâtimeden hemen sonra, içinde eserin son tarafında, sonradan ayrı bir cins kağıda yazılı bir fihrist vardı. Yine hâtimenin sonunda içinde:

> "Vaḳafe hâze'l-kitâb Ebû ʿAbdillâh Veliyyuddîn Cârullâh bi-şarṭi ellâ yuḫrace min ḫizânetihâ Câmiʿi Sulṭân Muḥammed bi-medîne Kostanṭiniyye sene 1137."

yazılı mülkiyet mührü vardır.

Eserin cildi 25x18, yazı alanı 19x125 cm. ebatlarında olup, müzehhep şemseli, zencirekli, mıklebi kopmuş, kahverengi kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir.

1.1.3.2. Mısır Nüshası

Dâru'l-Kutubi'l-Mışrıyye'de, 1761 numarada bulunmaktadır. Yaklaşık 207 varaktır. Bu nüshada müellif adı yanlışlıkla Cemâluddîn Ebî Saʿîd ez-Zeccâcî olarak gözükmektedir ki bu doğru değildir. Nüshanın bir bölümü de eksiktir. Futûḥ bin Muʿaẕ eṭ-Ṭûsî tarafından talik hatla, 669/1253 yılının şevval ayında yazılmıştır. Dipnotlarla destekli bir nüshadır (el-Maḫtûn, 1987, s.8). Bu nüsha, Chester Beatty ve Riyâd nüshaları ile aynıdır (el-Maḫtûn, 1987, s.55-56). Eserin elde bulunan en eski nüshasıdır.

1.1.3.3. Chester Beatty Nüshası

Bu nüsha, Riyâd'daki İmâm Muḥammed b. Suʿûd Üniversitesi, Merkez Kütüphanesinde mikrofilm olarak bulunmaktadır. Buradan alınmış bir kopyadır.

1.1.3.4. Riyâd İmâm Üniversitesi Merkez Kütüphane Nüshası

Nüsha mikrofilm olarak Üniversite Merkez Kütüphanesi 3855-25 numarada kayıtlıdır. Kayıtta kitabın künyesi şu şekilde geçmektir:

> "el-Mustevfâ fi'n-Naḥv li-Cemâliddîn Ebî Saʿd b. Mesʿûd el-Ferğânî min Ehli'l-Ḳarni's-Sâbiʿ, 151 varak, tarih 669/1271."

Nüshanın son sayfasındaki hâtimede şunlar yazılıdır:

> فرغ من تحريره فتوح بن معاذ الطوسي يوم الإثنين من أول شهر شوال بمدينة السلام حما الله من الآفات سنة تسع وستين وستمائة.

> "Bu nüshanın yazımı, Futûḥ b. Muʿâẕ eṭ-Ṭûsî tarafından, 669 yılında, -Allah her türlü âfetten korusun-Medine'de, Şevvâl ayının ilk günü olan pazartesi günü bitirildi."

Bu kayıttan nüshanın müstensihinin, Futûḥ bin Muʿâẕ eṭ-Ṭûsi olduğu, yazım yerinin Medine, yazım tarihinin de h.669 olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüsha Mısır, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye'deki nüsha ile tıpatıp aynıdır. Dâru'l-Kutub'teki kayıtta da bu nüshanın bir mikrofilminin bulunduğu gözükmektedir ki Riyâd'daki nüshanın bu mikrofilmden çoğaltıldığı kesindir. Eserin içinde tıpkı Dâru'l-Kutub'daki nüsha gibi eserin girişinde:

> "Kitâbu'l-Mustevfâ fi'n-Naḥv li'z-Zeccâcî" ve hemen bu kaydın altında da "Kitâbu'l-Mustevfâ li'ş-Şeyḫ Cemâluddîn Ebî Saʿîd ez-Zeccâcî"

şeklinde yazılarak ez-Zeccâcîye atfedilmişse de kütüphane kayıtlarında:

"Cemâluddîn Ebî Saʿd b. Mesʿûd el-Ferğânî min Ehli'l-Ḳarni's-Sâbiʿ"

şeklinde yazılıdır (el-Maḫtûn, 1987, s.56).

Bu nüsha nesih hatla, harekesiz olarak, 25 satırla yazılmış olup, bir satırda yaklaşık 15 kelime vardır. Sayfa numaraları kimi zaman sağda kimi zaman solda yer almıştır. Şiirler iki satırlıdır. Nüsha sayfa kenarlarındaki hâşiyelerle desteklenmiştir. İkinci cilt tıpkı Türkiye ve Mısır nüshaları gibi sıfat konusundan başlamaktadır. Âyetler için tırnak veya parantez kullanılmamıştır. Nüshada ayrıca müellifin lâkabı "Kemâluddîn Ebî Saʿd" şeklinde yanlış olarak yazılmıştır. Nüsha baştan yaklaşık 20 sayfa kadar eksiktir. Nüshada bir eksik kelime olduğu da dikkati çekmektedir. Tıpkı Türkiye nüshasındaki gibi kenar açıklamaları ile doludur ki bunu gören kişi müellifin bütün bunları Türkiye nüshasında olduğu gibi, konuyu açıklamak için yazdığını zannetmektedir. Oysa bunlar açıklama değil metin içinde eksik yazılan kelimelerin kenara sonradan yazılmasından başka bir şey değildir (el-Maḫtûn, 1987, s.57-58).

1.1.4. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Şimdiye kadar eser üzerindeki ilk ve tek çalışma, Mısırlı Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn tarafından, 1987 yılında yapılmıştır. Bir tahkik olan çalışmasında el-Maḫtûn, eserin Mısır, Dûru'l-Kutubi'l-Mışriyye'de bulunan nüshası ile İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonundaki nüshayı temel nüsha olarak almıştır. el-Maḫtûn'un bu çalışması Kâhire'de Dâru's-Seḳâfeti'l-ʿArabiyye tarafından, iki cilt olarak basılmıştır.

Çok ciddi bir çalışma yaptığı ortaya koyduğu tahkikli metinden ve baştaki yaklaşık 50 sayfalık değerlendirmesinden anlaşılan el-Maḫtûn, hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunan müellifin hayatıyla ilgili önemli bilgilere ulaşmış ve hakkında şimdiye kadar yazılmış ve günümüze kadar ulaşan tüm kaynaklara bakarak müellif hakkında oldukça değerli bilgiler vermiştir.

Eserin müellife ait olduğunu kesin delillerle ortaya koyan el-Maḫtûn, eserin konulara bakış açısını ve işleme yöntemini, müellifin eseri yazmaktaki amacını yine esere dayanarak açıklamaya çalışır.

Ayrıca, eserin nüshaları hakkında açıklayıcı bilgiler veren el-Maḫtûn'un esere büyük önem verdiği ve gerçekten buna inanarak ve bir fayda umarak bu işe giriştiği anlaşılmaktadır. Kendisi hâlen Kahire'de öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

el-Maḫtûn, bu eser üzerinde çalışmasının nedenini açıklarken, gramer konusunda bir çok âlim bulunduğunu, hepsinin belirli sınırlar içinde kaldıklarını, yeni bir şeyler ortaya koyamadıklarını söyleyerek bunların birbirlerinden nakiller yaptıklarından bahsetmektedir. Ayrıca bu konuda bir çok kitap ve risâle bulunduğunu bunların neredeyse birbirlerinin kopyası olmalarına rağmen ilim dünyasında oldukça tanındıklarını söyler. Bununla beraber alanında altın değerinde olan ve fakat henüz gün yüzü görmemiş eserlerin varlığından da söz eder (el-Maḫtûn, 1987, s.5). Bunları söylerken el-Mustevfâ ve bu eserle meşhur olan, hatta kendisinden nakledilirken adıyla değil de "Ṣâḥibu'l-Mustevfâ" lâkabıyla adlandırılan eserin yazarı el-Ferğânî'nin kastettiği muhakkaktır.

el-Maḫtûn, çalışmasının sunuşunda eserden övgüyle söz etmekte ve nahvi en güzel bir şekilde işleyen seçkin bir eseri Arapça okuyanlara sunduğunu ifâde eder. Eserin bir çok âmili işlediğinden, nahvin kurallarını birbiriyle ve diğer ilim dallarıyla ilişkilendirdiğinden, konuya anlamaya yardımcı olan faydalı başlıklar kullandığından söz eder (el-Maḫtûn, 1987, s.6).

el-Maḫtûn, eserin Mısır nüshasını gördüğünde, bu eserin tahkik yapmaya lâyık değerli bir eser olduğunu düşünmüştür. Ancak bu nüshanın ön kısmında birkaç sayfanın eksik oluşu onu işe başlaması konusunda endişeye ve beklemeye sevk etmiştir. Uzun araştırmalarından sonra eserin Chester Beatty nüshasına ulaşmıştır. Kendi ifâdesine göre, Türkiye nüshasına ulaşınca eserin tahkikini yapmaktaki arzu ve isteği iyice belirmiş, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından sonra nahvin yüksek binasını yapan ikinci eser olarak gördüğü bu eserin tahkikine başlamıştır. el-Maḫtûn eseri birkaç yıl süren çalışmasından sonra, 1986 yılında bitirmiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.9).

Yazar yaptığı çalışmasında, en eski nüsha olması sebebiyle Mısır nüshası ile, bu nüsha ile çok benzediğinden bir paranın iki yüzü gibi dediği, açık, anlaşılır, çok az yazım hatası olan Türkiye'deki Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa nüshasını asıl nüsha olarak almıştır. Eserin mevcut diğer iki nüshasından Chester Beatty nüshasının, Mısır nüshasıyla aynı olmasından dolayı, Süleymaniye Cârullâh Efendi nüshasını da elde etmesinin zor olduğundan ve bu nüshasının asıl olarak seçtiği nüshalardan birinden kopyalandığını düşündüğünden asıl olarak almadığını belirtir (el-Maḫtûn, 1987, s.8). Mikrofilm olan Riyâd nüshasının ise, düzensiz olduğundan, konuların birbirine karıştığından ve bozuk çekiminden dolayı almadığını vurgular (el-Maḫtûn, 1987, s.58).

Tahkikteki amacının, metni sağlamlaştırmak ve müellifin istediği ve yazdığı eseri aynen ortaya koymak olduğunu söyleyen el-Maḫtûn, çalışmasında şu metotları uygulamıştır:

1-Öncelikle aralarında herhangi bir farklılık olup olmadığını anlamak için her iki nüshayı da karşılaştırmıştır.

2-Sayfaları numaralandırarak, varakların ön tarafını "vech" anlamında "و", arka tarafını "zahr" anlamında "ظ" harfi ile işaretlemiştir.

3-Nüshalardaki yanlışlıkları düzeltmiş ve yerleri yanlış olan örnekleri yerlerine yazmıştır. Bunları hâşiyelerde işaretleyerek diğer nüshadaki eksik veya fazlalıkları parantez içinde göstermiştir.

4-Şerhleri ve yan notları mümkün olduğu kadar açıklamış, metin içinde geçen Farsça ve diğer yabancı kelimeleri çıkararak dipnotlara koymuştur.

5-Âyetlerin geçtiği sûrelerin isimlerini ve numaralarını dipnotlarda vermiş âyetleri de metin içinde tırnak içine almıştır.

6-Âyetlerin hangi kıraat üzere okunduğunu ve kaynaklarını belirtmiştir.

7-Arap atasözlerini, şiirlerin kaynaklarını vererek, bunlarda geçen ve anlaşılmayan kelimelerin anlamlarını güvenilir sözlüklerden bularak vermiştir.

8-Çalışmasının sonuna, konuların, şiirlerin, yer isimlerinin ve özel isimlerin listesinin bulunduğu bir fihrist eklemiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.61-62).

Kaynaklarda müellif hakkındaki bilgilerin azlığı el-Maḫtûn'un da dikkatini çekmiştir. el-Maḫtûn, biyografik eserleri araştırdığını fakat müellif hakkında kendi elinde bulunan bilgilerden başka bir bilgi bulamadığını ifâde etmektedir.

Ancak kendisi sadece Muḥammed Bâḳır el-Ḫuvanṣarî ve'l-Esbehânî (ö. 1313/1895)'nin *"Ravzatu'l-Cennât fî Aḥvâli 'Ulemâ' ve's-Sâdât"* kitabında, İbrâhîm b. Muḥammed b. ʿArabşah el-Esferâyînî (ö. 944/1528)'in ölümünün ardından onunla ilgili bahsederken şöyle der:

> "…O bu sözü, kendileri meçhul eserleri meşhur olan kimseler hakkında söylemiştir. Bu kişiler, Ṣâḥibu Merâḥ fî't-Taṣrîf, yani, Aḥmed b.ʿAlî b. Mesʿûd. Eseri insanların elinde muhtasar olarak bulunmaktadır. Onun hayatı ile ilgili bir şey bulamadım. Yine onlardan biri de, el-Ḳâḍı Kemâl Ebû Saʿd ʿAlî b. Mesʿûd b. el-Ḥakem el-Ferḫân'dır ki kendisi Kitâb el- Mustevfâ fi'n-Naḥv'ın müellifidir. Belki bu Ferḫân, Aḥmed b. ʿAlî b. Mesʿûd'un babası ya da yakın akrabalarından birisidir. Dikkat et, yanlışlık yapma! Aḥmed b. ʿAlî b. Mesʿûd'un ölümünü bilmediğimiz gibi babası olabilecek ʿAlî b. Mesʿûd b. el-Ḥakem'in de ölümü hakkında da bir bilgimiz yoktur." (el-Maḫtûn, 1987, s.12).

Bu konuda yapılan araştırmalara bakma ve konu üzerinde çalışanlarla konuşma imkanımız olmuştur. Hepsi de bu kişinin, el-Ferğânî'nin oğlu olabileceği tahminin de bulunmakla beraber kimsenin elinde kesin bir delil bulunmadığından kesin bir yargıya varmaktan kaçınmışlardır.

1.1.5. Eserde Ele Alınan İlim Dalları

el-Mustevfâ'nın nahvin tüm konularını ayrıntılı bir şekilde ele aldığını, neredeyse hiçbir kural ve konunun dışarıda kalmadığını, bir tek kelime bile olsa onu kendi konusunda işlediğini söylemek mümkündür.

Eserde, yukarıda sayılan nahiv konuları dışında, sarf, iştikak, meânî, edebiyat, şiir, tenkit, kıraat, dilbilim, aruz, Arap lehçeleri gibi bir çok ilim dalları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

1.1.5.1. Kırâat İlmi

Eser kıraat çeşitleriyle, okuma kurallarıyla doludur. el-Ferğânî, kitabında kırâatla ilgili yerlerde kelimenin hangi kıratta nasıl okunduğunu açıklar ve bu okunuşun hangi kıraat âlimine ait olduğunu da söyler. Eserin sonlarına doğru gramer kurallarını anlamakta kolaylık sağlaması amacı ile oldukça ayrıntılı olarak verdiği,

kıratın idğam imale, vakıf, revm, işmâm, iẖtilâs, medḥ, taẖfifu'l-hemze ve bunların işaretleri ile ilgili açıklamaları kıraat ilmiyle ilgili bilgilerini ve getirdiği delilleri göstermek açısından yeterlidir (el-Maẖtûn, 1987, s.138, 188, 192, 193).

Müellif kıraatla ilgili "murâḳabe" terimini kullanmıştır. Ayrıca maḥdûd, muḥarref, yani ma'dûl, ṣarf, sıla ve naṣb gibi ıstılahlarla bazı belağat ıstılahlarına da yer vermiştir. Bazı ibâreleri alışılmışın dışında kullandığı için bilmeyenler bunu hata yapıyor sanabilir.

1.1.5.2. Lehçe İlmi

el-Ferğânî, eserinde yeri geldikçe lehçeleri ele almakta, beyitler anlam beyti olduğunda onu açıklamakta, yeri geldikçe terimlerin tariflerini vermektedir. O lehçelerin söylemine önem verir ve onların doğru olduğunu ve kullanımda yer aldıklarını kabul eder. Eserde Arap lehçeleri önemli bir yer tutar. Lehçe kelimesini genelde luġa terimiyle ifade eder. Müellif lehçeler konusunda iki yol izlemiştir:

1- Lehçenin hangi kabileye ait olduğunu açıkça söylemiştir ki bu gibi yerler oldukça azdır:

و بلغنا عن بعض البغداديين ثالث عشر على الإضافة

"Bazı Bağdatlılardan bize on üçüncü sayısı, izafet şeklinde ulaştı" (el-Maḫtûn, 1987, s.16)

2- İsim belirmeksizin lehçelerden bahseder. Genelde bu yöntemi kullanır. Bu durumlarda genellikle "ʿinde'l-ʿArab=Araplarca" (el-Maḫtûn, 1987, s.15), "ʿsumiʿa mine'l-ʿArab=Araplardan duyuldu", "kavluhum=onların sözleri" (el-Maḫtûn, 1987, s.16), "naʿlemuhû ʿani'l-ʿArab=Araplardan öğreniyoruz" (el-Maḫtûn, 1987, s.16), "ḳâlû=şöyle dediler" (el-Maḫtûn, 1987, s.16), "fî luġati baʿḍihim=bazılarının lehçelerinde" (el-Maḫtûn, 1987, s.16), "semiʿte'l-ʿArabe=Araplardan duyarsın" (el-Maḫtûn, 1987, s.17), "eş-şâ'iʿ beyne'l-umme =halk arasında yaygın şekliyle" (el-Maḫtûn, 1987, s.17), "lem yusmaʿ=duyulmadı" (el-Maḫtûn, 1987, s.17), "lem yestaʿmilû=kullanmadılar" (el-Maḫtûn, 1987, s.20), "ıḫtârû=seçtiler" (el-Maḫtûn, 1987, s.26), "fe minhum men yeḳûlu=onlardan şöyle söyleyenler vardır" (el-Maḫtûn, 1987, s.26).

Yine başka bir yerde yazarın diğer Arap lehçelerine olan hakimiyetini şu sözlerinden anlaşılmaktadır;

وكثير من اللغات قد يُستعمل فيه من الألفاظ ما يدلّ على هذه النسبة الثابتة بين

الخبر والمخبر عنه

"Birçok lehçede haber ve mübteda arasındaki bu ilişkiyi gösteren kelimeler kullanılır." (el-Maḫtûn, 1987, s.173).

1.1.5.3. Kıyâs İlmi

el-Ferğânî, kıyası çok kullanır. Kıyâs, onun öğretim metotları arasında önemli yer tutar. Eserinin bir çok yerinde bunun örneklerini çok miktarda bulmak mümkündür. Burada birkaç örnek vermek gerekirse:

" أما ثمانٍ، فالوجه فيه الصرف ، لأنّه ليس جمعا مكسّرا ، بل هو مفرد موضوع على معنىً جمعي كالعدد مثلا والياء فيه كياء رباع، فحكمه حكمه وقد تحذف الياء من ثمان في بعض اللغات. فيقال: هذه ثمان"

"Semânîn'e gelince, onda değişim vardır. Çünkü cemi mükesser değildir. Tersine cemi anlamı için kullanılan müfret bir kelimedir. Sonundaki "ye" ise "ruba'" kelimesinin sonundaki "ye" gibi hazfedilmiştir. Onun hükmü de tıpkı bu kelime gibi olup, bir çok lüğatte "ye" si hazfedilmiştir. Bu durumda şöyle söylenir: Bu sekizdir." (el-Maḫtûn, 1987, s.16).

Ona göre doğruya ulaşmanın yolu benzetme yöntemini kullanmakladır. Yani iki şeyi birbirine benzeterek doğruya ulaşılabileceği düşüncesindedir:

فعلى إجراء الجر مجرى الرفع وقياسا عليه...

"Ref yerine cerrin kullanılması ve ona kıyâs edilmesi…." (el-Maḫtûn, 1987, s.19).

تقول: هذا آجُر يا غلام، وإن كان لم يوجد له نظير في كلامهم

"dersin; onların sözlerinde bunun bir benzeri olmasaydı bu Acur'dur derdin ey çocuk." (el- Maḫtûn, 1987, s.16).

ومن عادتهم حملُ النظير على النظير

"Benzeri benzere yüklemek onların âdetlerindendir."(el-Maḫtûn, 1987, s.26).

1.1.5.4. Sözlük Bilimi

el-Ferğânî'nin eseri incelendiği zaman söylenilecek ilk sözlerden biri, onun ne kadar çok yeni kelime ve terim kullandığıdır. O, diğer gramer kitaplarında görülmeyen bir çok kelime ve terimi nahve uyarlamıştır. Pek çok kelimeyi kendi

anlamı dışına çıkararak kendisinin yüklediği asıl anlamından farklı bir anlamda kullanmıştır.

Nahiv için öyle terimler ve kelimeler kullanır ki eseri sonuna kadar incelemeyen veya gramer ile ilgili derin bilgileri olmayan bir kişi onun bu konuda cahil veya az bilgili olduğu sonucuna varır. Oysa o, sıra dışı söylemleri ile bu ilimde gerçekten üstat olduğunu her defasında kanıtlar. Bunun en belirgin göstergesi bilinen ve her gramer kitabında bulunabilen terimleri de kullanmış olmasıdır. Dolayısıyla onun bu durumunun bu şekilde yorumlanması kendisine yapılacak büyük bir haksızlık olacaktır.

el-Ferğânî, bir kadı olması münâsabetiyle eserinin bazı yerlerinde bu özelliğini nahiv kurallarına da uygular ve kelimeleri ustaca kullanarak sanki bir karar veriyormuş gibi kurallar koyar ve sonuca gider.

Eser, sözlük bilimi ile uğraşanlar için önemli bir kaynak niteliğindedir.

1.1.5.5. Belâgat İlmi

el-Ferğânî, eserinin bir çok yerinde belâğatla ilgili konuları ele almıştır. Ancak onun asıl maksadı belâğat konularını işlemek değildir. O, sadece nahiv konularını açıklarken belâğat konularına da değinmiştir. *el-Mustevfâ*'da, mecaz, istiâre, teşbih, hazf gibi belâğat konuları işlenmiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

Çoğu zaman benzer kelimeler kullanmak (el-Maḫtûn, 1987, s.16) suretiyle öğrencinin konuyu anlaması için uğraşmıştır. Bu durumu kelime hazinesinin genişliğinden dolayı sanat yaptığı şeklinde yorumlamak da mümkündür. Ancak mukaddimesinden de anlaşıldığı üzere kendisinin bir öğretim grubu içerisinde yer almış olması ve bu konuda müptedilere yönelik bir kitap yazılması için kendisine başvurulması onun sanattan çok eğitimi düşündüğü sonucuna götürmektedir.

Müellif zaman zaman mecaz ilmini de kullanır. O, eserinde mankus isimleri anlatırken, onları nakıs fiillere benzetmekte ve son harflerini nakıs fiilin son harfine, orta harfini de aynel fiile banzeterek; "bu isimler lâmel harflerde değişir ama aynel harfleri aynen kalır" demektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.20).

1.1.5.6. Dilbilim

Eserden de anlaşıldığına göre, müellifin bilgi dağarcığı oldukça geniştir. Kadı olmasına rağmen herhalde yaşadığı dönemdeki ilmî hayatın yüksek derecede olması ve kendisinin de entelektüel bir hayatın içerisinde yer almasından dolayı, bir çok ilim dalıyla uğraşmak ve söz sahibi olmak imkanını bulmuştur.

Eser, bir nahiv kitabı olması yanında kelimelerin aslına inmekte, en basit şekliyle bilinen kelimeleri bile birkaç parçaya bölerek olabilecek durumları ve anlamları ortaya koymaya çalışmakta, kelimelerin yapısı üzerinde ciddi görüşler sergilemektedir.

Müellifin Arapça ile ilgili bilgileri yanı sıra, diğer dillerle de ilgili bilgileri olduğunu görüyoruz. Bunu şu açıklamasından çıkarmak mümkündür:

هو التثنية ولا تكاد توجد إلا في اللغة العربية

*"*O tesniyedir, ve neredeyse Arapça'dan başka bir dilde de yoktur" (el-Maḫtûn, 1987, s. 21).

1.1.5.7. Aruz İlmi

el-Ferğânî, eserinde şiire çok yer vermiştir. Bir çok gramer kuralını açıklarken şiirden şahit gösterir. Bu husus, şevâhid bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak burada onun şiir bilgisine ve bu ilme vakıf olduğuna değinmeden geçmek doğru olmaz.

Kaynaklarda müellifin sıfatları sayılırken, kadı, nahvî ve şâir diye bahsedilir. Kendisinin şiir yazıp yazmadığı bilinmemektedir. Elde bununla ilgili bir bilgi ve belge yoktur. Ancak bu çalışmanın ekler bölümünde birkaç sayfasının yer aldığı ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonunda bir nüshası bulunan *"el-Vâfî fi'l-Ḳavâfî*" adlı eserinde şiir ve kâfiye ile ilgili önemli bilgiler vermektedir (Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu Kayıt Nu: 1665).

Müellifin *el-Mustevfâ* adlı çalışmamıza konu olan eserinde de önemli şiir ve aruz bilgilerine rastlamak mümkündür. Yazar tıpkı belâgat konularında olduğu gibi şiir bilgilerini de nahiv kurallarını anlatmak ve açıklamak için bir araç olarak kullanmıştır.

Onun bu konudaki açıklamalarını içeren aşağıdaki iki örnek, derin bir şiir bilgisi olduğunu göstermesi açısından ve yukarıda değinilen hususları anlatması açısından yeterli olacaktır.

Bir şiiri açıklarken şöyle der:

كان ما قبل الهاء ساكنا لئلا يتو الى المثلان في الإ بقلة أعنى تَ تَ وتَن و تَن ولهذا ما

فزعوا إلى الطيّ والتضعيف في تلك الصناعة وليس ذلك مما نحن بصَدَده فنشرحه

"İki benzer şeyin arka arkaya gelmesi için hâ'dan önceki sâkin oldu. Yani te te ve ten ten. Bu sanatta yazmak ve yazmamak konusunda bu yüzden herhangi bir tereddüt göstermediler. Ancak bu bizim konumuz değil şu anda ileride bunu açıklayacağız" (el-Maḫtûn, 1987, s.21).

Yine başka bir yerde:

...بثبات الألف مساوية لسائر الألفات التي يسميها أهل معرفة القوافي صلة...

"...şiir erbâbının "bağ, ulak" diye isimlendirdiği diğer eliflerle bu elif aynıdır." (el-Maḫtûn, 1987, s.20).

demektedir.

Yazarın şiir bilgisini gösteren diğer bir örnekte şudur;

وللشعر مضائقُ لا يَعرفُها إلاَ المباشر لها المدفوع إليها ولكلّ عملٍ رجالٌ.

"Şiir ilminin bir çok bilinmeyenleri vardır ancak bunu bu konuyla ilgilenenler anlar, çünkü her işini bir ehli vardır." (el-Maḫtûn, 1987, s.223).

1.1.6. el-Mustevfâ'nın Daha Sonraki Eserlere Etkisi

Eser, birçok kaynak kitapta geçmektedir. Bu kitaplar, eserden alıntılar yapmakta ve yer yer yazarının ismiyle beraber zikretmektedir. Zerkeşî (ö. 743/1342) *el-Burhan*'da, Suyutî (ö. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* ve *el İtḳân'da ve el-İḳtirâh'da,* el-Eşmûnî, *el-Hemʿ, el-Ḫızâne, el-Burhân, el-Ḥâşiyetu'l-Kubrâ'* gibi eserlerinde *el-Mustevfâ'dan* nakiller yapmışlardır (el-Maḫtûn, 1987: 18-19).

Bu eserlerin çoğunda müellifin adından söz edilirken;

" قال أبو سعيد ،"قال صاحب المستوفى ifâdelerinin kullanıldığı görülür (el-Maḫtûn, 1987, s.22).

Bütün bu nakiller eserin adının *el-Mustevfâ fi'n-Naḥv*, müellifinin de el-Ferğânî olduğunu göstermektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.17).

Haḍrâvî (ö. 1326/1908) nahvin tanımını yaparken değişik kitaplardan alıntılar yapmış, *el-Mustevfâ*'dan da alıntı yapmış ve el-Ferğânî'nin nahiv tanımını beğenerek övgüyle bahsetmiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.17).

Ebû Ḥayyân (ö. 380/965'den önce sağ) ondan daha sonra yaşamış birisidir. O, el-Ferğânî'den en çok nakil yapan kişidir. Ancak Ebû Ḥayyân, kendisinden önce gelen bütün âlimleri haklı-haksız eleştirmiş, onların eksiklerini aramış birisiydi.

O, kendisinden daha âlim kişiler olduğu halde ez-Zemaḫşerî, İbn Mâlik, İbn Ḥâcib gibi bilginleri eleştirmekten geri durmamıştır. İşte Ebû Ḥayyân, tıpkı diğerlerine yaptığı gibi el-Ferğânî'ye de haksız yere eleştirmiş, ama ondan nakiller yapmayı da ihmal etmemiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.7).

1.1.7. Müellifin Etkilendiği Nahivciler

el-Ferğânî'nin eserinde Sîbeveyhi, Ḫalîl b. Aḥmed, Ahfeş, Kisâ'î, Ferrâ', Ebû ʿAlî el-Fârisî, Yûnus b. Ḥabîb, Ebû ʿUṯmân gibi Basra Ekolü dilcilerinin isimleri görülmektedir. O, bu kişilerden alıntılar yapar, kendi fikirlerine destek olarak onların fikirlerini gösterir.

Bazen Sîbeveyhi'ye katılır :

"...وأما أفعلُ على ما ذهَب إليه سيبويه..."

"…efʿalu veznine gelince Sîbeveyhi'nin yaptığı gibidir…." (el-Maḫtûn, 1987, s.23).

" ولا يُمكنُنا أن يحمل ما بعدُ لولا هنا على النصب ولا على الجرّ على ما ذهب إليه سيبوَيه فافهم"

"Burada levlâ'dan sonrasına Sîbeveyhi'nin yaptığı gibi ne nasb ne de cer getiremeyiz." (el-Maḫtûn, 1987, s.25).

"... ثم إن هذه الحروف منها ما هو أشد امتزاجا بالكلمة إما في أولها نحو: لام التعريف عند سيبويه وأَلْ عند الخليل وإما في آخرها نحو التنوين في: زيدٌ قامَ."

"…sonra bu harfler onlardandır. Bunlar kelimeyle birleşirler veya Sibeveyhi'nin lâmu't-taʿrîf, Halîl'in "el" dediği ek ya da "Zeydun" kelimesinin sonundaki tenvin gibi." (el-Maḫtûn, 1987, s.22).

Bazen de ona katılmaz ve aksi görüşler ortaya koyar:

ومما يُرجّح هذا القول على الأول حذف الجارّ والمجرور من نحو قوله عزّ وجلّ: ﴿ أَسْمِعْ بِهِم وأَبْصِرْ﴾ مع أن سيبويه ومن شايعه قد حكموا بأن الفاعل لا يُحذفُ أصلا.

"Burada câr-mecrûrun hazfi tercih edilir. Tıpkı "Onlar neler işitecekler neler görecekler"(Meryem, 38) âyetindeki car-mecrûrun düşmesi gibi. Ancak Sîbeveyhi ve bazıları, asla fâilin düşürülemeyeceğini kabul etmiştir." (el-Maḫtûn, 1987, s.61, 74, 78, 134).

1.2.Konuları İşleme Yöntemi

1.2.1.Ayrıntılı Başlıklar

Bilindiği gibi gramerciler, konuları çeşitli başlıklar altında işlemektedirler. Bu konu başlıklarında en eski ve en meşhur sistem, bâb sistemidir (Elmalı, 1989, s.123). Uzun bir süre, gramer kitapları bu sistemle yazılmıştır. Bize ulaşan ilk gramer kitabı olma özelliğine sahip olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı meşhur eseri de bu tarzda yazılan kitaplar arasında ve başta gelmektedir (Bulut, 2003, s.50).

Arap dili ile ilgili yazılan kitapların konu başlıkları ilk zamanlar uzun ve anlaşılması zor olmasına karşın, hicrî üçüncü asırdan itibaren giderek kısalmış ve daha özlü hâle gelmiştir. Kısa başlıklar daha çekici ve etkileyicidir. Ancak, okunur okunmaz manası anlaşılamayanlar olabiliyor: Terḫîm, tenâzûʿ, istiğâṯe, iḫtişâṣ, iştiġâl gibi…Kısa başlıklar arasında ikileme yol açıp sorun olanlar da var: Nakıs fiiller illetli mi yardımcı fiil mi? Kâne'nin ismi fâil mi mübtedâ mı?...gibi.

Kısa başlıklar, Haçlı ve Moğol istilâları sırasında veya sonrasında ezberlenmesi istenen çok özlü kitaplarda başlamış, bir daha da bırakılamamıştır. Ez-Zeccâcî (ö. 368/952) ile başlayan kısalma hareketi, *el-Elfiyye* ve *el-Kifâye*'de (XII-XIV. yy.)'da son haddine varmıştır (Çakır, 1994, s.27).

Başlıkların kısaltılmaya başlandığı hicrî üçüncü yüzyıldan el-Ferğânî'ye kadar geçen dört yüz yıllık zaman içindeki değişiklikler yazarın eserinde de görülmekle beraber, o kendi üslup ve tarzını başlıklarda da göstermiş ve farklılığını burada da sergilemiştir.

el-Ferğânî'nin *el-Mustevfâ*'sında ise, başlıklar bâb sistemine göre düzenlenmemiştir. Konular fasıl fasıl işlenmiştir. Bu başlıklar genellikle kısa ve anlaşılır olmakla birlikte bazen mu'rab ve mebni'nin kısımlarının ve bu kısımların nedenlerinin açıklandığı fasıl gibi uzun cümlelerden ve anlaşılması ilk anda zor olan sözcük ve ibârelerden oluşur (el-Maḫtûn, 1987, s.9). Uzun cümlelerin kullanıldığı fasılları çoğaltmak mümkündür. Fasıllar, içerdiği konuları tamamen yansıtır. Onları okuyan konu hakkında bir fikir sahibi olur.

el-Ferğânî'de görülen ilginçliklerden biri de çoğu başlıklar da kendinden önceki bilginlerin kullandığı terim ve ifadelerin yanısıra, özellikle yukarıda bahsettiğimiz uzun başlıklarda alışılmışın dışında kelime ve ibâreler kullanmasıdır. Diğer bir çok gramer kitabında bu tür ibârelere rastlanmamaktadır. Bunların çoğu günümüz gramer kitaplarında da kullanılmamaktadır. Bunların bir kısmı kısaltılmış ya da değiştirilmiştir.

Müellif, fasıllara böldüğü konuları işlerken bâb veya buna benzer başka bir alt başlık kullanmaz. Bunun yerine, ya konuyu maddeleyerek anlatma veya "ve minhâ= ve yine ondandır" ibaresiyle yeni bir konuya girme veya "ḳâle ḳâʾilun=söyleyen dedi, ḳîle=denildi" şeklinde kendi kendine soru sorarak yeni bir konu açarak ya da "ve emmâ=diğeri ise" gibi bir başlangıç ifadesiyle diğer maddeye geçer ki bunların tamamını bir tek fasıl içinde görmek bile mümkündür. Örneğin, bu terimlerin hemen hepsini "Faṣlun fi'l-Mubtedeʾ ve'l-Ḫaber" başlığı altında görmek mümkündür (el-Maḫtûn, 1987, s.61).

Mustevfâ'nın bazı fasıllarının uzun ve ayrıntılı olması nedeniyle burada genel durumu gözönüne alarak ayrıntılı başlıklar ifadesini kullanılmıştır. Çünkü eserde birkaç kelimelik kısa başlıklar da vardır. Örneğin, nidâ konusunu anlatırken, "Faṣlun fi'n-Nidâʾ" şeklinde çok kısa bir başlık kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.98). *el-Mustevfâ*'yı ilk defa eline alan bir kişi o anda bu başlıkları anlamakta zorluk çekebilir hatta yadırgayabilir. Ancak üzerinde biraz çalışıp anlamak için çaba gösteren bir kişi bunları rahatlıkla anlayabilir.

el-Ferğânî'nin bu başlıklarının zor anlaşılmasının sebeplerinden biri de eser üzerinde, Mısırlı el-Maḫtûn'un tahkikini saymazsak, hiç çalışma yapılmamış olmasıdır. Belki müellif veya başka birisi esere bir şerh yazmış olsaydı, bu başlıklar daha iyi anlaşılabilirdi.

el-Mustevfâ'nın başlıklarıyla ilgili başka bur hususta, bazı konu başlıklarının dağınıklığıdır. Bazı konuları değişik konu başlıkları altında değişik yerlerde işlemiştir. Örneğin, tesniye ve cemi, hâl, mübtedâ ve haber ile ilgili bazı hususları birçok yerde ele alır. Hatta bu konuları kendi bölümlerindeki yerden daha sonraki bir

yerde ele alırken, "قد عرفناك قبل /sana önceden tarif ettik (el-Maḫtûn, 1987, s.18), قد بينا /açıkladık (el-Maḫtûn, 1987, s.28), كما عرفت /bildiğin gibi (el-Maḫtûn, 1987, s.28)." terimlerini kullanmak zorunda kalmıştır. Belki de aynı konuyu değişik başlıklar altında işlemesi o zaman terimlerin netleşmemiş olmasındandır. Bizce bazı başlıkların bu şekilde uzun olmasının diğer bir sebebi de, VI. ve VII. asırların başında nahiv ilminin gelişme sürecini tamamlamamış olmasıdır.

Fakat başlıklar ne kadar uzun ve zor olursa olsun bunları anlamak bir zarûrettir. Dilbilgisi kurallarının sağlam temellere oturtulması için hem başlıkları ve hem de bunların içerdiği konuları anlamak çok önemlidir.

el-Mustevfâ'nın konu başlıkları olan fasılların içeriği, aynı konuyla ilgili tüm unsurların, konuyla uzaktan yakından ilgisi olan tüm kuralların ele alındığı bölümlerdir.

Aşağıya, Türkçe çevirisi ile birlikte aldığımız başlıklar kitap hakkında bir fikir verecektir. Bu başlıklarda, önce yazarın kullandığı başlığı, sonra da eğer değişmişse, günümüzdeki karşılığı olan değişen kısa başlığı ve bu başlıklara uygun birkaç örnek verilmiştir. Ayrıca her konu başlığının özeti sayılabilecek bir cümle de başlığın altına alınmıştır. Bu bölüm bir bakıma eserin özeti sayılabilir.

Eserin son kısmında müellif kıraat ile ilgili bölümlere yer vermiştir. Çalışma konusu ile direkt ilgili olmadığından, eserin içeriğinin anlaşılması amacı ile aşağıya sadece bölümlerin isimleri alınmıştır.

Ayrıca eserde geçen bazı uzun başlıklar, günümüzdeki karşılıklarıyla bir cetvel şeklinde verilmiştir.

Seçilen bu başlıklar günümüzde daha kısa ve daha farklı şekilde kullanılmaktadır.

Ayrıntılı Başlıklar

فصل في بيان مقدمة لهذا العلم

إعلم أن كل علم فله معلوم يوضع فيبحث عنه وعن أحواله فيه.

وأنت إذا استقريت أصول هذه الصناعة علمت أنها في غاية الوثاقة وإذا تأملتَ عللها عرفتَ أنها غير مدخولة ولا متسمّح فيها.

1 Bu İlme Giriş Hakkında Bir Bölüm

Her ilmin konu edindiği ve araştırıp, açıkladığı kendine özgü bilgileri vardır.

Sen bu ilmin usullerini araştırırsan, onların son derece güvenilir olduğunu, sebepleri üzerinde biraz düşünürsen, ne onlar üzerinde bir etkinin olduğunu, ne de tutarsız olduklarını göremezsin.

فصل في فضيلة النحو وبيان رتبته من العلوم

شرف العلم إما أن يكون بشرف المعلوم كعلم التّوحيد ، وإما أن يكون بوثاق ة البرهان كعلم المقادير ، وإما أن يكون بالجمال الذي يستشعر به كعلم الأخلاق، وإما أن يكون بالرياضة التي يست وعها هو كما في العلوم الرياضية، إذا اعتبرت صناعة النحو وجدتها مستجمعة لهذه الفضائل كلها.

2 Nahiv İlminin Üstünlüğü ve İlimler Arasındaki Yeri Hakkında Bir Bölüm

İlmin üstünlüğü ve kıymeti ya Tevhîd ilmi gibi bilgilerinin kıymetli oluşundan ya miktar ilimleri gibi delillerinin sağlamlığından, ya ahlak ilmi gibi kendisiyle iyilik ve güzelliklerin elde edilmesinden ya da matematik ilminde olduğu gibi bir sonuç doğurmasından anlaşılır. Şayet nahiv ilmini bir incelersen bütün bu üstünlüklerin hepsine sahip olduğunu görürsün.

فصل في ماهية النحو

النحو صناعة عملية ينظر بها صاحبهافي ألفاظ العرب من جهة ما تتألّف بحسب استعمالهم ليعرف النسبة بين صيغة النظم وصورة المعنى فيتوصّل بإحداهما إلى الأخرى.

3 Nahiv İlminin Ne olduğu Hakkında Bir Bölüm

Nahiv ilmi, anlam ile kelimeler arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için, bu ilme sahip birinin, bu sözleri Arapların kullanımlarına uygun olup olmadığı yönünden, incelediği bir sanattır.

فصل في أقسام اللفظ

اللفظ تتنوّع ثلاثة أقسام: اسم، فعل، حرف.

زيد، إنسان.

قام، يقرأ، أخرجْ

في الدار بكر

4 Sözün Kısımları Hakkında Bir Bölüm

Söz üç kısma ayrılır: İsim, fiil, harf.

Zeyd, insan.

Kalktı, okuyor, çık.

Evde Bekir vardır.

فصل في الاسم وحلّ الشكوك العارضة فيه

منها أن يكون اللفظ يصلح للأخبار عنه ومنهادخول لام التعريف عليه ومنها لحاق التنوين تنوين التمكّن بآخره ومنها كونه معرضا لدخول الحرف الجرّ عليه ومنها التثنية والجمع والوصف والتأكيد والإضافة والنسبة، فكل ما له هذه العلامات أو بعضها فهو اسم ولا ينعكس.

5 İsim ve Onda Ortaya Çıkan Şüphelerin Çözümü Hakkında Bir Bölüm

Kendisinden verilen habere uygun olan sözler, belirlilik takısı bulunan kelimeler, sonuna tenvin alanlar, yapısı harfi cer almaya uygun olanlar, tesniye, cemi, sıfat, te'kîd, izâfet, nisbet ve bu özelliklerin birazına veya bir kısmına sahip olan kelimeler isimdir, fiil olamaz.

أحمدُ يمشي.

Ahmet yürüyor.

الرجل عندك.

Adam yanındadır.

زيد جاءني.

Zeyd bana geldi.

في الدار، من السوق.

Evde, çarşıdan

فصل في الفعل وأقسامه

منها ما لا مدخل له في التأليف نحو كونها ثلاثية ورباعية أو معرّاةً من الزيادة ومزيدا فيها أو صحيحة وغير صحيحة إلى غير ذلك فمظان هذا البحث هي كتب التصريف .ومنها ما له حظ في التأليف نحو انقسامه إلى اللازم والمتعدى وإلى التام والناقص وإلى المتصرف والجامد وإلى المفرد والمركب وهذه الانقسامات من جهة التركيب ونحو انقسامه إلى الخاص والمشترك وإلى المُعلَم والسّاذج وهذان من جهة الصيغة.

6 Fiil ve Kısımları Hakkında Bir Bölüm

Kendisine eklemede üçlü, dörtlü ve daha fazla olmalarına bir engel olmayanlar, sahih ve sahih olmayanlar fiillerdendir ki bu konunun yeri sarf kitaplarıdır.

Geçişsiz, geçişli, tam, eksik, çekimli, donuk, oluşum bakımından tek veya ortak, özel veya ortak, siga bakımından özel ve cins olan kelimeler fiildir.

فصل في الحروف وأحكامه

الحروف وُصَلٌ وروابطٌ تتلاقى بها المعاني الإسميّة والفعليّة. من الحروف ما قد يتخطاه العامل إما في اللفظ والمعنى وإما في المعنى فقط.

7 Harfler ve Kuralları Hakkında Bir Bölüm

Harfler, ismin ve fiilin manalarını birbirine bağlayan bağlaçlardır.

Bazı harflerin etkileri sadece anlama olurken bazılarının ki de hem anlam hem de lafza geçer.

"أَلاَّ تَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلاَّ الْحَقّ"

“Allah teâlaya karşı haktan başka şey demeyiniz.” (Nisa, 171)

علمتُ لزيد قائم.

Zeyd’in ayakta olduğunu anladım.

8 فصل في الإعراب والبناء وتحقيق القول فيهما

8 İ’râb, Binâ ve İkisinde Kelimelerin İncelenmesi: Muʿrab ve Mebnî

اللفظة إما أن تكون بحيث يختلف آخرها في التأليف يتعاقب العوامل عليها إذا لم يعق عائق فتسمى مُعرَبة وإما ألا تكون كذلك فتسمّى مبنية.

Söz, ya cümlede bazı etkileyiciler tarafından etkilenerek sonu değişip muʿrab ismini ya da böyle olmayarak mebnî adını alır.

ضرب زيدٌ عمرا.

Zeyd Amr’ı dövdü.

جاء عمروٌ.

Amr geldi.

أخذتُ من عمرو.

Amr’dan aldım.

بيده العصا.

Elinde sopa var.

وألقى العصا.

Sopayı bıraktı.

ضرب بالعصا.

Sopayla vurdu.

9 فصل في تعديد أصناف المعرب والمبني وتعليل ما عسى يمكن أن يعلّل من ذلك

9 Mebnî ve Muʿrâb’ın Çeşitlerinin Sayılması ve Sebeplerinin Ortaya Konulması Hakkında Bir Bölüm. Muʿrâb ve Mebnî

الحروف فلا يتصوّر فيها الاختلاف المعنوي فاستحال فيها الإعراب.

Harflerin anlamsal farklılığının olduğu düşünülemez. Çünkü irâb imkansızdır.

كيف وكم ومتى

Nasıl, kaç ve ne zaman gibi.

ومن الأسماء ما يدلّ على أزيد من معنىً مفرد، بل يكون مُطابقًا لجملة من القول

Tek bir anlamdan daha fazlasını hatta bir cümleyi ifade eden isimler.

صهْ ونزال.

Sus, in gibi.

وأما الأفعال، فإنها وإن كانت مُصوّغةً للفاعلين وبحيث لا تعتقب عليها العوارض التي تلحق الإسم وبمنجاة من أكثر التغاير فلا تخلوا من أن يكون فيها ما يُضارع إسم الفاعل من وجوه.

Fiillerin eğer sîgâsı fâil almaya elverişli ise ve isme bitişen âmiller ona birleşmezse o zaman aynen bir çeşit ismi fâil gibi anlam verir.

يركب، ليركبْ

Biniyor, binsin.

10 فصل في المنصرف وغير المنصرف

Munsarif (çekimli) ve Ğayru'l-Munsarif (Çekimsiz) İsimler Hakkında Bir Bölüm

المنصرف من الأسماء المتمكّنة، هو الذي يدخله الجرّ وحتى مع التنوين إن أمكن تصوّرُه فيه

Çekimli isimlerden munsarif, sonuna cer ve eğer şartları uygunsa tenvîn de gelebilen kelimelerdir.

جاءني رجل.

Bana bir adam geldi.

أكرمت رجلا .

Bir adama ikram ettim.

Bir adamdan uzak durdum.

امتنعت برجلٍ .

Ğayru’l-munsarif ise, şartları uygun olsa bile sonu mecrûr veya tenvin olmayan kelimelerdir.

غير المنصرف ما لا يدخله التنوين وإن أمكن تصوره فيه ولا الجرّ.

Bu kırmızıdır.

هذا أحمرُ.

Kırmızıyı gördüm.

رأيتُ أحمرَ.

Kırmızıya rastladım.

مررتُ بأحمرَ.

11 Muʿrab Kelimelerin Sonuna Bitişen Değişimlerin Kısımları ve Bu Konuda Söylenecek Tüm Sözler Hakkında Bir Bölüm Muʿrâb ve Kuralları

11 فصل في أنحاء الاختلاف التي تلحق أواخر الكلم المعربة وإشباع القول فيها

Hareke, iʿrâbın bizzat kendisi değildir; ancak o, iʿrâbı gerçekleştiren edatlardan bir edattır.

الحركة ليست هى نفس الإعراب ولا نوعًا له وإنما هي أداةٌ من الأدوات التي بها يتحقق الإعراب.

Bu harekeler; sukûn, med harfleri (elif, vâv, ye), bunların düşürülmesi, nûn ve onun düşmesidir.

وهي الحركة والسكون وحروف اللين التي هي الألف والواو والياء وإعدامها والنون وسقوطها.

Zeyd

زيدٌ

Zeyd’i, Zeyd’e

زيدا

Zeydle	بزيدٍ
Vurmadı.	لم يضرب
	.

12 Cem‘i ve Tesniye Hakkında Bir Bölüm

فصل في التثنية والجمع

İki şeyi ifâde eden kelimelere tesniye denir.

لصيغة التي يدلّ بها عليهما معا من حيث هما إثنان هو التثنية.

İki adam ve iki Zeyd gibi.

رجلان والزيدان

Tesniyenin i‘râbı hareke ile değil, harfledir.

والإعراب فيها لا يمكن أن يكون بالحركات على ما بينا بل بالحروف.

Ceminin i‘râbı da tesniye gibi harfledir. Cem‘i, üç şeyden fazla varlıkları ifâde eder**.**

والجمع الذي على حدها هو أن تأخذ من الأسماء أكثر من الإثنين أخذا على هذا الحد.

İki Zeyd bana geldi.	جاءني الزيدان.
İki Zeyd’i gördüm.	رأيتُ الزيدين.
İki Zeyd’e rastladım.	مررتُ بزيدين.
Zeydler bana geldi.	جاءني الزيدون.
Zeydleri gördüm.	رأيتُ الزيدين.
Zeydlere rastladım.	مررتُ بالزيدين.

13 Muʿrab (değişken) kelimelerin Bölümleri Hakkında Bir Bölüm

فصل في أقسام الكلم المعربة

Muʿrab iki kısımdır: Çekimli isim ve muzari fiil.
Çekimli isim, irab yüzünden sonu değişen isimdir. Bu isim, ref, nasb ve cer alarak üç türlü irab edilebilir. Bu isimlerde cezm yer almaz.

المعربُ صنفان الاسم المتمكن والفعل المضارع. أما الاسم المتمكن، فمنه ما هو في الرتبة الأولى من المكانة فيتهيء الأقسام الثلاثة. الأول من وجوه الإعراب التي هي الرفع والنصب والجر ويمتنع فيه الجزم.

الأمثلة

Bu bir adamdır. هذا رجل.

Bir adam gördüm. رأيتُ رجلا.

Bir adama rastladım. مررتُ برجلٍ.

14 Muʿrab Bir Kelimenin Sonuna Geldiklerinde İllet Harflerinin Durumu Hakkında Bir Bölüm

فصل في أحكام حروف العلة إذا وقعت أواخر الكلم المعربة

İʿrabda asıl olan irabın üç harekeden biri veya sükunla olmasıdır. Bu dört durumun ortaya çıkması için kendi arasında şartları vardır .
Çekimli bir isim eğer normal harflerden oluşursa harekeleri aynen verilir. Şayet sonu illet harfi elif ile biterse sona hareke

أن الأصل في الإعراب أن يكون بالحركات الثلاث والسكون وأنهم لا يعدلون عنها إلا إذا أعوزَهُمُ الأمر فيها.

أن الاسم المتمكن إذا كان حرفا جلدا فهو بحيث لا تمتنع عليه الحركات ولا يُستثقل، فإن كان من الحروف العليلة فإما أن يكون ألفاً، فيمتنع عليه الحركة ويسمى

konulmaz ve buna ism-i meksûr denilir. Bu elif ister dişilik isterse de normal elif olsun aynıdır .

الإسم مقصورا سواء كانت الألف بدلا كألف أو زيادة كالتي للتأنيث.

الأمثلة

Sopa

عصا

Kızgın

غضبى

15 Etkenlerin Sayılması ve Etkilerindeki Sebepleri Hakkında Bir Bölüm

فصل في تعديد العوامل وتعريف العلل في أعمالها

Fiili işleyen etkene fâil denir. Bu hangi zamanda olursa olsun fark etmez. Kendisinden önce bir etken geçmeyen etkene de mübteda denir. Ya da birincinin etkilediği ikinci bir etken ki buna da haber denir .

كان أحدثه هو أو لم يحدثه أومسبوقا بما يجري مجرى الفعل فيسمى فاعلا وإما غير مسبوق بشيء من العوامل أصلا ويسمى المبتدأ أو ثانيا لأول يحكم عليه به ويسمى خبر المبتدأ.

Bu etkenlerden bir kısmı fiilden etkilenir. Bunlara meful denir. Bazıları da fiilin olduğu yeri ifade eder buna da zarf denilir. Fiilin durumunu gösteren türemiş ve nekre isme hal denir .

القسم الأول يلابسه الفعل أو معناه فيكون إما في ما يقع به الفعلً ويسمى المفعول وإما ما يقع فيه الفعل فمنه مكانٌّ ويسمّى الظرف وإما ما يقع عليه الفعل ويشتقّ لهما معا فلا غنيً للتعريف فيه فلا يُعرف ويسمّى الحال.

الأمثلة

قام زيد.	Zeyd kalktı.
أشرقت الأرض.	Yer yarıldı.
زيد قائم.	Zeyd kalkıyor.

فصل في الفعل والفاعل **16. Fiil ve Fâil Hakkında Bir Bölüm**

أما الأول وهو الفعل المتصرف، فينقسم قسمين لازم ومتعدّ. فاللازم لا يكون الأمر بتاً للفاعل فيرتفع به الفاعل والمتعدى قد يكون مرتبا للفاعل فيرتفع هو به ويستدعى مع الفاعل المفعول سواءٌ كان واحدا أو أكثر.

Mutasarrıf fiiller lazım ve müteaddi olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu fiiller sayesinde fail merfu kılınır. Müteaddi fiil fail ile birlikte bir ya da iki meful alır .

وحق الفاعل في جميع ذلك أن يكون قبل المفعول في صفة الكلام إلا إذا ما منع مانعٌ من ذلك فربما قُدِمَ المفعول على الفاعل وربما قُدم الفعل نفسه فمنه الموانع فرط الإهتمام بتقديم ذكر المفعول.

Fail, bütün durumlarda mefulden önce gelir. Ancak mefulün önde gelmesini gerektiren önemli bir anlam veya vurgu varsa, o zaman meful failden önce gelir .

الأمثلة

أكرمَ زيدٌ .	Zeyd ikram etti.
إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينَ	Sana ibadet eder senden yardım dileriz. (Bakara 2/6,7)

17 **Mübteda/Birincil İsim ve İlgili Kurallar**

Başta bulunan her isim mübteda anlamına gelmez ya da bazıları da önceki ismin doğruluğu ya da yalan olmasından haber verir ki buna haber denir. Mübteda olan isim, hiç bir etkenden etkilenmemiş isimdir. O, daima merfûdur.

فصل في المبتدأ وأحواله

ليس الإبتداء هو كون الإسم مبدوًا به في اللفظ. ولا كونه مخبرا عنه أعنى الأخبار الذى يرسمه إحتمال الصدق والكذب . بل الإبتداء هو براة الإسم من حيث هو إسم عن ملابسة العوامل اللفظية له مع كونه متهدّفا لها تهدّفا أوليًا فهذه صفة للإسم المبتدأ تكسبه الرفع.

الأمثلة

أي الناس لقيت ليس بمبتدأ

İnsanların hangisine rastladın? (Burada أي mübteda değildir.)

جاءني زيد.

Zeyd bana geldi.

أ زيد جاءك.

Zeyd sana geldi mi? (Zeyd, haberdir.)

العالَمُ محدثٌ.

Dünya sonradan yaratılmıştır. (عالَمُ)mübtedadır.)

أ قائم غلامك

Kölen kalkıyor mu?

18 **Mübtedanın Haberi ve İlgili Konular**

Haber, mübtedaya bağlı isim veya sözdür .

Her ikisi de kendilerine has özellikleriyle merfudurlar .

فصل في خبر المبتدأ وأحواله

هو الإسم أو القول الذى يبنى على المبتدأ.

فكل واحد منهما يرتفع عندنا بصفة له ثابتة فيه نفسه.

أما المفرد فعلى ضربين مشتق من الفعل قد يرتفع به ما بعده إذا كان مظهرا بشروط أن يعود منه ضمير إلى المبتدأ وغير مشتق.

Müfret olan haber iki çeşittir: Birincisi fiilden türemiş isim. Bu haberden sonra mübtedaya dönen bir zamir içeren bir isim bulunur.

فصل في كان وأخواته

19 Kâne ve Benzerleri

وهي كان وصار وأصبح وأضحى وأمسى وظل وبات ومادام ومازال ومابرح ومانفك ومافتئ وما يصرف منها وليس سواء إتصل بها شيء من الضمائر أو لم يتصل ومع علامة التأنيث إن كانت لمؤنث أو مجردة منها.

Bunlar, kâne, ṣâra, esbaḥa, eżḥa, emsâ, ẓalle, bâte, mâ dâme, mâ zâle, mâ beriḥa, mâ infekke ve mâ fetie'dir. leyse kendisine bir zamir bitişse de bitişmese de bunlardan sayılmaz .

الأمثلة

ليسا ولسن.

O ikisi değillerdir, onlar değildir.

كان زيد قائما.(قلت: قام زيد)

Zeyd ayakta idi.(Sanki dedin ki: Zeyd kalktı.)

كان زيد أخاك (قلت: ناسبك زيد)

Zeyd senin kardeşindi. (Sanki Zeyd zana akraba oldu, dedin)

فصل في إن وأخواتها

20. İnne ve Benzerleri

وهي ست إنّ وأنّ وكأن ولكن وليت ولعل وكل واحدة منها تدخل على المبتدأ والخبر فينتصب المبتدأبها على أنه إسمها ويرتفع الخبر

Bunlar altı tanedir: inne, enne, keʾenne, lâkinne, leyte, leʿalle. Her biri mübteda ve haberin başına gelerek, mübtedayı nasb, haberi ref eder. Mübtedaya

على أنه خبرها.

ismi, habere de haberi denilir.

ولا يجوز تقديم الخبر في هذا الباب على العامل ولا على الإسم إلا إذا كان ظرفا.

İnne ve benzerlerinin haberleri ne ismin önüne gelir ne de âmili olan bu guruptan birinin.

الأمثلة

إن في الدار زيدا.

Evde Zeyd vardır.

أنّ زيدا كريمٌ.

Zeyd cömerttir.

بلغني أنّ زيدا كريم.

Zeyd'in cömert olduğu bana ulaştı.

بلغني أنّ في الدار زيدا جالسٌ.

Zeyd'in evde oturduğu bana ulaştı.

فصل في لا وأحواله

21 Lâ ve Onunla İlgili Konular

أن لا قد تستعمل على عشرة أوجهٍ.

Lâ edatı, on şekilde kullanılır :

أحدها أن تكون لنفي الفعل المضارع.

Birincisi, fiili muzariyi olumsuz yapar.

الثانى أن تكون لنفي الماضي كما قوله لولا حددتُ وأكثر ما تكون هذه مثناة.

İkincisi, mazi fiili olumsuz yapar.

الثّالث أن يكون عاطفة.

Üçüncüsü, Atıf harfi olması.

الرابع أن تكون تذكارا للنفي السابق.

Dördüncüsü, kendinden önceki olumsuzluğu devam ettirir.

الخامس أن تكون مكررة في جملتين من الكلام متشابهتين كل واحدة منها مبنية على النفي.

Beşincisi, İki olumsuz cümlenin tekrar edilmesini sağlar.

السادس أن تكون مع التاء لاتَ فتقتضى هنا أو حين .

Altıncısı, tâ ile birleşerek, zaman anlamına gelmesidir.

الأمثلة

لا يقوم زيد.

Zeyd kalkmıyor.

فلا صدّق ولا صلى.

Doğru söylemedi ve namaz kılmadı.

جاءني بكر لا خالد.

Bana Halid değil Bekr geldi.

ليس سعد ولا سعيد بمنطلقين .

Ne Saʿd ne de Saʿîd gitmiyor.

22

فصل في الفعل وأقسامه

Fiil ve Bölümleri

الأفعال المتعدية منها ما يقتضى مفعولا واحدا فقط.

Bir tek mefʿul gerektiren müteaddî fiiller.

وهذا القسم يتنوع نوعين:أحدهما الأفعال الذهنية أعنى الإعتقادات والظنون.

Fiilin bu bölümü iki kısma ayrılır: Birincisi zihnî fiiller ve zan fiilleri .

الأمثلة

ركبت الفرس.

Ata bindim.

لبست الثوب.

Elbiseyi giydim.

علمتُ زيدا قائما.

Zeyd'in ayakta olduğunu bildim.

فصل في الظروف وأحكامه

23

Zarflar ve Kuralları

وهذه الظروف أعنى الزمانية تكون أوقاتا وتكون مُددا فالأوقات يُقصد بها التعيين سواء كانت مساوقة للفعل.

Zaman zarfları fiilde ya bir vakti bildirir ya da belirli bir zaman aralığını gösterir .

وأما الأمكنة فاكثرها ما يعدم الشرائط التي ذكرناها في الأزمنة على أنها لوازم لها مصححة للظرفية فيها.

Yer zarfları ise, zaman zarfları gibi belirli bir vakti gösterme özelliği yoktur. Bunlar fiilin işlendiği yeri gösterir.

الأمثلة

قمت يوم الجمعة.

Cuma günü kalktım.

زيد في الدار.

Zeyd evdedir.

جاءني بكر على الفرس.

Bekr atın üzerinde bana geldi.

(جاءني بكر كائنا على الفرس)

(Bekr bana atın üzerinde olduğu halde geldi.)

فصل في الحال وأحكامه

24

Hal/Durum Zarfı ve Kuralları

الحال قد يكون مفردا وقد يكون جملة وهوصفة في المعنى إلا أنه منفصل فإن كان مفردا ويلزم أن يكون نكرةً . ولكونه دالا

Hal, tek bir kelime de olabilir, bir cümle de olabilir.

Hal, tekil bir kelime olduğu zaman bunun nekre ve türemiş

على الهيئة ينبغى أن يكون مشتقا أو بمعنى المشتق .

bir isim olması gereklidir .

وإن كان جملةً ففي موضع نصب الجملة قد تكون إسمية وقد تكون فعلية وقد تكون ظرفية. وقد يكون شرطية فكل واحدة من هذه تحتاج إلى ضمير يعود منها إلى ذى الحال.

Şayet hal cümle olursa, bu cümle nasb konumunda olur. Bu cümle ya isim cümlesi ya fiil cümlesi ya zarf cümlesi ya şart cümlesi olabilir. Eğer şart cümlesi olursa, o zaman halde hal sahibine dönen bir zamir bulunması gerekir.

الأمثلة

جاءني زيد راكبا.

Zeyd bana binerek geldi.

جاءني زيد راكبا غلامه.

Zeyd bana kölesi binerek geldi.

خرج بكر غلامه معه.

Bekr kölesi yanında olduğu halde çıktı.

خرج بكر يقدمه أخوه.

Bekr kardeşi kendisine sunarken çıktı.

25 فصل في مفعول له

25 Mef'ûlün Leh/Sebep Tümleci

26 فصل في المفعول معه

26 Mef'ûlün Maah/Beraberlik Tümleci

المفعول معه لا يكون الأمن الأسماء الصريحة ويكون مقارنا إما للفعل وإما للمفعول حالةَ وقوع الفعل والفاعل فيه قد يكون فعلا وقد يكون معنى فعل لكن بتوسط الواو

Beraberlik tümleci açık isimlerden oluşur.

Fiil ya da mef'ule yakınlık bildirir. Bu bir vav harfi aracılığı ile olur. Buna beraberlik vavı denilir .

فهذه الواو إذا لم يسبقه الفعل كانت عاطفة فإن سبقها الفعل على الوجه المذكور سواء كان لازما أومتعديا عاقها عن العطف فانتصب الإسم بعدها على أنه مفعول معه ذلك الفعل.

Bu vav'dan önce bir fiil geçmezse atıf olur, geçişli de olsa geçişsiz de olsa fiil geçerse o zaman mefûlün maʿah olur .

الأمثلة

جئت وبكرا.

Bekr'le beraber geldim.

فعلت وأخاك.

Kardeşinle beraber yaptım.

ما زال يسير والنيل.

Hâlâ Nil boyunca yürüyor.

فصل في المصدر وكيفية إنتصابه الذى يخصه

27

Masdar ve Özellikleri

أن الفعل قد يتناول المصدر من حيث هو مصدر وهوكالفضلة في الكلام فينتصب عنه يستوى في ذلك اللازم من الأفعال والمتعدى منها.

Fiiller masdarları içinde bulundururlar. Çünkü fiiller masdardan türerler. Bu ister geçişli isterse geçişsiz olsun fark etmez.

فلا بد من التخصيص إما بالوصف أو ما يجرى مجراه وإما بالتعريف باللام يعني الذى عرفه المخاطب وإما بهما معا وإما بالإضافة.

Masdarlar sıfat ya da ona benzer bir şey ile nitelenebilirler. Bu niteleyici marife, izafet olabilir .

الأمثلة

قمت قياما.

Kesinlikle kalktım.

أكرمت زيدا إكراما.

Zeyd’e iyice ikram ettim.

28 **فصل في الاستثناء**

28 **İstisna**

أن الاستثناء له أدواتٌ بها يحصل هي: إلا وغير وسوى وسواء وليس ولايكون وعدا وحاشا وخلا.

İstisnanın kendine özgü edatları vardır. Bunlar: İllâ, ğayru, sivâ, leyse. ʿAdâ ve ḥâşâ değildir .

أما إلاّ فحرف يُستعمل في الكلام على أربعة أوجهٍ.

İlla edatı söz içinde dört şekilde kullanılır:

الأمثلة

﴿إلا تتصورون فقد نصره الله﴾

“Eğer siz yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder.” (Tevbe, 40).

ما قام إلا زيدٌ.

Zeyd’den başkası kalkmadı.

ما مررت إلا بخالدٍ.

Halid’den başkasına uğramadım.

29 **Temyiz/Açıklama Tümleci**

فصل في التمييز

التمييز صنفان صنفٌ منه يلابسه الفعل.

كان عمله في التمييز أضعف من عمله في الحال فلم يقولوا شحما تفقاء بشر.

Temyiz iki şekildir. Birinci fiille gelir.

Temyiz olan mansub ismin etkisi mansup olan hal isimden daha zayıftır.

الأمثلة

ضاق غيرك ذرعا.

Senden başkası üstesinden gelemedi.

راكبا أتاني زيد.

Binerek Zeyd bana geldi.

عشرين دينارا .

20 dinar

30 Nidâ/Ünlem, Çağırma

فصل في النداء

لا يخلو الإسم المنادى من أن يكون مفردا إنقطاعا عما سواه ومع ذلك متعينا بتوجيه النداء نحوه فمتعرفا به.

آخره من الحركات الضم من غير تنوين أويكون إما مضافا وإما شبيها بالمضاف وإما منكورا موصوفا أوغير موصوف.

Münada olan isim, müfret ve marife olur .

Münada ismin sonunun merfu olması için ya mużaaf olması ya mużaafa benzer olması ya nekre bir mevsuf olması ya mevsuf olmayan bir nekre olması gerekir .

الأمثلة

يا سعد

Ey Saʿd !

يا أيها الماشى

Ey yürüyen !

31 **Terḫîm/Münadanın Sonundan Harf Düşürme**

Terhim münadanın sonundan harf düşürmek demektir. Bunun için ismin özel isim olması, üç harften fazla olması ve muzaf olmaması gerekir.

فصل في الترخيم

الترخيم أن يُسقط من آخر المنادى إذا كان علما غير مضاف وعلى أكثر من ثلثة أحرف.

الأمثلة

Ey malım !

يا مال

Ey sıcak !

يا حارِ

32 **Nudbe/Ağıt, Üzüntü**

Nudbe münada ismin sonuna “elif” ve “ha” eklenerek yapılır. Bazen de münadanın baş tarafına “vâ” getirilerek yapılır. Şayet nudbe yapılacak ismin sonu sahih bir harfle bitiyorsa sona bir elif eklenir. Marife isimlerde de durum aynıdır.

فصل في الندبة

تلحق آخرالإسم ومع الألف هاء إن كان الموضع موضعَ وقفٍ وربما بقى على أصل النداء فلم تلحق آخره الألف ولا بد فى أوله من وا .فلا يخلو من أن يكون مفردا أومضافا فإن كان مفردا فإما أن يكون منتهاء حرفا صحيحا ينفتح لإلحاق الألف به .فأما الأسماء المعروفة فإنما جاز فيها ذلك.

الأمثلة

Vah Bekr! , Vah adam !

وا بكراهُ ويا رجلاه

Vah cömert Halid !	وا خالد الكريمُ
Vah cömert Zeyd !	زيد الكريماه.
Vah Zeyd'in kölesi !	وا غلام زيداه
Vah müminlerin emiri !	يا أمير المؤمنيناه

Cer Harfleri ve Kuralları	**33**	**فصل في حروف الجر وأحكامه**
Cer harfleri şunlardır: Min, ʿalâ, ilâ, fî, ʿan, ḥattâ, muz, munẕu, bâ, lam, kaf, rubbe, ḥâşâ, ḫalâ.		والحروف الجارة هي: من وإلى وعلى وفي عن وحتى ومذ ومنذ ومن المفردة الباء واللام و الكاف وقد يعد معها رب وحاشى وخلا.

الأمثلة

Gümüş bir yüzük	خاتم من فضة
Temimli bir adam	رجل من تميم
Dünya hayatını ahirete mi tercih ettiniz ? (Tevbe, 38)	﴿أ رضيتم بالحيوة الدنيا من الآخرة ﴾

Mużaaf İleyh/Tamlayan isim	**34**	**فصل في الإسم المضاف إليه**
Bir isim başka bir isme eklenirse ikinci isim mecrur kılınır. birinci isim ise, cümle içindeki irabı neyi gerektiriyorsa o şekilde hareke alır .		إذا أضفتَ الإسم إلى الإسم كان الثاني مجرورا بإضافة الأول إليه والأول باقيا بحالة من الإعراب ولا يليق به التنوين والألف واللام.

فاما الضمائر وما معها من أسماء الإشارة والموصولات فلا يمكن أن تضاف لأنها بنيت على العرفان.

Zamirler ve bunun gibi ismi işaret ve ismi mevsüllere izafet yapılmaz. Çünkü bunlar zaten marife yapıdadır.

فصل في الصفة **35** **Sıfat/Niteleyen**

إن الصفة ينبغي أن تكون مشاكلة للموصوف فى التعريف والتنكير وأيضا فى التذكير والتأنيث وأيضا فى الأفراد والتثنية والجمع.

Sıfat ve mevsuf belirlilik ve belirsizlik, erkeklik ve dişilik, tekillik, ikillik ve çoğulluk yönünden birbirine uyum sağlar.

أما المعارف فلا يوصف من المفردة منها إلا الإعلام توصف بما فيه الألف واللام.

Marife isimler, kendisinden sonra gelen ismin başına lâm-ı tarif gelmek suretiyle nitelenirler.

زيد الفاعل

Yapan Zeyd

مررت بزيد الذى عندك.

Yanındaki Zeyd'e rastladım.

مررت بهذا الرجل.

Bu adama rastladım.

فصل في عطف البيان **36** **Atfu'l- Beyan/Açıklama Atfı**

الفرق بين عطف البيان وبين الصفة: أن

Sıfat ve atfı beyan arasındaki fark, atfı beyanın daha çok lakap

ve özel isimlerde olmasıdır .

عطف البيان يكون من الألقاب الأعلام.

Atfı beyanın nekre ve zamir olması doğru değildir. Ancak bir söz diğerinin yerine atfı beyan yapılabilir.

أن عطف البيان لا يجوز أن يكون نكرة ولا أن يكون مضمرا وقد يحتمل أن تجعل اللفظة الواحدة عطف بيان قادرة وبدلا أخرى بإعتبارين.

الأمثلة

Kardeşin Bişr'e rastladım.

مررت بأخيك بشر.

Nasr'ın babası Zeyd bana geldi.

جاءني زيدٌ أبونصر.

37 **Te'kîd/Pekiştirme** **فصل في التأكيد**

Bir isme uyan bir isim tekrar edilirse buna te'kîd denilir.

الإتباع إذا كان على سبيل التكرير سمي تأكيدا.

Te'kîd birkaç kısma ayrılır: Ya pekiştirilen isim ve pekiştireç anlam ve lafız olarak aynı olur, ya anlamı aynı olur lafızları değişik olur.

وينقسمُ بإنقسام التكرير وذلك أن التكرير إما أن يكون فى اللفظ والمعنى معا وإما أن يكون فى المعنى دون اللفظ .

الأمثلة

أخذت من خالدٍ خالدٍ.

Halid’den aldım Halid’den.

مررت بالقوم كلهم.

Topluluğun hepsine uğradım.

فصل في البدل **38** **Bedel**

ولابد أن يكون التابع إما عين المتبوع وإما مناسبا له مناسبة البعض للكل.

Bedel ya yerine geldiği kelimenin aynısı ya da bir bütünün bir parçası olması gerekir .

مررت بالأمير علي.

Emir Ali’ye rastladım.

لمست خالدا كتفه.

Halid’in omuzuna dokundum.

فصل في العطف **39** **Atıf**

وهوعلى ضربين:

Atıf iki çeşittir .

أحدهما عطف الاسم على الاسم.

İsmin isme atfı.

والآخر عطف الفعل على الفعل.

Fiilin fiile atfı .

الأمثلة

جاءني زيد وعمرو.

Zeyd ve Amr bana geldi.

﴿ليستيقن الذين أوتوالكتاب ويزداد الذين آمنوا إيمانا

“Kitap verilenler kesin bilsinler ve iman edenlerin imanı artsın diye.” (Müddesir, 31)

فصل في الفعل المضارع وما يعمل فيه الرفع **40** **Muzari Fiil ve Merfû olması**

إن عامل الرفع فى الفعل المضارع هو تعريه من

Muzari fiilin ref olmasının nedeni başında cezmeden

العوامل اللفظية التي بها ينصب أو يجزم.

nasbeden bir etkenin olmamasıdır .

لحاق النونين الفعل إما الثقيلة (النون الثقيلة) فإنها تلحق المضارع فى أماكن يحتاج فيها إلى المبالغة فتفيد المبالغة.

Anlamın gerektirdiği bir ihtiyaç üzerine muzari fiilin sonuna bir nun getirilir. Bu nun mübalağa içindir.

الأمثلة

يقوم الزيدان.

İki Zeyd kalkıyor.

جاءني الذى ينطلق .

Çıkan bana geldi.

ينطلق منطلق .

Ayrılan ayrılıyor

وكاد يذهب .

Neredeyse gidecek.

41 فصل في الحروف التي تنصب الفعل المضارع

41 Muzari Fiili Nasbeden Harfler

الحروف التي تنصب معها الفعل المضارع تسعة وهي: أنْ ولن وإذا وحتى وكيْ واللام والفاء والواو وأو.

Fiili muzariyi nasbeden harfler şunlardır: En, len, iẕâ, ḥattâ, key, lam, fâ, vav ve ev .

الأمثلة

﴿فلنْ أُكلِّمَ اليومَ إنْسيًّا﴾

“Bu gün hiç kimse ile konuşmayacağım.” (Meryem, 26)

﴿ وإن لك موْعِدا لن تخلفَه﴾

“ Senin asla kurtulamayacağın bir cezan var.” (Taha , 97)

فصل في المجازاة والعوامل الجازمة للفعل المضارع فيها

42

Şart-Cevap Cümleleri ve Muzari Fiili Cezmeden Etkenler

ان المجازاة إنما تنعقد بين جملتين من القول لا بد أن تكون الأولى منها فعلية لتلائم الشرط.

Ceza cümleleri, iki cümle arasında olur. Bunlardan birincisinin fiil olması gerekir .

وإعلم أن الفعل المضارع إذا وقع شرطا أو جزاء فلا بد أن ينجزم بالحرف أو الإسم المفيد لمعنى الشرط.

Muzari fiilin şart ve cevap ifade edebilmesi için bir harf ve bir isim tarafından cezmedilmesi gerekir .

الأمثلة

زيد يعمل من الصالحات.

Zeyd güzel işler yapıyor.

إن تأتني أكرمك.

Bana gelirsen sana ikram ederim.

فصل في النهي والأمر الذى باللام وما يعمل فيهما الجزم

43

Lam ile Olumlu ve Olumsuz Emir ve Sonunun Cezmedilmesi

أما النهي فلا يكون إلا من المضارع فلذلك لا ينقسم من جهة الصيغة ويلزم أن يكون معربا.

Olumsuz emir yapılabilmesi için kelimenin murab/değişken olması gerekir ki muzarinin son harekesi değişkendir .

Emir ise iki kısma ayrılır: Lam ile yapılanı ki sadece muzariden olur. Ve murab olması gerekir .

وأما الأمر فينقسم قسمين:قسم باللام ولا يكون إلا مضارعا ويلزم أن يكون معربا.

الأمثلة

Zulüm yapma.

لا تظلمْ.

Söyleme.

لا تقلْ.

44 Muzarinin Olumsuzluğu ve Sonunun Cezmedilmesi

فصل في النفي الذى ينجزم فيه المضارع من الأفعال

Muzari fiilin cezmedilmesi için olumsuzluk harflerinden birinin muzari fiilin başına gelmesi gerekir. Bu olumsuzluk edatları “lem” ve “lemmâ” dır.

أن العامل للجزم فى هذا الباب ينبغى أن يكون أحد حروف النفي فالجازم للفعل المضارع فى هذا الباب هو لمْ ولما.

الأمثلة

Lemmâ, illa/hariç anlamında kullanılabilir .

وقد يستعمل لما بمعنى إلا.

İman etmediler.

لم يؤمنوا.

Henüz yazmadı.

لما يكتبْ.

45 **Nisbet/Aitlik İsmi**

فصل في النسبة وحكمه

Bir isme aitlik eklemek istenirse, o ismin sonuna bir şeddeli ye (ي) eklenir ve sonu da kesra yapılır. Bu yapılan nisbet ismi türemiş isim hükmündedir .

إذا نسبت إلى الإسم ألحقتَ فى آخره ياءً مشددة وكسرتَ قبلها الحرف الذى يليه هي فحكم هذه الصيغ الموضوع للنسبة حكم الاسماء المشتقة.

الأمثلة

Mekkeli	مكي
Temimli	تميميٌ
Nahivci(nahve ait)	نحويٌ

46 **İsmi Tasğîr/Küçültme İsmi**

فصل في التصغير

Küçültme isminin harfi “ye” ‘dir. İsme üçüncü harf olarak gelir bir önceki harfin harekesi fetha olur, ilk harf ise damme olur .

آية التصغير ياء نلحق الإسم ثالثة ينفتح قبلها الثانى من الحروف ويلزم أن يكون الأول مضموما.

الأمثلة

Devecik	جُميلٍ
Güneşcik	شميسة

فصل فى بيان جمع التكسير وإحصاء ضروبه فأما الثلاثي فينقسم أول ما ينقسم فى هذا الباب قسمين معريً من الزيادة ومزيد فيه.	**47**	**Kuralsız Çoğul ve Çeşitleri** Üç harften oluşan isimlerin kuralsız çoğulları olduğu gibi üç harften fazla olanların da kuralsız çoğulları vardır .

الأمثلة

سفينة، سُفُن	Gemi, gemiler
مترلةٍ	Ev
صومعةٍ	Ambar
منازلُ	Evler
صوامعُ	Ambarlar

Eserin son kısmında müellif kıraat ile ilgili bölümlere yer vermiştir. Çalışma konusu ile direkt ilgili olmadığından, eserin içeriğinin anlaşılması amacı ile aşağıya sadece bölümlerin isimleri alınmıştır:

فصل فى الإمالة والإشمام وروم الحركة وإختلاسها	**48**	İmâle, İşmâm ve Revm Hakkında Bir Bölüm
فصل فى المد	**49**	Med Hakkında Bir Bölüm
فصل فى تخفيف الهمزة	**50**	Hemzenin Düşürülmesi Hakkında Bir Bölüm

فصل فى الإدغام	**51**	İdğâm Hakkında Bir Bölüm
فصل فى إلقاء الساكنين	**52**	İki Sakinin Birleşmesi Hakkında Bir Bölüm
فصل فى الحكاية	**53**	Hikâye Hakkında Bir Bölüm
فصل فى الوقف	**54**	Vakf Hakkında Bir Bölüm

Bu başlıkların bir kısmı günümüzde daha kısa veya farklı şekildedir:

el-Mustevfâ'da Geçen Başlık	**Bu Gün Kullanılan Başlık**
فصل فى الفعل المضارع وما يعمل فيه الرفع	الفعل المضارع ورفعه
فصل في المجازاة والعوامل الجازمة للفعل المضارع فيها	الأدوات الجازمة للفعل المضارع
فصل في النفي الذى ينجزم فيه المضارع من الأفعال	النفي في المضارع
فصل في الفعل المضارع وما يعمل فيه الرفع	الفعل المضارع وحالة رفعه
فصل في الحروف التي تنصب الفعل المضارع	الحروف الناصبة في المضارع
فصل في بيان جمع التكسير وإحصاء ضروبه	الجمع التكسير وأنواعه
المصدر وكيفية انتصابه الذي يخصه	المصدر ونصبه
النهي والأمر الذي باللام وما يعمل فيهما الجزم	النهي الحاضر

1.2.2.Tarifli ve Tarifsiz, Doğrudan Konuya Giriş

el-Ferğânî'nin diğer nahiv bilginlerinden farklı yönlerinden biri de sık sık anlattığı konularla ilgili tarifler yapıyor olmasıdır. Hatta bazen konunun içinde geçen bir terimi veya bir kelimeyi bile açıklama ihtiyacı duyar. Kanımızca bu durum, öğrencinin konuyu anlarken bazı kavram ya da kelimelere takılmasını önlemek içindir. Ancak el-Ferğânî'nin bunu, her zaman değil karşıdakinin açıklamaya ihtiyaç duyduğunu hissettiği an yaptığı görülmektedir ki bu da onun eğitimci özelliğinden ileri gelir.

Kimi zaman direkt bir tarif yapmaktan ziyade, o kelimenin mürâdifini kullanarak veya onu değişik bir kelimeyle ifade ederek konuya giriş yapar. Örneğin, âmil yerine bazen العوارض الذهنية terimini kullanarak konuyu işlemeye başlar (el-Maḫtûn, 1987, s.19, 29).

Yine, isim-fiilin tanımını yapmak yerine değişik bir anlatımla şöyle der:

...ومن الأسماء ما يدلّ على أزيد من معنىً مفرد، بل يكون مُطابقًا لجملة من القول

"...tek bir kelimeden daha fazlasını, hatta bir cümleyi ifade eden isimlerden...*"* (el-Maḫtûn, 1987, s.7).

Ayrıntılı başlıklar yeterince açık olduğu zaman, el-Ferğânî'nin konuya bir örnekle giriş yaptığını ve tariften ferağat ettiğini görüyoruz. Fakat ana başlıkta bir kapalılık varsa, değişik yollarla ve tariflerle konuyu açar ve başlıkta ne kastettiğini ortaya koyduktan sonra çoğunlukla ikinci şahsı kullanarak ya da "ve in ḳîle=denilirse...ḳultu=biz dedik, ve in ḳîle…eḳûlu=ben diyorum, ve in ḳîle=denilirse…el-cevâb=cevap şudur, ve in ḳâle ḳâilun=söyleyen biri derse… el-cevâb=cevap şudur" kalıbıyla iyice konunun detayına inerek örneklemelere geçer. Bu bölümde çoğu zaman konuyu bölümlere ayırır.

1.2.2.1. Tarifli Konuya Giriş

el-Ferğânî, çoğunlukla konulara bir giriş ve tarifle başlar. Ön bilgileri verdikten sonra konunun ayrıntılarına geçer. Tarifsiz konuya geçişini ele almadan önce, tarif yaparak konuya girişine ve işleyişine örnek olarak görülen "Faṣlun fi'l-fi'l ve aḳsāmihâ (el-Maḫtûn, 1987, s.6), ve Faṣlun fi't-teṣniye ve'l-cem' (el-Maḫtûn, 1987, s.21), munṣarif ve ğayru'l-munsarif konularından munṣarıf ve ğayru'l-munsarif konusunu, örnek alarak aşağıya alınacaktır (el-Maḫtûn, 1987, s.28).:

المنصرف من الأسماء المتمكنة، هو الذي يدخله الجرّ وحتى مع التنوين إن أمكن تصورُه فيه.	1a	Çekimli isimlerden munsarif, sonuna cer ve eğer şartları uygunsa tenvinin geldiği kelimelerdir.
جاءني رجل.		Bana bir adam geldi.
أكرمتُ رجلا.		Bir adama saygı duydum.
امتنعتُ برجلٍ.		Bir adamdan uzak durdum.
وغير المنصرف ما لا يدخله التنوين وإن أمكن تصوره فيه ولا الجرّ.	1b	Ğayru'l-munsarif ise, sonuna ne cer ne de imkan bulsa bile tenvin birleşen kelimedir.
هذا أحمرُ.		Bu kırmızıdır.
رأيتُ أحمرَ.		Kırmızıyı gördüm.
مررتُ بأحمرَ.		Kırmızıya rastladım.
وقد يجوز في هذا الباب ترك الصرف تشبيها لهذه التاء بتاء التأنيث.	2a	Bu tâ'yı tâu't- teʾnîs'e benzetmek için bu konuda çekimi terketmek câiz olur.
وأعلم أنك إذا سميت…	2b	Bil ki isimlendirdiğin zaman…

وأما العدل فهو أن يأتي بالكلمة مصروفة عن الأصل.	3a	Türetmeye gelince, o çekimli kelimeyi asıldan getirmektir.
فإن قيل ومن أين شابه غير المنصرف الفعلَ قلنا من الوجوه التسعة المشهورة.	3b	Eğer ğayru'l-munsarif fiile nasıl benzer denilirse, yaygın dokuz şekli vardır, deriz.
فإن قال قائل: حمراء وسكرى...، قلنا إن التأنيث هاهنا	3c	Eğer söyleyen biri ḥamrâ ve sekrâ… derse, burada müenneslik… deriz.
فأما القسم الثّاني من قسمي التأنيث... الإعراب وهي الحركة والسكون وحروف اللين التي هي الألف والواو والياء وإعدامها والنون وسقوطها.	4a	Dişiliğin iki kısmından ikincisine gelince… İrab, hareke, sükûn, hurufu'l-lîyn (med) denilen elif, vâv ve ye'den oluşan illet harflerinin ve sondaki nûn'ların düşürülmesidir.
ألإسم المتمكن، فمنه ما هو في الرتبة الأولى من المكانة فيتهيأ للأقسام الثلاثة. الأول من وجوه الإعراب التي هي الرفع والنصب والجر	4b	Çekimli isim, yerine göre hareke alan isimlerdir. Üç şekilde gelebilirler: ref, nasb, cer.

1.2.2.2. Tarifli Konuya Giriş Hakkında Bir Değerlendirme:

a-Muhtevâ: Yazar, 1a'da çekimi yapılabilen, yani sonu değişebilen isimlerden bahsediyor. 2a'da ise, çekilemeyen isimlerin özelliklerini ortaya koyuyor.

b-Konuya Giriş: 1a bölümlerinde yazar, konunun kısaca tarifini yaparak konuya giriş yapmış ve temel kuralları açıklamıştır. Bunun ardından, 1b bölümlerinde konunun özünü anlatan birkaç örnek vermek sûretiyle tariften ne kastettiğini anlatmıştır.

c-Gelişme: el-Ferğânî, giriş aşamasında anakural ve ona yakın değerlere sahip cümlelerle ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan ve örnekleri verdikten sonra, gelişme safhasında (3a, 3b, 3c) detaya girerek daha düşük değere sahip cümle örnekleri üzerinde durur. Ayrıntılara geçerken genellikle وقد يجوز/câiz olur, واعلم/bil ki, وأما/…e gelince, ise gibi ifadeler kullanır. Bu bölüm aynı zamanda, konuyla ilgili delilerin ve aksi görüşlerin ve ispatlamaların yer aldığı bölümdür.

Ayrıntıların bulunduğu kısımlar (4a. 4b. 4c)'da yine gelişme bölümü içinde yer alır. Bu bölümler genellikle, yazarın kendisini öğrencinin yerine koyarak, akla gelebilecek soruları, bir bakıma kendi kendisine sorarak veya sanki biri kendisine soruyormuş gibi, samimi bir havada konuları irdelediği ve konunun en ince detaylarına kadar indiği uç noktalardır.

Yazarın en önemli özelliklerinden biri olan yeni kural ve terimleri ortaya attığı bölümleri, gelişme bölümünün sonlarına doğru bulmak mümkündür. Örneğin, muzâfın ileyhin cinsiyetine bağlı olarak fiilin de cinsiyetinin değişmesi (el-Maḫtûn, 1987, s.22), رب 'nin isim (el-Maḫtûn, 1987, s.108) olduğunu söylemesi gibi.

1.2.2.3. Tarifsiz, Doğrudan Konuya Giriş

el-Ferğânî, genellikle uzun ve alışılmamış başlıklar kullanır. Ancak bazen kısa başlıklar kullandığı da görülür. Bir ya da iki kelimeden oluşan bu başlıkların arkasından herhangi bir tarif veya açıklama yapmadan, bir örnek vererek doğrudan konuya girer. Ancak, bu şekilde tarifsiz girişler azdır.

Yazarın normal bir şekilde konuya girişini inceledikten sonra, aşağıda biraz daha farklı bir yöntem olan tarifsiz doğrudan konuya girişiyle ilgili bir örnek verilmiştir:

فصل في الاسم المبتدأ وأحواله

ليس الابتداء هو كون الاسم مبتدءً به في اللفظ — Sözün kendisiyle başladığı her isim mübteda değildir.

نحو : أي، من قولنا: أي الناس لقيتَ	İnsanların hangisiyle karşılaştın, sözümüzde ki “eyyu” gibi.
ليس بمبتدأ ولا كونه مخبرا عنه	Bu ne mübteda ne de haberdir.
أعنى الأخبار الذى يرسمه احتمال الصدق والكذب	Haberden, doğruluk ve yalan ihtimalini çağrıştıran şeyi kastediyorum.
فإن زيد من قولنا جاءني زيد مخبر عنه وليس مبتدأ	Zeyd bana geldi cümlesinde Zeyd kendisinden haber verilen şeydir, mübteda değildir.
وفي قولنا أ زيد جاءك مبتدأ وليس بمخبر عنه، بل الابتداء .	Zeyd sana geldi mi? Cümlesinde ise Zeyd haber değil mübtedadır (el-Maḫtûn, 1987, s.53).

Eserin değişik yerlerinde tarifsiz girişleri bulmak mümkündür. Örneğin, nidâ konusuna bu şekilde girmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.326).

1.2.2.4. Tarif Yapmayışının Sebebi Ne Olabilir?

a-Soyut kavramlar olan tarifler, öğrencinin ana konuya olan dikkatini azaltabilir. Öğrenci neye daha fazla ağırlık vereceğini kestiremeyebilir.

b-Öğrenci çoğu kere tarifin ne dediğini anlamadan onu ezberlemeye çalışabilir ve muhakeme gücünü kaybedebilir.

c-Öğrenci, tariflerin kısıtlama özelliğinden dolayı korkak ve ürkek davranmaya başlayabilir ve düşüncelerini tam olarak ifade edemeyebilir.

d-Tarifler, öğrenciyi eğitimin temel öğelerinden olan samimiyet, içtenlik, yakınlık kısacası günümüz deyimi ile iletişim eksikliğine yol açabilir. Öğretmenle arasına resmiyet girmesini neden olabilir.

el-Ferğânî, bu benzeri sebeplerden dolayı bazen tariflerden vazgeçmiş olabilir. Ancak onun bu davranışını, eğitici özelliğinin bir tezahürü olmak görmek gerekir.

1.2.2.5. Ayrıntılı Başlıklarla İlgili Genel Değerlendirme

1-Ayrıntılı Başlıklar: el-Ferğânî'nin konu başlıkları genellikle uzun ama ayrıntılıdır. Öyle ki bu konu başlıklarına birkaç örnek eklenirse kitap özetlenebilir.

2-Yöntem: Yazar konuları işlerken iki yöntemden birini tercih etmiştir:
a-Konu başlıkları anlaşılsın anlaşılmasın gerekli gördüğü yerlerde o konunun tarifini vererek konuya girmektedir.
b-Tarifsiz girdiği durumlarda konu hakkında birkaç cümle ile genel bir bilgi verdikten sonra doğrudan örneklere geçerek örnekler üzerinden kuralı anlatmaktadır.

3-Terimleri Kullanışı: Kullandığı terimleri ve kelimeleri çoğu zaman açıklamakta, bu yolla öğrencinin kavramlara takılmasını önleyerek kuralı daha iyi anlamasını amaçlamaktadır. Terimleri ve kelimeleri benzerleriyle oldukça fazla kullanmakta ve bazı kelimeleri de gerçek anlamından uzak bir şekilde kullandığı görülmektedir.

4-Konu Bütünlüğü: Konuları işlerken detaya girme konusunda diğer gramer kitaplarından daha farklı bir tutum sergiler. Öyle ki mukaddimesinde eserin mübtedîler için yazılmış bir eser olduğunu söylemesini rağmen, ilk defa okuyan eseri bir şerh gibi değerlendirebilir. Kendi devrinde ilim hayatının ileri olması göz önüne alınacak olursa, belki eserin o devirde yeni başlayanlar için uygun olabileceğini söylemek yanlış olmaz. Ayrıntılara bu şekilde fazlaca giriyor olması, onun konuyla ilgili tüm unsurları içine almak dışarıda bir şey bırakmamak, öğrencinin aklında bir pürüz bırakmamak gayretinin yanında bir taraftan da alternatif cümleler elde etme heyecanını göstermektedir. Bu yüzden el-Ferğânî, konuları tam bir bütünlük içinde ele almış demek doğru olur.

Bir konuyu işlerken o konuyla bağlantısı olan her şeyi işler. Örneğin, cemi konusu içinde sayıları, zamirleri, mazi ve muzârideki cemi bahislerini ayrıntılı olarak ele alır. Kurala uymayan bir tek kelime bile olsa onu işliyor. Örneğin, cemi müennes sâlimi işlerken istisnâî bir durum olan عرفات kelimesinin sonunda ات

olsa da, tekili olmadığı için tekil sayılması meselesini uzun uzun anlatır (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

5-Problemlere Yaklaşımı ve Çözümü: el-Ferḫân'ın, gerçekten de ihtilaflı konuları açıklığa kavuşturma, konulara çözümcül ve mantıklı bir yaklaşım içinde olduğu görülmektedir. Bilinen kuralları verdikten sonra sürekli problem üreterek bunların çözümünü de yine kendisi göstermektedir. Kitap incelendiği zaman görülecektir ki en küçük bir konuda bile gerekirse sayfalarca açıklama yapmaktan kaçınmaz. Bazı konular üzerinde düşünmeyi ve yorum yaparak sonuca gitmeyi kimi zaman öğrenciye bırakarak onu da konuya katarak, sanki kendisiyle beraber kafa yormasını sağlar. Bu durum ya fefhem/anla (el-Maḫtûn, 1987, s.18, 26, 47, 66, 99, 123, 197), ya fekkir/düşün (el-Maḫtûn, 1987, s.30) gibi ifadelerle kendini gösterir. İlk gören için, zaman zaman çok ayrıntıya girmesi işi zorlaştırıyor gibi anlaşılabilirse de eseri tümüyle dikkatli bir şekilde okuyan her insaflı kişi böyle olmadığını görecektir.

6-Anlatım: el-Ferğânî, konuları bilimsel temellere dayalı bir söyleyiş içinde sunarken, senli benli ifadelerde kullanarak öğrencinin sadece aklına değil aynı zamanda onun kalbine ve duygularına da hakim olmaktadır. Günümüzün öğretim teknikleri içinde sayılan kendini öğrencinin yerine koyarak konulara yaklaşımın onun öğretmenliğinin ve eğitimciliğinin ne denli ileri seviyede olduğunu göstermektedir.
İfadelerinin bazıları zor anlaşılmaktadır. Ancak bu ifadelerin bulunduğu kısımların ilerleyen cümlelerinde bu zorlukların açıklandığı ve anlaşılabilir bir hâle geldiği görülecektir.

7-Örnekleme: el-Ferğânî'nin örnekleri son derece açık, anlaşılır ve basittir. Bu basitlik öğrencinin konuyu anlamasını hızlandırmaktadır. Her konudaki örnekler hemen hemen aynıdır. Bu değişmezlik onun Arapça'yı kalıplara sokma ve formüle etme gayretinin bir sonucudur.

Verdiği örnekler basit Arap sözlerinden olduğu gibi, şiir, âyet ve çok az da hadisten oluşmaktadır. Özellikle örnekleme konusunda âyetlerden çok yararlanır. Bu

konu çalışmamızın "el-Mustevfâ'da Kullanılan Şevâhidler" bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Konuları işlerken bazen koyduğu kurala örnek verirken bazen de örnek vermeden başka bir kurala geçer. Örneğin, gayri munsariflerden bahsedereken, bazılarına örnek verir bazılarına vermez (el-Maḫtûn, 1987, s.9).

el-Ferğânî, çoğu zaman verdiği örnekleri de açıklamaktadır. Öyle ki yeri geldiğinde harflerini bile açıklamaktan kaçınmamıştır.

8-Bilimsellik: el-Ferğânî, konuları işlerken ister basit olsun isterse karmaşık olsun ciddi bir ispatlama çabası içindedir. Bilinen kuralların yanı sıra kendine özgü kurallar koyarak konuyu açıklamaya çalışmaktadır. Karmaşık konuları açıklarken zaman zaman kendinden önceki bilginlerin özellikle de Sîbeveyhi'nin fikirlerine atıflarda bulunarak, واذكر قول سيبويه رحمه الله/Allah rahmet etsin-Sîbeveyhi'nin sözünü hatırla (el-Maḫtûn, 1987, s.4)., عند سيبويه/Sîbeveyhi'ye göre (el-Maḫtûn, 1987, s.7), امتنع سيبويه خاصة/Sîbeveyhi özellikle kaçındı (el-Maḫtûn, 1987, s.12), وعلى هذا نبه سيبويه بقول/Bu konuda Sîbiveyhi şu uyarıda bulundu (el-Maḫtûn, 1987, s.13), ما ذهَب إليه سيبويه/Sîbeveyhi'de böyle düşündü (el-Maḫtûn, 1987, s.24)., ومما حمله سيبويه على/Sîbeveyhi bunu ona yükledi (el-Maḫtûn, 1987, s.35), ما ذهب إليه الفراء/Ferrâʾ böyle düşündü (el-Maḫtûn, 1987, s.43), وزعم الخليل أنه/Halil iddia etti ki o(el-Maḫtûn, 1987, s.46), ما ذكرناه قال سيبويه وسألتُ الخليل عن قوله تعالى/Sîbeveyhi'nin "Ḫalîl'e şu âyet hakkında sordum" sözünü hatırladık (el-Maḫtûn, 1987, s.77), أبطل يونس والخليل انقضى كلام سيبويه/Yûnus ve Ḫalîl Sîbeveyhi'nin sözünü hükümsüz bıraktı (el-Maḫtûn, 1987, s.170), وإحتج الخليل/Halil (bu konuda) delil getirdi (el-Maḫtûn, 1987, s.179), بلغنا عن بعض البغدادين/Bazı Bağdatlılardan bize ulaştı (el-Maḫtûn, 1987, s.17), وقد عرفت أن

الأخفش يسهّلها /Anladım ki Aḫfeş onu kolaylaştırdı (el-Maḫtûn, 1987, s.177) şeklinde ifadeler kullanır.

Görülüyor ki el-Ferğânî, bu engin bilgisine rağmen geçmiş bilginlere müracaat etmekten çekinmemiştir. Kitabının bazı yerlerinde özellikle Sîbeveyhi'ye ters düştüğü yerler de olmuştur. Bunu, özellikle kendi koyduğu bir kuralı anlatırken ya da Sîbeveyhi'ye katılmadığı yerlerde yapmıştır. Örneğin, اَسمِعْ بِهِم وَاَصبِر /Onlar duyacak ve görecek (Meryem, 38), âyetindeki câr-mecrûrun hazfi konusunda … مع أن سيبويه/ancak Sîbeveyhi buna katılmaz (el-Maḫtûn, 1987, s.43) demektedir.

Nedenleri ortaya koyarken sağlam bir mantık çerçevesine oturtmakta ve öğrencinin şüphelerini tamamen gidermektedir. Bir konu hakkında açıklamalarını yaptıktan sonra genellikle şu ibareyi kullanması kendisinin bu amaca yöneldiğini göstermektedir:

فكل هذه التعليلات مقبول ومعقول كما ترى

> " Çünkü, gördüğün gibi bütün bu açıklamalar akla uygun ve kabul edilir açıklamalardır" (el-Maḫtûn, 1987, s.16).

1.2.3.Arapça Gramer Öğretimindeki Üslubu ve Kullandığı Yöntem

Her müellifin kendine has bir tarzı vardır. Bazılarının ifâdeleri karışıktır okuyucuya zor gelir. Kiminin ki de kolay ve akıcıdır. Kiminde okuyucu aradığını bulamaz, bilgileri eksik kalır, kiminde de aklına gelebilecek tüm ihtimalleri ve soruları kolayca bulur hatta aklına gelmeyen bir kısım konuları bile onda bulabilir.

Aynı şekilde her ilim dalının da kendine has bir üslubu vardır. Nahiv ilminin de kendine özgü bir üslubu vardır. Nahiv ilmine Arapça okuyan ve yazan herkes muhtaçtır. Bu nedenle bu ilim dalında üslubun açık, anlaşılır ve çözümleyici olması gerekir. İşte el-Ferğânî'nin eseri böyle bir eserdir.

İlk anda *el-Mustevfâ* okuyana zor gelebilir. Bunun nedeni müellifin üslubunun kendine has oluşu ve diğer eserlerden farklı bir söyleyiş ortaya

koymasındandır. Ancak bu durum birkaç sayfa sonra kendini akıcılığa ve kolaylığa bırakacaktır.

Öte yandan kimi konular uzun ve fazlaca detaya girerek anlatılmış, ağır ifâde ve cümleler kullanılmış, sadece sonuç verilmiş, örneklerin bazılarında açıklama yapılmamıştır. Bu durum, asrın ilmî ortamı ve müellifin bir Kadı oluşu göz önüne alınırsa normal sayılabilir.

el-Ferğânî'nin öğretim yöntemi Sîbeveyhi'nin metoduna çok benzemektedir. Her iki nahivcinin de öğretim yöntemi Geştalt okulunun bütüncül yöntemine benzetilmektedir (Geştalt Öğrenme Kuramı için bkz.: Başaran, 1974, s.272; Binbaşıoğlu, 1982, s.256; http://www.pdr.hacettepe .edu.tr/hakan-ders/ogrenme.htm. (2006, Nisan 27)). Bu okul, eğitimde küllî yöntemi/tümdengelim benimser. Önce bütünle başlanır sonra da çözümlemeye gidilir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir ki, Arapçada bu metot eski bir metottur ve Geştalt okulundan tam 12 asır önce Sîbeveyhi ile başlayarak el-Ferğânî ile devam etmiştir.

el-Mustevfâ'yı anlamak, kural çıkarmak ve incelemek amacıyla okudukça eserin değeri gözümüzde gittikçe büyümüştür. Bu esere okumaya alışmış olmak bu değerli hazinenin ortaya çıkması için şarttır.

el-Ferğânî, nahiv kurallarını ortaya koyarken büyük ölçüde kıyastan faydalanmıştır. Ancak kıyasa uymayan her türlü Arapça üslubu Arapça'dan çıkarılması gereken şaz kullanım olarak kabul etmiştir. Sanki bu yöntemle Arap olmayanlara Arapçayı kolay bir şekilde öğretmeyi amaçlamıştır. O, önce konunun ana başlığını verir. Sonra ana kuralları ve örnek cümleleri sunar. Daha sonra ana kurala uymayan ve fakat kullanımda olan detaylara girer ve bunları olur, olmaz, zayıf, çirkin, ahsen gibi ölçülerle değerlendirir. Bunları yaparken hep aynı terimleri kullanmaz, değişik terimler de kullanır. Aslında müellifin en önemli ve belirleyici özelliklerinden birisi de eskileri kullanmakla beraber kimsenin kullanmadığı kelime ve terimleri ve kendine özgü cümle ve tarifleri kullanmasıdır.

Bu girişten sonra el-Ferğânî'nin öğretim üslubunu şu şekilde maddelendirebiliriz:

1- Müellif, eserini iki cilt hâlinde düzenlemiştir. Birinci cilt, nahiv ilmiyle ilgili bilgilerin yer aldığı فصل في بيان مقدمة لهذا العلم/Bu İlme Giriş Hakkında Bir Bölüm isimli bölümden, فصل في الإسم المضاف إليه /Muḍâf İleyh Hakkında Bir Bölüm'e kadardır. Birinci cilt 1-111 varaklar arasında yer almakta olmaktadır.

İkinci cilt ise, فصل في الصفة/Sıfat Hakkında Bir Bölüm'le başlayıp, فصل في خاتمة الكتاب/Kitabın Sonu Hakkında Bir Bölüm'le biter. İkinci cilt 112. varaktan başlar ve 201. varakta biter*

2- el-Ferğânî konuları işlerken, önce ana kuralları verir. Sonra bunlarla ilgili örnekleri, sonra karşı görüşleri veya olabilecek itirazları ondan sonra da akla gelebilecek soruları, sanki biri ona soruyormuş gibi و إن قيل (şöyle denilirse) cümlesiyle başlayan bölümde ele alır. Sonra da buna verilecek cevabı قلنا (şöyle deriz) sözüyle başlayan kısımda açıklar. Bazen de معرّضا /karşı gelerek, veya اعترض /itiraz edildi, gibi kelimelerle başlayan bölümlerde, itiraz ve cevap şeklinde bu durum kendini gösterir. Müellif, bütün bunları tamamen öğretmek amaçlı yapmaktadır.

3- Önsözünde de görüleceği gibi birbirine benzer cümle ve ifâdeler kullanan bir üslubu vardır. Örneğin أشد وثاقة وأحكم رصفا وأشد امتزاجا (Daha sağlam, daha bağlantılı, daha katışık) el-Ferğânî bazı üslubuyla İbn Cinnî (ö. 392/1001)'ye benzer.

4- Alışılmış nahiv terimlerinin yanı sıra, tamamen kendisine ait olan kelime ve terimler kullanır.

5- Yeri geldikçe tarifler vererek konunun anlaşılması için uğraşır. Ancak el-Ferğânî'ın bazı konularda yaptığı tarifler kendinden önceki eserlerde hiç görülmemiş tariflerdir. Bunlar müellifin tamamen kendi düşünce evreninde

* İkinci cilt, Şehit Ali Paşa nüshasında 112-201. varaklar arasında yer alırken, şehit Ali Paşa nüshasında ise, 112-188. varaklar arasında yer alır.

yoğurduğu tariflerdir. Bu tarifler "Müellifin Kullandığı Yeni Tarifler" başlığı altında verilmiştir (bkz. s.53).

6- Konuları bir bütün olarak ele alır ve o konuyla bağlantılı olan farklı konuları da aynı konu içinde işler. Böylece konuları iç içe işleme yöntemine gider. Örneğin; fiil-fâʿil konusunu işlerken tenâzuʿ ve tafḍîl konusuna değinmiş (el-Maḫtûn, 1987: 34), mübtedâyı işlerken kasem ve maʿrife konusuna (el-Maḫtûn, 1987: 53), asâ ve kâde konusunda ise taccüb, niʿme, biʾse gibi konuları işlemiş (el-Maḫtûn, 1987: 80), yine memdud ve menkus isimlerin durumlarını da ayrıntılı olarak ele alırken aynı bölümde müenneslik ve müzekkerlik konusunu da ince ayrıntılarına kadar ele alır (el-Maḫtûn, 1987: 91), cemi müzekker sâlimi işlerken sayıların kurallarını da verir (el-Maḫtûn, 1987: 24). Çünkü o, eserini taʿdîdu'l-ʿavâmil (âmillerin peş peşe gelmesi) metoduna göre yazmıştır.

7- Daha önce anlattığı hususları ileride bir daha tekrar etmez ve "iḫtiṣâr" yolunu tutar ki müellifin önemli ayırıcı özelliklerinden birisi budur. Bu yönüyle İbn Serrâc (ö. 316/928)'a veya topluluk içinde konuşan veya konferans veren birine benzer (el-Maḫtûn, 1987: 24). Bunu yaparken kullandığı ibâreler sayılmayacak kadar çoktur ancak biz buraya bazılarını alacağız;

على ما تعرفه -إن شاء الله- تعالى.	Onu (sonra) öğreneceksin inşallah (el-Maḫtûn, 1987, s.9).
وإن كان قد يمنع التركيب وحده على ما سنشرح -	Tek başına terkibi engellerse ki bunu sonra açıklayacağız, inşallah (el-Maḫtûn, 1987, s.12).
وقد تقدم من ذلك ما لا يحتاج إلى إعادته.	Bundan daha önce gelebilir ki bunu tekrar anlatmaya gerek yok (el-Maḫtûn, 1987, s.14).
قد إنحزمت صيغة مفاعل ولا عبرة تأنيث الجموع على ما أجزناك .	Mefâʿil kipini anlattım, çoğulların dişili anlatmaya gerek yok, daha önce bunu kısaca sana anlatmıştık (el-Maḫtûn, 1987, s.16).

التذكير والتأنيث متباينان في كل واحد منهما على ما قد شُرح.	Dişillik ve erillik kendi içinde iki ayrı şeydir ki bu daha önce açıklandı (el-Maḫtûn, 1987, s.17).
ما أوضحناه، فأذكره.	Onu açıkladık, hatırla (el-Maḫtûn, 1987, s.17).
وسترى ذلك -إن شاء الله- تعالى.	İnşallah bunu (ileride)göreceksin (el-Maḫtûn, 1987, s.16).
هذا الذي ذكرناه.	Bunu daha önce söyledik (el-Maḫtûn, 1987, s.16).
إذا أحطت علما بالتثنية وأحكامها فلذلك ما أخرنا الكلام عليه.	Tesniye ve kurallarıyla ile ilgili bilgilerin var, bu yüzden fazla uzatmamak için sözü burada bitirdik (el-Maḫtûn, 1987, s.18).
وأما اختيار الكسر فللوجهين المذكورين .	Kesrenin tercih edilmesine gelince, o anlattığımız iki şekildedir (el-Maḫtûn, 1987, s.18).
قد عرّفناك قبل.	Bunu daha önce sana öğrettik (el-Maḫtûn, 1987, s.18).
على ما تراه -إن شاء الله- تعالى في الفصل التالي.	Gelecek bölümde bunu inşallah göreceksin (el-Maḫtûn, 1987: 20).
ما يُساق إليك -إن شاء الله- تعال.	İleride sana anlatacağız inşallah (el-Maḫtûn, 1987, s.25).
وليس ذلك مما نحن بصَدَده فنشرحه.	Konumuz bu değil, bunu ileride açıklayacağız (el-Maḫtûn, 1987, s.26).
وقد بيّنا أن الجمع على حد التثنية يخص العقلاء.	Akıllılarla ilgili çoğul konusu, tensiye deki gibidir ki bunu daha önce anlattık (el-Maḫtûn, 1987, s.30).
وباقي الأحكام فعلى ما ذكرنا في إسم الفاعل فتعرفها من ثم.	Geriye kalan kuralları İsm-i fâillerle ilgili zikrettiğimiz bölümde bulacaksın, oradan onları öğren (el-Maḫtûn, 1987, s.47).

Bu kuralları burada anlatıyoruz ki mansûb isimler konusunda bu kuralları tekrar anlatmaya gerek kalmasın (el-Maḫtûn, 1987, s.49).	إنما نذكره هنا لئلا يحتاج إلى إعادة هذه العوامل عند القول على المنصوبات من الأسماء.
Bu cümleyi bir incele. Onunla sana imâle konusundaki tüm kuralları anlattık (el-Maḫtûn, 1987, s.166).	فتحقق هذه الجملة فقد أوضحنا لك بها أكثر الأصول المستعملة في باب الإمالة.
Bunu anla. Bunu sana çok kısa özetledik. Küçük açıklamalardan sana büyük erzak çıkardık, yardım Allah'tandır (el-Maḫtûn, 1987, s.50).	فافهم هذا فقد لخّصناه لك غاية التلخيص وكفيناك فيه مؤونة كثير من الإستقراءات الجزئية ومن الله المعونة.
Geri kalan kuralları sana ism-i fâʿil konusunda zikrettik, onları oradan öğren (el-Maḫtûn, 1987, s.47).	وباقي الأحكام فعلى ما ذكرنا في إسم الفاعل فتعرفها من ثم.
Buradaki diğer kısımlarla ilgili kurallar oradaki kısımlarda olduğu gibidir (el-Maḫtûn, 1987, s.69).	وسائر الأقسام والأحكام هنا كالأقسام والأحكام ثم.
Bu cümleyi biz sana söyledik. Mübtedânın da durumunun böyle olduğunu bilmen gerekir (el-Maḫtûn, 1987, s.45).	قد تقدمت هذه الجملة فينبغى أن تعلم أن المبتدأ من شأنه.
Cevabına gelince, bu konuların hepsi sana daha önce verdiğimiz iki asıl ile kıyaslanabilir (el-Maḫtûn, 1987: 196).	فالجواب أن هذه المسائل تنقاس كلها على الأصلين اللذين وضعناهما لك.
Konunun kurallar kısmında bunu açıkladık (el-Maḫtûn, 1987, s.59).	على ما مهّدنا في أصل الباب.
Bu kuralları incele, önce geçen kurallardan da faydalan, hidâyet Allah'tandır (el-Maḫtûn, 1987, s.78).	فتحقق هذه الأصول واستعن بالأبواب المتقدمة عليها ومن الله الهداية.

كم ile ilgili burada bir kural var. Onu iyi öğrenirsen ileride sana çok faydası olacak (el-Maḫtûn, 1987, s.55).

كم، وها هنا أصل إذا تأملته وتدبرته إنتفعت به -إن شاء الله- تعالى.

Bu kuralların tümünü al ve onları şiir yazmakta ve şiir söylemekte kullan (el-Maḫtûn, 1987, s.194).

فاستوفِ هذه الأصول وأعملْ عليها في القريض وفي الإنشاد.

Tüm bu kurallardaki bi'se'nin durumu ni'me'nin durumu gibidir (el-Maḫtûn, 1987, s.37).

وشأن بئس في جميع هذه الأحكام شأن نِعم.

Bu konudaki diğer kurallar asıldan hâ'nın düşmesindeki gibidir (el-Maḫtûn, 1987, s.140) .

باقي الأحكام فيه كأحكام ما يكون فاقدا للهاء في الأصل.

Bu cümleyi incele, imâle konusuyla ilgili kullanılan tüm kuralları sana burada açıkladık (el-Maḫtûn, 1987, s.166).

فتحقق هذه الجملة فقد أوضحنا لك بها أكثر الأصول المستعملة في باب الإمالة.

Ilımlı yolu tutmak ondan çıkmaktan daha iyidir, çünkü bu budur (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

أن حفظ الإعتدال على ما عرفت أمثل من الخروج عنه فهذا هذا .

8- Kıyâs ve simâʿ'ı çok kullanır. "Onlar şöyle der", "Onların dediği gibi", "Onlar böyle kullanır", "Bu hiç duyulmamıştır" gibi ifâdeler kullanır ki bu onun Arap kelamına ve semâʿ/duyma'ya büyük önem verdiğini gösterir. el-Ferğânî kıyasa sık sık başvurur. Özellikle simâʿ fikirlerini desteklediği zaman, onu kullanmaya önem verdiği görülür. O, sâdece simâʿ'a değil mesmûʿ(duyulan/kullanılan)'a da büyük önem verir.

Kıyasla ilgili şu örnekleri verir:

وقس عليه ما سواه.

Bununla kıyasla, başkası olmaz (el-Maḫtûn, 1987, s.8).

القاضون والقاضين ليس كالقاضيان والقاضيين والقياس واحد.

El-Kâḍûne ve’l-kâḍîne, el-Kâḍıyâni ve ‘l-Kâḍıyeyni şeklinde söylenmez, bu hususta kıyas tektir (el-Maḫtûn, 1987, s.22).

...وعلى هذا القياس ما بعدها.

…bu kıyas üzeredir, başka değil (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

وأيضا في لولاه ولولاك وهذا محتمل مقيس.

Levlâhu ve levlâke de aynı. Bu kıyas olabilir bir şeydir (el-Maḫtûn, 1987, s.25).

فأما مصاحفُ أن سمي به فالقياس في جمعه مصاحفون.

Mesâhif kelimesi ile isim verme işine gelince, onun cemisi mesâhifûn şeklindedir (el-Maḫtûn, 1987, s.28).

وعلى هذا القياس ما شاكل ذلك.

Bu kıyas üzere yapıldığında tıpkı onun gibidir (el-Maḫtûn, 1987, s.110).

فيقاس كلها على الأصلين اللذين وضعناهما لك..

Bu konuların hepsi, daha önce açıkladığımız iki ana kural ile kıyaslanabilir. Onlardan her biri bu asıllarla kıyaslanabilirse kullanmamız caiz olur” (el-Maḫtûn, 1987, s.194).

قال إمرؤ القيس:

وقد رابني قولها يا هناه ويْحك ألحْقتَ شرا بشر

İmruʾu’l-Kays şöyle dedi:
“Sözü beni şüphelendirdi ey hanım Allah sana acısın kötülüğü kötülükle ardarda kattın.”

والوجه الذى يؤديك إليه القانون الذى أعطينا له في الوقف على المتحرك هوالأصل المأخوذ به في الإستعمال وفي القياس أيضا.

Bu durum, vakıf konusunda verdiğimiz ve seni yönlendiren, kullanımda ve kıyasta kendisiyle kural çıkarılan asıl kuraldır (el-Maḫtûn, 1987, s.194).

فهذه أحكام الهمزتين إذا إلتقتا ولا يُستعمل منها

Bu yan yana geldiklerinde iki hemzenin yan yana geldiğindeki gibidir. Ancak

التنزيل إلا ما وردتَ الرواية عن أئمة القراءة والله المستعان.	bu durum Kurʾan'da kullanılmaz. Orada kıraat âlimlerinin yaptıkları geçerlidir (el-Maḫtûn, 1987, s.178).
فتأمل هذا وقس عليه ما سواه.	Bunun üzerinde düşün ve diğer konularla kıyasla (el-Maḫtûn, 1987, s.183).
وليس هذا مما يقاس عليه غيره واحتمل ذلك فيه لكونه من الأعلام.	Bu başkasıyla kıyaslanacak bir durum değildir. çünkü bu, açık ve anlaşılır bir durumdur (el-Maḫtûn, 1987, s.188).
وليس شئ من هذين الحذفين مطردا فيقاس عليه غيره وسبيل مثل ذلك أن يوقف فيه حيث ينتهى السماع.	Bu, iki hazfin konusuna giren bir durum değildir çünkü başkası bununla kıyaslanabilir. Ancak simâʿ yoluyla te'kid edildikten sonra kıyas yolu tercih edilebilir (el-Maḫtûn, 1987, s.109).
وعلى هذا فقسْ ما صح لك به السماع. فإن أردتَ أن تخترع شيئا من ذلك فبعد دربة بها يمكنك تطلب الفائدة المشروطة في الباب.	Simâʿʾı anlayıp değerlendirdikten sonra o konuyu kıyasla. Bu konuda yeni bir şey ortaya koymak istersen, önce bir dene sonra kıyasla. Böylece bu konudan elde etmiş olduğun kurallar sana fayda vermiş olsun (el-Maḫtûn, 1987, s.89).

Kıyasla ilgili pek çok yerde buna benzer oldukça fazla örnek bulunmaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.100, 101, 103, 102, 88, 91, 92, 94, 93, 96, 97, 98, 68, 72, 84). Müellif simâʿʾda önem vermiştir. Tıpkı kıyasta olduğu gibi simâʿ konusu da eserde oldukça sık başvurulan bir yöntem olarak görülür ve doğruya ulaşmanın en sağlam yolu olarak başvurulur:

يتبع في هذا المسموع.	Mesmûʿʾda da buna tâbii olunur (el-Maḫtûn, 1987, s.45).

ولا يتجاوز المسموع في هذه الأفعال.	Bu fiiller konusunda duyumdan daha fazlası yoktur (el-Maḫtûn, 1987, s.82).
الا إن هذه ألفاظ تستعمل كما تُسمع ولكل وجه من القياس.	Bu sözler duyulduğu gibi kullanılır. Her durum için kıyas yapılabilir (el-Maḫtûn, 1987, s.100).
واستعمل هذه الألفاظ أكثرها كاستعمال العرب إياها.	Bu sözleri sen de Arapların kullandığı gibi kullan. (el-Maḫtûn, 1987, s.90).

Eserin pek çok yerinde simâʿ'ın önemi vurgulanmıştır (el-Maḫtûn, 1987: 40, 41, 43, 47, 50, 59; 160b, 163, 164, 165, 142, 147, 148, 156).

9- Başlıkları uzun ve çoğu zaman kapalıdır. Ancak konuyu okuduktan sonra başlıkların anlamları zihinde oturtulabilir.

10- Bazen de konuları maddelendirir. Örneğin;

والجموع التي على حدها تنقسم قسمين أحدهما...	Çoğullar kendi kuralına göre iki kısımdır; birincisi (el-Maḫtûn, 1987, s.23).
المعربُ كما عرفت صنفان الإسم المتمكن والفعل المضارع.	Muʿrab bildiğin gibi iki kısımdır; çekimli isim ve muzâri fiil (el-Maḫtûn, 1987, s.28).

Bir konunun veya maddenin değişik yönlerini değişik yerlerde işler. Örneğin tesniye ile ilgili konuyu tesniye konusunda işlerken gayri munsarif konusu içinde tesniyelerin durumunu bu konuyla ilgili yönleriyle tekrar ele alır.

11- Verdiği örnekleri, getirdiği şahitleri mutlaka açıklamaya tâbi tutar, sebeplerini ortaya koyar. Örneğinin tutarlı ve tutarsız yanlarını açıklar.

12- Zaman zaman özellikle Sîbeveyhi olmak üzere nahiv âlimlerinin görüşlerini alır, bazen de onları kendi görüşüyle birleştirerek fikrini desteklemek için kullanır.

13- Müellifin "iḫtiṣâr" 'dan sonra en önemli özelliği yeri geldikçe ana kuralları verdikten sonra oldukça ayrıntıya inmesi, konuyla ilgili neredeyse akla gelebilecek bütün ayrıntıları ele alması ve sebepleriyle beraber açıklamasıdır. Bu konu çalışmanın "Eserdeki Dil Nazariyeleri" bölümünde ayrıca ele alınmıştır.

14- Bazı konular hakkında "Bu konuda bilgi yok", "Ben bu kadar biliyorum", "Ne kastettiğini Allah en iyi bilendir" gibi sözlerle o konu hakkında fazla bilgisi olmadığını ortaya koymaktadır ki buradan onun zaman zaman nahv konularında yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.54, 63, 72, 84, 86, 95, 105, 120, 127, 131, 133, 199) Bu durum aynı zamanda müellifin bu gibi ifâdeler kullanarak hem tevazuunu hem de öğrencinin başka kitaba müracaat etmesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır diye değerlendirilebilir.

15- O zaman zaman ifâde ve cümlelerinde alışılmışın ve nahiv kitaplarında görülen söyleyiş tarzının dışına çıkar. İlk kez okuyan kişi onun böyle yapmasından hata yaptığını zanneder. Halbuki o, eserinin girişinde gramerin mâhiyeti ile ilgili özel bir bölüm yazmış ve bu sıra dışılıkları orada açıklamıştır.

16- Eserinin başında diğer kitaplarda görülmeyen nahivle ilgili bir konu koymuştur. Burada nahiv ilminin değerini ve diğer ilim dalları ile olan ilişkisini açıklamış ve kendine ait bir nahiv tarifi yapmıştır.

17- Nazm Nazariyesi (Geniş bilgi için bkz. http://www.koprudergisi.com index.asp?Bolum=EskiSayilar (2007, Ocak 3)). (نظرية النظم) denilen ve temelde Arap gramerine odaklaşan bir görüşü benimser ki bu konuda Cürcâni'ye benzemektedir.

18- O problemlerin üstüne gider. Onları değişik yönleriyle ele alır ve o konuda yenilikler getirir.

19- Koyduğu kuralları âyet, hadis, Arap kelamı ve şiirlerle destekler.

20- Kendisinin bir Kadı olması dolayısıyla olacak ki zaman zaman iki konu veya kelime arasında yargılamaya gider ve sonunda kararını açıklar. Zaten müellif fıkıhta kullanılan fetva yöntemini nahivde kullanan ilk kişidir. Belki bunda müellifin Kadı olması etkin olmuştur. Örneğin;

إذ هو بإعدام الحركة المستحفظة فيه/ Çünkü o kendisinde bulunan harekenin düşmesiyledir (el-Maḫtûn, 1987, s.28). Burada إعدام kelimesini حذف veya سقوط yerine kullanmıştır.

21- O, hiçbir zaman diğer nahivcilerle çatışma yolunu tutmaz. Daim ılımlı ve hoşgörülü olmayı yeğler. Her zaman çözümleyici olmak ve sorunları çözmek için eleştirmek taraftarıdır. Bu konuda şöyle der;

"Bildiğin şeylerde orta yolu tutmak ve ılımlı olmak, ondan dışarı çıkmaktan daha iyidir." (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

22- el-Ferğânî, zaman zaman تحقق ه ذا بالحواس، تأمل الأصول و قس، أنعم النظر (Bunu hislerinle anla, kuralları düşün ve kıyasla, iyice bak) gibi sözlerle bazı konuları anlamayı ve bunlar üzerinde düşünmeyi okuyucuya bırakır.

23- Her bölüme bir giriş yazmakta ve konular hakkında bir asıl neden bir de geçici neden ortaya koymaktadır.

24- Ona göre doğruya ulaşmanın yolu benzetme yöntemini kullanmakladır. Yani iki şeyi birbirine benzeterek doğruya ulaşılabileceği düşüncesindedir.

25- el-Ferğânî, zâidler özellikle de âyetlerdeki zâidleri kabul etmez. el-Ferğânî'den önce de bize ulaşamayan bir eserinde İbn Durusteveyh (ö. 347/958) bu zâidleri kabul etmemiştir. Yine bunun gibi İbn Kayyim el-Cevziyye (691/1299/751/1351) , *Bedâiʿu'l-Fevâʾid* adlı eserinde Kur'andaki âyetlerde geçen zâitleri kabul etmemiştir. Oysa Arap gramerinde zâitlerin asıl anlamı ve konumu te'kittir (el-Maḫtûn, 1987, s.48).

el-Ferğânî, lâm konusunda şöyle der;

> "Bazen lâm nefyin varlığını te'kid içindir şu âyette olduğu gibi; وما كان الله ليعذبهم bu lâmı zâid olarak alırsan onun düşmesiyle söz bozulmuş olmaz. Çünkü onun birleşmesiyle anlam değişmektedir. Bu durumda buradaki zâid değildir."

Böylece el-Ferğânî zâidleri reddetmekle beraber onların bazen atıf bazen de te'kid olduğunu söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.129).

26- Önceki bilginlerin, özellikle de Sîbeveyhi'nin fikirlerine sık sık başvurur (el-Maḫtûn, 1987, s.17). Onun düşünleriyle kendi fikirlerini karşılaştırır (el-Maḫtûn, 1987, s.37). Kimi zaman kendi fikrine destek olarak onları alırken, kimi zaman da konuyu açıklamak için direkt olarak onların fikirlerine yer verir.

28- Müellif gramatik olarak birbirine yakın veya benzer konuları ardı ardına işleyerek öğrencinin her iki konuyu karşılaştırmak suretiyle daha iyi anlamasını sağlar (el-Maḫtûn, 1987, s.12, 39, 99, 189).

27- Konuları anlatırken bazen müellifin bir Kadı olduğununun izleri görülür. Örneğin müenneslikle ilgili konuyu anlatırken;

وهذان البناء إن للإلحاق ليس يشركه التأنيث فيهما فانظر إلى هذه القسمة المعتدلة

والوصف الأنيق في التقابل.

"Bu iki yapıda müennesliğin bunlara birleşme durumu yoktur. Şu âdil bölüşmeye ve karşılaştırmadaki şu ince nitelemeye bak." (el-Maḫtûn, 1987, s.14).

28- Müellif sıklıkla öğrencinin konular hakkında kafa yormasını, fikir yürütmesini teşvik eder bunu,

قسْ/kıyas et, تأمّل /düşün, أنظر/bak, فعليك بنقل البيان/açıklamayı hatırlaman gerek, فتحقق ما أوردناه عليك/sana söylediğimizi uygula

gibi sözleriyle belirtir.

Yine başka eserin başka bir yerinde,

...يحذف الألف فتأمل هذا ففيه من البيان ما يورث ثلج الصّدد.

"…elif atılır. Bunu bir düşün, çünkü bunu açıklamak yüreğe su serper (el-Maḫtûn, 1987, s.15).

29- Konuları anlatırken verdiği kurala uygun örnekler verirken, o kuralın dışında kalan ve fakat kuralın kalıbına uyan örnekleri de öğrencinin şaşırmaması açısından sebeplerini de açıklayarak istisnaları açıklar. Örneğin, ğayrı munsarif konusunda cemilerle ilgili mefâil ve mefâîl kalıpları ile ilgili örnekleri verdikten sonra bu kalıba uyan istisna kelimeleri de işler (el-Maḫtûn, 1987, s.15).

30- O nahvi anlatırken, öğrencinin konuyu iyice anlayabilmesi amacıyla, kendine has terimler ve deyimler kullanmıştır.

31- Ona göre doğruya ulaşmanın yolu benzetme yöntemini kullanmakladır. Yani iki şeyi birbirine benzeterek doğruya ulaşılabileceği düşüncesindedir (el-Maḫtûn, 1987, s.87).

32- Bazen direkt olarak örnekle kuralı verir.

وتقول أيضا في التعجب: أكرم بزيد وأبصر بعمرٍ وفهاهنا مباحث يجب أن تقف

33- Müellif bilmediği veya az bildiği konularda yorum yapmaktan kaçınır;

وتارة يذكرون بعدها الفعل في نحو : سرينا حتى يدا الأصباح فكما جاز ذلك ثم كذلك جاز هذا هنا فأما ما سوى ذلك من الأقاويل المشوشة في هذا الباب فمما قد أريناك في صدر هذا الكتاب العذر لقائله فيه ولنا في ترك المشاغبة عليه وما رغبنا عنها إلا بعد إستكثار الحظ منها وبالله التوقف

> "Bazen bundan sonra fiili söylüyorlar: … biz sana kitabın başında bu gibi konularda, tartışmalardan kaçınmamız gerektiğini söylemiştik. Bu konuda şanstan başkası olmaz. Başarı Allah'tandır." (el-Maḫtûn, 1987, s.196).

34- el-Ferğânî, bazı nahiv kurallarını anlatırken kendinden hiçbir şey katmadan kendinden öncekilerin fikirlerini aynen alır;

وأما قولهم عندى ثوب وفي الدار زيد فذهب طائفة من النحو يين إلى أن زيد وثوب كل واحد منهما يرتفع بالإبتداء إما زيد فعلى نحو قولك: زيد في الدار وإما ثوب فمن حيث أنه إستفاد بتأخره عن الظرف نوع تخصص وذهبَ آخرون التي أن كل واحد..

Yukarıdaki bölümde "Yanımda bir elbise var." ve "Evde Zeyd var." cümleleri hakkındaki görüşleri ortaya koyarken kendi fikrini söylemez, kendinden önceki gramercilerin fikirilerini alır (el-Maḫtûn, 1987, s.172).

35- Herhangi bir edatı anlatırken, hangi konuda geçerse geçsin onun diğer tüm özelliklerini ve kullanım şekillerini aynı yerde söyler. Örneğin, atıf olan أم 'den bahsederken bu edatın tüm kullanım şekillerini anlatır (el-Maḫtûn, 1987, s.41).

1.3. el-Mustevfâ'da Kullanılan Şevâhid

Arap dili ile uğraşanlar gramer kurallarının tespitinde dört ana kaynaktan yararlanmışlardır. Bunlar, Kurʾân-ı Kerîm, hâdîs-i şerîf, Arap kelamı ve kıyastır (el-Lebedî, 1978, s.30). el-Ferğânî de kendinden önceki dilciler gibi bu dört kaynaktan yararlanmıştır.

el-Ferğânî eserini yazarken konularla ilgili pek çok delil getirmiştir. Onun Kur'an'dan nakilleri ve delilleri sayılmayacak kadar çoktur. Hadisten ise, sınırlı bir şekilde delil gösterirken Arap atasözlerinden ve meşhur sözlerinden de belli ölçüde deliller getirmiştir. Kıyası ise, oldukça fazla kullandığı görülmektedir.

1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm

Hiç şüphe yoktur ki Kurʾân, nahiv kurallarının tespitinde ilk sırayı almaktadır. Çünkü Kurʾân, nahivciler için en güvenilir ve en sağlam kaynaktır (el-Lebedî, 1978, s.32).

Arapça gramer kurallarının ortaya çıktığı dönemlerde yazılan nahiv kitaplarının hemen hepsinde, Kurʾân âyetleri gramer açısından ele alınmış ve Kurʾân hem dilin kaynağı kabul edilmiş, hem de oluşan kurallara sağlam örneklerin yer aldığı metin olarak kullanılmıştır.

Mütevâtir olsun, şâzz olsun Allah Kelamı ile istişhâd geçerlidir. Çünkü Allah kelamı en fasih ve en beliğ kelamdır (el-Bağdâdî, 1988, s.4).

Nahiv kurallarının konulmasında, lügatlerin tespitinde ve kelimelerin kullanış şekillerinin gösterilmesinde istişhâd yönünden Kur'ân-ı Kerîm ve onun kırâatları ilk sırayı almıştır (Özbalıkçı, 2001, s.48).

> es-Suyûtî, kırââtların dilde delil olarak kullanılması konusunda şöyle der:
>
> "Kur'ân-ı Kerîm'in mütevâtir, âhâd ve şâzz bütün kırââtları ile Arapça'da istişhâd câizdir. Âlimler, kıyasa ters düşmedikçe şâzz kırââtlarla bile istişhâdın câizliği konusunda ittifak etmişlerdir. Bununla beraber kıyasa muhalif olursa, ona kıyas etmek câiz olmaz. Fakat bizzat bu şâzz kelime ile ferdî olarak istişhâd edilebilir (es-Suyûṭî, 1975-1978, s.20).

el-Lebedî, yaptığı incelemeye dayanarak el-Ḫalîl ve Sîbeveyhi gibi Basralıların Kur'ân âyetlerinden daha çok Arap kelamıyla istişhâd yaptıklarını söylerken, Kûfeli dilcilerin Kur'ânla istişhâda Basralılardan daha çok yer verdiklerini söyler. Buna delil olarak da İbn el-Enbârî'nin *el-İnṣâf* adlı eseri gösterir. Bu eserde, Basralıların daha çok delil olarak kıyası kullandığını, Kûfelilerin ise, âyetleri kullandığını belirtir (el-Lebidî, 1978, s.83).

el-Ferğânî, bizzat kendisi de eserinin "Nahiv İlminin Kaynakları Bölümü"nde nahiv kurallarının hepsinin veya bir kısmının Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığını belirtir (el-Maḫtûn, 1987, s.2). Basra ekolüne mensup biri olarak el-Ferğânî de eserinde âyetlerden fazlaca yararlanmıştır.

el-Ferğânî'nin delil olarak getirdiği âyetler, anlattığı konuyla tam olarak uygunluk sağlar. Bu örnekleri öyle yerinde verir ki sanki öğrencinin bu kuralı unutması imkansızlaşır. Bunlardan birinde şöyle der

فإن سميت بمسلماتٍ صرفت فقلت هذا مسلماتٌ ورأيت مسلماتٍ ومررت بمسلماتٍ، لأنّ التاء للجمع جمع التأنيث ليست للتأنيث وعلى هذا قول الله تعالى:

﴿ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ﴾.

> "Eğer مسلماتٍ. diye isimlendirirsen bunu çekime sokarsın ve bu Müslüman bayanlardır, diyerek مسلماتٌ şeklinde merfû, Müslüman bayanları gördüm, derken مسلماتٍ mecrûr, Müslüman kadınlara rastladım, deyince de مسلماتٍ. yine mecrûr okursun. Çünkü sondaki "tâ" cemi içindir, dişilik için değildir. Tıpkı –Arafattan geri döndüğünüzde (el-Baḳara, 198) âyetindeki مِنْ عَرَفَاتٍ sözünde olduğu gibi." (el-Maḫtûn, 1987, s.13; Ayrıca bkz. 16).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

el-Ferğânî, eserinin iki cildinde toplam, 501 adet âyet kullanmıştır. Bunlardan 216 tanesi birinci ciltte yer alırken, 285 tanesi de ikinci ciltte yer almaktadır. Bu sayı azımsanmayacak kadar çok olup, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında kullandığı sayıdan daha fazladır. Çünkü o *el-Kitâb*'da 373 adet âyet kullanmıştır (Bulut, 2003, s.72).

1.3.2. Hadîs-i Şerîf

Hadîs-i Şerîflerle istişhâd yapılıp yapılmaması konusunda farklı görüşler vardır: İbnu Mâlik (672/1271) ve er-Radiy el-Astarâbâdî (688/1287) gibi dilciler hadisle istişhâdı câiz görürken, Ebu'l-Ḥasan b. ed-Dâ'î (680/1279), Ebû Ḥayyân (745/1345) gibi dilciler ise bunu câiz görmezler. Gerekçeleri ise iki şekildedir: Birincisi hadislerin anlam ile rivâyeti, ikincisi de hem Basralı hem de Kûfeli dilcilerin hadisle istişhâtta bulunmamalarıdır (el-Baġdâdî, 1988, s.4). Buna bir üçüncü neden olarak da ana dili Arapça olmayan râvilerin de hadis rivâyetiyle uğraşmaları gösterilir. Çünkü bunlar rivâyetlerinde bazen bir kelime eklemişler bazen de bir kelime çıkarmışlar bazen de kelimeyi birbiriyle değiştirmişlerdir. Bu nedenle bir konuyu anlatan hadislerin değişik lafızlarla anlatıldığı görülür (es-Suyûṭî, 1978, s.23).

Basralı ve Kûfeli ilk dilciler de gerçekten de hadisle istişhatta bulunmamışlardır. Bunun sebebi, hadîs olarak rivâyet edilen bu lafızların bizzat peygamber efendimizin ağzından çıktığından emin olmamalarıdır. Şâyet bundan

emin olsalardı, tıpkı âyetlerle getirdikleri gibi hadislerden de delil getirirlerdi (es-Suyûṭî, 1978, s.24).

Günümüzde de Arap dilinde hadisle istişhâd konusunda Kâhire Arap Dili Enstitüsü bir bildiri yayınlayarak hadisle istişhâdı bazı şartlara bağlamıştır (Ebû ʿAbdullâh, 1982, s.108).

el-Ferḫân'ın hadîs-i şeriflerden âyetler kadar yararlandığını söyleyemeyiz. O, az sayıda hadisi delil olarak kullanmıştır. Bunların sayısı 11'dir. Bunlardan 9'unu birinci ciltte, 2'sini de ikinci ciltte kullandığını görüyoruz (el-Maḫtûn, 1987, s.11, 110, 125, 126, 126, 136, 200, 200, 299, 9, 13).

Aslında, Basra ekolü mensuplarının hadisi az hatta hiç kullanmadığı görülür. Örneğin Sîbeveyhi *el-Kitâb*'ta hiç hadis kullanmamıştır. Bazıları onun hadis ilmi bilgisinin olmamasından dolayı bundan delil getirmediğini söyler. Sîbeveyhi'den sonra gelen dilcilerin de onu taklit ederek istişhatta hadisi kullanmadığı görülür. Bu dilcilerin hadis bilgileri zaten azdı (Bulut, 2003, s.74).

el-Ferğânî'nin da bu yolu izlediğini sanıyoruz. Çünkü hayatı hakkında elde ettiğimiz bilgilerde onun hadisle ilgili bir eğitim aldığına veya bu konuda bir kitap yazdığına rastlamadık. O da yollarını takip ettiği Basralıların yaptığı gibi istişhatta daha çok âyet ve kıyasa önem vermiştir.

1.3.3. Arap Kelamı

Arap kelamının dil kurallarına kaynak olarak kullanılması hususunda dilciler iki gruba ayrılmışlardır. Basra ekolü dilcilerinin yer aldığı birinci grup, daha çok yaygın kullanımı esas almış, az kullanımlı cümleleri kaynak olarak göstermemişlerdir. Kûfe ekolü dilcilerinin yer aldığı ikinci grup ise, yaygın kullanılsın kullanılmasın her yapıyı kural çıkarmada esas almışlardır. Her iki grup da bu kaynaklarını kıyasa da dayanarak kullanmışlardır (Bulut, 2003, s.74).

el-Ferğânî, Arapların yaygın olarak kullandığı ifâdelerin yanı sıra nâdir ve şâzz olarak kullandığı ifâdeleri de *el-Mustevfâ*'ya almış ancak bunlara, "zayıf, az, az

kullanılır*"* gibi isimler vermiştir. Bunlar da onun aldığı her malzemeyi ölçme ve değerlendirmeye tuttuğunu, gelişigüzel yapıları almadığını, kendi süzgecinden geçirdikten sonra gerekli değeri verdikten sonra aldığını gösterir.

el-Ferğânî, Arap kelamı ile ilgili ifâdelerinde, *"*onlara, Araplara göre (el-Maḫtûn, 1987, s.14, 16, 18), onların şöyle söylediğini duyarsın (el-Maḫtûn, 1987, s.20, 24, 26, 28, 31, 89, 105, 142, 188, 191, 197), onlardan duyulmadı (el-Maḫtûn, 1987, s.20, 23, 28, 40, 109, 151, 168), onlardan duyuldu (el-Maḫtûn, 1987, s.3, 5, 6, 20, 23, 40, 91, 103, 130, 143, 169, 188, 190, 197) gibi ifâdeler kullanır.

1.3.4. Şiir

el-Mustevfâ'da şiirle verilen şevâhide geçmeden önce nahiv ilmiyle uğraşanların ne tür şiirle istişhatta bulunduklarını kısaca açıklamakta yarar olacaktır.

Bu konuyla ilgili olarak el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), *Ḫizânetu'l-Edeb* adlı eserinde şöyle der:

> "Kendisi ile istişhadda bulunulan Arap kelamı iki kısımdır; şiir ve öteki sözler. Âlimler şiirleri dört kısımda inceler:
>
> Birinci Tabaka: Câhiliyye şâirleri: Bunlar İslam'dan önce yaşamış şâirlerdir. İmruʾu'l-Ḳays (ö. 540), el-Aʿşâ (7/628) gibi.
>
> İkinci Tabaka: Muhadram şâirler: Bunlar hem İslam'dan önce hem de İslam'dan sonra yaşamış şâirlerdir. Lebîd b. Rebîʿa (40/660) , Ḥassan b. ṯâbit (44/764) gibi.
>
> Üçüncü Tabaka: Mütekaddimûn/İslâmiyyûn: Bunlar İslam'ın ilk devirlerinde yaşamış şâirlerdir. Cerîr (114/732) ve Farazdak (114/732) gibi.
>
> Dördüncü Tabaka: Muvelledûn/Muhdesûn: Bunlar da mütekaddim şâirlerden sonra yaşamış şâirlerdir. Beşşâr b. Burd (167/783), Ebû Nuvâs (199/814) gibi.
>
> Bunlardan ilk üç grubun şiiriyle istişhâd yapılır. Dördüncü grubun şiirleriyle ise istişhâd câiz olmaz (el-Baġdâdî, 1988, s.4).

Buna karşın Sîbeveyhi, dördüncü tabakadan Beşşâr b. Burd'ün bir beytini şâhit olarak kullanmıştır (Bulut, 2003, s.75). Ancak Sîbeveyhi'nin böyle yapmasının

sebebinin Beşşâr'ın dilinden korunma maksadıyla yaptığı söylenir (el-Lebîdî, 1978, s.37).

el-Ferğânî, eseri *el-Mustevfâ*'da şiirden de tıpkı âyetlerden yararlandığı gibi çok yararlanmıştır. Şiirlerin delil sayılabileceği asırlardan nakiller yaparak 414 beyti konuları için delil olarak almıştır. Bu beyitlerin çoğu birinci ciltte yer almakta olup, sayıları 294 kadardır. Diğerleri ise, sıfat konusuyla başlayan ikinci ciltte bulunmaktadır ki sayıları 120 beyti bulur.

el-Ferğânî, delil olarak getirdiği bu beyitlerin şâirlerini bazen zikrederken bazen de; من قال، قوله، قال القائل، كقوله ، في قول الشاعر/ şâirin sözündeki gibi, onun sözü gibi, söyleyen dedi, o kimse dedi, gibi sözlerle şâirini zikretmemektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.35, 45, 88, 89, 119). Delil olarak getirdiği şiirleri üç bölümde incelemek mümkündür; bunların bazılarında beytin tamamını alırken kimi zaman da beytin bir mısraını basen de beyitten bir parçayı anlattığı konuya delil olarak göstermiştir. 424 beyitten başka 60 tanesi mısra, 20 tanesi şiirden birkaç kelime olmak üzere 80 tane de tam beyit olmayan şiir parçası kullanmıştır. Eserde 64 de recez ölçüsünde şiir yer almıştır. Ayrıca eserin dipnotları ve haşiyelerinde 80 tane daha beyit bulunmaktadır.

el-Ferğânî, getirdiği gramer kurallarına şahit olarak gösterdiği şiirleri de zaman zaman açıklamaya tabi tutmuş ve yeri geldikçe de onlardaki kelimeleri gramatik ve anlamsal açıdan incelemiştir.

1.3.5. Atasözleri/Deyimler/Kalıp İfâdeler

Emṣâl ve deyimler diğer şevâhide göre, el-Ferğânî'nin hadîs-i şerîflerden sonra en az müracaât ettiği şevâhitlerdir. Kullandığı emṣâl ve deyimlerin sayısı toplam 32 adettir. Bunlardan 29 tanesi birinci ciltte, 3 tanesi ise, ikinci ciltte yer alır (el-Maḫtûn, 1987, s.14, 23, 109, 114, 120, 130, 153, 155, 161, 170, 171, 172, 213, 230, 232, 237, 253, 254, 275, 289, 296, 305, 327, 328, 350, 351, 362; II, 43, 44, 180).

İstişhâd olarak kullanılan bazı atasözleri üçüncü bölümdeki "Kurallar" başlığı altında sunulmuştur.

1.4. Esere Yönelik Eleştiriler

Daha önce belirtildiği gibi eser üzerinde sadece bir tek çalışma yapılmıştır. O da Mısırlı el-Maḫtûn'un tahkikidir. el-Maḫtûn yaptığı çalışmada eseri tahkik etmiş ve eserinin ön tarafına 40-50 sayfalık bir açıklama bölümü koymuştur. Ancak o, esere eleştirel bir bakış açısı ortaya koymamıştır.

Bu çalışmada ilk defa olarak eserin görülen aksak ve eksik yönleri ortaya konulmaya çalışılmış ve birkaç yönden eser tenkit edilmiştir:

a- Gereksiz Uzatmalar ve Eksik Açıklamalarda Bulunması Açısından

Konuları işleme açısından bakıldığında, eserin bir şerh hatta bir hâşiye gibi olduğu görülür. Müellif, konuları açmakta, kapalı ve eksik bir yer bırakmamak için uğraşmakta, ancak bunu yaparken bazen gereksiz açıklamalara girmektedir. Müellife göre böyle uzun uzun anlatmasının sebebi zorlukları kolaylaştırmak, kapalılıkları açmaktır (el-Maḫtûn, 1987, s.3).

Konuları bu şekilde gereksiz uzatması, okuyan tarafından konuyu bir türlü anlatamadığı ve dönüp dönüp aynı şeyleri söylediği şeklinde yorumlanacağı gibi, inceliklere inmesi ve karşısındakinin meseleyi anlaması için tüm yolları denediği şeklinde de yorumlanabilir.

Bazen konuları anlatırken fazla ayrıntıya girerek tamamen konudan uzaklaşmakta ve öğrenciyi ayrı bir yere çekmekte, öğrencinin dikkatini anlattığı konudan uzaklaşmaktadır.

Yine *el-Mustevfâ*'da dikkati çeken diğer bir husus da el-Ferğânî'ın dışındaki dilcilerin görüşlerinin de eserin metnine karışmasıdır. Bazen bu görüşler müellifin görüşlerine ters düşerken çoğu zaman da onun görüşlerini desteklemiştir.

Bütün bunlarla beraber eserin değişik yerlerinde gerekli olduğu halde yapılmamış açıklamalar veya kuralların anlaşılmasını sağlayacak örneklerin verilmediği dikkati çekmektedir. Örneğin;

وما كان منها على أكثر من ثلثة أحرفٍ لم تلحقه الهاء أصلاً فما كان منهما على ثلثة أحرفٍ

نحو: عُنقٍ وقفاً ومتنٍ...

Görüldüğü gibi yukarıdaki örnekte, birinci kural için örnek vermezken ikinci kural için iki tane örnek vermektedir.

b- Kapalılık Açısından

Yazarın bazı ifadeleri kapalılık arzetmekte ve açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Bazen öyle cümleler kurmuştur ki cümlenin anlamını kestirmek oldukça zordur. Bu durum, yazarın bu ilme vukufiyeti hakkında okuyucuyu şüpheye götürecek derecelere kadar varmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde, bu ilme yeni başlayanlar için yazıldığı bizzat müeelifin kendisi tarafından belirtilen eserin mübtediler için anlaşılması zor bir eser olduğu görülecektir.

Eser üzerinde şimdiye kadar tek çalışma olan eserin tahkikinin sahibi Mısırlı dilci el-Maḫtûn da aynı konudan bahisle şöyle demektedir:

Eserin tamamı incelendiğinde eserdeki bu kapalılık ve anlama zorluğunun müellifin Arap olmamasına ve asıl mesleğinin Kadı oluşuna bağlamak veya bizzat kendisinin bunu öğrencinin konu üzerinde düşünmesini sağlamak için bilerek yaptığını düşünmek mümkün ise de, bunun gerçek sebebinin anlaşılması için, müellifin yaşadığı çağın ilim hayatının tam olarak bilinmesi ve müellifin nasıl bir bilimsel çevrede yaşadığının iyi anlaşılması gerekliliğidir ki bu konuda elimizde yeterince veri bulunmamaktadır. Belki de müellif, o zaman ki ilim çevresinin anlayacağı ve alışık olduğu bir dil kullanmıştır.

Müellif bazen anlaşılması zor ibareler kullanır, anlamak oldukça zorlaşır:

لا يَسعُك إهماله وهو أن تعلم ان نحو هذا من الأعلام. إنما ورد عليه البناء بسبب الإستعمال العجميّ.

Burada وهو أن تعلم ان نحو هذا من الأعلام ibaresi garib anlaşılması zor bir ifadedir. Burada müellif, "Bunları ihmal etmemen ve özel isimlerden bu tür olanlarını bilmen gerekir" demek istemiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.17; başka bir örnek için bkz. 53). Ancak görüldüğü gibi alışık olmadık bir şekilde bunu ifade etmiştir.

c- Bilgi Eksikliği/Yanlışlığı Açısından

Eserde zaman zaman gramer hatalarına rastlanır. Müellifin bunları unutarak mı yoksa bilmediği için mi yaptığını kestirmek oldukça güçtür. Ancak şu kadarı var ki gramer kitabında gramer hatalarının olması normal bir durum değildir.

Örneğin, eserinin bir yerinde el-Ferğânî, fiil cümlesinden bahsederken fâil yerine haber fiil yerine de mübteda terimini kullanmaktadır ki ne önceki eserlerde ne de kendinden sonraki eserlerde böyle bir şeye rastlanmamaktadır:

فإن زيد من قولنا جاءني زيد مخبر عنه وليس مبتدأ

"Zeyd bana geldi, sözümüzde olduğu gibi, Zeyd kelimesi mübteda değil haberdir." (el-Maḫtûn, 1987, s.53).

Yine eserin başka bir yerinde;

وإذا تأملتَ عللها عرفتَ أنها غير مدخولة ولا متسمّح فيها.

Cümlesini görüyoruz. Burada غير مدخولة ولا متسمّح ibaresi yanlıştır. Çünkü ikinci kelime olan متسمّح kelimesi de gramer kuralı gereği müennes olmak zorundadır. Yazar burada "sen bu (ilmin, nahvin usulünün) gerekçelerini düşünürsen, onların ne eksik ne de anlamsız olduğunu görürsün" demek istemiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.78).

Müellif, nahiv konusundaki bilgi eksikliğini kendisi de saklamaz. Eserde zaman zaman bilgi eksikliğini itiraf edici cümlelerine rastlanır:

فليت شعري أيّ اعراب تستحق الجملة ...

"Keşke hangi irabın bu cümleye geldiğini bilseydim…" (el-Maḫtûn, 1987, s.8).

Yine eserinin başka bir yerinde şu ibareyi görmekteyiz:

فهذا شيء لا أكاد أتفهمه

"Bu, neredeyse anlayamayağım bir şeydir." (el-Maḫtûn, 1987: 88)

Yine eserin başka bir yerinde cemi mükesserin fiili için müzekker kullanması dikkati çekmektedir;

الحروف التي ينصب معها الفعل المضارع ...

"Kendileriyle muzari fiilin nasb edildiği harfler…" (el-Maḫtûn, 1987, s.52).

e- Alışılmamış Örnekler Kullanması Açısından

el-Maḫtūn, eserinde çok bilinen ve artık klasikleşmiş örneklerden ziyade kendine has, diğer gramer kitaplarında pek rastlanılmayan örnekler kullanır. Bu durum belki müellifin ayırıcı bir özelliği, kendine has üslubu olarak görülebilir. Ancak öğrenci açısından örneklemenin, konunun anlaşılması için önemli bir yöntem olduğu düşünülünce, örneklerin akılda kalıcı ve basit olması kaçınılmazdır. Bu açıdan eserdeki örneklemenin yöntem açısından eksik olduğu görülmektedir.

Örneğin:

الثّالث ، نحو : حبّذا عند من يرفع الإسم بعده رفع الفاعل بفعله ومما يؤنسك بهذا قولهم لا أَحَبذا

Burada لا أَحَبذا demekle alışılmamış garip bir örnek vermektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.5).

f- Düzen Açısından

el-Mustevfâ'nın bir ön sözü bulunmasına ve burada yazılış sebebi ve amacı yazılmasına rağmen burada eserin yönteminden bahsetmemesi eleştirilebilir bir nokta teşkil etmektedir. Zira bazı konular birbirinin içine girmiş olup, niçin orada bahsedildiği bile açıklanmamıştır.

Yine göze çarpan diğer nokta da, konunun bütününün aynı bölüm içinde verilmemesi bir kısmının başka yerlerde, ilgili bölümün öncesinde veya sonrasında verilmesidir. Yazar bu durumu "ileride filanca konuda bundan bahsedeceğiz" veya "filanca konuda geçtiği gibi ki burada tekrar etmek istemiyoruz" gibi ifadelerle belirtmektedir. Böyle yapmakla konuları bölmüştür. Bu durum belki iḫtişar için yapılmıştır ancak konuların dağılması ve dikkatin başka noktalara kaymasına da yol açmıştır.

1.5. el-Mustevfâ'daki Bazı Dil Nazariyeleri/Kuramları

1.5.1. Âmil/Etken Kuramı

Nahiv ilmiyle uğraşanlar kuralları ortaya koyarken, bunlara felsefe unsurlarını da katmışlar ve her şeyde bir sebep aramaya kalkışmışlardır. Onlara göre, bir olay varsa mutlaka onu yapan bir etken de vardır. Bu prensipten hareket ederek bunu kelime ve cümlelere de uyguladılar. Bu şekilde amil kuramı doğmuş oldu (Abdulazîz Ebû Abdillah, 1982, s.708).

Kısaca tarif etmek gerekirse, bir cümlede kelimelerin birbirini etkilemesine âmil kuramı denir. Cümlenin irâbının esas unsuru da bu nazariyedir. Bu nazariye, kıyas ve illetlerin temeli olan kuralların da sağlamlaşmasını sağlar. Bir örnek verilirse âmil kuramı daha iyi anlaşılacaktır:

أكرم محمد عليا/Muhammed Ali'ye ikramda bulundu, dendiğinde أكرم fiili, Muhammed'i ref, Ali'yi nasbederek âmil/etkin olmuştur.

Yine إنّ عليا قائمٌ / Ali ayaktadır, dendiğinde إن edatı, Ali'yi nasbetmiş, قائم ismi fâilini de ref etmiştir. Zaten âmil de fiil ve harf olarak ikiye ayrılmaktadır (el-Muḫtâr Veled, 1996, s.31).

Bu nazariyeyi kabul edenler arasında da bu nazariyenin sınıflandırılması ve çeşitleri ile ilgili tartışmalar çıkmıştır. Muhtemelen bu tartışma, âmil kuramında kullanılan terimlerin kapalılığından kaynaklanmıştır. Örneğin, âmilin zâhir ve manevi olması, meẕkûr/açık veya mahẕûf/eksiltili olması şeklinde taksimi gibi (el-Muḫtâr Veled, 1996, s.32).

Yine hem Kûfeli hem de Basralı dilciler âmil fikrini kabul etmelerine karşın bazı konularda, örneğin iştiğal cümlesinde, hangi öğenin âmil olduğu noktasında birlik sağlayamamışlardır (Bulut, 2003, s.91).

Âmil nazariyesi dilciler tarafından genel kabul görmesine rağmen çok dilci tarafından da eleştirilmiştir. Bu nazariyeye ilk karşı çıkan ve bu nazariyeyi kabul ettikleri için hem Basralı hem de Kûfeli dilcileri eleştiren ilk kişi hicrî VI. asırda yaşamış olan Endülüslü dilci Ebu'l-ʿAbbâs Aḥmed b. ʿAbdurraḥmân b. Muḥammed İbn Maḍâ el-Ḳurṭubî (ö. 592/1196)'dir (Ḥamâse, Ty., s.176).

Naṣr Ḥâmid Ebû Zeyd'e göre, İbn Maḍâ'nın âmil nazariyesine karşı çıkışı sadece dilsel bir düşünce olmayıp bunun ideolojik ve mezhebî bir arka planı da vardır. Yani İbn Maḍâ'nın yaşadığı dönemde etkili olan Zâhiriye mezhebinin etkisi vardır. Çünkü bu mezhebe göre, dînî bir metin karşısında yoruma kaçılmaz. Şöyle derler:

> "Bir cümleyi lügatte konulduğu şekilde kabul etmek farzdır. Herhangi bir nas veya icmâ olmadan bunun dışına çıkılmaz. Çünkü bunu yapan kimse bütün hakikatleri, dînî emirleri ve mâkul olan her şeyi yıkmış olur." (Ebû Zeyd, 1988, s.112).

İbn Maḍâ, konuyu başka mecrâlara çekerek, lafızlarda irâde olmadığı için âmil de olamayacaklarını söyler ve konuyu iyice kelâmîleştirir ve şöyle der:

> “ -Lafızlar birbirini etkiler- şeklindeki görüş hem aklen hem de dînen bâtıldır…Hak ehline göre, Allah’tan başka fâil yoktur. İnsanın ve diğer canlıların fiilleri hep Allah’ın fiilidir. Lafzî olsun, mânevî olsun nahiv âmillerinin amel ettiğini ise hiçbir akıl sahibi söyleyemez. Çünkü bunlar irâdeleriyle bir şey yapmazlar.” (İbn Maḍâ, Ty., s.77).

Yine İbn Maḍâ, âmil fikrini savunanların gizli âmilleri üçe ayırdıklarını söyler ve bunları şöyle açıklar:

> “Bunlara göre üç türlü gizli âmil vardır:
>
> 1-Cümleyi tamamlayan ve muhatap bunu bildiği için hazfedilen lafız: İnsanlara bir şey veren kimseye “Zeyd’e” dersin bundan maksat; “Zeyd’e de ver” demektir…
>
> 2-Açığa çıkarıldığında fazlalık olan ve kendisi olmadan da cümlenin tamam olduğu lafız: “ أ زيدا ضربتَه/Zeyd’i mi dövdün?” cümlesinde gizli bir fiil vardır. Bunun takdîrî “ أ ضربتَ زيدا” şeklindedir.
>
> 3-Cümlede açığa çıkarıldığı anlamı bozan lafız: يا عبد الله /Abdullâh!, ve diğer münâdâlarda olduğu gibi. Burada gizli bir أدعو ve أنادي fiilleri vardır. Yani fâ ve vâv harflerinden sonra da nasbedici olarak gizli bir أن takdir ederler (İbn Maḍâ, Ty., s.78).

Bunun ardından İbn Maḍâ bu gizli âmillerin aslında yok hükmünde olduğunu ve yok olan bir şeyin nasbedemiyeceğini, gizli de gelemeyeceğini söyler. Olmayan bir şeyin âmil olmasının imkansız olduğunu belirtir (İbn Maḍâ, Ty., s.81).

İbn Maḍâ, âmil nazariyesinin nahivden atılmasını istediği gibi, âmilin doğal sonucu olan, hazf, takdir, gizlilik, câr-mecrûrun müteallikleri gibi konuların da nahivden atılmasını ister (Ḥamâse, Ty., s.175).

Günümüzde bazıları “Âmil kuramının Arapçaya yaptığı kötülüğü başka hiçbir şey yapmamıştır. Tenâzûʿ, iḫtiṣâṣ ve iştiğâl babları da komediden başka bir şey değildir. Çünkü kuralları, mantıkla ölçmeye kalkışmışlardır. Kaynağı felsefe olan

mantık, dile egemen olamaz.” diyerek bu kuramı eleştirmişlerdir (el-ʿArîḍ, 1975, s.77).

Bununla beraber âmil kuramı, cümlenin mantıksal bir esasa bağlanmasına katkıda bulunmuş ve nahivdeki kıyasın da kolaylaşmasını sağlamıştır (Ḥamâse, Ty., s.175).

Son zamanlarda nahiv araştırmaları alanında iki yöntem vardır: Birincisi, klasik nahiv yöntemini ve sistemini aynen takip eden yöntem. İkincisi ise, modern dil araştırmalarından yararlanmak isteyen dilcilerin takip ettiği yöntem. Birinci gruba dahil olan dilciler-İbrâhîm Muṣṭafâ gibi-bu klasik yöntemde yenilik yapılması taraftarıdırlar. İkinci gruba dahil dilciler ise, klâsik yönteme dönülmesi için hiçbir sebep görmezler. Çoğunlukta olan bu grubun aydın dilcileri âmil nazariyesinin aynen korunması taraftarıdırlar (Ḥamâse, Ty., s.194).

el-Ferğânî ise, âmil kuramından belki direkt olarak bahsetmez. Ancak kitabının hemen başından itibaren eserin tamamında bu kuramın etkileri görülür. Hatta öyle ki fasılların tertibini bile âmil fikrinden hareketle yaptığını söylemek yanlış olmaz.

Yine nahiv konularının şekillenmesinde el-Ferğânî, âmil kuramından hareket etmiştir. O, âmilleri belki açık ve gizli diye de ayırmaz. Ancak *el-Mustevfâ*’ya bakıldığında böyle bir taksimin yapıldığı görülür (Açık âmiller için bkz. el-Maḫtûn, 1987, s.57, 78…; gizli âmiller için bkz. 88, 94, 105…).

el-Ferğânî, eserinin ilk bölümlerinde iʿrâb ile ilgili özel bir fasıl koymuştur (el-Ferğânî, 1987, s.26). İlk defa âmil terimini burada kullanır. Ref, nasb, cer gibi iʿrâb alâmetlerinin bir âmil sâyesinde olduğunu söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.26).

Sözün sonunun değişeceğini ve bunun da bir âmile bağlı olduğunu şu sözüyle açıklar:

يختلف آخره إن لم يَعُقْ عائقٌ إختلافا عن تعاقب العوامل /Âmillerin gelmesini engelleyen bir engel olmazsa sözün sonu değişir.

قام بكرٌ/Zeyd kalktı, örneğinde بكر kelimesinin sonunun merfu olduğunu, bunun da قام fiilinin varlığından dolayı meydana geldiğini söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.27).

Yine başka bir yerde, إن ve benzerlerinin isminin bunlardan dolayı nasbedildiğini ifâde etmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.76). Esere bakıldığında baştan sona kadar bu örneklerle doludur ancak bu konuda konu açık olduğundan daha fazla söze gerek kalmamaktadır.

el-Ferğânî, takdîr, hazf gibi konuların varlığını da kabul eder ve onlara yeri geldiğinde başvurmaktan kaçınmaz. Şu ifâdesi bunun en basit göstergesidir:

لأنّ التقدير قد يقع أيضا في الذي، ومن، وما / Takdir, men, mâ ve elleẕî'de olur (el-Maḫtûn, 1987, s.28).

1.5.2. Hazf/Eksilti Kuramı:

Bu kurama ṭarḥ/düşürme kuramı da denir. Bu kuramı da âmil kuramından doğmuş bir kuram olarak görmek gerekir (Ebû Zeyd, 1988, s.112).

el-Ferğânî'ye göre muhatabın söylenen cümleyi anlaması önemlidir. Ancak cümlenin gelişinden anlamı anlaşılıyor ve muhataba cümlenin anlamıyla ilgili herhangi bir kapalılık yansımıyorsa o zaman bu cümlenin bazı öğeleri hazfedilebilir (el-Maḫtûn, 1987, s.37).

el-Ferğânî, herhangi bir konuda hazf yaptığında ya اختزال/düşürme, ya da حذف، محذوف/düşürme, düşürülmüş gibi terimleri kullanır. Örneğin işmâm konusunu anlatırken, buradaki haẕf konusunda اختزال الضمة والكسر /ḍamme ve kesranın düşürülmesi, ifâdesini kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.169).

Yine, نِعْمَ fiilini açıklarken fâilinin düşürüldüğünü söyleyerek şu örneği verir:

نِعْمَ رَجُلاً زَيْدٌ، فالمشهور أن فاعل نِعمَ محذوف فكان التقدير "نِعمَ الرجلُ رجلاً زيدٌ

“ Zeyd adam olarak ne iyidir, burada niʿme fiilinin fâili düşürülmüştür. Takdîri olarak cümle, Zeyd adam olarak ne güzel adamdır, demektir.” (el-Maḫtûn, 1987, s.37).

Başka bir yerde, إذا ‘dan sonra bir düşürülmüş fil bulunduğunu ifâde eder ve şu âyeti delil olarak sunar:

قال الله تعالى: ﴿ إذا السماء انشقّت ﴾ فالأعرف أن يكون ارتفاع السماء بفعلٍ مح ذوفٍ يدلّ عليه انشقت

“Allah Teâlâ buyurdu ki : -Gök yarıldığı zaman (İnşiḳâḳ, 1)- Burada maksat göğün yükselmesidir ki bu da “yarıldı” fiilini gösteren düşürülmüş bir fiildir.” (el-Maḫtûn, 1987, s.51).

مررتُ برجلين مسلم وكافر / iki adama rastladım Müslüman ve kâfir.

örneğinde ise aslında düşürülmüş bir هما zamiri olduğunu söyler ve takdîran cümlenin هما مسلم وكافر/O ikisi Müslüman ve kâfirdir, olduğunu belirtir (el-Maḫtûn, 1987, s.115).

el-Ferğânî, haẕf kuramının şartlarının olduğunu ve gelişigüzel haẕf yapılamayacağını söyleyerek, haẕfin yapılabilmesi için bazı şartların olduğunu söyler ve bunları şöyle sıralar:

-Mahẕûf kelime ne ise, onunla cümlenin diğer öğeleri arasında bir ilişki olmalı,
-Muhâtabın bu gizli öğeyi anlıyor olması,
Muhâtabın bu gizli öğeyle konuşanın maksadını anlıyor olması,
-Sözün gelişinin (siyak-sibak) de haẕfe uygun olması.

Ve şu örneği verir:

حذف الخبر إن استخفافا وقد يجوز على الوجهين ما رأيته مذ أن الله خلقني كأنه

قلت مذ خلقِ الله أوخلقُ الله إياي

"Şayet tahfif yapılırsa haberin haẕfi iki şekilde câiz olur: Allah beni yarattığından beri onu görmedim, dediğinde sanki sen, Allah'ın yaratışından beri veya Allah'ın onu yaratışından beri, demek istedin." (el-Maḫtûn, 1987, s.60).

/ما رأيته مذ زيدٌ لم يجز حذف الخبر لأن.. Zeyd'den beri onu görmedim, denilirse haberin haõfi burada câiz olmaz. Çünkü buradaki sorun kişi ile değil, olayla ilgilidir. Yani Zeyd'in ne yaptığı veya nasıl olduğu ile ilgilidir (el-Maḥtûn, 1987, s.60; Haźf için ayrıca bkz. 23, 25, 58, 60, 81, 105, 115, 119, 191).

Bütün bu örneklerden el-Ferğânî'nin maḫẓûf/eksiltili cümleleri kullanmasının iki nedeni olduğu anlaşılıyor:

1-Bu yöntemle cümlenin işlekliğini sağlamak

2-Gizli öğenin ortaya çıkması durumunda cümlenin sözel değerinin düşmesi ya da cümlenin geçerli olmaması. Çünkü bazı fiiller açığa çıkamaz veya bazı kelimeler açığa çıkmazsa cümle değerini tam olarak bulamaz.

1.5.3. Kuvvet Kuramı

Bir bakıma bu kuram da âmil/etken kuramının bir parçasıdır. Ancak ondan bazı farklı yanları vardır. el-Ferğânî'ye göre, fiillerin ve harflerin yanında başka âmiller de vardır. Bunlar:

1-İsmi Fâil

2-İsmi Mefʿûl

3-Masdar

4-Fiil yerinde kullanılan sıfatlar

5-İsmi Fâil ve ismi mefʿûl yerinde kullanılan sıfatlar (el-Maḫtûn, 1987, s.34).

Bu öğelerin hepsi de âmildir. Ancak amel/etki bakımından güçleri fiil seviyesinde değildir. Hepsinin etki derecesi farklıdır. Bu fiil ve fiilimsi denilen öğeleri etki derecesi bakımından sıralayacak olursak büyükten küçüğe doğru şöyle bir sıralama oluşur:

1-Fiil 2-İsmi Fâil-İsmi Mefʿûl 3-Masdar 4-Sıfatı Müşebbehe 5-Fiilin Yerine Geçen Öğeler 6-İsmi Fâil ve Mefʿûl yerine geçen sıfatlar (Buḥayrî, 1989, s.170).

el-Ferğânî, eserinin bir yerinde bu konuda şu örneği verir:

جاءني زيد راكب /Zeyd binerek bana geldi.

örneğinde fiilin başta olmasını en kuvvetli ihtimal olarak görürken, زيد جاءني راكب /Zeyd binerek bana geldi, şeklinde fiilin sonra gelmesini de aynı değerde görür. Bununla beraber,

راكبا جاءنى زيد/Binerek bana geldi Zeyd

örneğinde çekimli bir fiilden meydana gelmiş hâlin ismi fâil olarak öne geçmesini câiz görmesi yanında, âmilin kuvveti bakımından asıl cümleden daha az kuvvetli görür. İsmi Mefʿûlü de aynı ölçüde değerlendirir (el-Maḫtûn, 1987, s.87).

el-Ferğânî, nekre olarak gelen ismi fâilleri tıpkı Sîbeveyhi gibi (Bulut, 2003, s.99), hem anlam hem de etki bakımından muzari fiil gibi olduğunu söyleyerek, bunun için bazı şartları da taşıması gerektiğini belirterek şunları söyler:

قولنا يضرب على وزن ضارب/yaḍribu/vuruyor sözümüz ḍârib/vuran gibidir (el-Maḫtûn, 1987, s.10).

Yine aynı konuyla ilgili şunları söyler:

إسم الفاعل يوازن الفعل المضارع الذى يبنى عليه في حركاته وسكناته

"Harekeli ve sükunlu durumlarında ismi fâil muzâri fiille eşit durumdadır." (el-Maḫtûn, 1987, s.45).

أن إسم الفاعل لا يكاد يعمل عمل الفعل إلا إذا جرى على شيء قبله وذلك أن يكون خبرا للمبتدأ

"İsmi Fâil, bir mübteda için haber olması gibi, önünden bir şey geçmesi şartıyla fiil gibi amel/etki eder." (el-Maḫtûn, 1987, s.46).

وقد يكون إسم الفاعل متعدياً إلى مفعول واحدٍ

"İsmi Fâil bir tek mefʿûl alabilir." (el-Maḫtûn, 1987, s.47).

إسم الفاعل بإنه إنما يعمل عمل الفعل إذا كان للحال أوللمستقبل

"İsmi Fâil, şimdiki zaman ve gelecek zaman ifâde ettiği fiil gibi amel/etki yapar." (el-Maḫtûn, 1987, s.49).

İsmi mefʿûl ile ilgili ise;

وأما إسم المفعول فقد ثبت له من مشابهة الفعل

"İsmi Mefʿûle gelince, onun fiile benzediği sâbit olmuştur." der (el-Maḫtûn, 1987, s.47).

İsmi Fâile benzeyen sıfatlar için de şunları söyler:

وأما الصفة المشبهة بإسم الفاعل فأقل الثلاثة شبَهاً بالفعل وهي إنما تناسبُ الفعل بوساطة إسم الفاعل فهي شبيهة إسم الفاعل أولا وبواسطة شبيهة الفعل ثانيا وبواسطة ومشابهتها لإسم الفاعل من حيث أنها تثنّى وتُجمَع كتثنيته وجمعه.

"İsmi Fâile benzeyen sıfatlara gelince, en az üç yönden fiile benzerler: İsmi fâile benzemeleri açısından, fiile uygun olmaları açısından ve ikillik ve çoğulluk bakımından ismi fâile benzedikleri için." (el-Maḫtûn, 1987, s.47).

إنا قد بينا في باب الفعل والفاعل أن الصفة المشبهة بإسم الفاعل إنما أعملَتْ لمشابهتها الفعل

"İsmi Fâile benzeyen sıfatların fiil gibi amel ettiğini fiil ve fâil konusunda açıklamıştık." (el-Maḫtûn, 1987, s.113; Ayrıca bkz. 36, 48, 49, 50, 63, 66, 68, 87, 140).

1.5.4. Taʿlîl/Nedensellik Kuramı

Nesnellik kuramı da âmil nazariyesinin bir alt öğesi olarak görülebilir. Çünkü âmil, illetin sonucunda olur (Ḥamâse, Ty., s.162). Nahiv ilminde taʿlîl de kıyas gibi ilk defa İbn Ebî İsḥâḳ ile başlasa da, el-Ḫalîl ve Sîbeveyhi ile birlikte daha açık bir duruma gelmiştir. Taʿlîle Aristo mantığının girmesi de, İbnu's-Serrâc ve ez-Zeccâcî ile birlikte başlamıştır (el-Muḫtâr Veled, 1996, s.37). Bunların yaptıkları illet taksiminde mantık ilminin etkisi açıkça görülür. Örneğin, ez-Zeccâcî illetleri 1-Öğretici illetler 2-Kıyas illetleri 3-Kurumsal cedel illetleri, şeklinde üçe ayırır (Ḥamâse, Ty., s.163).

el-Ferğânî, mukaddimede de bahsettiği gibi taʿlîle yani konuların sebeplerini bildirmeye büyük önem verir. Gerek yaygın kurallarda gerekse şâẕẕ kurallarda bu açıkça görülür. Dahası el-Ferğânî, nedenleri açıklamakta aşırıya gitmiş ve çok detaylı açıklamalar yaparak eserin en belirgin özelliklerinden birinin taʿlîl konusu olmasına neden olmuştur.

el-Mustevfâ'da ilk konularla birlikte taʿlîl işlemi önümüze çıkar. Eserinin hiçbir sayfası yoktur ki orada bir kuralın veya bir kelimenin ya da bir harfin sebebini

açıklamamış olsun. Öyle ki verdiği örneklerin veya aldığı şiir veya sözlerin bile gerekli yerlerde taʿlîlini yapar.

Eserde dikkati çeken en önemli hususlardan biri de el-Ferğânî'nin nedenleri ortaya koyarken tamamen kendi bilgisiyle hareket ediyor olması ve açıklamalarında kendine has bir tarz ortaya koymasıdır. Bir konunun nedenini açıklamak istediği zaman, فإن قلت/şayet dersen, diye başlayarak sanki biri ona soruyormuş gibi kendi kendine problem ortaya koyarak, قلت/ben dedim, sözüyle başlayan açıklama kısmına geçerek konunun illetini çok detaylı bir şekilde açıklar.

Müellife göre sebebin açıklanması mutlaka gerekli bir şey olarak görülmüştür ki bu yüzden hemen her konuya açıklık getirmek istemiştir. O şöyle der:

> "Eğer bu üç konudaki nedeni sorarsan, nun ve diğer harfler arasındaki mahreci yaklaştırmak için idğamsız bir şekilde boğaz harfleriyle birlikte nunu ortaya çıkarmaktır..." (el-Maḫtûn, 1987, s.184).

> "Şayet taḍʿîf, revm ve işmâmdaki illeti/nedeni sorarsan, revmdeki maksat, harekenin çeşidini açıklama isteğidir ki işmâm da böyledir. Taḍʿîfteki sebep ise, harekelerin cinslerini belirlemektir." (el-Maḫtûn, 1987, s.192).

> "Eğer, ondan bedel olarak neden hâ harfini seçtiler denilirse, çünkü hâ harfi vakıf yapmak için uygun olduğundan ve gizlendiğinde illet harflerine benzediğindendir." (el-Maḫtûn, 1987, s.193).

> "Lâm ile birlikte fethanın seçilmesinin sebebi şudur; مِنْ genellikle söz içinde çok geçer. Sâkin nundan önce kesra vardır. Şayet nunu da sâkin kılsalardı iki sâkin karşılaşmış olurdu. Yine, neden lâm harfi bu iş için seçildi de diğer harfler seçilmedi, denilebilir. Biz deriz ki, çünkü o söz içinde çok kullanılıyor. Diğer harfler bunun gibi değildir." (el-Maḫtûn, 1987, s.188).

> "Eğer işmâmın fethasının engellenmesinin sebeplerini sorarsan, fethanın onların söyleyişlerinde kesra ve zammeden önce gelmesindendir (el-Maḫtûn, 1987, s.168).

> "Bu konuların hepsini daha önce açıkladığımız iki ana kural ile kıyaslayabilirsin. Onlardan her biri bu asıllarla kıyaslanabilirse kullanmamız caiz olur." (el-Maḫtûn, 1987, s.196).
>
> "Burada zammenin seçilmesinin sebebi, onun rütbe bakımından en üstün ve en sağlam hareke oluşundandır…" (el-Maḫtûn, 1987, s.98).

Yine başka bir yerde el-Ferğânî'nin cemi müennes sâlim'in harekesinin nasb halinde neden üstün olmadığını açıklarken çok ince noktalara temas ettiğini, ince zeka ürünü açıklamalarını hayranlıkla okumak mümkündür. (el-Maḫtûn, 1987, s.23).

Eserde nedensellik kuramı ile ilgili yüzlerce örnek vardır (el-Maḫtûn, 1987, s.3, 13, 14, 15, 18, 26, 28, 41, 160, 162, 166, 150, 167, 178, 186, 191, 195…).

1.6. el-Mustevfâ'da Kullanılan Nahivle İlgili Terimler ve Kalıp İfâdeler

Hangi tür olursa olsun terimlerin ortaya çıkışı her bilimsel etkinliğin temeli sayılır (Nevzâd Ḥasen, 1996, s.639. Terimin tarifi hususunda değişik görüşler vardır:

> "Bir grubun belirli bir konuda ittifak etmeleridir." (Bulut, 2003, s.99), "Bilim ve sanat dallarında kullanılan anlamı daralmış sözdür ve bir tanımın özetidir." (Kantemir, 1995, s.186).
>
> Her ilim dalının terimleri o ilmin mantığıyla uyumlu olmalı, onun muhtevâsını ifâde edebilmelidir. Her bir terimin sözlük anlamı ile terim anlamı arasında ya bir ilgi ya bir ortaklık ya da bir benzerlik mutlaka olmalıdır. Ayrıca bir terim tek bir anlama işaret etmemelidir (el-Menhec, 1988, s.6).

el-Ferğânî, eserinde pek çok terim kullanmıştır. Bu terimlerin bir kısmı daha önceki dil bilginleri tarafından kullanılmış terimlerdir. Bununla beraber, eserde el-Ferğânî'a ait, sadece onun kullandığı bir çok terim de yer alır. Bunun yanı sıra kitapta eskiden kullanılmış, bu gün ise hâlâ kullanılmakta olan terimler de bulunmaktadır.

el-Ferğânî'den önce yaşamış ilk dilciler, Ebî İsḥâḳ, el-Ḫalîl b. Aḥmed, ʿİsâ b. ʿÖmer, Ebû ʿAmr b. el-ʿAlâ, Sîbeveyhi ve diğerlerinin kullandığı çoğu terimler *el-Mustevfâ*'da da kullanılmıştır.

Ancak el-Ferğânî de kıvrak zekası ve üstün eğitim anlayışı ile bu terimlerin gelişmesine çalışmış ve nahiv ilmine yeni terimler kazandırmıştır. Bu özelliğiyle el-Ferğânî, terimler konusunda hem muḳallid hem de müceddid sayılabilir. çünkü kendisine kadar hemen hemen bütün dilciler kendilerinden önceki ve özellikle Sîbeveyhi'nin yolunu takip etmişler, onun kullandığı terimleri kullanmışlardır. O ise, geleneksel yöntemi bırakarak kendi bilgi ve becerisini ortaya koyarak değişik terimler üretmiştir.

el-Ferğânî, isim fiil için bir yerde إسم للفعل terimini kullanırken (el-Maḫtûn, 1987, s.26) başka bir yerde aynı terimi ifâde etmek için oldukça uzun bir terim kullanarak:

الأسماء ما يدلّ على أزيد من معنىً مفرد، بل يكون مُطابقًا لجملة/Bir tek anlamdan daha çok şeyi gösteren hatta bir cümleyi ifâde eden isimler (el-Maḫtûn, 1987, s.7) şeklinde tarif eder.

el-Ferğânî'nin kullandığı terimlerin çoğu günümüze kadar kullanılmış ve kullanılmaktadır. Ḥâl, istiṯnâ, nidâ, ismi fâʿil, ismi mefʿûl vb. gibi. Yine el-Ferğânî, terimlerin kullanımında biraz serbest davranır. Aynı kavramı ifâde etmek için değişik terimler kullanır. Örneğin, muzari için bir yerde راهن/şimdiki, hâli hazırda (el-Maḫtûn, 1987: 3), terimini kullanırken, başka bir yerde المشترك/ortak (el-Maḫtûn, 1987, s.5, 19), diğer bir yer de المنتظر المقبل/gelecek beklenen (el-Maḫtûn, 1987, s.9), terimlerini kullanır. Kanımızca bu da onun nahiv konusundaki özgürlüğünün ve yaratıcılığının bir göstergesi olduğu kadar, nahiv öğrencilerine nahvin bütün ifâde imkânlarını sunmak isteyişinden de kaynaklanmaktadır.

Terimlerle ilgili dikkati çeken bir başka hususta, el-Ferğânî'nin aynı kavram için değişik terimler kullanışının belli bir amaca hizmet ediyor olmasıdır. *el-Mustevfâ*'nın başından sonuna kadar bazı terimler sanki bir gelişmeye ve değişime tâbi tutulmuştur. Örneğin, *el-Mustevfâ*'nın başında fiiller zaman boyutu göz önüne alınarak dört kısma ayrılmıştır:

1- منقضي/Mazi/Geçmiş zaman

2- راهن/Muzari/Şimdik zaman/Geniş zaman

3- مترقّب/ Gelecek zaman

4- جازم/Emir

Daha ilerideki bölümlerde el-Ferğânî, mazi, muzari, emir terimlerini kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.26). Mazi zaman boyutu dikkate alınarak kullanılmış, muzari terimi ise bu tür fiiller harekeleri ve sesleri bakımından isme benzediği için kullanılmıştır (el-Maḫtûn, 1987, s.45).

el-Ferğânî'nin terimleri kullanmasında göze çarpan başka bir özellik de, kendisinin Ḳâdı'l-Ḳuḍât olması sebebiyle bu özelliğinin terimleri kullanışında da göze çarpıyor olmasıdır. Örneğin;

وهي الحركة والسكون وحروف اللين التي هي الألف والواو والياء

وإعدامها/Hareke sükun, elif, vâv ve ye'den oluşan illet harfleri ve onların düşürülmesidir (el-Maḫtûn, 1987, s.21).

Cümlesinde düşürme kelimesi için سقوط kelimesi yerine إعدام/yok etme, idam etme kelimesini kullanmıştır.

Müellif kıraatla ilgili "murâḳabe" terimini kullanmıştır. Ayrıca maḥdûd, muḥarref yani ma'dûl ve ṣarf, ṣıla, naṣb gibi ıstılahlarla bazı belağat ıstılahlarını da kullanmıştır. Bazı ibareleri alışılmışın dışında kullandığı için bilmeyenler bunu hata yapıyor sanmışlardır. Halbuki o, eserinin girişinde gramerin mahiyeti ile ilgili özel bir bölüm yazmış ve bu sıradışılıkları orada açıklamıştır.

Eserde el-Ferğânî, bir çok gramer terimi kullanmıştır. Ancak "ṣarf" terimini oldukça çok kullandığı gözlenir. Eserin bir çok sayfasında bu terimi değişik anlamlarda kullandığı görülmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.10, 11,100, 131, 167, 170, 177…).

el-Ferğânî, bir çok eski ve yeni terim kullanmış, bir çok yeni terimi nahiv ilmine kazandırmıştır. Ancak onun kullandığı terimlerin bir kısmı zamanla kısaltılmış veya değiştirilmiş ya da sadece *el-Mustevfâ*'da kalmıştır. Kısaltılarak alınan terimler arasında (kâne ve inne'nin ismi gibi) giderek anlamsızlaşan ve izah edilemez bir hâle gelen terimler olduğu gibi sadece onun kullandığı mazi için kullandığı mutaṣarrım, munḳaḍî gibi terimler de yer almaktadır.

Günümüzde kullanılsın kullanılmasın, el-Ferğânî'yi ve eseri *el-Mustevfâ*'yı hakkıyla anlayabilmek için bu terimlerin açıklanmasına ihtiyaç vardır. Aşağıda harf sırasına göre düzenlenen bu terimler, el-Ferğânî'nin açıklamaları ve kullanımı doğrultusunda izâh edilmiş eserde geçen ilgili sayfaları da verilmiştir.

el-Ferğânî'nin eserini ilk defa okuyan kişi ilk bölümlerdeki terimleri görünce değişik fikirlere kapılabilir. Çünkü bunlar diğer gramer kitaplarında görülen terimler değildir. Yazar eserinin ilk bölümlerinde terimleri zaman ve kullanım yerlerine göre değişik isimlerle isimlendirmiş, daha sonraki bölümlerde alışılan ve bu ilimlerle uğraşan herkesin bildiği, diğer bilginlerin kullandığı terimleri de kullanmıştır. Bu yüzden eser hakkında terimler anlamında olsun ya da diğer metodolojik ve bilimsel bilgi anlamında olsun bir yargıya varabilmek için eserin tamamının okunması kaçınılmazdır.

Bazı terimler ve kelimeler ilk defa eserde terim olarak kullanıldığı için anlamı okuyucunun zihninde tam olarak yer bulamadığı düşünerek bazı terim ve kelimeler eser içinde geçtikleri cümlelerle beraber alınmıştır.

Ayrıca *el-Mustevfâ*'da geçen ve sadece el-Ferğânî'nin kullandığı terimlerin yanına bir yıldız (*) koyarak, sadece ona ait olduğu gösterilmiştir.

Yine çok yaygın olarak kullandığı terimleri de eserin baş orta ve son kısmından, terimlerin geçtikleri sayfalar belirterek, yaygın olarak kullandığını vurgulanmıştır.

el-Ferğânî'nin kullandığı terimler ve kalıp ifâdeler, aşağıda alfabetik olarak verilmiştir.

TERİMLER VE KALIP İFÂDELER

ابتداء	Mübtedâ/Özne (I. 6, 56, 82; II. 170, 191).
إبدال	Ḥaẕf/Düşürme (I. 20).
إثنين	Tensiye/İkil (I. 26).
أجرى مجراه	-bir şeyin yerine kullanmak (I. 63).
أحاد	Müfret/Tekil (I. 22).*
أحداث	Masdarlar/Eylemlilikler (I. 6, 10, 41, 50, 63, 64; II. 137, 148).
آخر	İkinci öncül:Yapay mübteda/Arkada kalmış mefʿûl (I. 6, 94; II.123).
أداة	Âmil/Etken (I. 19).*
أدنى العدد	Üçten ona kadar olan sayılar (II. 156).*
ارتفاع	Ḥaẕf/Kaldırma, eksiltme (I. 11).*

إزاء	-nin karşılığında (I. 27).
ازدواج	Eşleme, çiftleme, ikil (I. 17).
استفهام	Soru (I. 33, 39, 46, 51; II. 141, 191).
استقلال	Mücerred/Yalın (I. 6).
إسكان	Cezm, sükun/harekesiz (I. 7, 26).
آية	Alamet, belirti (II.119).
إسم، جوهر، عرَض، محسوس، معقول، مفيد، لقب، تام، ناقص.	İsim (I. 4,6,56,109; II. 119, 194).
اسم الفاعل	İsmi fâil (I. 9, 29; II. 114, 140, 181).
الاسم المتمكن	Munsarif isim/Çekilebilen isim (I. 9, 28).
اسم المفعول	İsmi Mefʿûl (I. 7).
اسم للفعل	İsim-fiil (I. 27) .*
الإسم الصريح	Açık isim/Açık fâil (II. 112) .*
اسم المستفهم عنه	Kendisi Hakkında Sorulan İsim (II.158). *
الأسماء الإشارة	İşaret isimleri (I. 25, 28, 78; II. 112, 139).
الأسماء الأفعال	İsim-fiiller (I. 4, 5, 7)
الأسماء الشرطية	Şart isimleri (I. 7).
الأسماء الصريحة	Açık isimler/Özneler (I.10, 25, 89;II.156) .*
الأسماء المبهمة	İsmi işaret (I. 27, 28, 54)*
الأسماء المعروفة	Özel isimler (I. 103).*

الأسماء المفردة	Müfret isimler/Tekil isimler (I. 8; II. 140).
الأسماء المفيدة	Marife/Belirli isimler (I. 19, 23).*
الأسماء الموصولة	İsmi mevsûl/Bağlaç isim (I. 7).
أسماء ما يدلّ على أزيد من معنىً مفرد، بل يكون مُطابقًا لجملة من القول نحو: صهْ ونزال	İsim-fiiller (I. 7).* Tek bir manadan daha fazla anlama gelen hatta bir cümle olan isimler: Sus, in, gibi.
إشارة المفيدة	Lâm-ı taʿrîf/Belirlilik takısı (I. 3, 25).*
إشراك	Atıf/Teʾkid/Pekiştirme (I. 8, 25, 42, 90, 110; II. 112, 118).*
أشف الوجوه	Kıyas edilebilir (II. 179).*
إضافة	İzâfet/İsim tamlaması (I. 3,8,16, 60; II. 99, 187)
الاعتبار	…e göre (I. 3, 19; II, 181, 188, 191).
اعتبر المداخلات	Âmillerine göre (II. 167).*
إعدام	Ḥaẕf/Düşürme (I. 19, 38; II. 133).*
إعدام الحركة	Düşürmek, düşmek, hazfetmek (I. 28).*
أعدل من هذه القسمة	Bundan daha eşit (II. 147).*
إعراب	İʿrâb (I. 4, 103; II. 200).
أعون	Aḥsen/İyi (I. 19).*
أفعال الأحاد	Müfret fiiller/Sülasi fiiller (mazi, muzari ve emir için kullanılmıştır) (I. 25) .*
الأفعال الإضافية	Müşterek Fiiller (I. 102). *
الأفعال المفردة	Müfret fiiller (I. 4).*

أقرب	Daha yakın (I. 10, 12, 30, II. 168, 170, 177, 185, 189, 190).
أقيس	(I. 4, 52, 94; II. 143, 171, 176, 178, 190).
إلغاء	İptal etme/Geçersiz sayma (I. 5, 60; II. 171)
الألوان	İllet, eksik (II. 124). *
أم الباب	İlk, en önemli (I. 52). *
أمر	Emir fiili (I. 5, 7, 26; II. 30, 90, 167).
أنعمُ النظر، إنعام النظر	En iyi bakış, dikkat etmek,tekrar etmek (I.68; II. 181, 186).*
أول	Öncül/Öne geçen mefʿûl (I. 8, 30; II. 146).
أولى العلم	Akıl sahibi (I. 28).
أهل هذه الصناعة	Gramerciler, nahivciler (II. 213). *
بدل	Bedel/Yanaşma/Açıklama cümlesi (I. 19, 26, 33, 37; II. 174, 189).
بذلة القول	Söz dizimi, cümle yapısı (II. 144, 173).
بسيط	Müfret/Tekil (I. 3).*
شريطة	Şart (I. 26).
تأكيد	Teʾkîd/Pekiştirme (I. 3, 33, 99; II. 117).
تأليف	Terkip/Birleşik (I. 7).*
تأنيث	Müenneslik/Dişilik (I. 22).
تثنية	Tensiye/İkil/Çiftleme (I. 3, 6, 26; II. 144).
تحققْ هذا بالحواس يروّح سرك	Bunları hislerle tahkik et, bunlar senin bilmediklerini öğretecek (II. 125).*

تخصيص	Ayırma (I. 22).
تذكير	Müzekkerlik/Erillik (I. 22).
تذنيب	Tamamlama, ekleme (I. 144).*
الترقب	Gelecek Zaman (II. 113). *
تصحيح	Düzeltme (I.23).
تحقير	İsmi Tasğîr/Küçültme ismi (II. 148).*
تقدير	Takdîr/Varsayım (I. 23).
تقديم	Takdîm/Mefʿûlü fiilin veya fâilin sağına alma/Öne geçirme (I. 34, 35, 110; II. 178, 196, 199, 200).
تكرير	Atfı beyân/Teʾkîd/Pekiştirme (I. 74, 79, 93; II. 116, 166, 183, 200).*
تكسير	Cemi Mükesser/Düzensiz çoğul (I. 28).
تكميل	Tamamlama (II. 144).
تنوين	Tenvîn/-an, in, un sesi (I. 6, 22, 42; II, 191, 198).
التوسع، على سبيل التوسع	Genişletme(I.18, 19, 20, 36, 49;II. 155).*
التوهم، على سبيل التوهّم	Zannetmek, tahmin etmek (I. 36, 45, 101 II. 125, 132, 146).*
ثلاثية	Üçlü (I. 3).
جار	Cerreden/-i sesi veren ya da kelimeleri –i sesi konumuna getiren etken harfler/Muzâf/Tamlanan (I. 34, 42, 43, 47, 49; II. 151, 193)

جازم	Emir fiili (I. 3).
جر	Cer/Kelimenin sonunun –i sesi konumunda kullanımı (I. 2, 7, 15, 28; II. 119).
جزاء	Şart/Koşul (I. 38, 58; II. 134, 177, 199).
جُلّ	Fazlası, çoğu (I. 3).
جمع	Cemi/Çoğul (I. 3, 26, 50, 77; II. 114,155).
الجمع التصحيح	Cemi Müzekker Sâlim/Düzenli Eril Çoğul (I. 28).*
حائل	Engelleyici: Tensiye ve cemi müzekker salim nunları, iki temel öğe arasındaki mecrur isimler (II. 178).
حاضر	Muzari/Şimdiki zaman (I. 3, 4).
حال	Mefûlü mutlak (I. 33).*
حال	Hâl/Durum zarfı (I. 2, 9, 88; II. 113, 127, 179).
حال	Muzari/Şimdiki zaman (I. 8, 17, 45).
حد	Anakural (I. 3, 21, 28, 66, 106; II. 144, 178, 195).
حذف	Haẕf/Eksilti (I. 7, 14, 22, 83; II. 158, 189, 198, 201).
حرف	Harf (I. 5, 13; II. 161, 183).
حروف الاشتراك	Harfi cerler (I. 118).*
حروف الجر	Cer harfleri (I. 6, 33, 56, 88; II. 127, 137).
حروف الجزاء	Şart edatları (I. 39).

حروف اللين	İllet harfleri (I. 19, 20).*
حملاً على	Kıyas/Karşılaştırma (I. 26).*
خبر	Haber/Yüklem (I. 6, 78, 86; II. 118, 193).
خزل	Ḥaẕf/Eksilti (I. 91, 127)*
خُلُوّ من العوامل	Âmil almayan, başında etken olmayan (II. 168). *
خليق	Câiz/Olabilir (I. 26).*
دخيل	Mulhak/Bileşik (I. 23).
راهن	Muzari/Şimdiki zaman (I. 3).
الراهن الموجود	Muzari/Şimdiki zaman (I. 9).*
رباعية	Dörtlü (I. 5).
رشح	Örnek verme/Demek isteme (I. 17).
رفع	Ref/Kelimenin sonunun –u sesi konumunda kullanımı (I. 8, 15, 28; II. 112, 178, 198).
رفع	Refʿ /Kaldırma, eksiltme (I. 4, 9, 61; II. 128, 189, 190).
ركانة	Parça, destek (I. 151).*
سائغةٌ	Câiz/Olabilir (I. 17).
ساذج	Meçhul fiil (I. 5).*
ساغَ	Câiz oldu/Mümkün oldu (I. 23).*
سَوَّغَ	Cevveze/cevaz verdi, sindirdi (I. 16).*
شاكلَ	Benzedi, andırdı (I. 110).*

صاحب التصريف	Sarf Bilginleri (I. 92). *
صحيح	Sağlam/İlletli olmayan (I. 5).
صرف	Çekim/Değişim (I. 25, 67; II. 130, 131, 137).
صفة	Sıfat/Nitem (I. 7, 13, 37, 40; II. 113, 199).
صفة	Teʾkît/Pekiştirme (II. 116).*
صلة	Bağlaç/İlgeç (I. 45, 55, 65, 82, 102; II. 113, 127, 141, 198).
صميم	Kök harfi (I. 23).*
الصورة الواحدة	Müfret/Tekil (I. 28).
ضارع	Benzer, benzemek (I. 9).
الضعيف	Zayıf (I. 88; II. 171, 194).
ضمة	Damme/Ötre, -u sesi ile okuma (I. 5, 9, 17, 79, 81; II. 146, 185, 192).
طويل	Mezîd/Eklentili (I. 9).
إن كان إسم الأعجمي طويلا كإسحق وهُرمُز وفرعون	Yabancı isimler İsḥâḳ, Hürmüz ve Firʿavn gibi uzun(üçten fazla) olursa
ظرف	Zarf/Belirteç (I. 7, 17, 32, 93; II. 135, 193, 198).
الظروف الزمانية	Zaman zarfları (I. 50, 83).
الظروف المكانية	Yer zarfları (I. 57, 85).
عامل	Âmil/Etken (I. 8, 23, 29; II. 117, 201).
عارٍ من العامل	Etken almayan, âmil almayan (II. 168). *

عريق	Kök (I. 23).*
عطف بيان	Atfı beyân/Teʾkîd/Pekiştirme (I. 33).
عطف	Atıf/Teʾkîd/Pekiştirme (I. 19, 27, 34, 57; II. 191).
عقد	On sayısı ve katları (I. 23, 43).
العقود الثمانية	20-90/Yirmiden doksana kadar olan onluk sayılar (I. 24).
العقود العشرات	20/Yirmi (I.24).*
على الحكاية	Taklit etmek/Kıyas yapmak (I, 13, 17).*
على طريق التوسّع	Çoğunlukla/Ekseriye (I. 28).*
عمل	Amel/Etki (I. 4, 32, 39; II. 139, 189,193).
عند أكثرهم	Çoğuna göre (II. 153).*
العوارض الذهنية	Âmil/Etken (I. 19, 29).
والعيوب	İllet, eksik (II. 124) *.
غير المبهم	Zâhir/Açık (I. 103).
غير المضمر	Zamirsiz (I. 28).
غير المنصرف	Ğayri Munsarif/Çekimsiz isim (I. 11, 21, 30).
غير الواجب	Olumsuz (I. 71; II. 132).*
فاعل	Fâil/Özne (I. 6, 27, 32, 86; II. 117, 145, 183, 195).
فاعلون/فاعلين	Fâiller/Özneler (I. 10, 76, 86, 96).
فافهم	Anla (5, 7, 13,… II. 169, 175).

فتأمل	Düşün (I.16, 28; II.120, 121, 162, 183).*
فتحة	Fetha/-e, a sesi (I. 9, 17, 76, 110; II. 146, 189, 190, 200).
الفعل اللازم	Lazım/Geçişsiz fiil (I. 6, 34, 45).
الفعل المتعدي	Müteaddî/Geçişli fiil (I. 6, 34, 45).
الفعل المستقبل	Muzari/Gelecek zaman (II. 132).*
الفعل المضارع	Muzari/Şimdiki zaman (I. 10, 41, 108; II. 118, 125).
فعل	Fiil/Eylem (I. 6, 65, 88; II. 114, 187, 199).
الفعل المحدود	Muştâḳ/Türemiş fiil (I. 12).*
فعليك بنقل البيان	Göz atmak, müracaat etmek (I.27).*
فوق الواحدِ	Mezîd, üç harften fazla fiiller (I.46). *
فهذا شيء لا أكاد أتفهمه	Bu neredeyse anlayamayacağım bir şeydir, caiz değil anlamında (I.88).*
قبائل الكلام	Söz çeşitleri, grupları (II. 133).*
قدمه عليه، تقدمه عليه	-i…-in önüne almak, sağına almak (I. 88).
قس	Kıyas et, ölç (I. 27, 48, 78, 101; II. 134, 144, 178, 197).
قصير، فإن كان قصيرا نحو : نوحٍ وهو دٍ	Kısa/Sülâsî/Üçlü (I. 9).* Şayet kısa/üçlü olursa örneğin: Nûh ve Hûd
كسرة	Kesra/-i sesi ile okumak (I. 9, 18, 72, 82; II. 140, 188).
الكثير الشايع	Çok yaygın (I. 101).*
كلام	Söz, kelime (I. 2, 80; II. 121, 176, 185, 197)

كلام	Söylemek (I. 45, 67.*
كلام	Kelam ilmi (I. 4)
كلم	Kelime (I. 28).
لابسة العامل	Etken alan, âmil alan (II. 167). *
لا عبرة به	Önemsiz (I. 7, 16, 46).*
لا يستغني عن	Kaçınılmaz olmak, -siz edememek (I. 97; II. 115, 183).
لا يَسعُك إهماله	Unutmaman gerekir (I. 17).*
لا ينصرف	Ğayri munsarif/Çift sesli (–a, -u) kelime (I. 12, 16, 17, 101).
لبس	Kapalılık, belirsizlik (I. 3, 25, 36, 67; II. 132, 143, 186).
لفظ	Söz (I. 2, 4, , 5, 9, 11, 76; II. 116, 190).
لم يكن إلا...	-den başkası olmaz (I. 85, 90,104; II.190).
لم ينصف	Adil olmadı, insaflı davranmadı (II. 185).*
ماضي	Mazi fiil (I. 9, 44, 88; II. 178).
مؤخر	Mefʿûl (I. 34, 94).*
مؤنث	Müennes/Dişil (I. 7, 12, 68, 104; II. 177, 190, 200).
ما تجري مجراه ، أجروه مجراه، ما يجرى ما مجراه	-i yerine kullanmak, yerine kullanmak (I. 34, 46, 50, 53, 64, 80, 85, 88, 101; II. 130, 155, 169, 170).
ما خفّ أوسطه	Ortası sâkin/Ortası harekesiz (I. 5).*
ما يورث ثلج الصّدر ،تأمل هذا ففيه من البيان	Yüreği ferahlatmak, yüreğine su serpmek (I. 15). Ör.Bunu düşün, çünkü bunu

ما يورث ثلج الصّدد	açıklamakta yüreklere su serpen, kalbi ferahlatan bir şey var.
ماضي	Mazi/Geçmiş zaman (I. 3, 4).
مبتدأ	Mübteda/Özne (I. 32, 36, 53; II. 117, 175, 186, 200).
مبدل منه	Kendisinden bedel olunan/Yanaşılan (I. 37; II. 160).
مبني	Mebnî/Tek sesli (I.16).
مبني على الإبتداء	Haber/Yüklem (I. 82).
مبهمات	İsmi işretler (I. 5).*
مترقّب	Muzari/Gelecek zaman (I. 3, 4).*
متصرّم	Mazi/Geçmiş zaman (I. 9).*
متموّل	Zengin (I. 5).
مثقلة	Şeddeli (II. 183). *
مثنى	Tesniye/İkil (I. 8, 20, 21; II. 117, 142).
مجرور	Mecrûr/Sonu –i sesi konumunda gelen kelime/Musafun ileyh/Tamlayan (I. 17, 26, 27, 72; II. 117,137,169, 192).
مجموع	Cemi/Çoğul (I. 26).
محدودة	Muştak/Türemiş (I. 18, 19, 20, 106).*
المحرّف	Muştâḳ/Türemiş(I. 33, 34; II. 139, 201).*
المنسى	Hazfedilmiş, düşürülmüş (II. 134). *
مخبر عن نفسه	Mütekellim/Konuşanın kendisi(I. 20, 26).*

مخبر به	Haber (II. 223). *
مخبر عنه	Mübteda (II. 223). *
مخففة	Sükunlu, sâkin (II.183). *
مذكر	Müzekker/Eril (I. 5, 25, 55, 78, 95;II.117, 187, 197, 201).
مراقبة	Kontrol/Denetleme, denetlenmiş (I. 10; 124, 199).*
مرتبا على	-e, için uygun olmak (I. 28).*
مرفوض	Maḥẕûf/Düşürülmüş (I. 22).*
مرفوع	Merfûʿ/Sonu –u sesi ile okumak (I. 9, 26, 58; II. 117, 177, 192).
مركبات	Bileşik kelimeler/I. 5, 59; II. 140).
مزيد	Mezîd/Artırılmış (I. 5).
مستقبل	Muzari/Gelecek zaman (I. 3, 4, 5, 9, 26).
مستكن	Gizli (I. 24).*
مسند	Haber (I. 55, 77)
مسند	Fiil/Eylem (I. 34).
مسند إليه	Mübtedâ/Özne (I. 28, 33, 55, 100).
مسندا إليه	Fâil/Özne (I. 34, 100).
مشار إليه	İşaret edilen (I. 27).
المشبهة باسم الفاعل	İsmi fâile benzeyen sıfat (I. 7).
مشترك	Muzari/Şimdiki zaman (I. 5)

مشتركة لقبيلي الحال والمستقبل	Emir fiili (I. 9).*
مُشتقّ	Muştak/Türemiş (I. 3).
مصدر	Mastar/Eylemlik (I. 20, 36, 72, 109; II. 127, 154, 188).
مُضاف	Muzâf/Tamlanan (I. 14, 21, 37, 75, 98; II. 187, 191).
مُضافات	Tamlananlar (I. 55).*
مُضاف إليه	Muzâf ileyh/Tamlayan (I. 22, 27, 55, 89; II. 116, 189, 199).
المُضمر المتصل	Bitişik zamirli (I. 25, 29).*
المُضمر المنفصل	Ayrı zamirli (I. 25).*
مُضمر	Zamir, Zamirli/Gizli (I. 22, 67, 87, 104; II. 194).
مضمرات	Zamirler (I. 5, 54; II. 113).*
من مطاوى كلام	Sözün özü, asıl söylenilen şey (II. 255).
معدولا عن	-dan türemiş (I. 17, 45, 66, 98; II. 125, 188).*
معرّاةً من الزيادة	Mücerred/ Artırılmamış (I. 5).*
معرب	Muʿrab/Çok sesli (I. 17).
معرفة	Maʿrife/Belirli (I. 2, 19, 55, 86, 110; II. 166, 197).
معروف	Maʿrife/Belirli (I. 103; II. 168).
معرى من الزيادة	Mücerred fiil, üçlü fiil (II. 135)*.

المتعرى منه	Mücerred fiil, üçlü fiil (I. 48)*.
معطوف	Maʿtûf/Öncesine bağlaçla bağlı kelime (I. 63, 68, 103; II. 120, 198).
معطوف عليه	Maʿtufun aleyh/Kendisine bir bağlaçla bağlanılan (I. 63, 68, 103; II. 120, 198)
مُعلَم	Maʿrife/Belirli (I. 5).*
معمول	Maʿmûl/Fiilin etkilediği öğe (I. 23, 32, 76, 82; II. 171).
مفرد	Müfret/Tekil (I. 38, 74, 108; II. 112, 166, 187).
مفعول	Mefʿûl/Nesne/Tümleç (I. 2, 23, 79; II.158,).
المفعول الحقيقي	Mefʿûlu bih/Açık nesne (I. 47).*
المفعول الصريح	Mefʿûlu bih/Hal, durum zarfı (I. 36, 46, 85, 106; II. 137).
المفعول له	Mufʿûlu leh/Sebep bildiren durum zarfı (I. 32, 34, 85, 89, 98).
المفعول معه	Mefʿûlu maʿah/Beraberlik bildiren durum zarfı (I. 32, 89).
مفعولين	Mefʿuller/Tümleçler (I. 34, 46, 79, 83).
مقاطرة	Grup, bölüm (II. 162).*
مقتضب	Meʾẖûẕ/Alınmış (I. 24).*
مقدم	Muḳaddem/Devrik mefʿûl/Tümleçin öne geçmesi (I. 38, 49, 53, 94).
مكسّر	Kesralı/-i sesi ile okunan (I. 28, 56, 97)

مكسورات	Kesralılar/Sonu –i sesi ile okunanlar (I. 198, 200).*
ملغىً	Atılmış, hazfediymiş (II. 156). *
من سببه	Doğrudan doğruya, dolaysız (I. 113).
من مضايق هذه الصناعة	Bu sanatın sorunlarındandır (I. 50).*
من مطاوى كلامنا	Sözümüzden, sözümüzün anlamından (I. 63).*
المنتظر المقبل	Muzari/Gelecek zaman (I. 9).*
منصرف	Munsarif/Çekimli isim (I. 9, 10, 38, 107).
منصوب	Mansûb/-a sesi verilerek okunan (I. 2, 26, 69, 89, 98; II. 164, 193).
منصوبين	Mansublar/-a sesi ile okunanlar (I. 26).
منعوت	Menʿût/Mevṣûf/Sıfat tamlamasında isim (I. 115).
منقضي	Mazi/Geçmiş zaman (I. 3)*
منقوص	İsmi menḳûṣ/Sonu illetli isim (I. 32; II. 142)
منقولة	Muştâḳ/Türemiş (I. 17).*
عمر وحذام في الاعلام غير المنقولة إذ ليس لها أصل مستعمل	Özel isimlerden ʿOmer ve Ḥuẕâm muştak değildir. Çünkü bunların kullanılan bir kökleri yoktur.
منكر	Nekre (II. 194). *
موحد	Tekil, müfret (I, 300)
نداء	Nidâ/Ünlem (I. 5, 33, 81, 98, 102; II. 152)

نسبة	Bağ, ilişki (I. 3, 38, 89).
نَسَق	Kıyas (I. 101). *
نصب	Naṣb/Sözcüğün –a sesi konumunda kullanılması (I. 3, 22, 79, 80; II. 162, 192, 198, 201).
نعت	Nʿat/Sıfat/Nitem (I. 69; II. 115).
نفي	Nefy/Olumsuz-luk (I. 2, 21, 59; II. 128, 188, 200).
نكرة	Nekra/Belirsiz (I. 2, 13, 43, 79; II. 118, 168, 192, 198).
نكرة منتصبة	Nekre (I. 110). *
نهي	Nehy/Olumsuz emir (I. 3, 33, 70; II. 123, 190, 197).
واحد	Müfret/Tekil (I. 22, 28).*
واجب	Olumlu (I. 36, 67, 89; II. 123).
واجب	Gerekli (I. 45; II. 123, 166, 189).
والله أعلم بما أراد	Allah istediği ve kastettiği şeyi en iyi bilendir (I, 64, 72, 84, 95, 105;II.121,136). *
وأراك تفطنت له فاعتبره*	Onu kavradığını görüyorum öyleyse itibar et (II. 129).*
الوجه التكميل	Harekelemek (I. 13).*

* Çağdaşı ibn el-Enbârî de *Esrâru'l-ʿArabiyye* adlı eserinde babların sonunu "فافهمه تصب إن شاء الله / onu anla inşallah sana fayda verir" veya "فاعرفه تصب إن شاء الله /onu bil inşallah sana fayda sağlar" şeklinde bitirmiştir.(el-Maḫtûn, 1987: 37).

وصف	Vaṣf/Sıfat/Nitem (I. 3, 6).
وطأة	Âdeten/Genel olarak (I. 18)*
غير صحيح	İlletli/Hastalıklı (I. 5).
وقف	Vaḳf/Sükûn (I. 100, 102; II. 140).
وما معها	Benzeri, bunun gibi (I. 10, 11, 15, 17).*
ولكل عمل رجال	Her işin ehli vardır (I. 70).*
ولا نسمعه عن اعرب إلى غير ذلك	Buna benzer şeyleri Araplardan duymuyoruz (I. 100).*
الهافي	Düşmek, en alta inmek (I. 54).*
مساوِق	Uygun, eşit (I. 40, 83) .*
يكون محمولا على التوسع	Câiz/Olabilir (I. 18) .*
ياومْتُ الأجير	Yevmiyesini verdim (I. 3).*
ينحى	İşaret etmek , göstermek (I. 17).*

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUSTEVFÂ'DA ÖLÇME-DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ VE SÖZEL DEĞERLER

2.1.Ölçme Değerlendirme

Ölçme ve değerlendirme, birbirinden ayrı anlam taşıyan iki kavramdır. Çoğu zaman bu iki kavram birbiriyle karıştırılır. Ölçme, geniş anlamıyla, herhangi bir niteliği gözlemek ve gözlem sonucunu sayılarla ya da başka sembollerle ifade etmektir. Değerlendirme ise, ölçme sonuçlarını bir ölçüte vurarak, ölçülen nitelik hakkında bir değer yargısına varma sürecidir. Değerlendirme, eğitimde özellikle de öğretimde amaçlara ne derece yaklaşıldığının bir ölçüsünü verir. Eğitim ve öğretim çalışmalarını bilimsel ilkelere göre yürütmek isteyen birisi, bunları ölçmek ve zaman zaman değerlendirmek gereğini duyacaktır. Her bilim kendine özgü ölçü araçları geliştirmiştir. Bilimleri bilim yapan bu tür ölçülerdir. Bazı ölçme sonuçlarını sayılarla değil sembollerle gösteririz. Sonuçların "büyük", "küçük", "iyi-orta-zayıf" gibi sıfatlarla ifade edildiği ölçme işlemleri de vardır. Yani ölçme işlemlerinin her zaman sayılarla ifade edilmesi mecbur değildir. Örneğin bir konferansçının konuşma yeteneğini nicelemek için "çok fena=1, fena=2, orta=3, iyi=4, çok iyi=5" gibi sayısal semboller kullanılabilir. Böyle ölçmelerde ölçme sonuçlarını ifade etmekte kullanılan sayılar ancak sıfatların yerini tutmakla beraber, ölçülen kişiler konuşma yeteneklerine göre derecelenmiş beş sınıfa ayrıldığı için pekiyi'nin iyi'den, iyi'nin orta'dan, orta'nın fena'dan, fena'nın da çok fena'dan daha iyi olduğu bilinir. Böyle bir ölçme sıralamaya benzer. Ölçme sonuçları sayılarla ifade edilmişse, bu sayıların mutlak büyüklükleri anlamsız olmakla beraber, büyüklük-küçüklük bağıntıları anlamlıdır.

el-Mustevfâ'da cümleler güzellik-çirkinlik vb.yönlerden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. el-Ferğânî Arapların kullandığı cümleleri olduğu gibi almamış, onları belirli ölçütlere tabi tutarak söyleniş ve kullanım bakımından değerlerini ortaya koymuştur. Eserinde ḥad, ecved, ceyyid, ḥasen, keṣîr, câiz, żaʿîf, gibi cümle değerlendirmeleri bunu gösterir. Zaman zaman Arapların hatalı olduğu yerleri de işaret eder. Kendisi bu cümle değerlendirmelerini hocalarından veya önceki eserlerden etkilenerek yapmıştır ki bu konuda Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından etkilenmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Eserin, yeni kurallar koyma, yeni kelimeler kullanma ve öğrenciye karşı

samimi bir yaklaşım sergilemesi yanında *el-Kitâb*'la en çok benzeştiği yerlerden biri de cümle değerlendirme yoluna gitmiş olmasıdır. Bu özelliği bazı ilim adamlarınca edebî tenkit unsurları olarak görülür.

Ölçme ve değerlendirme ile ilgili araştırmamızda şunu gördük: Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı üzerine yapılmış Mehmet Çakır'a ait, *Sîbeveyhi Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları* (İzmir-1994) ve Soner Gündüzöz'e ait, *Sibeveyhi'de Kelime Yapısı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002), Ali Bulut'un *Sibeveyhi'nin el-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*(Samsun-2003) adlı çalışmalardan başka ciddi bir çalışma bulunmamaktadır. Kimi kitaplarda birkaç cümleyle bu konu geçiştirilirken, kiminde hiç bulunmamaktadır.

2.1.1. el-Mustevfâ'da Nesnellik

el-Ferğânî, Arapçayı kalıplara sokmaya çalışırken, elde ettiği her formüle de sabit değerler vermiş, verdiği bu değerlerin ispatına çalışmıştır. Onun nesnelliğini ortaya koyması açısından aşağıdaki örnek incelenebilir:

...أن يقال أكرم زيد عمرا و هذا حد.	Zeyd Amr'a ikram etti, denilmesi ana kuraldır.
لا يجوز تقديم الفاعل على الفعل كما يجوز تقديم المفعول عليه فلا يقال الرجلان فقد كما يقال أيَهم لقيتَ .	Mefulün fiilin önüne geçmesi câiz olmasına rağmen, Fâilin fiilin önüne geçmesi caiz değildir. İki adam, gibi bir sözle başlanmaz ama "Hangisiyle karşılaştın" denilir.
وأيضا يحسن أن يقال أكرَمَ أخاه زيد.	Yine "Kardeşine Zeyd ikram etti" denilmesi iyidir.
ولا يجوز أن يقال أكرَمَ أخوه زيدا فيَصِحُ إضمار زيد قبل ذكره فاعلا إذ هو متّحد بالفعل ومقدم على	"Kardeşi Zeyd'e ikram etti" demek doğru olmaz, çünkü burada zamir Zeyd kelimesinden önce gelmiştir ki bu doğru

المفعول في الذهن.

olmaz. (el-Maḫtûn, 1987, s.52).

ولا يجوز أن يقال أكرَمَ أخوه زيدا فيَصِحُ إضمار زيد قبل ذكره فاعلا إذ هو متّحد بالفعل ومقدم على المفعول في الذهن

“Kardeşi Zeyd’e ikram etti” demek doğru olmaz, çünkü burada zamir Zeyd kelimesinden önce gelmiştir ki bu doğru olmaz. (el-Maḫtûn, 1987, s.

أنّ ضروبَ النسب التي من الفعل والفاعل وهي سبعٌ...

Fiil ile fâil arasındaki ilişki yedi çeşittir...

والثّاني مفعولا أولا وعلى هذا النسق فيلزم من هذا أن ينقُصَ واحدا من المفعولين نحو : تحسب الشمس طالعة ويرى نصرٌ طلحة عالما

İkincisi birinci meful meselesi. Buna göre iki mefulden biri atılır. Örneğin, Güneşin doğduğunu sanırsın ve Nasr Talha’yı âlim olarak görüyor.

وحق الفاعل في جميع ذلك أن يكون قبل المفعول في صفة الكلام إلا إذا ما منع مانعٌ من ذلك فربما قُدِمَ المفعول على الفاعل وربما قُدم الفعل نفسه فمنه الموانع فرط الإهتمام بتقديم ذكر المفعول في مثل قوله تعالى:﴿ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينَ﴾

Bütün durumlarda fâilin hakkı mefulden önce gelmektir. Ancak mefulün fâilin önüne geçmesi veya mefulün fiilin önüne geçmesi gibi durumlarda böyle olmaz. “Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz.”(Fatiha, 4) âyetindeki إِيَّاكَ sözündeki gibi mefulün öne geçmesi için özel bir gayret gösterilmesi bu tür bir durumdur.

ومنها لزوم الإضمار قبل الذكر في مثل قول القائل:

ضرب زيدا غلامُه

Mefulün, kendisine ait zamirden önce gelmesinin gerekliliği de bunun gibidir. Örneğin, Zeyd’i dövdü kölesi.

لأنّه لو قال ضرب غلامُه لم يجز إضمار زيدٍ قبل ذكره

Çünkü şayet, kölesi Zeyd’i dövdü deseydi caiz olmazdı. Çünkü Zeyd’e ait zamir daha evvel gelmiştir.

وأما ضرب غلامَه زيدٌ فإنما جاز	Ancak, kölesini Zeyd dövdü derse biz olur.
لأنّ الضمير وإن كان متقدما في اللفظ فهو مؤخر في النية	Çünkü zamir şayet önde olsa bile niyette sondadır.
ولا يجوز أن يكون مقدما فيهما معا ومن تلك الموانع المحافظة على المعنى في مثل قوله تعالى:﴿ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءِ﴾	Her iki durumdada öne geçmesi doğru olmaz. Bütün bu engeller anlamı korumak içindir. Tıpkı "Ancak Allah'tan âlim kulları korkar." (Fatır, 28) âyetinde olduğu gibi.
لأنّه لو قال قائل: إنما يخشى العلماء الله، كان المعنى لا يخشى العلماء إلا الله وهذا مغاير لما أراد الله تعالى بقوله هذا.	Çünkü eğer birisi "ancak âlimler Allah'tan korkar" dese, o zaman anlam "âlimler Allah'tan başasından korkmaz" demek olur ki bu da Allah'ın bu sözle kastettiği şeye aykırı olur (el-Maḫtûn, 1987, s.34).
.....زيدٌ ضاربٌ عمرو وهذا حد.	…Zeyd Amr'ı döver, dövecek, denir ki bu haddır (el-Maḫtûn, 1987, s.45).
...يقول زيد جاءني على هذا الحد.	Bu kurala göre "Zeyd bana geldi" der (el-Maḫtûn, 1987, s.6).
وتقول: أنا زيدا مكرمٌ وزيدا عمروٌ مكرم. **فإن قلت** أ زيدا أنت مكرمٌ، كان أحسن.	Ben Zeyd'e ikram ediyorum ve Zeyd'e Amr ikram ediyor dersin. Zeyd'e sen mi ikram ediyorsun dersen daha iyi olur.

el-Ferğânî'nin verdiği kuralları ispatlamak için verdiği her örnek aslında bir kalıptır. Aynı örneklere gerekli değişiklikler yapılarak her konuda görmek mümkündür. Onun nesnelliğini daha iyi anlamak için yukarıda verilen bu örnekleri kalıplaştırılırsa:

1. Formül: Fiil+Fâil+Mefʿûl	فعل+فاعل+مفعول	
Zeyd Amr'a ikram etti.	أكرم زيدٌ عمرا.	(حد)
2. Formül:Fâil Anlamlı Mübteda+Fiil (gizli fâil) +Mefʿûl	مبتدأ بمنزلة الفاعل+فعل+(فاعل مضمر)+مفعول	
Zeyd ikram etti Amr'a.	زيدٌ أكرم عمرا.	(حد)
Zeyd Amr'a ikram etti.	زيد أكرم عمرا .	(حد)
Zeyd Amr'a ikram eder.	زيدٌ مكرم عمرو.	(حد)
Kardeşi Zeyd'e ikram etti.	أكرَمَ أخوه زيدا.	(أحسن)
3. Formül:Mefʿûl Anlamlı Mübteda +Fiil +Zamirli Mefʿûl +Fâil	مبتدأ بمنزلة المفعول+فعل+مفعول مضمر+فاعل	
Zeyd Amr'ın kendisine ikram etti.	عمروٌ أكرمه زيدٌ.	(أجود)
Amr ikram edilmiştir.	عمروٌ مكرَمٌ.	(حد)
4. Formül:Yorumlu Mefʿûl+Fiil+Zamirli Mef+Fâil	مفعول(مفسَّر)+فعل(مفسِّر)+مفعول مضمر+فاعل	
Zeyd Amr'ın kendisine ikram etti.	عمرا أكرمه زيدٌ.	(كثير)
5. Formül: Mefʿûl Mukaddem+Fiil+Fâil	مفعول مقدم+فعل+فاعل	
Zeyd Amr'a ikram etti.	عمرا أكرم زيد.	(جيد)
Zeyd kardeşine ikram etti.	أخاه أكرَمَ زيد.	(جيد)
6. Formül: Fiil+Mef. Mukaddem+Fâil	فعل+مفعول مقدم+فاعل	
Zeyd Amr'a ikram etti.	أكرم عمرا زيدٌ.	(جيد)

(لم يجز)	ضرب غلامُه زيدا.		Kölesi Zeyd'e dövdü.
	مبتدأ بمنزلة الفاعل+مفعول+فعل	7.	Formül: Fâil Anlamlı Müb.+ Mefʿûl +Fiil
(جيد)	عمرو زيدا مكرمٌ.		Amr Zeyd'e ikram ettim.
	مفعول+فاعل+فعل	8.	Formül: Mefʿûl+Fâil+Fiil
(أحسن)	زيدا عمرو مكرمٌ.		Zeyd'e Amr ikram ettin.

2.1.1.1. Kalıplama/Formüle etme

Bunlar, müellifin bu basit ve değişmez örnekleri biçimleyip kalıplara dökme, yani ölçülebilir/nesnel hâle getirme çabalarıdır. Yazar, elde ettiği tüm cümleleri kalıplara dökmemiş sadece had/ana kural niteliğinde olanları formülle vermiş, diğerlerini örnekle belirlemiştir.

ضربَ زيدٌ غلامَه : Zeyd kölesini dövdü cümlesi had değerindeki fiil cümlesinin formülü olup, fiil+fâil+mefʿûl formülünün örnekle ifâdesidir.

زيدٌ رأيتُه : Zeyd'in kendisini gördüm cümlesi yapay mübteda konumlu cümlelerin formülü olup ecved değerindedir.

زيدا رأيتُه : Zeyd'in kendini gördüm cümlesi, keşîr değerindeki, fiili dolaylı mef'ûl aldığı için gerçek öncül mef'ulü sahipsiz kalan fiil cümlesinin formülü,

زيدا رأيتُ : Gördüm Zeyd'i cümlesi, ceyyid/ḥasen değerinde olup, mefulü mukaddem cümlelerinin formülü,

الذي رايتُ زيدٌ : Gördüğüm kişi Zeyd'dir cümlesi, câ'iz değerinde âidi düşürülebilen sıla cümlesine formülü,

هل زيدٌ رأى ؟ : Mi Zeyd Gördü? Cümlesi, ḳabîḥ değerindedir ve haberi fiil olan soru ve şart cümlelerinin formülü,

زيد رآني : Zeyd beni gördü cümlesi mübtedası fâil anlamlı, haberi ise fiil olan ḥad/ana değerine sahip cümlelerin,

زيد أخوك : Zeyd kardeşindir cümlesi ise, isim köklü müfret haberli, ḥad değerindeki cümlelerin formülüdür.

2.1.1.2. Müfretleme Yöntemi İle İrab

el-Ferğânî'nin iʿrâb yöntemine baktığımız zaman onun bu gün anladığımız anlamda, fiili mâzî, mebni ʿale'l-feṯḥ, vb. gibi yöntemleri benimsemediğini görürüz. O, iʿrâbı ya ana formülün ilgili öğesini vererek ya da aynı kelimeden türemiş müfret bir isim vererek beliritir:

a. عمروٌ أكرمته، تريد بقولك "مبنى عليه الفعل": Zeyd'in kendisine ikram ettim (el-Maḫtûn, 1987: 34), bu sözünle sen Amr'a yükleme yaparak

أنه في مرتبة منطلق إذا قلت: زيد منطلق. "Zeyd gidicidir." (el-Maḫtûn, 1987: 52). Cümlesindeki منطلقٌ/gidicidir haberi/yüklemi yerindedir.

b. ما رأيته مذ أن الله خلقني. Allah beni yarattığından beri onu görmedim (el-Maḫtûn, 1987: 60), demekle

كأنه قال مذ خلقِ الله أوخلق الله إياي. Sanki, Allah beni yaratışından veya Allah'ın beni yarattığından beri, demek istemiştir.

Müfretleme yoluyla yapılan bu iʿrâbın, harekenin açık bir şekilde belirtilmesinin yanı sıra yeni bir müterâdif elde etme ve öğrenciyi kelime yapısı yani sarf bilgisi açısından güçlü olmaya ve bu yolla yeni şeyler üretmeye zorlamak gibi üstünlükleri de vardır.

2.1.1.3 Basamaklı Müterâdif/Yedek Cümle Elde Etme

Yukarıda verilen ve cümle formüllerinin yer aldığı sekiz kalıba bakılırsa buradaki cümlelerin aslında anlamlarının son iki formül hariç, basamak farkıyla aynı olduğu görülür. Aslında bu yöntem çoktan seçmeli soru yönteminin kaynağıdır. Nitekim, "aşağıdaki sayısal değerlerin en büyüğü hangisidir?" sorusuyla, "aşağıdaki müteradif cümlelerden en yüksek değere sahip olan cümle hangisidir?" sorusu arasında fark yoktur.

a- عمرٌو أكرمه زيدٌ.

b- عمرا أكرم زيدٌ

c- أكرم عمرا زيدٌ

d- عمرو مكرمٌ

e- عمرا أكرمه زيدٌ

a.1/5; b.1/7; c.1/100; **d.1/2**; e.1/10

Yukarıdaki örneklerden ve ayırımlardan anlaşılacağı üzere el-Mustevfâ yazarı günümüz eğitim sisteminde öne çıkan bir çok yöntemi bundan 700 yıl önce adını koymasa da uygulamıştır.Bu durum, eserin kıymetini bir kat daha artırmakta, eserin incelenmesi gereken önemli bir eser olduğunu açıkça göstermektedir.

Yaptığımız araştırmalarda bu tür değerlendirmelerin neredeyse sadece Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında yaptığını gördük. Yukarıda da değinildiği gibi diğer eserler, bu konuyu birkaç cümle ile geçiştirmekle yetinmişler kimi de hiç bu konuya değinmeden kuralları eski tarzda anlatmıştır.

2.2. Sözel Değerler

Burada, hem yukarıda adları geçen, Çakır ve Gündüzöz'ün ölçme ve değerlendirme ile ilgili iki eseriden yararlanarak ve hem de *el-Mustevfâ*'yı tarayarak el-Ferğânî'nin yaptığı cümle değerlendirmelerini ele alınacaktır.

Müellifin kalıplara soktuğu ve bu kalıplara göre söylenen cümlelere; ḥad, ʿarabiyyun keṣîr, câiz…gibi isimler verdiğinden daha önce bahsedilmişti. Aslında sözel değerler, yazarın dil öğretimini nesnel hâle getirme çabalarının son aşamasıdır.

Sözel değerlere geçmeden önce şu noktayı belirtmek gerekir; burada verilen sözel değerler, genelde cümlenin anlamıyla değil, lafızlarıyla ilgilidir. Çünkü sözel değeri 80 puan olan bir cümle, cümlenin konumuna göre bazen vurgu ifade eder ve 100 puanlı cümleden daha değerli olur. Örneğin; ضرب غلامَه زيد/Zeyd kölesini dövdü" cümlesinde ana kural fâilin öne gelmesidir. Bu haliyle cümle arabiyyun ceyyid değerine sahiptir. Ancak Araplar, cümledeki vurgulanacak öğeyi öne aldıklarından bu şekildeki söylemeleri daha yaygın ve değer olarak daha değerlidir.

el-Ferğânî'nin kullandığı cümle değerlerini iki ana gurupta inceleyebiliriz: 1. Olumlu/Geçerli Değerler, 2. Olumsuz/Geçersiz Değerler.

2.2.1. Olumlu/Geçerli Değerler:

el-Ferğânî, Arapça cümleleri değerlendirirken "çok güzel, güzel, geçerli, fena değil, daha kuvvetli, işlek" gibi değerler kullanmıştır. Ancak onun aynı terimi her seferinde aynı anlam için kullanmadığını, aynı değerde olan iki terimi yanyana kullandığını, yine aynı anlama gelen iki değeri birbirinin yerine kullandığını da görüyoruz. Örneğin "aḥsen" terimini zaman zaman "emṣel" yerine kullanmıştır. Kısacası bu terimler birbirinin yerine kullanılmıştır.

el-Ferğânî'nin, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında kullandığı bazı terimleri kullanmadığını görüyoruz. Örneğin, "ṣavâb, aʿrab, ecved, ceyyid, keṣîr, ʿarabiyyun, ebyen" gibi. Bunları kullanmayış sebebini kesin olarak bilmemekle beraber,

benzerlerini kullandığı için kullanmamış olabileceğini düşünüyoruz.

el-Ferğânî'nin kullandığı cümle değerleri "câiz" ile "ḥadd" arasındaki değerlerdir. Bu değerlerin en üstünü ve 100 değerinde olanı ḥaddır. En kötüsü ise 0-29 değerindeki "lâ yecûz" dür. Aşağıda bu değerler örnekleriyle gösterilmiştir.

2.2.1.1. Ḥadd/Anakural: el-Ferğânî, ḥadd terimini tek kelime olarak kullanır. Bu terimi anakural anlamında kullanmıştır. Yine bu terimi en işlek ve en kabul edilen cümle çeşitleri için de kullanmıştır. Daha düşük değerde olan veya daha az kullanılan cümleleri bu terimin kapsamına giren cümlelerden sonra vermektedir.

Bir cümlenin ḥadd değerinde olabilmesi için ille de ḥadd teriminin yer almış olması gerekmez. Bu değeri karşılayan başka ifadeler de vardır.

el-Ferğânî'nin ḥadd terimini değişik amaçlarla kullanır. Ancak direk bu ḥadd'dır ya da ḥadd şudur şeklinde kuralı vermez. Genellikle لا أن، إعلم الحد، هذا على يجوز لا تقول، gibi ifadeler kullanır.

1. Anakuralı ḥadd terimi ile değil de أن اعلم/bil ki, yapısı ile vermesi:

A- واعلم أن الفعل المضارع إذا وقع شرطا أو جزاء فلا بد أن ينجزم بالحرف

Bil ki şart veya ceza ifade eden muzari fiil harf ile cezmedilir (el-Maḫtûn, 1987, s.134).

إن أتيتَني أُعطِك (حد) : Bana gelirsen sana vereceğim (100) .

إن أتيتَني أُعطِيك (لا يجوز) : Bana gelirsen sana vereceğim (geçersiz) .

B- واعلم أن التصغير إنما يتناول جموع القلة: Bil ki tasğir/küçültme cemiler içinde

sadece azlık bildiren çoğulları kapsar (el-Maḫtûn, 1987, s.147).

(حد) أُصيحابٍ : Arkadaşcıklar (100).

C- واعلم أن الهاء في نحو مترلةٍ شرطها في التكسير أن تحذف قبل التكسير ثم لا ترد بعد ذلك

Bil ki "menziletin" örneğinde olduğu gibi hâ'nin cemi teksirdeki şartı onun cemide hazf edilmesi ve cemide getirilmemesidir (el-Maḫtûn, 1987, s.155).

(حد) منازل : Evler (100).

(قبيح) منازلة : Evler (40-49).

2. على هذا الحد/Bu kural üzere şeklinde ana kuralı tekrar etmeden vermesi:

A- فإن قلت ضرب زيد أخاه أو زيدا ضرب أخوه على هذا الحد لم يجز

Eğer, Zeyd kardeşini dövdü veya Zeydi kardeşi dövdü, dersen bu kurala göre doğru olmaz (el-Maḫtûn, 1987, s.157).

(Burada fiil+fâʿil+mefʿûl sıralamasını görüyoruz. İkinci örnekte bu ihlal edilmiştir. Dolayısıyla daha önce verilen anakurala uymamaktadır.)

(حد) ضرب زيد أخاه : Zeyd kardeşini dövdü (100) .

(جيد) زيدا ضرب أخوه : Zeyd'i kardeşi dövdü (70-79).

B- فإن أحد الإسمين على ما عرفت والآخر هوالمستثنى سواء كان مقدما عليها أومؤخرا عنه

وكما لا يجوز أن ينصبا معا على الاستثناء كذلك لا يجوز أن يرفعا لا على أن يكونا فاعلين لأنّ

الفعل الواحد لا يرتفع عنه فاعلان إثنان على هذا الحد.

İki isimden biri ister geride kalsın isterse önce gelsin müstesnadır. Ancak (mustesnanın) kuralına göre her ikisini birden mansub veya ikisini birden merfu yapmak yanlış olur (el-Maḫtûn, 1987, s.94).

ما جاءني إلا زيدٌ إلا عمرا (حد) : Amr hariç Zeyd bana geldi.(100).

ما جاءني إلا زيدا إلا عمرو (حد) : Zeyd hariç Amr bana geldi. (100).

ما جاءني إلا زيد إلا عمرو (لا يجوز) :Zeyd ve Amr bana geldi. (geçersiz).

C- وأما سوى وسواء فكل واحد منهما ينتصب على الظرف مفيدا لمعنى الاستثناء ومجرور ما بعده

“Sivâ”’ya ve “sevâ’”’ya gelince, herbiri istisna anlamı elde etmek için zarf gibi mansub okunur ve kendisinden sonraki mecrûr olur. Sivâ’dan sonraki merfû okunamaz. Bu anakurala yani istisnada sivâ’dan sonraki ile izafet şeklinde mecrur gelmesi kuralına aykırı olur (el-Maḫtûn, 1987, s.95).

جاءني القوم سوى زيدٍ (حد) : Zeyd’den başka topluluk bana geldi (100).

وما أتاني أحد سواك (حد) : Senden başka kimse bana gelmedi (100).

جاءني زيد سوى عمروٌ (لا يجوز) : Amr hariç Zeyd bana geldi (geçersiz).

3. Kuralı olumlu veya olumsuz yüklemlerle ifade edilen cümlelerin çoğu da ana kural niteliğindedir.

A- فلا يجوز فيه الصرف اللهم إلا إذا كان على ثلاثة أحرف أوسطها ساكن

Orta harfi sakin olan ve üç harften meydana gelen özel isimlerden başkasında çekim doğru olmaz (Eğer özel isim olarak kullanılırsa) (el-Maḫtûn, 1987, s.15).

كتْف : Omuz

هنْد :Hind

B- ويلزم هذا الجمع التذكير لا كسائر الجموع التي يجوز فيها التذكير والتأنيث

Cemi Müzekker Sâlimde fiilin dişi veya erkek gelmesi konusu diğer cemiler gibi değildir. Bunda fiil mutlaka eril gelmelidir. Oysa diğer cemiler de fiilin erkek veya dişi gelmesi mümkün olmaktadır (el-Maḫtûn, 1987, s.23).

قام الرجال (حد) : Adamlar kalktı (100).

قامت الرجال (في الجواز) : Adamlar kalktı (59-60).

قامت الزيدون (لا يجوز) :Zeydler kalktı. (geçersiz)

C- وقد يجوز دخول الباء في خبر ليس إذا كان مفردا

Müfret olduğunda leyse'nin haberinin başına "be" zâidi getirilebilir (el-Maḫtûn, 1987, s.74).

ليس زيدٌ بكاتبٍ (أجود) : Zeyd kâtip değildir (90-99).

(حد) ليس الله ظالما : Allah zalim değildir.

D- لم يجز أن يحذف خبر إنّ/İnne'nin haberi düşürülemez (el-Maḫtûn, 1987, s.73).

(حد) إن زيدا راكب : Şüphesiz Zeyd binicidir (100).

(لا يجوز) إن زيدا : Şüphesiz Zeyd (geçersiz).

4. el-Ferğânî, bazen anakuralı tekrar etmeden bir örnek vermek suretiyle ifade eder.

A- لا تقول إن أخوك زيدا على حدها إن زيدا أخوك

Zeyd kardeşindir kuralı varken, kardeşindir Zeyd diyemezsin (el-Maḫtûn, 1987, s.54).

(حد) إن زيدا أخوك : Zeyd senin kardeşindir (100)

(لا يجوز) إن أخوك زيدا : Senin kardeşin Zeyd (geçersiz).

B- أن العامل إذا كان فعلا متصرفا جاز تقديم الحال عليه وعلى ذى الحال

Eğer âmili çekimli bir fiil ise, hâl o fiilden ve zu'l-hâl'den önce gelebilir (el-Maḫtûn, 1987, s.87).

(حد) راكبا جاءني زيد : Zeyd binerek bana geldi. (100).

(أجود) جاءني راكبا زيد : Zeyd binerek bana geldi. (90-99).

C- فإن لم تلحق اللام كان الإسم المثنى والمجموع نكرة

Tesniye ve cemi olan kelimelere lâmu't-taʿrîf birleşmezse nekre olurlar (el-Maḫtûn, 1987, s.25). (Haberin car-mecrur ve zarf olduğu durumlarda mübteda her şekilde nekre olur.)

عندي زيدان شريفان (حد) : Yanımda iki onurlu Zeyd var (100) .

عندي زيدون كرام (حد) : Yanımda onurlu Zeydler var (100).

عندي الزيدون الكرام (لا يجوز) : Yanımda onurlu Zeydler var (geçersiz).

5. Bazen kuralı tariften sonra bir örnekle verir.

A- المنصرف من الأسماء المتمكنة، هو الذي يدخله الجرّ وحتى مع التنوين إن أمكن تصورُه فيه

Çekimli isimlerden munsarif, cerrin ve uygun olan yerde tenvinin bulunduğu isimlerdir (el-Maḫtûn, 1987, s.11). (Burada munsariften, isimlerin fiil cümlesi içindeki durumlarına göre alması gereken harekeler kastedilmiştir ki, fiil+fail+mef'ul formülü.)

جاءني رجل (أجود) : Bana bir adam geldi (90-99).

وأكرمت رجلا (حد) : Bir adama ikram ettim (100).

امتعنت برجلٍ (حد) : Bir adamdan uzaklaştım (100).

B- وغير المنصرف ما لا يدخله التنوين وإن أمكن تصوره فيه ولا الجرّ مالم يؤمنْ لحاق التنوين به

Ğayru'l-munsarif, kendisine uygun durumda olsa bile ne tenvin ne de cer bitişen kelimelerdir (el-Maḫtûn, 1987: 11).

هذا أحمرُ (حد) : Bu kırmızıdır (100) .

رأيت أحمرَ (حد) : Kırmızıyı gördüm (100) .

مررت بأحمرَ (حد) : Kırmızıya uğradım (100) .

6. Kuralı baskılı (لا+لا/sadece) şeklinde verilen cümleler, hem yapı hem de hareke belirleyicidir.

A- ما لك وزيدا لم يحسن، ما شأنك وشأن بكر لم يكن إلاّ الرفع

"Bekir'le aran nasıl", "Bekir'le nasılsın?" örneğinde شأنك وشأن kelimeleri refden başka bir şey olmaz. Atıf burada doğrudur. Ancak atfı mansub okumak iyi olmaz (el-Maḫtûn, 1987: 90). (Burada her iki kelime de mübteda konumundadır bu yüzden ref olmalıdırlar).

ما شأنُك وشأنُ بكرٍ ؟ (حد) : Bekir'le aran nasıl, Bekir'le nasılsın? (100).

ما لك وزيدا ؟ (قبيح= لم يحسن) : Zeyd'le aran nasıl? (40-49).

B- والحال لا تكون إلاّ نكرةً

Hal nekreden başka bir şey olmaz.

جاءني زيد راكبا (حد) : Zeyd bana binerek geldi (100).

راكبا جاءني زيد (حد) : Binerek bana geldi Zeyd (100).

جاءني راكبا زيد (أجود) : Bana geldi binerek Zeyd (90-99).

C- وأما مادام فما منها مصدرية ودام هذه أعني الناقصة مبنية عليها لا تُستعمل إلاّ معها

Mâ dâme'ye gelince mâ ondan bir parçadır masdariyyedir, dâme ise nâkıs bir fiildir. Mâ masdarıyyeye birleştirilmiştir. Ondan başkasıyla bu anlamda kullanılmaz (el-Maḫtûn, 1987: 72).

لا يخرج زيد ما دام البرد شديدا (حد) : Soğuk oldukça Zeyd dışarı çıkmaz (100).

D- عطف الفعل على الفعل ولا يتمشى إلا في المنصوب والمجزوم من المضارع

Fiilin fiile atfı sadece mansub ve meczum muzaride mümkün olabilir (el-Maḫtûn, 1987: 118).

قوله تعالى: وَلْيَسْتَقِنَ الذينَ أوتو الكتابَ ويزدادَ الذينَ آمنُوا إيمانًا

"Ve iman etmiş olanlara da iman artırsın ve kitap verilmiş olanlar ile mü'min bulunanlar şüpheye düşmesinler"

2.2.1.2. Câiz/Geçerli: Bu değerin "câze, yecûzu" gibi fiillerini de kullanır. Ayrıca teḳûlu/dersin, feyuḳâlu/denilebilir, yekûnu/olabilir fiillerini de yine bu değer için kullanmıştır. Ayrıca bu değer için sâ'iğun/câiz olur, terimini de kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.18). Mehmet Çakır, bu değer için 60-69 arası bir puan verir. Bu değerin ortaya çıkış sebebinin, ana kuralın ihlali olduğu anlaşılmaktadır. el-Ferğânî, bu değeri hem şiir hem de nesir için kullanmıştır. Çok az yerde bu değeri ḥasen

terimi ile kullanmıştır.

A- ومما ينتصب على الحال ما هو مثل قول جرير:

" أ عبْدا في حل في شُعبى غريبا

"أُلؤْماً لا أبا لَكَ واغترابا

كأنه تفتخر عبدا لكنه حذف مع العاملا في الحال ما هو له الحال فهذا جائز حسن

Hal Cerîr'in yaptığı gibi nasbedilir (el-Maḫtûn, 1987, s.88). el-Ferğânî, burada hâlin âmilinin hazfedilmesine rağmen mansub kılınmasını câiz ve ḥasen olarak değerlendirmektedir.

فأما العطف عليها فجائز لأنها حينئذ تكون متبوعة لا تابعة يقال: زيد جائني هو وبكر وعمر وأكرمته وخالدا

Yine yukarıdaki örnekte زيد جاءني هو وبكر وعمرو atfın âmilinin diğerlerini de etkilemesini câiz görmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.119).

ورأيت الرشاءْ، والروم والإشمام جائزان فيه

Burada reşâ' kelimesinin sonunun kıratta sukun okunmasını ve revm ve işmâmın onda câiz olduğunu belirtmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.195).

B- وقد تحذف الياء من ثماني في بعض اللغات فيقال: هذه ثمانٍ

Bazı lehçelerde şemâniyyûn kelimesinin sonundaki "ye"'nin atılarak şemânin şeklinde okunması ile ilgili de câiz terimini kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.16).

C-: وأما الوقف على هو، فقد يكون بإسكان الواو على الأصل وقد يجوز أن يكون بإلحاق الهاء: هوَه

Huve üzerinde duruşa gelince, vâvın aynen kalması ve kelimenin sonuna bir "ه" getirilmesiyle bunun olabileceğini câiz görür (el-Maḫtûn, 1987, s.194)

D- غاقْ غاقْ لصوت الغراب ولو قلتَ غاق على الأفراد جاز Gak gak sesi karganın sesidir. Onu bir kere de söylersen olur (el-Maḫtûn, 1987, s.18).

E- el-Ferğânî, bu terimin karşılığı olarak, ساغ/olabildi, mümkün oldu fiilini de kullanır:

من حيث أن المراد بها ليس الأمر نفسه ومن أجل ذلك ساغ توجيه الخطاب مرسلاً غير شخصٍ بعينه أو أشخاصٍ

"Burada amaç bizzat işin kendisi değildir, bu yüzden –kişinin veya kişilerin kendisi- demek caiz oldu (el-Maḫtûn, 1987, s.42).

قال الشاعر

سلام الله يا مطر عليها وليس عليك يا مطر السلام

"Allah'ın selamı onun üzerine olsun ey yağmur/ selam senin üzerine değildir ey yağmur."

قلنا أما لفظة الله فإنما ساغ ذلك فيها من حيث أن الألف واللام فيها ليست للتعريف

"Biz dedik ki Allah sözü, elif ve lâm harfleri burada belirlilik için olmadığından bu şekilde kullanılması câiz oldu." (el-Maḫtûn, 1987, s.100).

Bir şiiri açıklarken bu terimi şöyle kullanır;

وأيضا يجوز أن يكون حذف الصفة وإستبقى الموصوفة وإنما ساغ ذلك لدلالة الجزاء

"Yine sıfatın düşürülmesi ve mevsufun bırakılması caiz olur, ancak bu cevabı göstermek için câiz oldu (el-Maḫtûn, 1987, s.105).

وإنما ساغ ذلك لأنّ أفعُلُ للقلة

“Ancak bu, “üfʿile” azlık için olduğundan câiz oldu (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

F- el-Ferğânî, diğer nahiv kitaplarında pek rastlanmayan ilginç ve kendine has terimler de kullanmıştır. Bunları *el-Mustevfâ*’nın tamamında görmek mümkündür. Bunlardan biri de câiz anlamında kullandığı ما بقي إمكان الاختلاف (münakaşaya imkan kalmadı) terimidir.

كما حافظوا على الفتحة في آخر الفعل الماضي ما بقي إمكان الاختلاف في المستقبل يكرمنيي

“Ayrıca mâzinin sonuna fethayı koymuşlardır. Muzarinin sonunda ise bu fethanın ancak nasb edatlarından biri gelince bulunması câizdir.” (el-Maḫtûn, 1987, s.28).

G-Yine sadece el-Ferğânî’nin kullandığını düşündüğümüz خليق/uygun, münasip terimi de câiz anlamında kullanılmıştır.

فقد وُضح أن العدل فرعٌ على استواء ومتأخر عنه فخليق بأن يمنع الصرف نحو:عُمَرَ.

“Türemişlik sözün doğruluğu için asıl olmayan ve uzak bir ihtimaldir. Bu yüzden onun “Ömer” sözü gibi gayri munsarif olması câizdir.” (el-Maḫtûn, 1987, s.19).

el-Ferğânî, daha önce kullanıldığına rastlamadığımız başka bir terimi yine câiz anlamında kullanmıştır: يكون محمولا على التوسع/Genişletmek için alınabilir (el-Maḫtûn, 1987, s.18).

2.2.1.3. Mustaḳîm/Doğru: el-Ferğânî, anlam yönünden de cümleleri mustaḳîm ve ğayru mustaḳîm olarak iki guruba ayırır. Bu terimi eserinde olumlu ve olumsuz şekliyle üç yerde kullanmıştır.

el-Ferğânî, bu terimi hem gramer yönünden, hem anlam yönünden, hem de cümlenin öğelerinin doğru yerde olması yönünden ele almıştır. Cümlenin öğeleri ile anlamının uyuşmasına önem vermiştir.

A-Mustaḳîm Ḥasen: Hem anlamı hem de cümlenin öğeleri kurallara uygun ise bu değere girer ki bu da ḥadd ayarındadır ve 100 puan değerindedir.

(حد) أمس زيد جاء : Zeyd dün geldi (el-Maḫtûn, 1987, s.87).

(حد) يجئ زيد غدا : Zeyd yarın gelecek (el-Maḫtûn, 1987, s.91).

B-Mustaḳîm Kizb: Gramatik açıdan cümlenin öğeleri yerli yerinde olmakla beraber, anlam bakımından imkansız olan cümleler için kullanmış olup cümle değeri ḳabîḥ olup, 40-49 arasındadır.

(قبيح) الجبلَ حملتُ : Dağı sırtladım (el-Maḫtûn, 1987, s.136).

(قبيح) البحر ماء شربت : Denizin suyunu içtim (el-Maḫtûn,1987,s. 137).

C-Mustaḳîm Kabîḥ: Cümlede lafızların normal yerinde bulunmaması halinde kullanmıştır.

(قبيح) راكبا جاء زيدٌ : Binerek geldi Zeyd (el-Maḫtûn, 1987, s.86).

(قبيح) قد زيداً رأيتُ : Zeyd'i gördüm (el-Maḫtûn, 1987, s.88).

Mustakîm teriminin sözün doğru söylenmesi gerektiği ile ilgili bedel konusunda şöyle söyler;

أعجبنى زيدٌ ضربَه "Zeyd'in onu dövüşü hoşuma gitti" (el-Maḫtûn, 1987, s.117)

cümlesinde "onu dövüşü" sözü Zeyd'den bedel olarak söylenmesine,

كان البدل بدل الغلط وليس إلى النحوي الظرفية إذ ليس يوجد في المستقيم من الكلام

“Bedel, bedelu’l-ğalat’tır ve nahivde bu şekilde söylemek doğru bir söz değildir.

Yine “fe”’den sonra fiilin nasbedilmesi konusuyla ilgili şu açıklamada bulunur;

قوله تعالى أسباب السموات فَاطَّلعَ إلى إله موسى

“Göklerin yollarına ulaşırım ve Musa’nın rabbine muttali olurum.” (el-Maḫtûn, 1987, s.127).

ومنهم من جعله في الأصل إذ أن وهذا غير مستقيم ولا من جهة المعنى

“Ayetindeki “fe” yi kim bu kelimenin aslından sayarsa bu cümlenin gramatik dizimi açısından doğru olmayacağı gibi anlam açısından da doğru olmaz.”

Diğer bir örnekte;

قوله تعالى فيقولَ رب لولا أخرتَني إلى أجل قريب فأصّدّقَ وأكنْ من الصالحين

“Beni bir yakın müddete kadar tehir etse idin de sadaka verse idim ve Salihlerden olsaydım, demesinden...” âyetindeki “fe”ler için şu şöyle der;

لو اختلف المعنيان لم يجز أن يعطف بأحدها على الآخر وليس بمستقيم

Burada iki “fe”ye iki ayrı anlam verilmek istendiğinden böyle bir atfın yapılması doğru değildir. Yani bu harf iki ayrı amaç için kullanılmıştır.

2.2.1.4. Ḳıyâs/Anakural: el-Ferğânî, bu terimi de ana kural yerine kullanmıştır. Ve bir çok kuralı bu yolla ortaya koymuştur. Çıkardığı kurallar anakural niteliğindedir. Eserin bir çok yerinde bu durum görülür. Bir örnek vermek gerekirse;

فيقولون :عشر مئاتٍ على القياس أو عشر مائةٍ على الطريقة الخاصة في الإضافة إلى مائةٍ

“(Araplar) yüz sayısının izafeti konusunda kâideye uygun olarak diyorlar ki, ʿaşera miʾâtin veya ʿaşera miʾetin” (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

2.2.1.5. Aḳyes/Kıyasa daha uygun: Bu terimin anakural anlamında ve işlek ve yaygın cümleler için kullanıldığı görülmektedir. Bazen bu terim, أشيع /daha yaygın , bazen de أكثر/daha çok, أقرب/daha yakın, أولى/daha uygun, terimleri ile birlikte kullanılmıştır. Bu terimi kullanış biçiminin, أفصل/daha iyi terimiyle paralellik gösterdiği görülmektedir.

مررت برجلٍ شديدِ الساعدِ

"Çok yardım eden bir adama uğradım." (el-Maḫtûn, 1987, s.87).

Yukarıdaki örnekte "yardım eden" kelimesi ismi fâil olup, araya bir sıfat girdiğinde nekre bir isme sıfat olmasının bu şekilde daha uygun ve yaygın olduğu şu sözlerinden anlaşılmaktadır;

كما كان الانفصال في اسم الفاعل أكثر وأقيسَ

"İsmi fâilin mevsufdan ayrı olması daha yaygındır"

فإن عرّفتَ المصدر بالألف واللام فالأقيسُ ألاّ يُعملَ لبعدِه عن شبه الفعل

"Eğer masdarı elif lâm ile marife yaparsan, onun fiil gibi amel etmesi uygun olmaz, bu kullanım yaygın değildir." (el-Maḫtûn, 1987, s.49).

وأما رُبّ فقد أجمع أصحابنا على أنها أجد حروف الجر والأقيس عندي أن تكون إسما كم الخبرية

"Rubbe ise, arkadaşlarımız(Basralı dilcileri kasdediyor)onun harfi cer olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Bana göre ise onun sayı bildiren "kem" gibi bir isim olması daha uygundur." (el-Maḫtûn, 1987, s. 56).

مخووفٍ ومبيوعٍ المقدرين في مخوفٍ ومبيعٍ ترفع منه الحركة فيحذف أحدهما والأقيس أن يحذف الثان

“Meḫvûfin ve mebyûʿin kelimelerine illet harfi gelince ikincinin yani illet harfinin atılması daha uygundur.” (el-Maḫtûn, 1987, s.190).

2.2.1.6. Evlâ/Daha uygun: Yazar bu terimi daha çok aḥsen ve ekṣer anlamında kullanmıştır.

Fiili muzarinin başında cezmeden bir edat bulunmadığı zaman ve masdar yerinde kullanıldığında, yani masdar muevvel olduğunda onun sonunun mansup olmasının daha uygun olacağını söyler.

Bazen bu terimi eṣlaḥ/daha doğru terimi ile de kullanır:

(طاعة وقول معروف﴾ قيل التقدير أمرنا طاعة قول معروف وقيل طاعة وقول معروف أولى وأصلح

“(Onlar için) itaat ve güzel söz(yaraşır) âyeti için أمرنا طاعة قول معروف/bize itaat ve güzel söz emretti, kastediliyor. Ancak burada طاعة وقول معروف أولى şeklinde söylemek daha doğru ve daha uygundur.” (el-Maḫtûn, 1987, s.58).

2.2.1.7. Ecrâ/Daha yerinde: Bu terimi dilde işlek ve çok kullanılan cümlelerin ifadesinde kullanır.

وقد عملتَ أن الإسم كلما كان أقل إستعمالا كان أجرى أن لا يشيعَ فيه التكسير

“Sen bir ismin az kullanıldığında onun bozulmuş çoğulunun da yaygın olmayacağının da daha yerinde bir durum olduğunu anladın” (el-Maḫtûn, 1987, s.159).

Yine aynı terimi bu anlamda şöyle kullanır:

في القراءة وعند القراءة في الصلوة ثم أنه أجرى الوقف مجرى الجزم...

"Namazda, okuma anında cezm yerine vakf daha yerinde olur." (el-Maḫtûn, 1987, s.176).

2.2.1.8. Aḥsen/Pekiyi, en iyi : el-Ferğânî, bu terimi ekåer ve ḥasen yerine kullanmıştır. Bazen bu terimi evżaḥ/daha açık terimi ile birlikte kullanır. Bu terimi hem doğru hem de işlek cümle yapısı için kullanmıştır. Mehmet Çakır, bu değere ecved gibi 90-99 arası bir puan vermiştir.

والأحسن فيها الصرف مادامت الأنواع على فُعلى نحو صُغرى البنات

"Burada en iyisi, örnekler fuʿlâ vezninde olduğu müddetçe onların – Kızların en küçüğü- örneğinde olduğu gibi munsarif olmasıdır." (el-Maḫtûn, 1987, s.12).

فبعضهم يقولون أعطاهُمُو ويُعطيهُمُو، بضم الهاء وبعضهم يقول :أُعطاهِمو ويُعطيهِموا، بكسر الهاء والأسبق من هذه الوجوه أحسن وأكثر استعمالا.

"Kimileri "ha"nın dammesiyle أعطاهُمُو ويُعطيهُمُو şeklinde, bazıları da "ha"nın esresiyle أُعطاهِمو ويُعطيهِمو şeklinde okurlar. Öncekiler gibi okumak en iyisi ve en çok kullanılanıdır." (el-Maḫtûn, 1987, s.26).

وتقول :أنا زيدا مكرمٌ وزيدا عمروٌ مكرم .فإن قلت أ زيدا أنت مكرمٌ، كان أحسن.

Ben Zeyd'e ikram ediyorum ve Zeyd'e Amr ikram ediyor, cümlelerini ele alırken el-Ferğânî, تقول/dersin şeklinde câiz olarak görürken, أ زيدا أنت مكرمٌ/Zeyde mi sen ikram ediyorsun? Cümlesini aḥsen olarak takdir eder (el-Maḫtûn, 1987, s.46).

Yine başka bir yerde;

فإن أكدتَ فقلت سعيدٌ نفسُه كان أوضح وأحسن

"Şayet te'kid etmek istersen –Saîd'in kendisi- dersin. Bu en iyi ve en açık olanıdır." (el-Maḫtûn, 1987, s.67). Burada müekkid ve müekked'in yerli yerinde olduğunu ve en iyi şeklin bu olduğunu ifade eder ve bu söz diziminin anlamla beraber en iyi/pekiyi olduğunu kabul eder.

2.2.1.9. Aḳvâ/Daha kuvvetli: el-Ferğânî, bu terimi aʿleb/daha çok ve ebsaṭ/daha yaygın terimleriyle beraber kullanır ki işlek ve yaygın cümle yapılarının ifadesidir.

زيدٌ كريمٌ cümlesinde fiilin olmamasını veya hazfedilmesini câiz görürken sıfatın/haberin olmamasını câiz görmez. Buna göre böyle bir cümlede fiil ve sıfatın bulunması ve fâilin hazfiyle cümlenin, كريم جاء şeklinde söylenmesinin aḳvâ/daha kuvvetli olduğunu söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.75).

Başka bir yerde, fiillerden önce şayet nasb ve cer edici bir âmil geçmemişse onun ref olmasının ana kural ve yaygın kullanım olduğunu oysa öncesinde bir âmil geçtiğinde nasb ve cerin olması gerektiğinin daha kuvvetli bir kural olduğunu ve bunun tersinin câiz olmayacağını söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.128).

Eserinin son bölümündeki kıratla ilgili açıklamalarında kaf ve ḳaf harfleri

arasındaki okunuş farklarını açıklarken, ḳaf harfinin mahrecinin ve kullanımının daha yaygın olduğunu anlatırken القاف أقوى من الكاف ḳaf kef'den daha sağlam ifâdesini kullanmıştır (el-Maḫtûn, 1987, s.181).

2.2.1.10. Aʿraf/Daha yaygın, çok bilinen: Bu terimi bir ifâdenin yaygın oluşu için kullanır. el-Ferğânî, bu terimi ekṣer/daha yaygın anlamında kullanmıştır.

كأي رجلا قد رأيت أوكأي من رجل وهو الأعرف

"Hangi adamı gördün" cümlesi كأي رجلا şeklinde söylenebileceği gibi كأي من رجل şeklinde söylenmesi daha yaygındır." demektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.57).

2.2.1.11. Ekṣer/Daha yaygın: Bu terimi aḥsen terimi ve ekṣeru istiʿmâlen şeklinde yaygın kullanımlar için kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.66, 91, 153).

2.2.1.12. Ecved/Pekiyi: Bunu ḥadd dan sonraki en iyi değer olarak görür. Ve daha güzel, daha doğru ve daha yaygın cümleler için kullanır. Mehmet Çakır bu değere 90-99 arası puan vermiştir.

أخاك زعمت عاقلا cümlesini hasen olarak görür ve bunun أخوك زعمت عاقلا şeklini ecved olarak niteler (el-Maḫtûn, 1987, s.81).

2.2.1.13. Keṣîr/Çok iyi: Bu değeri gramer kurallarına uygun cümleler için kullanır. Mehmet Çakır bu terim için 70-79 arası bir puan vermiştir.

مررت بأبيك المسكين Cümlesinde muzafa "be" harfinin gelmesinden dolayı mecur kabul edilmesini keṣîr olarak niteler (el-Maḫtûn, 1987, s.113).

Bazen bu terimi daha düşük bir değer olan(Çakır'a göre 60-69) câiz terimi ile birlikte olmasında sakınca yok, olabilir anlamında kullanır. Atıfla ilgili bir konuyu anlatırken; فأما العطف عليها فجائز كثير يقال: زيد جائنى هو

"Onun üzerine atfedilmesine gelince câiz ve uygundur, denilir ki –Zeyd bana geldi o." der (el-Maḫtûn, 1987, s.119).

2.2.1.14. Ḥasen/Güzel: Bu terimi yerine göre câiz ve şâyiʿ/yaygın anlamında kullanır. Mehmet Çakır bu değer için 70-79 arası bir puan verir.

el-Ferğânî, bu terimi ḥadd derecesindeki cümlelerle bunların bir alt değeri olan cümleler için de kullanır:

لا رجلين ظريفين عندك/yanında iki nazik adam yoktur, cümlesinde nazik kelimesinin mansub olarak gelmesini (ḥadd) aḥsen/pekiyi olarak görürken لا'nın haberinin hazfedilmesini ve لا رجلين ظريفين şeklinde söylenmesini ḥasen olarak niteler (el-Maḫtûn, 1987, s.79).

Sözün doğru söylenmesine önem veren el-Ferğânî, sözü doğru ve yerli yerinde kullanmak için de aynı terimi kullanır:

أقبل بها/onu kabul etti mi? derken (ب) harfi cerinin kullanılmasını ḥasen olarak görürken, kullanılmadan أقبلها denilmesini doğru bulmaz (el-Maḫtûn, 1987, s.85).

Vakf ile ilgili, eserinin son bölümünde yaptığı açıklamalarda, bu terimi şâyiʿ terimi ile birlikte kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.196).

Yukarıdaki bütün açıklamalardan anlaşılıyor ki el-Ferğânî, aḥsen terimini geniş bir anlam bütünlüğü içinde ele almış ve olumlu ve en doğruya yakın bir değerde kullanmıştır.

2.2.1.15. Eḫaffu/Daha hafif: el-Ferğânî, bu terimi zayıf ve az kullanılan cümleler ve kelimeler için kullanır.

مررت بسيبويه وسيبويه آخر/Sibeveyhi'ye ve diğer bir Sibeveyhi'ye rastladım, cümlesinde birinci Sibeveyh isminin marife olduğundan öne gelmesi gerektiğini ve ikinci ismin ise nekrenin daha zayıf olduğundan arkada yer alması gerektiğini söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.118).

Yine el-Ferğânî, bazı isimlerin çoğullarının yapılması sırasında iki illetli harfin bir araya getirilmesini eḫaff olarak görür (el-Maḫtûn, 1987, s.149).

2.2.1.16. Emṣel/Daha doğru: Bu terimi ḥadd değerinden daha aşağı bir değer olarak kullanır. Şöyle der;

عسى زيد أن يقوم/Zeyd'in kalkması umulur, cümlesini ḥadd kabul ederken aynı cümleyi عسى زيد يقوم şeklinde söylenmesini emṣel olarak kabul eder (el-Maḫtûn, 1987, s.38).

Yine el-Ferğânî, ممن تمرْ أمررْ به/kime uğrarsan ben de ona uğrarım, cümlesini ḥadd/anakural olarak kabul ederken, bu cümleyi "be" harfi cerrini kullanmadan sadece ممن تمرْ أمررْ demeyi emṣel olarak takdir eder (el-Maḫtûn, 1987, s.136).

2.2.1.17. Aḳrab/Daha yakın: Yazar bu terimi ebʿad/daha uzak teriminin zıddı olarak kullanmıştır ve daha çok anakurala yakın cümle yapıları için kullanmıştır.

أ قائما كنتَ أم قاعدا/Sen ayakta mısın oturuyor musun?, Cümlesinde قاعدا kelimesinin nasb okunmasını aḳrab, ref okunmasını ise ebʿad olarak niteler (el-Maḫtûn, 1987, s.71).

Yine başka bir yerde, لأن الروْمَ أقرب إلى الحركة منها/çünkü revm harekeye ondan daha yakındır, denilmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.173). Buradan bu terimin câiz, aḥsen ve aḳvâ anlamında kullanıldığı sonucuna da varılabilir. Çünkü sukun ile durmak olabileceği gibi revm ile durmanın da olabileceği hatta daha iyi ve daha sağlam olacağı olacağı belirtilmektedir.

2.2.1.18. Ḳarîb/Yakın: Bu terimi baʿîd/uzak teriminin karşılığı olarak kullanır. el-Ferğânî, bu terimi yapı bakımından özellikle de anlam açısından ana kurallı cümlelere yakın cümle yapıları için kullanır.

İstisnâ konusunu anlatırken, ما أكرمتُ إلا بكرا/Bekir'den başkasına ikram etmedim, cümlesini أكرمتُ بكرا/Bekir'e ikram ettim, cümlesinden anakurala daha yakın bulur (el-Maḫtûn, 1987: 79).

زيد فاضل بل مفضل/Zeyd kibar üstelik beğenilen biridir, cümlesini değerlendirirken, زيد فاضل ومفضل/Zeyd kibar ve beğenilen biridir, cümlesinden anlam bakımından baskın bulur ve ḳarîb değeriyle değerlendirir (el-Maḫtûn, 1987, s.123).

2.2.1.19. ʿİnde ekṯerihim/Çoğunlukla, çoğuna göre: Bu terimi aʿraf/çok yaygın terimi anlamında kullanır. Bu terimi ekṯeruhum/onların çoğu(el-Maḫtûn, 1987, s.102), ḳavlu ekṯerihim/çoğunun sözü (el-Maḫtûn, 1987, s.103) şeklinde de kullanmıştır.

وعلى فُعْلٍ يحذف الهاء وهوعند أكثرهم يعد في الآحاد كدرّةٍ ودرٍّ وصوفةٍ وصوفٍ

"Fuʿlin vezninde –hâ- düşürülür. Çoğuna göre, o müfret olarak sayılır. durretun/bir inci ve durrin/bir inci, ṣûfetin/bir yün ve ṣûfin/bir yün gibi (el-Maḫtûn, 1987: 153).

2.2.1.20. Vechu'ş-şâyiʿ il-ḥasen /Yaygın, güzel şekliyle: Bu terimi keṣîr/ çok anlamında kullanır. el-Ferğânî, bu terimi eserinin sadece bir yerinde kullanmıştır.

فقد يجوز أن يكون بالإسكان للطرف مع إبقاء ما قبل الطرف بحاله وهوالوجه الشايع الحسن نحو:إضربْهُ، وضربتْهُ.

"Kendisinden önceki taraf aynen kalmak şartıyla kendisinin sükunlu olması caiz olur ki bu en yaygın ve güzel şeklidir. Örnek: ona vur, ona vurdu." (el-Maḫtûn, 1987, s.196).

2.2.1.21. Eşeffu'l-vucûh/En iyi şekil: Bu terimi aḫsen/en iyi, aḳvâ/en sağlam, aḳyes/kıyasa en uygun, anlamlarında kullanmıştır. Yine bu terim de onun az kullandığı terimler arasında yer alır. Eserinde tek bir yerde kullanmıştır.

والتحقيق الأولى مع تسهيل الثانية من غير زيادة وإليه ذهب إبن كثير وهوأشف الوجوه وأقيسها

"Birinciyi düzeltmek, herhangi bir ekleme yapmadan ikinciyi sükunlu okumakla olur ki İbn Keṣîr de bu görüştedir. Bu ise en iyi şekli ve en kıyasa uygun olanıdır." (el-Maḫtûn, 1987, s.178).

2.2.2.Olumsuz/Geçersiz Değerler:

Olumsuz değerler, zayıf ve daha aşağı değerlerdir. Bazıları şâzz, zayıf vb. cümle değerlerinin her birinin ayrı derecelerde olduğunu söylese de bu her zaman geçerli olan bir durum değildir. bu değerler de birbirinin yerine kullanılmaktadır.

2.2.2.1. Lem yeḳul/demedi, lem neḳul/demedik, lâ yuḳâl/denilmez, lâ teḳûlu/demezsin: el-Ferğânî, bu değerleri hep aynı anlamda kullanır. Bunları caiz olmaz, geçersiz anlamında kullanmıştır:

تا الرحمن كما يقال تالله :لا تقول

“ ta’r-raḥmân diyemeyeceğin gibi ta’llâhi de denilmez.” (el-Maḫtûn, 1987, s.60).

تقول فيها قائما زيد ولا تقول قائما فيها زيد: Zeyd orada ayaktadır, diyebilir ancak, Zeyd ayakta orada, diyemezsin. Bu cümlede قائما kelimesi hal olduğu için önde yer alamaz. Bu yüzden cümleyi geçersiz saymıştır (el-Maḫtûn, 1987, s.87).

تقول :جائني زيد لا خالد : Halit değil Zeyd bana geldi, dersin. Ancak,

لا تقول: زيد قام لا عمرو قعد :Zeyd kalktı Amr oturmuş değildir demezsin (el-Maḫtûn, 1987, s.124).

لا تقول خدمتك حتى الإكرام : Sana ikram etmek için hizmet ettim, diyemezsin.

Çünkü burada kullandığın حتى muzari fiil ile kullanıldığında için anlamına gelir. Burada sen bu şekilde kullandığında إلى أن/…e kadar anlamına gelir ki burada anlam bozulur. Eğer خدمتك للإكرام/Sana ikram etmek için hizmet ettim, dersen doğru olur (el-Maḫtûn, 1987, s.129).

2.2.2.2. Ḍa‘îf/Zayıf: el-Ferğânî, bu terimi hem sıfat hem ża‘ufe şeklinde fiil ve hem de ża‘f şeklinde masdar olarak kullanmıştır.

el-Ferğânî’nin zayıf terimiyle ifade etmeye çalıştığı şey, genel kabul görmüş gramer kurallarına aykırılık olmamakla beraber, kabul derecesinden daha aşağı bir derecedir.

عسى زيد أن يقوم/Zeyd’in oturması umulur, cümlesini ḥadd olarak kabul ederken

قاربَ زيدٌ القيامَ/Zeyd oturmaya yaklaştı, şeklinde söylenilmesini fiilin müteaddi olduğundan dolayı zayıf kabul eder ve birinci cümlenin daha makbul olduğunu söylerken ikinci cümleyi kabul etmekle beraber, ففي هذا الوجه من الضعف/bu hususta böyle söylemek zayıflıktır, der (el-Maḫtûn, 1987, s.38).

Bazen bu terimi işlek olarak dilde kullanılmayan ve fakat doğru kabul edilen cümle ve kelimeler için de kullanır:

Vakf konusunu anlatırken, kadı kelimesi üzerinde duruşun êaê harfi üzerinde olmasının böyle bir durum olduğundan bahisle şöyle der:

القاض، وهو ضعيف وليس مما يستعمل في الكلام/el-ḳâż, o zayıftır ve sözde kullanılan bir şey değildir (el-Maḫtûn, 1987, s.195).

Yine كاتبيْه kelimesindeki "ye"nin üzerindeki sukun üzerinde durmanın bu harekenin diğer harekelerden daha zayıf olduğu için olduğunu söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.196).

2.2.2.3. Ḳabîḥ/Çirkin-Berbat: el-Ferğânî, ḳabîḥ teriminin yanında bu sıfatın ḳabuḥa, yaḳbuḥu, ḳubḥ gibi fiil ve mastar kalıpların da kullanmıştır. Bu terimi geçersiz ve dilde kullanılmayan veya kullanılması uygun olmayan cümle tiplerini ifade etmekte kullanır. Bazen de bu terimi óadd olmayan cümleler için kullanır. Mehmet Çakır bu değere 40-49 arası bir puan verir.

كم عمةٍ لك يا جرير وخالٍ/Cerîr senin ne çok halan ve ne çok dayın var. Cümlesinde كم haberiyyenin kendisinden sonra gelen kelimeyi cer edeceğinden ikincs mecrur olan خالٍ kelimesi ile arasına يا جرير lafzının girmesini yani câr ve mecrûr arasına başka bir kelimenin girmesini ḳabîḥ olarak niteler. Şiir de bile olsa bunun çirkin bir kullanım olduğunu belirtir (el-Maḫtûn, 1987, s.56).

el-Ferğânî, bu terimi lâ yecûz terimi ile birlikte de kullanır:

هل زيدٌ أتاك؟/Zeyd sana geldi mi? Cümlesinde هل soru edatı ile أتاك fiilinin arasına زيدٌ gibi bir ayıracının girmesini ḳabîḥ olarak değerlendirir. Bunun sözü genişletmek ve zenginleştirmek için yani söyleyiş zenginliği için bile yapılmasının câiz olmayacağını söylemektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.51).

Başka bir yerde sıfatla mevsuf arasına bir fiilin girmesini ele alırken böyle bir şeyin ḳabîḥ/çerkin olacağını söyler (el-Maḫtûn, 1987, s.51).

Haberin sebepsiz bir şekilde öne getirilmesini de bu kabilden görür:

قائم زيد cümlesini ḳabîḥ olarak niteler (el-Maḫtûn, 1987, s.46). Bu cümleden anlaşılıyor ki yukarıda değinildiği gibi el-Ferğânî, ana kuralın ihlâlini zaman zaman bu terimle lâ yecûz terimini de kullanarak bu değer altında değerlendirmektedir.

خلفها وأمامها gibi yer zarflarına bir zamirin bitişmesi gerekiyorsa onu hemen zarftan sonra bitiştirmenin doğru olacağını, zarf ile zamir arasına başka bir şeyin girmesini ḳabîḥ olarak görür (el-Maḫtûn, 1987, s.85).

2.2.2.4. Lem yaḥsun/Güzel olmaz: el-Ferğânî, ḥasen teriminin tersi olarak ḳabîḥ/çirkin anlamında bu terimi kullanır.

elFerğânî, izâtefet tamlamasında muzaafın başına (ال) takısı getirmek suretiyle marife yapılarak kullanılmasını lem yaḥsun değeriyle ifâde eder:

الضاربو زيدٍ ، هذا لم يحسن : Zeyd'in dövücüleri, bu güzel olmadı.

(el-Maḫtûn, 1987, s. 23)

ألا ماء ولو كِدَرًا : İnanın çamurlu bile olsa su iyidir.

örneğinde (لو) şart edatından sonra gelen kelimenin mansub olmasını doğru kabul eder. Mansubun haricindeki verilecek harekeleri لم يحسن إلا النصبُ/ nasbtan başkası güzel olmaz, şeklinde takdir eder (el-Maḫtûn, 1987, s.53).

Diğer bir örnekte şöyle der:

ما لك وزيدا لم يحسن، ما شأنك وشأن بكر لم يكن إلاّ الرفع

“Zeydle aran nasıl, (şeklinde Zeyd’i nasb okumak) iyi olmadı, Bekir’le aran nasıl örneğinde olduğu gibi reften başkası olmaz.” (el-Maḫtûn, 1987, s . 89).

Yine başka bir yerde,

ما قومٌ منكم من أحدٍ :Sizden birin(iz)den bir topluluk yoktur.

cümlesinde من أحدٍ câr-mecrûrunun fazladan geldiğini ve anlamı da bozduğunu ifade ederek, لم يحسُن لأنّ قد يُستغنى بالشيء عن الشي / bir şey diğer bir şeyi ortadan kaldırabilir bu yüzden burada kullanılması güzel olmaz, şeklinde yorumlar (el-Maḫtûn, 1987, s.21, 81, 82, 110, 119.).

2.2.2.5. Lem yecuz/Geçersiz: el-Ferğânî, bu değer için çok değişik terimler kullanmıştır. el-Ferğânî, lem yecuz terimini aynı zamanda fiilin lâ yecûzu kalıbıyla da ifade eder. Mehmet Çakır bu değer için 0-29 arası bir puan verir. el-Ferğânî, bu terimi gramer kurallarına uymayan geçersiz cümleler için kullanmıştır.

Bileşik-mansub zamirlerin fiillerden sonra gelmesinin normal olduğunu ve bunun kural gereği olduğunu söyler ve bunu ḥadd kabul eder. Bunun دونكهُ/ondan uzak dur, derken buradaki (هُ) zamirinin de mansub-muttasıl zamir olduğunu kabul eder. Ve burada دونك’yi isim-fiil kabul etmezsek bu zamiri de mansub-muttasıl zamir kabul edemeyeceğimizi ve bu zamiri muttasıl zamir olduğunun caiz olmayacağını söyler. Gerekçe olarak da, دونك fiilinin isim-fiil olmasını ve onun da fiilin hükmüne tabi olduğunu gösterir (el-Maḫtûn, 1987, s.27).

ضاربوا زيداً : Zeyd’in dövücüleri.

derken burada Zeyd kelimesinin mansub olmasını lem yecuz olarak niteler. Burada

anakural muzaafın ileyhin mecrur olmasıdır. Bu kuralın ihlalinden dolayı cümleyi bu değerle değerlendirir (el-Maḫtûn, 1987, s.23).

ضرب زيدا غلامُه/Zeyd'i kölesi dövdü, cümlesini fâilin arkasındaki ait zamirinin carlığı sebebiyle aḥsen olarak görürken,

زيدا ضرب غلامُه /Kölesi Zeyd'i dövdü,

cümlesini ise, Zeyd'den önce ona ait zamirin geçmesi yüzünden geçersiz sayar.

Yine aynı cümlenin ضرب غلامَه زيدٌ şeklini câiz görmekte ve her ne kadar lafzen zamir lafızdan önce gelmişse de niyette daha sonradır, demektedir. Bu tezi için de şu âyeti delil gösterir:

إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءِ :Allah'tan ancak ilim sahipleri kulları korkar (el-Maḫtûn, 1987: 34).

نِعْمَ الرجلُ زيدٌ :Zeyd ne iyi adamdır.

cümlesini زيدٌ kelimesinin الرجلُ kelimesinden bedel oluşundan dolayı câiz olarak değerlendirirken,

نِعْمَ زَيْدٌ : Zeyd ne iyi.

cümlesini câiz görmeyerek geçersiz sayar (el-Maḫtûn, 1987, s.37).

Yine başka bir yerde,

ما رأيته مذ أن الله خلقني :Allah beni yarattığından beri onu görmedim.

cümlesini câiz olarak değerlendirirken,

ما رأيته مذ زيدٌ :Zeyd'den beri onu görmedim.

cümlesini زيدٌ mübtedasının haberinin hazfedilmesinden dolayı câiz kabul etmez (el-Maḫtûn, 1987, s.61; ayrıca bkz. 13, 16, 17, 31, 46, 74, 75, 76, 121, 123,

136, 195.).

Ayrıca bu değer için diğer gramer kitaplarında pek rastlanılmayan leyse bi-muraḫḫaṣ/câiz değil, terimini de şiirde geçen "hi" için kullanır:

"دارٌ لسعدى إذ هِ مِن هواكا "

أي هي فحذف الياء وهذا ليس بمرخّصٍ فيه ولا شائع في القياس

"Suʿdâʾ 'nın bir evi var çünkü o Hevâkâ'dandır."

"Yani buradaki "hi" "hiye" demektir. Bu ise ne kıyasta yaygın ne de câizdir." (el-Maḫtûn, 1987, s.26).

Yine aynı değer için, velâ sâʾiğun/câiz değil (el-Maḫtûn, 1987, s.25) , ğayru câiz/ câiz değil (el-Maḫtûn, 1987, s.132) terimini de kullanır.

Bir başka yerde bu değer için lâ ʿıbrete bi/değeri yok, anlamsız, geçersiz terimini kullanır ve الذين mevsûlünün kullanımında tek bir şeklin olduğunu, bunun dışındakilerin doğru olmayacağını söyler:

ولقيت القوم الذين مضوا على صورة واحدة ولا عبرة بقول من يقول : جاءني الذُون.

"Ayrılan bir toplulukla karşılaştım, örneğinde olduğu gibi tek bir şekilde söylenir. Bu yüzden ellezûne şeklinde söyleyen birinin sözü anlamsız ve geçersizdir." (el-Maḫtûn, 1987, s.16, 46).

2.2.2.6. Baʿîd/Uzak: el-Ferğânî, bu terimi ḳarîb/yakın teriminin karşılığı olarak kullanır. O genel kurallara aykırı cümle yapıları için bu terimi kullanmıştır.

Bazen bu terimle beraber lem yaḥsun/iyi olmaz terimini de kullanır:

ألا دابّة ولو حمار :Eşek bile olsa bir binek iyidir.

cümlesinde şart edatından sonra gelen حمار kelimesini merfû olarak okumayı Sibeveyhi'nin el Kitab'ında sadece baʿîd olarak değerlendirmesine karşın, baʿid ve lem yaḥsun olarak değerlendirir. Bu örnekte حمار kelimesinin şart edatından sonra geldiği için mansub okunmasını aḥsen/pekiyi olarak görür (el-Maḫtûn, 1987, s.53; ayrıca bkz. 19, 42, 69, 85, 181).

2.2.2.7. Ebʿad/Daha uzak: Baʿîd değerinin ismi tafdili olarak da kullanır. Bu değeri aḳrab/daha yakın teriminin karşılığı olarak anakuraldan uzak cümleler için kullanır.

الصلوة وقام وليس بشابعٍ شيوع الإمالة لأن الواوأثقل من الياء وأبعد مخرجا عن مخرج الألف

"eṣ-Ṣalât ve ḳâme sözcüklerinde imâle uygun olmaz, çünkü vâv, yâ'dan daha ağır, elifin mahrecinden de daha uzaktır."(el-Maḫtûn, 1987: 169; ayrıca bkz. 17, 157, 194).

2.2.2.8. Ğalat/Yanlış: Müellifin çok az kullandığı terimlerden birisidir. Tespit edebildiğimiz kadar bir kere kullanmıştır. Unutarak veya hatayla yapılmış yanlış bir cümle için kullanmıştır.

أخوه ذاهب/Kardeşi gidiyor, cümlesinde ذاهب kelimesinin merfûnun dışında harekelenmesini ġalat/yanlış olarak niteler ve anakuralın ihlali olarak kabul eder (el-Maḫtûn, 1987, s.61).

2.2.2.9. Ḳalîl/Az işlek: Dilde az kullanılan, nâdir kullanımlar için bu terimi kullanır. Bazen bu terimle beraber قليل في الإستعمال /az kullanılır (el-Maḫtûn, 1987, s.18, 19) veya أقل استعمالا/ az kullanılır(el-Maḫtûn, 1987, s.160) terimini de kullanır.

فأما التركيب في الفعل، فقليل جدا :Fiilde bileşiğe gelince, (o) gerçekten azdır. هلمَّ

bileşik bir fiildir ve bana göre ها ve لُمَ’den meydana gelmiştir (el-Maḫtûn, 1987, s.7).

"سكران وسكرى" فقليل بعضهم لغة في سكرانة فأما ،/ سكران وسكرى : Sarhoş, ancak şeklindeki müennesi (سكرانة) ise, bazılarının lehçesinde azdır (el-Maḫtûn, 1987, s.12).

Başka bir yerde, سروال kelimesinin cemisinin سروالةٌ olarak kullanıldığını ancak bunun az olduğunu belirtir (el-Maḫtûn, 1987, s.16).

el-Ferğânî, isim cümlesinde haberin hazfedilebileceğini ancak ismin hazfinini nadir olarak görüldüğünü söyleyerek,

يقولون، لا عليك :Senin olmasın derler, cümlesini örnek olarak göstermektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.81) ki burada takdiri bir "سلام" kelimesi getirilebilir.

وإن كان ذلك قليلا في الإستعمال المضارع لا يقع شرطا إلا وينجزم :Muzari şartta meczumdan başka bir şey olmaz, olsa da az kullanılır (el-Maḫtûn, 1987, s.134; ayrıca bkz. 15, 56, 124, 143, 153, 155) demekte ve bunun dışında çok az kullanım olduğunu belirtmektedir.

2.2.2.10. Şaẕẕ/Kural dışı: el-Ferğânî, bu terimi genel kurala aykırı cümle ve yapıları için kullanır. Eserinde bir kere kullandığı bu terim, onun çok az kullandığı terimler arasında yer alır. Genellikle bu terimin ifade ettiği durumu, lem yecuz, lem yaḥsun ve ḳabîḥ gibi terimlerle tanımlar (bkz. olumsuz değerler, 2.2.2.3, 2.2.2.4., 2.2.2.5. maddeler.).

جاءني بكْرْحْ :Bekir bana geldi.

cümlesinde üç tane sükûnun yanyana gelmesini şazz olarak değerlendirir (el-Maḫtûn, 1987, s.193).

2.2.2.11. Lem yestaḳîm/Doğru olmaz: el-Ferğânî, bu terimi mustaḳîm teriminin zıddı olarak kullanır (el-Maḫtûn, 1987, s.16). Bu terimi daha önce bahsettiğimiz lem yecuz terimiyle aynı anlamda kullanmıştır. Yani gramer kurallarının ihlâliyle yapılan cümleler bu terim ile ifade eder.

قال زيد مذ يوم الجمعة :Zeyd Cuma gününden beri dedi.

cümlesini lem yestaḳîm olarak değerlendirir. Gerekçe olarak da mazi fiillerin sürekli bir zamanı değil geçmişte belli bir zamanı göstermesini gösterir (el-Maḫtûn, 1987, s.62).

Yine başka bir yerde,

كاد ذاهبا :Neredeyse gidiyor.

cümlesini bu edattan sonra muzari fiilin gelmesi şartından dolayı, kural ihlâli sayar ve lem yestaḳim olarak kabul eder (el-Maḫtûn, 1987, s.119).

لست إلا بيدٍ :Ben ancak bir elim.

cümlesine bu değeri biçer. İstisna edatından sonra gelen kelimenin nekre olmasını cümlenin bu değeri almasına sebep olarak gösterir (el-Maḫtûn, 1987, s.93; ayrıca bkz. 23, 56, 62, 70, 118, 119, 124, 125, 134, 143, 154).

2.2.2.12. Muḥâl/Saçma: Bu terimi normal durumlarda tesniyenin nûnunun bulunmaması gibi olması mümkün olmayan durumlar için kullanır. Ancak bu terim de onun az kullandığı terimlerdendir ki eserinde bir defa kullandığı görülmektedir (el-Maḫtûn, 1987, s.23).

2.2.2.13. Leyse bi'l-aḳvâ/Uygun değil, doğru olmaz: Bu terimi anakurala yakın olmayan, zayıf bir ihtimal için kullanır. Bu değer de el-Ferğânî'nin az

kullandığı değerlerden biridir. Eser de bir yer de, cemʿi müennes sâlimin tenvinli gelip gelmemesiyle ilgili konuda geçmiştir. Şöyle der:

يختلفون في الجر فمنهم من يقول بعرفاتَ في طلحةَ وعائشةَ. ومنهم من يقول: بعرفاتِ فيكسر التاءَ وليس بالأقوى، لأنّ الأولى والاقيس أن يمتنع الكسر فيه من حيث يمتنع التنوين

"Cer konusunda ayrılığa düştüler, bazıları ʿÂişe ve Ṭalḥa'da olduğu gibi ʿarafât kelimesinin sonunu fethalı, bazıları da sondaki "tâ" harfini kesreli söyler. Bunun sonunu kesreli okumak doğru değildir. Çünkü, bu konuda tenvinden kaçınmak için kesreli okumamak daha iyi ve kıyasa daha uygundur." (el-Maḫtûn, 1987, s.24).

2.2.2.14. Edʿaf/Daha zayıf: el-Ferğânî, bu değeri işlek olmayan cümleler için kullanır. Anakurala uzak olan cümle yapıları için kullandığı da olur.

el-Ferğânî, fiillerin temyiz konuzundaki itkisini hâl konusundaki etkisinden daha zayıf görererk şöyle der:

كان عمله في التمييز أضعف من عمله في الحال

"Onun işlevi hâldeki işlevinden daha zayıftı." (el-Maḫtûn, 1987, s.96).

Yine eserinin son bölümünde kıratla ilgili ayırdığı özel bölümününde, dal harfinin mahreç ve idğam konusunda zal harfinden daha zayıf olduğunu belirtir (el-Maḫtûn, 1987, s.184).

Vakıf konusundan bahsederken, vakfın tam okuyuşa daha yakın, ancak birleştirme ve diğer kelimelerle bağlama konusunda daha zayıf ve az işlek bir kullanım olarak değerlendirir (el-Maḫtûn, 1987, s.199; ayrıca bkz. 138, 170, 182, 188).

2.2.2.15. Lem Yunşıf/İnsaf etmedi, doğru söylemedi: Lem yecuz/caiz

olmadı, ḳabîḥ/çirkin anlamında kullanılmıştır. Müellif bu terimi bir defa kullanmıştır. Bu da el-Ferğânî'ye ait bir söyleyiş tarzıdır. Çünkü bu terim diğer gramer kitaplarında rastlanılmayan bir terimdir. Bu terimi kıraat bahsinde, eserinin son tarafında kullanmıştır.

و لم ينصف من جعل الغنة التي مع الإخفاء كالغنة التي يدعيها مع الإظهار

"İzharla beraber yapılan gunne gibi ihfa ile beraber gunne yapan kişi insaf etmemiştir(doğru yapmamıştır)." (el-Maḫtûn, 1987, s.185).

2.2.1.16. et-Tevehhüm/Sanma, tahmin: Bu terimi daha çok aḳyes, ḳıyâs, gibi anlamlarda kullanmıştır. Çok kullanmadığı terimler arasında yer alır. Eserinde sadece üç yerde kullarmıştır. Bazen ʿalâ sebîli't-tevehhüm/zan yoluyla şeklinde de terimi kullandığı görülür. Bazı kelimelerin alabileceği anlam ve şekilleri tahmin yoluyla anlama şeklinde kullanmıştır.

وأيضا "شعرٌ شاعرٌ" و"موتٌ مائتٌ"، كل ذلك على سبيل التوهّم

"Yine -şiʿrun şâʿirun- ve –mevtun mâʾitun- şeklindedir ki hepsi de tahmin yoluyladır." (el-Maḫtûn, 1987, s.36; ayrıca bkz. 45, 99).

2.2.2.17. el-Ferğânî'nin Ölçme ve Değerlendirme Yöntemi İle İlgili Değerlendirme

el-Ferğânî, öğretici kimliğiyle (el-Maḫtûn, 1987, s.1) Arapçayı değişik bir tarzda ele almış, bunu yaparken de öğrencinin anlamasını ve düşünmesini ön planda tutmuştur. O, Arapça cümlelerin kurallara uygunluğu ile orantılı olarak sayısal değeri sıfır ile yüz arasında değişen dokuz, bir kısmı birbirinin yerine kullanılabilen ve fakat aynı değeri gösteren yaklaşık 30 değer belirlemiştir.

el-Ferğânî, bu değerleri belirlerken, cümlenin yapısını, harekesini, ve işlekliğini dikkate almıştır.

Onun, ضرب زيد غلاماً gibi fasih Arapça olan bir cümleyi anakural olarak kabul ederek, diğer değerleri bu cümlenin öğelerinin ileri geri oynatılması veya harekesinin değiştirilmesi sûretiyle bu değeri elde ettiği görülmektedir.

Müellifin verdiği bu değerler konusunda belki hataları olabilirse de görüldüğü kadarıyla çelişkisi yoktur. Yani bir yerde pekiyi saydığı bir cümleyi diğer tarafta orta veya zayıf ya da câiz saymamıştır. Onun cümlelerin değerleri konusundaki bu hassasiyeti, biraz da Kadı olması nedeniyle, adalettir, dengeli ve tutarlı olmaktır. O, öğrenenin de öğretenin de haksızlığa uğramaması, etki ve töhmet altında kalmaması için bütün bilgisini ortaya koymuş, elinden geldiği kadar ilgili bir kelimesi bile dışarda kalmayacak şekilde bir bütün olarak işlemeye çalışmıştır.

Aslında onun cümlenin öğeleriyle oynayarak yeni kalıplar elde etmesi ve bunlara yeni değerler vermesi son derece önemli çağdaş bir yöntemi çağrıştırmaktadır: Çoktan seçmeli soru yöntemi.

2.2.3.Çoktan Seçmeli Soru Yöntemi

Soru ve sınav, asırlardır süregelen eğitim ve öğretim hareketlerinin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Sınavın amacı öğrencinin bilgi ve becerisinin yanısıra birleştirme ve yaratıcılık yeteneğini de ölçmektir (Binbaşıoğlu, 1983, s.31). Ölçmenin sağlıklı olması sorunun niteliğini bağlıdır.

Sağlıklı bir ölçme için, tek cevap, kompozisyon, doğru-yanlış, tamamlama, eleştirme, çoktan seçme gibi soru yöntemleri geliştirilmiştir. Bunlardan kompozisyon tarzı soru yöntemi en eski yöntemdir. Sayılan hemen her yöntemin sakıncalı ve faydalı yönleri vardır. Ancak bunlar içinde çoktan seçmeli soru ve cevap yöntemi giderek yaygınlaşan ve test türleri içinde en çok kullanılan bir yöntemdir.

Çoktan seçmeli sorular genellikle, biri doğru, dördü çeldirici olmak üzere beş şıktan oluşur. Daha fazlası zaman, daha azı da değer kaybıdır. Çeldiricilerin birbirine benzer fakat dikkatli bakıldığında bir farklarının görülebilir nitelikte olması, bu tarz sorularda en önemli özelliktir. Ayrıca çoktan seçmeli sorularda soru kökünün, son derece açık olması ve yalnız bir tek şeyin sorulması esastır. Bu tip sorularda bir tek

cevabın olması da önemli bir kuraldır (Çakır, Sibeveyhi, 1994, s.82).

el-Ferğânî'nin, kitabında bu yöntemle sorulmuş, çok cevaplı bir soru ve sınav denemesi ve örneği yoktur. Ancak, cümleleri kalıplaması, belli formüllere sokması, sabit değerler vermesi, kendi asrında hiç de alışılmış bir durum değildi. Bu açıdan el-Ferğânî, denilebilir ki Sibeveyhi'den sonra bu konuda çalışan ve bir şeyler sunan ikinci kişidir.

Şimdi el-Ferğânî'ın adını koymadan ve asırlar sonra tutulan bir yöntem olacağını bilmeden geliştirdiği bu yönteme birkaç örnek verelim:

1- ضرب زيد غلاماً cümlesine anlam olarak en yakın cümle aşağıdakilerden hangisidir?

a- غلامٌ صرب زيدٌ

b- ضرب غلاما زيدٌ

c- غلاما ضرب زيدٌ

d- غلاما ضربه زيدٌ

e- غلامٌ ضربه زيدٌ

2-Aşağıdaki eş anlamlı cümlelerden yapısı diğerlerinden farklı olan cümle hangisidir?

a- ضرب زيدٌ غلاما

b- ضرب غلاما زيد

c- غلاما ضرب زيدٌ

d- غلاما ضربه زيدٌ

e-غلاما ضربه زيدٌ

3-Aşağıdaki anlamlı cümlelerden yapısı en zayıf olan cümla hangisidir?

a-ضرب زيد غلاما

b-ضرب غلاما زيد

c-غلاما ضرب زيد

d-غلام ضربه زيدٌ

e-غلام ضرب زيدٌ

4-Aşağıdaki eşanlamlı cümlelerden Arapçanın anakuralı niteliğinde olan cümle hanisidir?

a-ضرب زيد غلاما

b-غلاما ضرب زيد

c-ضرب غلاما زيد

d-غلام ضرب زيد

e-غلام ضربه زيد

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ʿALÎ B. MESʿÛD B. MAḤMÛD EL-FERĞÂNÎ'NİN EL-MUSTEVFÂ Fİ'N-NAḤV'INDA ELE ALDIĞI BAZI NAHİV KONULARI

Bu bölümde, birinci bölümde “Ayrıntılı Başlıklar” adı altında, ana başlıkları verilen bazı ilke ve kurallar örnekleriyle işlenmiştir. Bu bölüm, bir bakıma önceki bölümlerin temelini teşkil etmektedir.

Kurallar Bölümünün İşlenmesinde Uygulanan Yöntem:

-Buradaki kurallar ve başlıklar, çoğunlukla eserde geçtiği gibi alınmıştır. Ancak, el-Ferğânî’nin kullandığı bazı terim ve başlıklardan bir kısmı günümüzde kullanılmadığından günümüz terimleri kullanılarak yeniden adlandırılmıştır.

-Bu bölümde eserde geçen ana başlıklar tekrar alındığı gibi, eserin konuları iç içe işlemesinden dolayı aynı konu içinde yeni başlıklar açmak suretiyle alt konu denilebilecek bu konuların kuralları da ana konu içinde işlenmiştir.

-Kurallar bölümü yazılırken önce o konuyla ilgili kurallar verilmiş daha sonra bu kurallara verilen harf sırasına göre aşağıda bunların örnekleri sıralanmıştır.

-Kurallar arka arkaya sıralanmış olup, ana numaraya verilen ek numara ile konunun devam ettiği gösterilmiştir (Ör: 3.5.1 gibi).

-Kuralların tercümesinin yer aldığı sağ sütundaki Türkçe bölümlerin sonuna, kuralların geçtiği sayfalar, el-Maḫtûn’un, 1987 tarihli, Kahire Dâru’ṣ-Ṣeḳâfeti’l-ʿArabiyye baskısına göre verilmiştir.

3.1. Söz Üç Kısma Ayrılır

اللفظ يتنوّع ثلاثة أقسام

a O, ya herhangi bir zamana bağlı olmaksızın bir anlam ifade eder ki buna isim denir. Bu ister bir hayvan ister bir hareket isterse yeryüzü gibi hislerle anlaşılan bir şey olsun isterse de akıl ile anlaşılan bir şey olsun ve isterse bir lakap, ister tam, isterse eksik bir isim olsun aynıdır (s.12) .

وذلك أنه إما أن يدلّ على معنى من غير أن يدلّ على زمان وقوعه من الأزمنة الثلاثة يسمّى إسما سواءً كان ذلك المعنى جوهرا كالحيوان أو عرضا كالحركة ومحسوسا كالأرض والسواد أو معقولا كالعلم كالعلم ومفيدا أو تامًّا أو ناقصا .

b Ya da bir zamana bağlı olarak bir anlam ifade eden kelime ki buna da fiil denir ki ister geçmiş ister şimdiki isterse gelecek zaman veya cezimli ya da cezimsiz olsun hepsi aynıdır (s.12) .

وإما أن يدلّ على معني وعلى الزمان الذي كان فيه ذلك المعنى لشيء غيره. فيسمّى فعلا سواء كان منقضيا أو راهنا أو مترقّبا سينطلق وجازما أو غير جازم .

c Veya tam bir anlama gelmeyen bir anlamı tamamlayan veya anlamı kaldıran bir kelime ki buna da harf denir (s.12) .

وإما أن لا يدلّ معنى مطلقٍ، بل على وضع نسبة بين معنيين أو رفعها فيسمىّ حرفا.

الأمثلة

a İnsan الإنسان

a Zeyd زيد

a Cisim الجسم

a O ki الذي

الفعل وأقسامه	**3.2.**	**Fiil ve Çeşitleri**
الأفعال صيغ مأخوذة من الأحداث تضمّن الدلالة على الأزمنة ولها إنقسامات كثيرة.	a	Fiiller zamanlara bağlı olaylardan alınan yapılardır. Fiillerin pek çok bölümleri vardır (s. 17).
فالازم هو الذي يكتفي بالفاعل ولا يتناول المفعول ألبتة.	b	Lazım fiil, sadece fail alan mefʿûle ihtiyaç duymayan fiildir (s. 17).
والمتعدّى، هو الذى يستدعي المفعول وربما احتاج إلى أكثر سواء وصل إلى المفعول بذاته.	c	Müteaddî fiil, bir veya daha fazla mefʿûle ihtiyaç duyan fiildir(s. 19).
فأما التام والناقص فليُعلم أن الناقص هو كل فعل يحتاج مع الفاعل إلى ضمة أخرى حتى يوازي سائر الأفعال وذلك.	d.	Tam ve nakısa gelince, nakıs fiil bir isimle beraber kullanıldığında diğer fiillerin seviyesine çıkabilen fiildir (s. 19).
أحدها مركب ما عندنا فمن ها و لم وإما عندنا فمن ها وَ لُمَ وإما عند الكوفيين فمن هلْ وأمّ.	e	Onlardan birisi, hâ ve lümme'nin birleşmesinden oluşan kelime ki bu bize göre hâ ve lüme'nin birleşmesinden Kûfelilere göre ise hel ve ümme kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (s. 6).
الماضي والمشترك والإستقبال.	f	Mazi(geçmiş zaman) ifade eden fiiller ve şimdiki zaman anlamını ifade eden fiiller ile gelecek zaman anlamı içeren fiiller (s. 20).

الأمثلة

b	Kalktı, oturdu.	قام وقعد.
c	Zeyd Amr'ı dövdü.	ضرب زيد عمرا.
d	Zeyd mal sahibi oldu.	صار زيد متمولا.
e	Ne güzel ve ne kötü.	نِعْمَ وبِئْسَ
f	Değil, yok.	ليسَ

3.3. Muʿrab ve Mebni الاعراب والبناء

a	Sözün, ya araya başka bir kelime girmeden, kendisinden önce gelen âmiller yüzünden sonu değişir ki buna mu'reb denir ya da sonunda böyle bir değişim olmaz buna da mebni denir (s.25).	اللفظة إما أن تكون بحيث يختلف آخرها في التأليف يتعاقب العوامل عليها إذا لم يعق عائق فتسمى مُعرَبة وإما ألا تكون كذلك، فتسمّى مبنية.
b	Şayet arada bir engel olmazsa o zaman ʿaṣâ gibi sonu değişmez (s.25).	إن لم يعقْ عائقٌ لئلا يخلى عن نحو العصا.
c	Şart isimleri, ismi mevsul gibi isimlerin irabı da takdiri olarak yapılır (s.26).	التقدير قد يقع أيضا في الذي، ومن، وما، معهما من الأسماء الموصولة والأسماء الشرطية وغيرها من المبنيّات.

الأمثلة

بيده العصا.	b	Elinde sopa var.
القى العصا.	b	Sopayı bıraktı.
ضرب بالعصا.	b	Sopayla vurdu.
هذا من عندك.	c	Bu senin yanındaki kişidir.
لقيت من عندك.	c	Yanındaki kişiyle karşılaştım.
مررت بمن عندك.	c	Yanındaki kişiye uğradım.

3.3.1. Mu‘rab ve Mebnî’nin Bazı Bölümleri أصناف المعرب والمبني

الحروف فلا يتصوّر فيها الاختلاف المعنوي فاستحال فيها الاعراب.	a	Anlamsal bir farklılık göstermesi düşünülmeyen harflerde irab yapılmaz (s.26).
ومن الأسماء ما يدلّ على أزيد من معنىً مفرد، بل يكون مُطابقًا لجملة.	b	Tek bir kelime anlamına değil de cümle anlamına gelen bazı isimler de irab edilmezler (s.26).

الأمثلة

كيف	a	Nasıl?
كم	a	Kaç?
متى	a	Ne zaman?
صهْ	b	Sus.
نزال	b	İn.

3.4. Çekimli ve Çekimsiz İsimler

المنصرف وغير المنصرف

a Çekimli isim, sonuna cer gelebilen ve eğer imkan olursa sonuna tenvin alabilen isimdir (s.30).

المنصرف من الأسماء المتمكنة، هو الذي يدخله الجرّ وحتى مع التنوين إن أمكن تصورُه فيه.

b Çekimsiz isim ise, mümkün olsa bile tenvin ve cer almayan isimdir (s.30).

وغير المنصرف ما لا يدخله التنوين وإن أمكن تصوره فيه ولا الجرّ ما لم يؤمنْ لحاق التنوين به.

c Şayet izafet veya elif-lâm gelmek suretiyle tenvin alamayan ismni sonuna başına gelen amiller sebebiyle sonuna cer gelir (s. 32).

فإذا أُمِنَ التنوين بالاضافة أو الألف والّام وهناك من العوامل ما يقتضى الجرّ.

الأمثلة

a Bana bir adam geldi. جاءني رجل.

a Bir adama ikram ettim. أكرمت رجلا.

a Bir adamdan uzaklaştım. امتعنت برجلٍ.

b Bu kırmızıdır. هذا أحمرُ.

b Kırmızı gördüm. رأيت أحمرَ.

b Kırmızıya rastladım. مررت بأحمرَ.

3.4.1. Çekimsiz isimler dokuz şekilde fiile benzer

شابه غير المنصرف الفعلَ من الوجوه التسعة المشهورة.

a Mefâʿil vezni ve buna benzeyen vezinlerin çoğunda, müenneslik müzekkerlikten uzak, çoğul ve sonu elif ve nun ile biten isimler, tamlama olmadan iki isimden oluşan bileşik isimler, bazı yabancı isimler. Bu özelliklerden bir ya da ikisi bir tek isimde bir araya gelirse o zaman o isim çekimsiz isim olur. Birisi bile olsa yine durum aynı olur (s. 39).

هي ورد الفعل الغالب هو عليه والوصف الذي يباين فيه التذكير التأنيث والعلميّة والتأنيث اللازم والجمع الذي على مفاعِل وما معها. واجتمع الألف والنون في آخر فعلان والتركيب الذي لا على سبيل الاضافة ولا على وجه البناء والعدل ما لم يقتض البناء والعجمة في الأسماء غير المفيدة إذا استُثقلت. فهذه إذا اجتمع منها إثنان وأكثر في إسم واحد امتنع فيه الصرف وربما قوي واحد منها فمنع بانفراده.

b Emir kalıplarına benzeyen isimler (s.39).

من أوزان الأمر.

c Ekrame ve bunun benzerleri muzariye benzer yani muzarinin efʿalü kalıbını kastediyorum (s.43).

أكرم وما معه إذا سمّي به فمردودٌ إلى المضارع أعني أفعل.

الأمثلة

a Vur.

اضربْ

b Sessiz ol.

أبلمْ

c Bu kırmızıdır.

هذا أحمرُ

d Sonuna dişilik “tâ” sı alan ve fiil vezninde olan isimler.

ومما يزيل الإسم هذا السّبب المانع للصرف أعنى وزن الفعل لحاق هاء للتأنيث به .

e İsimlerin fiil vezninde olanlarının küçültme isimleri de çekimsizdir (s.48).

التصغير فربما أخرج الإسم من أن يكون على وزن الفعل. فينصرف كما تصغّر.

f Bazı fiil vezinlerinde gelen isimler de yine çekimsizdir (s.49).

ورُبما بقي على وزن الفعل كيُعَيليا فلا ينصرف.

الأمثلة

d İşe dayanıklı deve يَعْمَلة

d Sevk, nakil يَنْجُلِبَة

e Kesti ve harcadı. خضم وبَذِرَ.

e Tohumcuk بُذَيْذِرٌ

g Sıfatın müennes ve müzekker için iki ayrı vezni vardır (s.58).

فأما الوصف الذي يفترق فيه صيغتان، التذكير والتأنيث:

1 Birincisi efʿalu veznidir ve bunun müennesi feʿlâʾ vezninde gelir.

إحديهما أَفْعَلُ الذي مؤنثة إن جاء فَعْلاء.

İkincisi ise, feʿlân vezninde olup müennesi feʿlâ veznindedir.	i	وأما الضرب الثّاني فَعلان الذي مؤنثة فَعْلىَ.
Mutlak müenneslik alameti olan isimler	j	هي ما لها مع التأنيث اللازم.
Bileşik isimler.	k	مقارنتها للتركيب.
Fuʿalu vezninde olan isimler.	l	في وزن فُعلُ.

الأمثلة

Kırmızı	ı	أحمرُ
Kırmızı	ı	حَمْراء
Sarhoş	i	سكران
Sarhoş	i	سكرى
Aişe, Talha, Suʿdâ	j	عائشة وطلحة وسعدى
Hadramevt, Maʿdikerb	k	حضرمَوت ومعدي كربَ
Bu Ömer’dir.	l	هذا عُمَرُ.
Özel yabancı isimler (s.59).	m	مقارنتها للعجمة.
Mefâʿil ve mefâʿîl veznindeki çoğullar.	n	الجمع على مفاعل ومفاعيل.
Özel isimlerin çekimsiz olmaları için üç şart vardır: Birincisi, fazla bilinen ve kullanılan bir kelime olmasa bile dilde olan bir kelime olması (s. 59).	o	أما العجمة فمانعة للصرف ولكن بشرائط إحداها، أن تكون في الإعلام فإنها لا تمنع الصرف في الأسماء المفيدة وإن كان لم يوجد له نظير في كلامهم

İkincisi, Arapça'da olmadığı halde dile giren kelimelerden olması ki bu durumda Arapça kelime hükmündedir (s. 60).	p	أن يكون لا في إسمٍ يستضاف إلى لغة العرب فحكمها حكم العربية.

الأمثلة

İshâk ve İbrâhîm	m	إسحق و إبراهيم.
Mushaflar, köpekler, dullar	n	مصاحفَ وأكالبَ وأراملَ.
Salkımlar	n	شماريخ
Bu tuğladır.	o	هذا آجُر .
Yabancı isim, uzun bir isim olması halinde yine çekimsiz olur.	r	أن يكون الاسم الأعجمي طويلا.
Şayet bu isim kısa olursa o zaman çekimli olur (s. 61).	s	فإن كان قصيرا لم تكن العجمة فيه مانعةً للصرف.
Bileşik isimler iki kısma ayrılır: İki ismin ayrı ayrı anlamlar taşıdığı isimler, ikincisi ise daima mecrur olandır ki buna izâfet denir (s. 63).	ş	فأما التركيب، فينقسم أول ما ينقسم قسمين. وذلك أنه إما أن يكون في اسمين أنهما مفهومان متغايران. والثّاني، مجرورا أبدا وهذا التركيب يسمى الإضافة.

الأمثلة

İshâk, Hürmüz, Firʿavn	r	إسحق وهُرمُز وفرعون
Nûh ve hûd	s	نوح وهود
On üç (müzekker için)	ş	ثلاثة عشر
On üç (müennes için)	ş	ثلاث عشرة
O yan komşumdur.	ş	هو جاري بيتَ بيتَ.

Tesniye (ikil) ve Cemʿi (çoğul)	**3.5.**	**التثنية والجمع**
İki kişiyi birden gösteren kalıba tesniye denir (s. 67).	a	الصيغة التي يدلّ بها عليهما معا من حيث هما إثنان كقولهم هو التثنية.
Tesniyenin irabı hareke ile değil harf ile yapılır (s. 68).	b	والإعراب فيها لا يمكن أن يكون بالحركات على ما ينا بل بالحروف.
Cemi ise, ikiden fazla şeyi gösteren isimlere denir (s.68).	c	والجمع الذي على حدها هو أن تأخذ من الأسماء أكثر من الإثنين.
Tesniye ve cemilerin irabında ortak yönleri her ikisinde de müfretlerinin arkasına fazladan harflerin eklenmesidir. Ref halinde tesniyeye “elif” cemiye “vav” "eklenir. Nasb ve cer durumunda tesniyeye fethalı	d	أن التثنية والجمع الذي على حدها إذا كان للمذكر يشرِتكان في أن كل واحد منهما يحتاج فيه إلى زائدتين تلحقان آخر الإسم المفرد وأولاهما في الرفع للتثنية الألف وللجمع الواو وفي الجر والنصب للتثنية

cemiye ise kesreli “ye” getirilir. Nun ise, tesniyede kesre, cemide fethadır (s. 77).		الياء مفتوحا ما قبلها وللجمع الياء مكسورا ما قبلها والثّانية النون مكسورة في التثنية، مفتوحة في الجمع. .
		الأمثلة
İki adam, iki Zeyd	a	رجلان والزيدان
Bana iki Zeyd geldi.	d	جاءني الزيدان.
İki Zeyd’i gördüm.	d	رأيت الزيدين.
İki Zeyd’e rastladım.	d	مررت بزيدين
Bana Zeydler geldi.	d	جاءني الزيدون
Bazı durumlarda sonlarındaki “nûn” un bulunması irab açısından doğru olmaz. Nûn düşer, kalan kısım murabtır (s. 78).	e	ولا يجوز أن يكون ما بعد هذه الحروف أعنى النون حرف الإعراب كيف والنون قد تسقط، والكلمة باقية بحالها معربة.
Tesniye ve cemide irab harfi olan bu üç harften elif tesniyede ref, ye ise cer ve nasb alametidir. Cemi de ise, vav ref alameti, ye ise nasb ve cer alameti olarak getirilir (s.80).	f	إن كل واحد من هذه الحروف الثلاثة هو حرف الإعراب والألف والياء المفتوح ما قبلها علامتا التثنية والألف منها خاصةً علامة الرفع والياء علامة الجرّ والنصب. والواو والياء المكسور ما قبلها علامتا الجمع والواو منهما خاصة علامة الرفع والياء علامة الجر والنصب.
		الأمثلة
Zeyd’in iki kölesi döndü.	e	أقبل غلاما زيدٍ.
Zeyd’in iki kölesine ikram ettim.	e	أكرمت غلامي زيدٍ.
Zeyd’in iki kölesini idare ettim.	e	استغنت بغلامي زيدٍ.

رجلان	f	İki adam
رجلين وبرجلين	f	İki adamı-iki kadama, iki adamla
الزيدون	f	Zeydler
الزيدين	f	Zeydleri, Zeydlere
بالزيدين	f	Zeydlerle
الجمع يخص العقلاء وأولى العلم أو ما يترل مترلتُهم	g	Cemi müzekker akıl sahipleri veya onların seviyesindeki isimler için kullanılır (s. 81).
ويلزم هذا الجمع التذكير لا كسائر الجموع التي يجوز فيها التذكير والتأنيث.	h	Cemi müzekker, diğer cemilerde olduğu gibi hem müzekker hem müennes olarak kullanılamaz (s. 83).
فأما الجمع السالم للمؤنث فبالألف والتاء	ı	Cemi müennes salim(düzenli dişil çoğul) "elif ve tâ" ile yapılır (s.85).

الأمثلة

قوله تعالى:﴿ إِنِّ رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ والقمرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾	g	"On bir yıldız, güneş ve ayı bana secde ederken gördüm" (Yusuf, 4).
قام الرجال.	h	Adamlar kalktı.
قامت الرجال.	h	Adamlar kalktı.

i	وهذا الجمع قد يكون لذوات العقول وقد يكون لغيرها.	Bu çoğul hem insanlar için hem de insan dışındaki tüm varlıklar için kullanılabilir (s.85).
j	فإن قيل ليس أرضٌ وسنةٌ وقلةٌ وثبةٌ هي مؤنثة لا عَلِمَ لها ومع ذلك فقد شاع فيها أرضون وسنونَ وقلونَ وثبونَ.، قلنا إنما ورد في هذه الأسماء وأشباهها هذا الجمع جبرا لبعض ما لحقها من النقص ثم الأمر فيها موقوف على السماع.	Denilebilir ki, arżun, senetun, ḳılletun ve ṣibetun kelimeleri müennes oldukları halde, arżûne, sinûne, ḳıllûne ve ṣubûne şeklinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bize göre bunlar zoraki yapılan çoğullardır ve duymaya dayaldır kurala değil (s. 87).
k	وأما من جمع المؤنث لولا أنه وضع في أول أحواله على العلميّة للزم دخول لام التعريف.	Cemi müennes salim bir kelime özel isim olarak kullanılacaksa başına lâmu't-taʿrif getirilir.
	الأمثلة	
i	العاصفات	Fırtınalar
i	المسلمات	Müslüman bayanlar
k	هذه العرفات مباركا.	Bu Arafat mübarektir*.

3.5.1. المثنى والجمع في الضمائر والأفعال

3.5.1. Zamirlerde ve Fiillerde İkillik ve Çoğulluk

a	الأسماء المضمرة وينقسم إلى المنفصل والمتصل فالمنفصل ليس شيء من المثنى والمجموع مبنيا على	Zamirler iki kısma ayrılırlar ve bunların da tesniye ve cemileri vardır. Ancak bunların tesniye

* العرفات kelimesinin müfredi olmadığı için sürekli çoğul kullanılır.

	المفرد لوكان ذلك لوجب كقولهم.	ve cemileri müfretlerine bağlı olarak yapılmaz. Öyle olsa başka şekilde yapılırdı (s. 88).
b	المتصل أما أن يكون مووعا للرفع، فبالضرورة يستدعى فعلاً يقدمُه فيخان هو إليه فاعلا له والمفرد منه قد يكون مستكنا.	Bitişik zamirler, ref için geldiklerinde fiilin sonuna birleşirler. Bazen sonlarına açık bir isim veya zamir de fail olarak gelebilir (s.89).
c	وربما كان ظاهرا غير مستكن.	Bazen de açık olur ama yanına bir isim gelmez (s.89).
	الأمثلة	
a	هو وهما وهم وأنت وأنتما وأنتم	o, o ikisi, onlar, sen, siz ikiniz, sizle
a	أنت وأنتان وأنتون	Ente, entâni, entûne (yapılmaz).
b	قام.	Kalktı(müzekker).
b	قامت.	Kalktı(müennes).
b	تقومُ أنت.	Kalkıyorsun sen (müz.).
b	تقوم هي.	Kalkıyor o (müen.).
c	يقومون وتقومان	Kalkıyorlar, siz ikiniz kalkıyorsunuz.
d	وأما الأمر ويختصّ به المخاطبُ فهو ينقسم إلى المذكر والمؤنث فعلى ضربين.	Emir, muhatab içindir ve müennes ve müzekker olmak üzere iki çeşidi vardır (s. 90).
e	دونكهُ فهو ضميرٌ متصلٌ منصوبٌ لإن دونك إسم للفعل، فحكمه حكم الأفعال ولو لم يُنزل منزلة	Dûnekehû (ondan uzak dur), dediğinde sondaki hû bitişik zamirdir mansuptur. O isim-fiil olduğu için fiil gibi olmasa bile

	fiil hükmündedir. Bu yüzden fiillerde olduğu gibi isim fiillerde de sondaki zamiri kaldırmak doğru değildir. çünkü bu durumda o mefuldür (s. 91).	الفعل لم يجز أن ينتصب عنه الضمير المذكور.

الأمثلة

Kalk (müzekker).	d	قُم.
Kalk (müennes).	d	قُومي.
Siz ikiniz kalkın (müz-müen).	d	قُوما.
Kalkın (müz.).	d	قُوموا.
Kalkın (müen.).	d	قُمن.
Ondan uzak dur.	e	دونكهُ.

3.5.2. İşaret İsimleri ve Benzerlerinde İkillik ve Çoğulluk — التثنية والجمع في الأسماء المبهمة وما معها

İşaret isimleri, zamirlerden olmadığı halde bunları da ikil ve çoğul konusuna aldım (s. 91).	a	وهذه صيغ غير الضمائر بنيتُ أيضا على التثنية والجمع أيضا.
İkil ve çoğul konusunda değinildiği gibi çoğul-eriller akıllı varlıklar için kullanılır. Ulâ'i (onlar) bu çeşitten bir şey değildir (s. 93).	b	وقد بيّنا أن الجمع على حد التثنية يخص العقلاء. فأما أولاء فليس من هذا في شيء

فإذا كان الموصوف كثيرةً غير عاقلةٍ، فلتجعل جماعةً واحدة أو أشخاصًا متغايرةً .	c	Bağlaç isimleri (ism-i mevsûl) akılsızlar için kullanıldığında bir tek topluluk için de farklı kişiler için de kullanılır (s. 91).

الأمثلة

ذانِ وذين للمذكر	a	Şu ikisi, şu ikisine (müz.)
تان وتين للمؤنث	a	Şu ikisi, şu ikisine (müen.)
جاءني هذان.	a	Bu ikisi bize geldi.
رأيتُ هذين.	a	Bu ikisini gördüm.
مررتُ بهذين.	a	Bu ikisine rastladım.
التي	c	O ki (müen.)
اللآتى أو اللواتى	c	Onlar ki (müen.)

أقسام الكلم المعربة — 3.6. Muʿrab (değişken) kelimelerin Bölümleri

المعربُ صنفان الإسم المتمكن والفعل المضارع.	a	Muʿrab iki kısımdır: Çekimli isim ve muzari fiil.
أما الإسم المتمكن، فمنه ما هو في الرتبة الأولى من المكانة فيتهيء الأقسام الثلاثة. الأول من وجوه الإعراب التي هي الرفع والنصب والجر ويمتنع فيه الجزم.		Çekimli isim, irab yüzünden sonu değişen isimdir. Bu isim, ref, nasb ve cer alarak üç türlü irab edilebilir. Bu isimlerde cezm yer almaz.
وجرى عليه الحركات الثلاث وهذا القسم من	b	Bu üç harekenin geldiği sonu değişken bu isimlere munsarif

المتمكن يسمّى المنصرف.

(çekimli) isimler denilir (91).

الأمثلة

هذا رجل.	a	Bu bir adamdır.
رأيتُ رجلا	a	Bir adam gördüm.
مررتُ برجلٍ.	a	Bir adama rastladım.

أحكام حروف العلة إذا وقعت أواخر الكلم المعربة

3.6.1. Muʿrab Bir Kelimenin Sonuna Geldiklerinde İllet Harflerinin Durumu

أن الأصل في الإعراب أن يكون بالحركات الثلاث والسكون وأنهم لا يعدلون عنها إلا إذا أعوزَهُمُ الأمر فيها.	a	İʿrabda asıl olan irabın üç harekeden biri veya sükunla olmasıdır. Bu dört durumun ortaya çıkması için kendi arasında şartları vardır (s.91).
أن الإسم المتمكن إذا كان حرفا جلدا فهو بحيث لا تمتنع عليه الحركات ولا يُستثقل، فإن كان من الحروف العليلة فإما أن يكون ألفاً، فيمتنع عليه الحركة ويسمى الإسم مقصورا سواء كانت الألف بدلا كألف أو زيادة كالتي للتأنيث.	b	Çekimli bir isim eğer normal harflerden oluşursa harekeleri aynen verilir. Şayet sonu illet harfi elif ile biterse sona hareke konulmaz ve buna ism-i meksûr denilir. Bu elif ister dişilik isterse de normal elif olsun aynıdır (s.91).
فإن كان ما قبلها ساكنا فحكمها حكم سائر الصحاح وإن كان ما قبلها متحركا ويلزم أن	c	Şayet illet harfinden önceki harekesiz olursa, harekesi aynen sahih isimler gibidir. Önceki

يكون مكسورا ويسمى الإسم منقوصا.

harekeli ise, o ismin sonunun kesre olması gerekin ve bu isme mankus isim adı verilir. Ref ve cer hali ya iledir (s.91).

الأمثلة

عصا	b	Sopa
هذا جدْيٌ صبيٌّ.	c	Bu küçük bir oğlaktır.
رأيت جدياً صبيًا.	c	Küçük bir oğlak gördüm.
مررت بجديٍ صبيٍ.	c	Küçük bir oğlağa rastladım.
هذا القاضي	c	Bu hâkim
مررت بالقاضي .	c	Hâkime rastladım.

تعديد العوامل وتعريف العلل في أعمالها

3.7. Etkenlerin Sayılması ve Etkilerindeki Sebepler

كان أحدثه هو أو لم يحدثه أومسبوقا بما يجري مجرى الفعل فيسمى فاعلا وإما غير مسبوق بشيء من العوامل أصلا ويسمى المبتدأ أو ثانيا لأول يحكم عليه به ويسمى خبر المبتدأ.

a Fiili işleyen etkene fâil denir. Bu hangi zamanda olursa olsun fark etmez. Kendisinden önce bir etken geçmeyen etkene de mübteda denir. Ya da birincinin etkilediği iknci bir etken ki bun da haber denir (s. 95).

القسم الأول يلابسه الفعل أو معناه فيكون إما في ما يقع به الفعلً ويسمى المفعول وإما ما يقع فيه الفعل فمنه مكانيٌّ ويسمّى الظرف وإما ما

b Bu etkenlerden bir kısmı fiilden etkilenir. Bunlara meful denir. Bazıları da fiilin olduğu yeri ifade eder buna da zarf denilir. Fiilin durumunu gösteren türemiş ve nekre

يقع عليه الفعل ويشتقّ لهما معا فلا غنيً للتعريف فيه فلا يُعرف ويسمّى الحال.

isme hal denir (s. 97).

c هو القسم الثّاني من القسمين المذكورين وهو ما لا يلابسه لا الفعل ولا معناه، بل ينفصل عما قبله مفسرا له.

c Bir kısım etkenler ne fiilden ne de fiilin anlamından etkilenir. Sadece kendinden önceki ismi açıklar.

الأمثلة

a	قام زيد.	Zeyd kalktı.
a	أشرقت الأرض.	Yer yarıldı.
a	زيد قائم.	Zeyd kalkıyor.
a	زيد قائمٌ.	Zeyd kalkıyor.
b	أكرمتُ زيداً.	Zeyd'e ikram ettim.
b	أعطيتُ زيداً.	Zeyd'e verdim.
b	خلفك	Senin arkanda
b	لقيته جالسا.	Onu oturur halde buldum.
c	له عشرون ثوبا .	Onun yirmi elbisesi vardır.

3.7.1. الفعل والفاعل — Fiil ve Fâil

أما الأول وهو الفعل المتصرف، فينقسم قسمين لازم ومتعدّ. فاللازم لا يكون الأمر بتاً للفاعل فيرتفع به الفاعل والمتعدى قد يكون مرتبا للفاعل فيرتفع هو به ويستدعى مع الفاعل المفعول

a Mutasarrıf fiiller lazım ve müteaddi olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu fiiller sayesinde fail merfu kılınır. Müteaddi fiil fail ile birlikte bir ya da iki meful alır (s. 101).

سواءٌ كان واحدا أو أكثر.

b وحق الفاعل في جميع ذلك أن يكون قبل المفعول في صفة الكلام إلا إذا ما منع مانعٌ من ذلك فربما قُدِمَ المفعول على الفاعل وربما قُدم الفعل نفسه فمنه الموانع فرط الإهتمام بتقديم ذكر المفعول.

Fail, bütün durumlarda mefulden önce gelir. Ancak mefulün önde gelmesini gerektiren önemil bir anlam veya vurgu varsa, o zaman meful failden önce gelir (s. 101).

c ويجوز أن يُعمل الأقربُ من الفعلين، فيشغل الإسم بالثّاني بلا فاعل.

İki fiilden faile en yakın olanı cümle üzerinde etkili olabilir diğer fiil failsiz bırakılır (s. 103).

d سواءٌ كان ثلاثيا ورباعيا وصحيحا أومعتلا ومُعرَّي من الزيادة أو مزيدا فيه.

İster üçlü ister daha fazla harfli olsun fiilden sonra fail gelir.

الأمثلة

a أكرمَ زيدٌ .

Zeyd ikram etti.

b إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينَ

Sana ibadet eder senden yardım dileriz. (Bakara 2/6,7)

c قام وأُقعدتُ عمراً.

Kalktı ve Amr'ı oturttum.

d خرج زيد.

Zeyd çıktı.

d وخَطرفَ بكرٌ.

Bekir saçmaladı.

d إنطلق عمرو.

Amr ayrıldı.

الفعل الجامد والتعجب	**3.7.2.**	**Donuk/Câmid Fiiller ve Teaccüb**
فمنه ما هو جامد بالاشتقاق. ومنه ما هو جامد بالصيغة في التعجب ولنتكلم على واحد من هذه الجوامد المذكورة.	a	Bu tür fiillerin bir kısmı türetme yoluyla elde idilmiştir. Bir kısmı da teaccüb sîgasında olduğu gibi belirli bir kalıpla kullanılırlar (s. 109).
يقال ما أشد ضربه وهو أشدّ منه ضربا وما أشدّ حمرتَه .	b	Mezîd fiillerin teaccübü bazı yardımcı kelimelerle yapılır (s. 124).
الأمثلة		
ما أكرمَ زيدا.	a	Zeyd ne ikram edici.
أكرمْ بزيدٍ.	a	Zeyd ne ikram edici.
نِعْمَ الرجل زيدٌ.	a	Zeyd ne iyi adamdır.
نِعْمَ رجلا زيدٌ.	a	Zeyd adam olarak ne iyidir.
ما أشد ضربه.	b	Onun vuruşu ne şiddetlidir.
وهو أشدّ منه ضربا.	b	O ondan vurma bakımından daha şiddetlidir.
الإسم التفضيل	**3..7.3.**	**Üstünlük İsmi/Sıfatlarda Üstünlük Derecesi**
ألا ترى أنك لوى قلت: مررت برجل زائدٍ في الفضل على لم يكن تامّا.	a	İsmi tafdilde kendi kalıbı dışında söylemek sözün eksikliğini gösterir (s. 133).
وإما مع الألف واللام في أوله نحو : الأفضل	b	Başında ال olan üstünlük

ولا يُوصف به إلا المعرفة لمكان لام التعريف وقد يُثنّ ويُجمَعُ ويُؤنّث.

isimleri ancak marife/belirli isimleri niteler ve ikil, çoğul olarak, müzekker ve müennes olarak kullanılabilir (s. 134).

فأما الإضافة والشرط فيه أن يكون المضاف إليه جنسا يكون المضاف داخلا فيه ومقدما على ما سواه منه.

c Üstünlük isimlerinde izafetin gelmesinin şartı mużaafın ileyhin cins isim olması ve mużaafın da uygun isim oluşmasıdır (s.136).

ولا يجوز أن يُجمعَ أفضل أو يؤنث مع الإضافة كما لم يجز ذلك فيه قبل الأضافة.

d İsmi tafdilin izafeti durumunda cemi veya müennes yapmak doğru olmaz. Aynı durum izafet olmasa da aynıdır (s. 136).

الأمثلة

مررت برجل زائدٍ في الفضل.

a Fazileti fazla bir adama rastladım.

الأفضلان والأفاضل والفضلى

b İki en üstün, En üstünler, En üstünler (Müen.)

زيد أفضل القوم .

c Zeyd kavmin en üstünüdür.

هندٌ أحسن الناس.

c Hind insanların en iyisidir.

زيد من أفضل الناس.

d Zeyd insanların en faziletlilerindendir.

إسم الفاعل و إسم المفعول و الصفة المشبهة والمصدر أُعملَن لمشابتها الفعلَ

3.7.4. İsmu'l Fâʿil/ortaç, İsmi Mefʿûlün, Masdar ve Sıfatu'l-Müşebbehe'nin Fiilin İşlevini Görmesi

إسم الفاعل وهذه إنما أُعملَتْ لمشابتها الفعلَ وكلما كان الشبهُ أُؤْكد كان العمل أقوى

a İsmi fâiller tıpkı fiil gibi amel eder.

Ancak bu etkisi diğer fiile benzeyen isimlerin etkisinden

	فنسبة شبه كل واحد منها إلى عمله كنسبة شبه الآخر إلى عمله.	daha güçlüdür (s. 138).
b	هو إسم الفاعل وهو قد يعمل عمل الفعل إذا كان للحال أو الإستقبال . فحكم إسم الفاعل حكم الفعل المضارع سواءٌ كأنهما تقارضا أعمالاً وإعرابًا.	İsmi fâil, şimdiki zaman ve gelecek zaman için fiille aynı işlevi görür. İsmi Fâilin hükmü hem kullanım ve hem de irab bakımından aynen muzari fiil gibidir (s. 138).
c	إسم الفاعل يوازن الفعل المضارع الذى يبنى عليه في حركاته وسكناته فربما حصل فيها التعادل من جهة الأصل والزائد.	İsmi fâil muzari fiille harekeli ve harekesiz durumlarda asıl ve fazlalıklar anlamında da eşittir.
d	كان إسم الفاعل للماضى فليس من حقه أن يُعمل لفقدِهِ وجوهَ المشابهة المذكورة.	İsmi fâilin bu benzerliği ve işlevi sadece muzari fiil içindir. Mazi fiil için böyle bir işlevi söz konusu değildir.
e	والفرق بين الصفة وبين إسم الفاعل من جهة المعنى، هو أن إسم الفاعل لا بد فيه من تصور حدوث الفعل والصفة قد تستعمل من غير أن يُقْصَد فيها ذاك القصد الأولى.	Anlam açısından ismi fâil ile sıfat arasındaki fark, ismi failde fiilin eyleminin olması gerekirken, sıfatın bu maksat için kullanılmayışıdır (s. 146).
f	فقد ثبت له من مشابهة الفعل ما لإسم الفاعل ألا أنّ الثلاثي منه على وزن مفعول وليس هو مقابلا ليفعَل في حركاته وسكناته.	İsmi mefûl, sülasî fiiller için mef'ûl vezninde olup, fiile benzer. Ancak bu benzerlik ismi failinkinden daha kısıtlıdır (s. 147).
g	وأما الصفة المشبهة بإسم الفاعل فأقل الثلاثة	Sıfatı müşebbehe fiile benzerlik bakımından en zayıf olanıdır. O,

daha çok ismi faile benzer daha az olarak fiile benzer. Bunun ikili ve çoğulu ismi fail gibidir (s. 147).		شبَهاً بالفعل وهي إنما تناسبُ الفعل بوساطة إسم الفاعل فهي شبيهة إسم الفاعل أولا ولا بواسطة وشبيهة الفعل ثانيا وبواسطة ومشابهتها لإسم الفاعل من حيث أنها تثنّ وتُجمَع كتثنيته وجمعه.
Masdar fiil işlevi görür. Ancak faili ref etmesi mef'ulü nasbetmesinden daha az görülür (s. 151).	h	المصدر فإنه قد يُعمل عمل الفعل إلا أن إرتفاع الفاعل به أقل من إنتصاب المفعول عنه.
Mef'ulün masdardan oluşan failinden öne geçmesi doğru olmaz (s. 151).	ı	ولا يجوز أن يتقدم على المصدر ما في خيره.

الأمثلة

Zeyd, kardeşi ayağa kalkandır.	b	زيدٌ قائمٌ أخوه.
Bekr kölesi elbise giyendir.	b	بكر لابسٌ غلامُهُ ثوبا.
Fışkırıyor.	c	ينطلق
Fışkırıyor, fışkıran.	c	منطلقٌ
Vuruyor/vurucu.	d	ضاربٌ
Vurdu.	d	ضربَ
İkisi vurdu.	d	ضربا
İki vurucu/ikisi vuruyor.	d	ضاربان

زيدٌ كريمٌ.	e	Zeyd cömerttir.
حسنانِ وحسنونَ وحسناتٌ	g	İki güzel, güzeller, güzeller (müens.)
ضاربان وضاربون وضارباتٌ	g	İki vuran, vuranlar, vuranlar (müens.)
يُعجبنى إكرام زيدٍبكرا.	h	Zeyd'in Bekr'e ikramı hoşuma gitti.
يُعجبنى إعطاء عمرو خالدا درهما.	h	Amr'ın Halid'e para vermisi hoşuma gitti.
أعجبنى زيدا ضربُ عمروٍ.	ı	Amr'ın Zeyd'e vuruşunu beğendim.
وهو إسم الفعل. إسم الفعل فينقسم قسمين: أحدهما وهو الأعمّ إلا عُرفَ يكون معادلا للجملة الأمريّة . فأما الفاعل فليس بمستكن فيها إستكانه في الأوامر الصريحة.	i	İsim-fiiller iki kısma ayrılır. Bir kısmı emir kipinde gelir ve genel kullanıma sahiptir (s. 153). Bunların faili, normal çekimli fiillerin failleri gibidir (s. 154).
ما يُعادل الفعلَ وحدَه في ظاهر الإستعمال فمنه ما يناسب عديله من الأفعا	j	Kullanımda tek başına fiille aynı olan isim fiiller. Bunlar fiille aynı işleve sahiptirler (s.155).

الأمثل

مكانك.	i	Dur.
إليك.	i	Kurtul.
وراك.	i	Arkana dikkat et.
صَهْ.	i	Sus.
بلهَ زيدا.	i	Zeyd'i bırak.

سرعانَ زيد.	j	Zeyd hızlandı.

أعمال الظروف	**3.8.**	**Zarfların işlevleri**
وهو الظرف أو ما يجري مجراه أعني الجارّ والمجرور، فمختلف فيه . ويلزم أن يكون الظرف لا محلّ له من الإعراب، فتحقق هذا فإنه من مضايق هذه الصناعة.	a	Zaflar, harfi cerin işlevini gören kelimelerdir. Bunlar çeşitlidir. Zarfların irabta erinin olmaması nahiv ilminin sorunlarından biridir (s. 156).
الأمثلة		
عنده زيدٌ.	a	Yanında Zeyd var.
مررتُ برجل قائم معه زيدٌ .	a	Yanında Zeyd olan ayakta duran adama rastladım.
جاءنى خالدٌ راكبا على فرسه.	a	Halid bana atına binmiş olarak geldi.
في الدار زيدٌ.	a	Evde Zeyd var.

المبتدأ وأحواله	**3.9.**	**Mübteda/Birincil İsim ve İlgili Kurallar**
ليس الإبتداء هو كون الإسم مبدوًا به في اللفظ. ولا كونه مخبرا عنه أعنى الأخبار الذى يرسمه إحتمال الصدق والكذب . بل الإبتداء هو براة الإسم من حيث هو إسم عن ملابسة العوامل اللفظية له مع كونه متهدّفا لها	a	Başta bulunan her isim mübteda anlamına gelmez ya da bazıları da önceki ismin doğruluğu ya da yalan olmasından haber verir ki buna haber denir. Mübteda olan isim, hiç bir etkenden etkilenmemiş isimdir.

تهدّفا أوليًا فهذه صفة للإسم المبتدأ تكسبه الرفع.		O, daima merfûdur (s. 166).
الأمثلة		
أي الناس لقيت ليس بمبتدأ	a	İnsanların hangisine rastladın? (Burada أي mübteda değildir.)
جاءني زيد.	a	Zeyd bana geldi.
أ زيد جاءك.	a	Zeyd sana geldi mi? (Zeyd, haberdir.)
العالَمُ محدثٌ.	a	Dünya yok olucudur. (عالَمُ)mübtedadır.)
أ قائم غلامك.	a	Kölen kalkıyor mu?
فمنها ما يتعرف بالتسمية وهي الأسماء الجزئية أعني الإعلام وما معها سواء كانت فيها الألف واللام.	b	Marife isimler başında ister lâm-ı taʿrîf olsun isterse de olmasın mübteda olur (s. 169).
الأمثلة		
الحارث	b	Haris
خالد	b	Halid
عبد الله	b	Abdullah
ومنها ما يتعرف بالإشارة وهي الأسماء المبهمة.	c	İsmi işaretler mübteda sayılır (s. 170).

منها ما يتعرف بالذكر السابق أوالخطاب وهي المضمرات.	d	Zamirler de hem marife ve hem de mübtedadır.
ومنها يتعرف بالصلة وهي الأسماء الموصولة.	e	İsmi mevsul/bağlaçlar da marife ve mübtedadır (s. 170).
ومنها ما يتعرف بالشرط وهي الأسماء الشرطية، قال الله عز	f	Şart isimleri de marife sayılır ve mübtedadır.
ومنها ما يتعرف بالإضافة إلى أحد هذه الأقسام.	g	İzafet/İsim tamlaması da marife sayılır ve mübteda olabilir (s. 170).

الأمثلة

هذا وأولئك	c	Bu ve onlar
هو وأنت	d	O ve sen
والذين جاهدوا	e	O kimseler ki çalışıyorlar…
ومن يتق ويصبر	f	Kim korkar ve sabrederse..
غلام زيدٍ	g	Zeyd’in kölesi
ومما يرتفع بالإبتداء وإن كان نكرةً.	h	Bazen mübteda olan isim nekre olsa bile merfu alarak yazılır (s. 171).
فإن إتفق أن يكون إسمان مبتدأ وخبر، فإن كان أحدهما معرفة والآخر نكرة فجهة	ı	İki isim mübteda ve haber olarak arka arkaya geldiklerinde birincisi mübteda-marife,

الإبتداء هى جهة التعريف.		ikincisi haber-nekre olur (s. 172).
فإن كانا نكرتين فالمتخصص منهما هو المبتدأ فإن كانا معرفتين فلا تظننَّ إن الأمر فيهما إلى السامع أيا ما شاء جعله مبتدءً والآخر خبرا	i	Şayet mübteda ve haber nekre olursa, o zaman birincisi ve kendisiyle ilgili bilgi verilen mübtedadır. Eğer ikisi de mübteda ise, o zaman dinleyen istediğini mübteda istediğini haber olarak alır (s. 172).
قد يجوز تقديم الخبر من حيث هو خبر على المبتدئ كما جاز تقديم المفعول على الفاعل وذلك إما لفرط عناية بذكر الخبر وإما تطلبًا لإقامة وزن وهذا لا يوجدُ إلا في المنظوم من الكلام أوالمسجّع وإما لسبب خارج كالإستفهام له صدر الكلام.	j	Tıpkı mefulün fâilin önüne gaçmesi gibi haberin de mübtedanın önüne geçmesi mümkündür. Ancak bu durum, haberin önce söylenmesini gerektiren bir anlamsal durumda ya şiirde veya soru cümlelerinde olur.
شخبٌ في الإناء	h	Süt kaptadır.
شخبٌ في الأرض.	h	Süt yerdedir.
زيد منطلق.	ı	Zeyd Çıkıyor.
رجل من بنى فلان عالم.	i	Filan oğullarından bir adam bilgindir.
﴿ وقليل من عبادي الشكور﴾	j	Kullarımdan şükredenler azdır (Nebe, 13).
كيف زيد ؟	J	Zeyd nasıldır ?
أين بكر ؟	j	Bekr nerededir ?

ومن الحروف حروف قد يرتفع بعدها الإسم على أنه مبتدأ لإستجماعه شرائط الإبتداء.	k	Bazı harfler kendilerinden sonra gelen isim mübtedanın tüm özelliklerini bulundurduğundan o ismi merfu kılarlar (s. 177).

الأمثلة

أمّا زيد فصاحبك	k	Zeyd ise, senin arkadaşındır.
جاء الناس حتى زيد يجيئك.	k	Zeyd sana gelene kadar insanlar geldi.
أَ زيد أفضل أم عمرو؟	k	Zeyd mi Amr mı iyidir ?
هل بكر أخوك.	k	Bekr kadeşin mi ?
ما زيدٌ ذاهبٌ.	k	Zeyd gitmiyor.

خبر المبتدأ وأحواله	**3.10.**	**Mübtedanın Haberi ve İlgili Konular**
هو الإسم أو القول الذى يبنى على المبتدأ.	a	Haber, mübtedaya bağlı isim veya sözdür (s. 197).
فكل واحد منهما يرتفع عندنا بصفة له ثابتة فيه نفسه.	b	Her ikisi de kendilerine has özellikleriyle merfudurlar (s. 197).
أما المفرد فعلى ضربين مشتق من الفعل قد يرتفع به ما بعده إذا كان مظهرا بشروط أن يعود منه ضمير إلى المبتدأ وغير مشتق.	c	Müfret olan haber iki çeşittir: Birincisi fiilden türemiş isim. Bu haberden sonra mübtedaya dönen bir zamir içeren bir isim bulunur. İkincisi ise türemiş

olmayan isim (s. 198).

وكل واحدٍ من القسمين أعنى قسمي المفرد إذا وقع خبرا للمبتدأ قد يكون حقيقة.	d	Gerek müfret olan haber ve gerekse müfret olmayan haber, hakikat ve mecaz olabilir (s. 200).
وأما المركب فعلى ستة أضرب:	e	Bileşik haber altı çeşittir (s. 201).
ألأول أن يكون جملة من فعلٍ وفاعلٍ،	e	Haberin fiil cümlesi olması,
الثّاني أن يكون ظرفا مكانيا،	e	Haberin yer zarfı olması,
الثّالث أن يكون ظرفا زمانياً،	e	Haberin zaman zarfı olması,
الرّابع أن يكون جملة شرطية تامة ،	e	Haberin şart cümlesi olması,
الخامس أن يكون الخبر مجموع المقدم والتالى من الشرطية ،	e	Haberin şart anlamına gelen diğer etkenlerden oluşması,
السّادس أن يكون جملة مركبة من إسم سواء كان مبتدأ أو دخله أحد العوامل الداخلة على المبتدأ وخبره أعنى كان وأخواتها.	f	Haberin ister başına amiller gelen isterse gelmeyen bir isim cümlesinden oluşması (s. 206).

الأمثلة

بكر قائم أبوه.	c	Bekr babası ayakta durandır.
هو أهل التقوى وأهل المغفرة.	c	O takva ve bağışlama ehlidir.
الله خلق كل شيء .	e	Allah her şeyi yaratmıştır.

زيدٌ عندك وعمرو في الدار.	e	Zeyd yanında ve Amr evdedir.
مقدم زيد يوم الجمعة.	e	Zeyd'in gelişi Cuma günüdür.
زيد إن تكرمْهُ يشكرك خالد.	e	Zeyd'e ikram edersen Halid sana teşekkür eder.
من تكرمني أشكره	e	Bana kim ikram ederse ona teşekkür ederim.
زيدٌ أخوه منطلق.	e	Zeyd kardeşi gidendir.

بيان دخول الفاء في الخبر	**3.11.**	**Haberin Başına Fâ'nın Gelmesi**
أن الفاء لا مدخل لها في خبر المبتدأ ما لم يُعتبر في المبتدأ معنى شرط ما وذلك على خمسة أوجهٍ.	a	Fâ'nın haberin başına gelmesi mübtedanın şart manasını taşımaması ile mümkündür. Bu beş durumda görülür (s. 211).
أحدهما، أن يكون المبتدأ موصولا.	b	Birincisi, mübtedanın ismi mevsul/bağlaç olması.
الثّاني، أن يكون نكرة موصوفة إما بالفعل وإما بغير الفعل ومع ذلك يكون قد طرا عليه من معنى التعمم ما يوازى الشرط.	c	İkincisi, nitelenmiş bir nekre olması. Bu fiil veya başka şeyle nitelenmiş olabilir. Bununla beraber şart anlamına gelen genel ifadeler de aynı durumdadır (s. 121).

الثّالث، أن يكون معرفة موصوفةً بموصول يوصل إما بالفعل.	d	Üçüncüsü, nitelenmiş marife bir isim olması.
الرّابع، أن يكون أعنى المبتدأ بعد ما.	e	Dördüncüsü, mübtedanın mâ'dan sonra olması.
الخامس، أن يكون المبتدأ أحد الأسماء الشرطية التي يُبتداء بها كمن.	f	Beşincisi, mübtedanın "men" gibi kendisiyle cümlenin başladığı şart edatlarından biri olması (s. 123).

الأمثلة

الذى عندك فمحبوبي.	b	Senin yanındaki kişi benim sevdiğimdir.
الذى تخدمني فله كذا .	b	Bana hizmet edene aynen karlığı vardır.
كل رجل في الدار فله كذا.	c	Evdeki her adam için aynısı vardır.
﴿ قل إن الموت الذى تفرون منه فإنه ملاقيكم﴾	d	"De ki, kaçıp durduğunuz ölüm sizi yakalayacaktır." (Cuma, 8).
الرجل الذى غلامه منطلق فله ثوب.	d	Kölesi giden adamın bir elbisesi vardır.
ماَ زيد فإنا لا نيل له.	e	Zeyd, istemediğimiz birisidir.
من يخدمني فله كذا .	f	Kim bana hizmet ederse ben de ona hizmet ederim.

3.12. Kâne ve Benzerleri

كان وأخواته

a

Bunlar, kâne, ṣâra, esbaḥa, eżḥa, emsâ, ẓalle, bâte, mâ dâme, mâ zâle, mâ beriḥa, mâ infekke ve mâ fetie'dir.

وهي كان وصار وأصبح وأضحى وأمسى وظل وبات ومادام ومازال ومابرح ومانفك ومافتئ وما يصرف منها وليس سواء إتصل بها شيء من الضمائر أو لم يتصل ومع علامة التأنيث إن كانت لمؤنث أو مجردة منها.

leyse kendisine bir zamir bitişse de bitişmese de bunlardan sayılmaz (s. 218).

b

Gramercilere göre, mübteda ve haberin başına gelen etkenler üç guruptur: Kâne ve gurubu, inne ve gurubu, ʿalimtü ve gurubu. Nahiv bilginleri bunların etkileri konusunda da çelişkiye düşmüşlerdir: birinci görüşe göre, heri kisi de ref, ikinci görüşe göre, ikisi de nasb, üçüncü görüşe göre ise, birincisi nasb ikincisi ref, diğer bir görüşe göre ise, ikisi de nasb (s. 218).

إعلم أنه قد شاع بين النحويين أن العوامل الداخلة على المبتدأ والخبر ثلث قبائل كان وأخواتها وإن وأخواتها علمت و أخواتها وقد إختلفت أعمالها فالقبيل الأول يوجب في الأول من المعمولين الرفع، وفي الثّاني النصب والقبيل الثّالث يوجب فيهما الأول من المعمولين النصب وفي الثّاني الرفع والقبيل الثّالث يوجب فيهما معا النصب.

الأمثلة

a

O ikisi değillerdir, onlar değildir.

ليسا ولسن.

c

Zeyd Ayakta idi.(Sanki dedin ki: Zeyd kalktı.)

كان زيد قائما.(قلت: قام زيد)

c

Zeyd senin kardeşindi. (Sanki Zeyd zana akraba oldu, dedin)

كان زيد أخاك (قلت: ناسبك زيد)

فأما إنّ وأخواتها فليست معدودة في الأفعال ولا مناسبة لها فتحتاج إلى فاعل يرتفع بها على أنه الأول من معموليها، بل كان الأشبه بحالها أن ينصب الإسم بعدها أولا ويرفع الخبر ثانيا حظا لرتبتها وهي رتبة الحرف عن رتبة كان وهي رتبة الفعل.	d	İnne ve benzerleri fiile benzeyenlerden sayılmazlar ve bir faile de ihtiyaçları yoktur. Bunlar mübtedayı nasb ederken, haberi de ref ederler. İnne ve gurubu harf , kâne ve gurubu ise fiil sayılırılar (s. 221).
أكثر ما تجيء النكرة هنا مخبرًا عنها إذا كان العامل نفيًا أو داخلاً عليه النفي.	e	Eğer isim cümlesinin başında mâ bulunursa o zaman mübteda nekre gelir (s.224).

الأمثلة

﴿فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾	d	"O vakit hiçbiriniz ona siper de olamazdınız" (Hâkka, 47)
أمّا كان فتُستعمل على ثلاثة أوجه:	f	Kâne üç şekilde kullanılır:
إحداها، أن يكون من الكون الذي معناه الحصول مطلقاً وتسمَّى تامّةً فتستغني عن الخبر .		Birincisi, mutlak fiil anlamında olmasıdır ki bu tam fiil olarak isimlendirilir. Bu durumda haber almaz (s. 226).
والثّاني، أن يكون من الكون الذي معناه الحُصول بحال فتستدعي الخبرَ وتسمّى ناقصةً.	g	İkincisi, mutlak fiil anlamına gelmemesi ki bu durumda haber alması gerekir ve nâkıs fiil olarak adlandırılır (s. 226).

ويجوز تقديم خبرها على إسمها . ويشاركها في هذا الحكم ما هو أقربُ اليها من أخواتها.	h	Kâne'nin haberinin isminin önüne geçmesi mümkündür. Bu durum bu guruptan olan bütün kelimeler için geçerlidir.
إلا أنّ هذا قبيحٌ لتوسط كان بين الجار والمجرور.	ı	Kâne'nin harfi cer ve onunla mecrur olan ismin arasına girmesi çirkin bir kullanım olur (s. 229).
﴿إِنَّمَا أَمْرُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾	f	"Bizim herhangi bir şey için sözümüz onu murat ettiğimiz zaman yalnızca ona "ol" dememizdir. O da hemen oluverir." (Nahl, 40)
كان يومَ الجمعة (. أي الوقت)	g	Cuma günüydü. (Vakit Cuma günüydü.)
﴿فَكانَ حَقاً عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾.	h	"Mü'minlere yardım ise, üzerimize bir hak oldu." (Meryem, 47)
أ قائما كنتَ أم قاعدا ؟	h	Sen ayakta mıydın oturuyor muydun ?
"سراةُ بني أبي بكرٍ تَسَامَى على كان المسوّمة العرب" .	ı	Ebi Bekr oğullarının gece yolculuğu Arapların en şereflilerinkiyle yarışmaktaydı.
أن صار لا تكون إلاّ ناقصةً لأنّها بُنِيَتْ على اعتبار الطرف الثّاني من طرفي التنقل واستحال قد يُعتبَرُ بها الطرف الأوّل والسّلوك المبتدإ منه.	j	Sâra sadece nakıs fiil olarak kullanılır. Çünkü o, bir şeyin bir halden diğerine geçişini gösterir (s. 229).

فعلى أن يكون الظرف خبرًا.	k	Kâne'nin haberi zarf olabilir (s. 30).
فأما أصبح فقد تكون تامةً وذلك إذا كان معناها الدُّخولَ في الصباح .	l	Esbaḥa tam fiil olarak kullanılır. Ancak bu bir şeyin sabah olduğu anlamına gelen bir cümle olursa olur.
وقد تكون ناقصةً ولا تخلوا من الدّلالة على الصباح من حيث الوضع الأولى.		Nakıs fiil olarak da kullanılır. Bu kullanımı ile de sabah bir şeyin olması anlamını korur (s. 230).
الأمثلة		
صار زيد عالما.	j	Zeyd bilgin oldu.
كنتُ على الفرس.	k	Ben atın üzerindeydim.
﴿فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ﴾	l	"Derken onlar uyurken rabbin tarafından onlara bir felaket geldi ve biçilmiş tarlaya döndü." (Kalem, 18)
فأما أضحى وأمسى فنسبتهما إلى الضحوة والمساء نسبةُ أصبَحَ إلى الصباح وعليها فلتقس كل واحدةٍ منهما.	m	Eżĥâ ve emsâ da aynen esbeḥa gibidir. İşin kuşluk veya akşam vakti yapıldığını gösterirler (s 230).
فأما ظلّ فيدلّ على الكون في اليوم مُدته لا وقتٍ فيه فلذلك ما كان ناقصاً. فيقتضي الخبر الذي به يكمَّلُ فإذا فككْتَ منه الإدغامَ في	n	Ẓalle, bir işin gün içinde yapıldığını ancak zamanın belli olmadığını ifade eder. Nakıs fiil olarak kullanılır. Bazen ẓalle'nin

نحو: "ظللت". جاز حذف إحدى اللاميْن.		idğam/birleşmesini ayırarak kullanımı da olur. Kimi zaman iki lam'dan birinin hazfi de mümkündür (s. 231).
وأما بات فالحال بينها وبين اللّيل كالحال بين ظلّ وبين النهار إلاّ أنّ بات قد تجيء تامةً مجبًّا شائعًا فيكون معناها إستفادَ اللّيل وترجيَتْه.	o	Bâte ise, bir işin gece boyunca yapıldığını gösterir. Tam fiil olarak kullanıldığında geceden yararlanmak anlamına gelir (s. 231).
وأما مادام فما منها مصدرية ودام هذه أعني الناقصة مبنية عليها لا تُستعمل إلاّ معها وهي تكون ظرفا على تقدير حذف المضاف.	p	Mâdâme, dâme fiilinin masdarıdır ve mâ ile beraber kullanılır. Mużaafın düşürülmesi ile zarf olur (s. 232).
ولا يتقدم الخبر عليها، لأنّ المصدر لا يتقدم عليه معموله وإن كان قد يتقدم على إسمها.	r	Mâdâme 'de haber öne geçemez. Çünkü masdarın etkilediği şey onun önüne geçemez (s. 232).
ظل زيد (قلتَ: كان زيدٌ طول اليوم)	n	Zeyd devam etmektedir. (Sanki sen dedin ki: Zeyd gün buynca devam etti.)
﴿فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ﴾	n	"Ağzınızda gevelerdiniz" (Vakıa, 65)
بتْ مبيتا.	o	Geceyi konaklayarak geçir.
﴿وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لاَ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلاَّ مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا﴾	p	"Onlardan öyleleri var ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine binmedikçe onu sana vermez." (Ali İmran, 75)
فأما ليس فتدل بها على نفيٍ مجردٍ يُستغنى فيه	s	Leyse, olumsuz anlam ifade

		eder. Bu olumsuzluk şimdik zaman içindir. Leyse'nin mazi çekimi vardır (s. 234).
عن أن تُصرَفَ ولكونها نفيًا مجردًا ما إختصت بالحال.		
وإتفقوا على جواز تقديم خبرها على إسمها وإختلفوا في جواز تقديمه عليها وتمسك المجوز له .	ş	Leyse'nin haberinin isminin önüne geçmesi konusunda fikir birliği vardır. Ancak haberinin liyse'nin önüne geçmesi konusunda görüş ayrılığı vardır (s. 234).
وقد تستعمل ليس في الإستثناء وفي العطف هي التي من أخوات كان فيجعلوا بها حرفا في الموضعين.	t	Leyse, istisna edatı olarak kullanılabilir. Aynı zamanda atıf edatı olarak da kullanılır (s. 235).
وقد يجوز دخول الباء في خبر ليس إذا كان مفردا فإن عطفت عليه جاز لك في المعطوف الجر على اللفظ.	u	Leyse'nin haberinin başına zaid/fazla bir "be" harfi gelebilir. Şayet atıf yaparsan matufu cer yapmak gerekir (s. 236).
الأمثلة		
ليس، ليسا، ليسوا	s	Değil, ikisi değil, değiller
ليس منطلقا بكرٌ.	ş	Bekr gitmiyor.
﴿ألا يوم يأتهم ليس مصروفا عنهم ﴾	ş	Azap onlara geleceği gün artık kendilerinden çevrilecek değildir. (Hud, 8)

أتاني القوم ليس زيدا.	t	Zeyd hariç kavim bana geldi.
قام بكر ليس خالد.	t	Zeyd ve Halid kalktı.
ليس زيد بِكاتب.	u	Zeyd yazar değildir.

إن وأخواتها — 3.13. İnne ve Benzerleri

وهي ست إنّ وأنّ وكأن ولكن وليت ولعل	a	Bunlar altı tanedir: inne, enne, keʾenne, lâkinne, leyte, leʿalle (s. 242).
وكل واحدة منها تدخل على المبتدأ والخبر فينتصب المبتدأبها على أنه إسمها ويرتفع الخبر على أنه خبرها.	b	Her biri mübteda ve haberin başına gelerek, mübtedayı nasb, haberi ref eder. Mübetadaya ismi, habere de haberi denilir.
ولا يجوز تقديم الخبر في هذا الباب على العامل ولا على الإسم إلا إذا كان ظرفا.	c	İnne ve benzerlerinin haberleri ne ismin önüne gelir ne de âmili olan bu guruptan birinin. Ancak haber zarftan oluşursa o zaman öne geçebilir.
فأما أن فللتوكيد ويتضمن معنى الوجود.	d	Enne, pekiştireçtir. Var olma, bulunma anlamını da kapsar (s. 243).
وقد يجوز الفصل بالظرف ملغىً بين العامل وبين الإسم وإن كان لا يجوز تغيره.	e	İsim ile aralarına bir zarf girerse o zaman haber başa geçer ve bunların yerlerini değiştirmek doğru olmaz (s. 243).

الأمثلة

إن في الدار زيد.	c	Evde Zeyd vardır.
أنّ زيدا كريمٌ.	d	Zeyd cömerttir.
بلغني أنّ زيدا كريم.	d	Zeyd'in cömert olduğu bana ulaştı.
بلغني أنّ في الدار زيدا جالسٌ.	e	Zeyd'in evde oturduğu bana ulaştı.
أن المكسورة دخول اللام المؤكدة على إسمها إن كانت مسبوقا بالخبر وينبغى أن يكون ظرفا.	f	Haberin başına te'kid/pekiştireç lâmı geldiğinde ismi önce geçmiş olmalıdır. Ayrıca bunun zarf olması da şarttır (s. 245).
قد يخفف كل واحدة من إنّ وأنّ أما أنّ هذه فقد ينتصب عنها الإسم بعدها. دخلت اللام مؤكدة لمعنى إنْ.	g	İnne ve benzerlerinin nun'larının şeddeleri hafifletebilinir. Bu durumda inne ve benzerlerinden sonra gelen isim mansub edilebilir. Ayrıca bunların haberlerine, in'in anlamını pekiştirmek için te'kit lâmı gelir. (s. 246).

الأمثلة

﴿وأنّ الله لهادي الذين آمنوا﴾	f	"Allah inananlar için bir yol göstericidir." (Hac, 45)
أن زيدا لقائم.	g	Zeyd ayaktadır.

﴿علم أن سيكون منكم مرضى﴾	g	"O sizin içinizden bazılarının hasta olacağını bilir." (Müzemmil, 20)
﴿وأنْ ليس للإنسان إلا ما سعى﴾	g	"İnsana çabasından başkası yoktur." (Necm, 39)
فإن عطفتَ على إسم إنّ وأنّ بعد إستتمام الخبر جاز لك فيه الرفع والنصب.	h	Eğer cümlenin haberini de tamamladıktan sonra bu edatlarla başlayan bir cümleye atıf yapmak gerekirse atfın nasb veya ref olması mümkündür (s. 247).
وأما كأن فللتشبيه.	ı	Keʾenne ise, teşbih/benzetme içindir (s. 247).
ويُشبه أن يكون لكنْ المستعملة في باب العطف هي المخففة من هذه وذلك إذا كان الإسم بعدها مرفوعا.	i	Lâkin, bu edatların işlevini gördüğü gibi, aynı zamanda atıf olarak da görülür. Ancak bu durumda kendisinden sonra gelen ismin ref olması gerekir (s. 249).
وأما لعل فللحكم بإمكان الشيء فإن كان المحكوم بإمكانه أمرا ملائما للمتكلم جاز أن يسمى ترجيا لعل.	j	Leʿalle, tercîʿ/ummak anlamına gelir. Bir şeyin olma ihtimalini ortaya koyar (s. 250).

الأمثلة

أن زيدا منطلق وعمرا.	h	Zeyd ve Amr çıkıyor.

كأن زيدا أخوك.	ı	Sanki Zeyd kardeşindir.
ما جاءني زيد لكن بكر.	i	Zeyd gelmedi ama Bekr geldi.
لعل زيدا غني.	j	Belki Zeyd zengindir.

لا وأحواله — 3.14. Lâ ve Onunla İlgili Konular

أن لا قد تستعمل على عشرة أوجهٍ.	a	Lâ edatı, on şekilde kullanılır (s.252-3):
أحدها أن تكون لنفي الفعل المضارع.	b	Birincisi, fiili muzariyi olumsuz yapar.
الثاني أن تكون لنفي الماضي كما قوله لولا حددتُ وأكثر ما تكون هذه مثناة.	c	İkincisi, mazi fiili olumsuz yapar.
الثّالث أن يكون عاطفة	d	Üçüncüsü, Atıf harfi olması.
الرابع أن تكون تذكارا للنفي السابق.	e	Dördüncüsü, kendinden önceki olumsuzluğu devam ettirir.
الخامس أن تكون مكررة في جملتين من الكلام متشابهتين كل واحدة منها مبنية على النفي.	f	Beşincisi, İki olumsuz cümlenin tekrar edilmesini sağlar.
السادس أن تكون مع التاء لاتَ فتقتضى هنا أو حين.	g	Altıncısı, tâ ile birleşerek, zaman
السابع من وجوه لا أن تكون مبنية مع غير على الضم..	h	Ğayr kelimesi ile birlikte damme üzere mebnidirler.
الثامن أن تكون ممتزجة بالإسم بعدها كالجزء منه.	ı	Sekizincisi, Kendinden sonraki bir isimle birleşmesidir.

التاسع أن يكون مقابلة لنعم وبلى .	i	Dokuzuncusu, niʿme/ne güzel ve belâ/evet kelimelerine karşılık kullanılır (s. 245).
العاشر أن تكون بحيث تليها النكرة مستدعية للخبر بعدها.	j	Onuncusu, kendisinden sonra nekre bir kelimenin gelmesiyle kendinden sonraki haberin tamamlayıcısı olur.
وإن كان أعنى الإسم الذى بعد لا هذه مركبا فإما أن يكون التركيب بالإضافة فالتنوين يقع أيضا من إسم لا وإن كان ليس للإتحاد بلا بل الإضافة وإما أن يكون يتعلق غير الإضافة فلا يحذف التنوين في شيء منه.	k	Lâ'dan sonra gelen isim bileşik bir isimse, bu ya izafet olur ve tenvini düşürülür ya da başka bir bileşik isim olur ve o zaman tenvini düşürülmez (s. 262).

الأمثلة

لا يقوم زيد.	b	Zeyd kalkmıyor.
فلا صدّق.	c	Doğru söylemedi.
جاءني بكر لا خالد.	d	Zeyd ve Halid geldi.
ليس سعد ولا سعيد بمنطلقين.	e	Ne Saʿd ne de Saʿîd gitmiyor.
لا في الدار زيد ولا في السوق بكر.	f	Zeyd evde, Bekr çarşıda değildir.
ولات حين مناص .	g	"Zaman kurtuluş zamanı değil." (Sad, 3)

لا غلامَ إمرأة عندك.	k	Kadının kölesi yanında değildir.
صاحب ثوب معك.	k	Elbisenin sahibi seninledir.
لا جالسا اليوم عندك.	k	Bu gün yanında oturan biri yoktur.

الفعل وأقسامه **3.15. Fiil ve Bölümleri**

الأفعال المتعدية منها ما يقتضى مفعولا واحدا فقط.	a	Bir tek mefʿul gerektiren müteaddî fiiller (s. 263).
وهذا القسم يتنوع نوعين:أحدهما الأفعال الذهنية أعنى الإعتقادات والظنون.	b	Fiilin bu bölümü iki kısma ayrılır: Birincisi Zihnî fiiller ve zan fiilleri (s. 264).
والثانى من النوعين فليس شيء من هذه الأفعال ذهنيا .	c	İkincisi ise, zihni ve zan anlamı taşımayan fiillerdir (s. 267).
من الأفعال المتعدية ما يقتضى بثلثة مفعولين.	d	Üç mefʿul alan müteaddî fiiller (s. 268).

الأمثلة

ركبت الفرس.	a	Ata bindim.
لبست الثوب.	a	Elbiseyi giydim.
علمتُ زيدا قائما.	b	Zeyd'in ayakta olduğunu bildim.
ورايت بكرا منطلقا.	b	Bekr'in çıktığını gördüm.
وظننت عبد الله راكب.	b	Abdullah'ın bindiğini sandım.

أرى الله أحمد طلحة ذاهبا.

d Allah Ahmed'e Talha'nın gittiğini gösterdi.

الظروف وأحكامه

3.16. Zarflar ve Kuralları

وهذه الظروف أعنى الزمانية تكون أوقاتا وتكون مُددا فالأوقات يُقصد بها التعيين سواء كانت مساوقة للفعل.

a Zaman zarfları fiilde ya bir vakti bildirir ya da belirli bir zaman aralığını gösterir (s. 270).

وأما الأمكنة فاكثرها ما يعدم الشرائط التي ذكرناها في الأزمنة على أنها لوازم لها مصححة للظرفية فيها.

b Yer zarfları ise, zaman zarfları gibi belirli bir vakti gösterme özelliği yoktur. Bunlar fiilin işlendiği yeri gösterir (s. 273).

ثم أنها تنقسم قسمين منها ما لا يعمه الفعل أو ما يتوب عنه بل يكون واقعا في بعضه كالجهات الست.

c Yer zarfları iki kısma ayrılır. Bunlardan bir kısmı tüm fillerle kulanıldığı halde bir kısmı da bazı fillerle kullanılır (s. 274).

وحكم الجار والمجرور حكم الظرف في جميع ذلك ماذا قلت كان العامل في الجار والمجرور ما يقدر فيه من معنى الفعل الذى يصور به كونه حالا.

d Car-mecrurun kurallarının aynısı zarflarda da geçerlidir. Yani zarflar kendisinden sonraki isim için cer edici bir âmildir (s. 275).

الأمثلة

قمت يوم الجمعة.	a	Cuma günü kalktım.
زيد في الدار.	b	Zeyd evdedir.
طار العصفور فوقكِ وتحتك وقدامكِ وخلفكِ ويمينك وشمالك.	c	Serçe üzerinden, altından, önünden, arkandan, sağından ve solundan uçtu.
جاءني بكر على الفرس. (جاءني بكر كائنا على الفرس)	d	Bekr atın üz و erinde bana geldi. (Bekr bana atın üzerinde olduğu halde geldi.)

الحال وأحكامه

3.17. Hal/Durum Zarfı ve Kuralları

الحال قد يكون مفردا وقد يكون جملة وهوصفة في المعنى إلا أنه منفصل فإن كان مفردا ويلزم أن يكون نكرةً . ولكونه دالا على الهيئة ينبغى أن يكون مشتقا أو بمعنى المشتق.

a Hal, tek bir kelime de olabilir, bir cümle de olabilir. Hal, tekil bir kelime olduğu zaman bunun nekre ve türemiş bir sim olması gereklidir (s. 280).

وإن كان جملةً ففي موضع نصب الجملة قد تكون إسمية وقد تكون فعلية وقد تكون ظرفية.

وقد يكون شرطية فكل واحدة من هذه تحتاج

b Şayet hal cümle olursa, bu cümle nasb konumunda olur. Bu cümle ya isim cümlesi ya fiil cümlesi ya zarf cümlesi ya şart cümlesi olabilir.
Eğer şart cümlesi olursa, o zaman halda hal sahibine dönen

إلى ضمير يعود منها إلى ذى الحال.		bir zamir bulunması gerekir. (s. 281).
فاعلم أن العامل إذا كان فعلا متصرفا جاز تقديم الحال عليه وعلى ذى الحال وكذلك إذا كان إسم الفاعل أوإسم المفعول فإن كان شيئا غير ذلك جاز تقديم الحال على ذى الحال إن لم يمنع عنه مانع و لم يجز تقديمه على العامل.	c	Eğer fiil çekimli bir fiilse, halin fiilin ve hal sahibinin önüne geçmesi mümkündür. İsmi fail ve ismi meful de de durum aynıdır. Eğer bu sayılanlardan biri olmazsa, halin hal sahibinin önüne geçmesi mümkündür, ancak fiilin önüne geçmesi doğru olmaz (s. 282).
وقد تقع المصادر موقع الحال فمنها النكرات .	d	Masdarlar hal konumuna düşerse, nekre olurlar.
ومنها المعارف إما مضافا.	e	Hal bazen marife izafet/isim tamlaması şeklindedir (s. 288).
إن من الأسماء التي ليست بمشقة ما قد يقع موقع الحال وإن كان ليس بإنفراده بل مع غيره.	f	Türemiş olmayan biri isim hal olursa, tek başlarına olmazlar başka bir isimle gelirler (s. 289).
جاءني زيد راكبا.	a	Zeyd bana binerek geldi.
جاءني زيد راكبا غلامه.	a	Zeyd bana kölesi binerek geldi.
خرج بكر غلامه معه.	b	Bekr kölesi yanında olduğu halde çıktı.
خرج بكر يقدمه أخوه.	b	Bekr kardeşi kendisine sunarken çıktı.

خرج زيد بسلاحه.	b	Zeyd silahı ile çıktı.
خرج زيد إن تلقه يكرمك.	b	Zeyd, şayet karşılaşırsan sana ikram edecek, çıktı.
راكبا جاءني زيد.	c	Binerek geldi Zeyd.
وجاءني راكبا زيد.	c	Zeyd bana binerek geldi.
لقيته كفاجا.	d	Onunla ansızın karşılaştım.
رأيته عيانا .	d	Onu açıkça gördüm.
وجئته مشيا.	d	Yürüyerek geldi.
جاءني زيد وحده.	e	Zeyd yalnız başına bana geldi.
بعت المتاع يدا بيدٍ.	f	Eşyayı elden ele sattım.

المفعول معه

3.18. Mefʿûlün Maah/Beraberlik Tümleci

المفعول معه لا يكون الأمن الأسماء الصريحة ويكون مقارنا إما للفعل وإما للمفعول حالةَ وقوع الفعل والفاعل فيه قد يكون فعلا وقد يكون معنى فعل لكن بتوسط الواو

a Beraberlik tümleci açık isimlerden oluşur. Fiil ya da mefʿule yakınlık bildirir. Bu bir vav harfi aracılığı ile olur. Buna beraberlik vavı denilir (s. 292).

الأمثلة

جئت وبكرا.	a	Bekr'le beraber geldim.
فعلت وأخاك.	a	Kardeşinle beraber yaptım.

المصدر وكيفية إنتصابه الذى يخصه	**3.19.**	**Masdar ve Özellikleri**
أن الفعل قد يتناول المصدر من حيث هو مصدر وهوكالفضلة في الكلام فينتصب عنه يستوى في ذلك اللازم من الأفعال والمتعدى منها.	a	Fiiller masdarları içinde bulundururlar. Çünkü fiiller masdardan türerler. Bu ister geçişli isterse geçişsiz olsun fark etmez.
فلا بد من التخصيص إما بالوصف أو ما يجرى مجراه وإما بالتعريف باللام يعني الذى عرفه المخاطب وإما بهما معا وإما بالإضافة.	b	Masdarlar sıfat ya da ona benzer bir şey ile nitelenebilirler. Bu neteleyici marife, izafet olabilir (s. 296).
وقد يجوز أن يتوسع في هذه المصادر كلها فتنزل منزله المفعول فتنصب نصبه فإذا توسعت جاز لك الإضمار.	c	Masdarlar mefʿûlün yerine tutabilirler ve tıpkı onlar gibi nasb edilebilirler. Ayrıca masdarların sonuna zamir de eklenebilir (s. 296).
وقد يحذف المصدر ويقام صفته مقامه فتنصب نصبه.	d	Masdarlar düşürülüp sıfatlarını onların yerini alarak nasbedilebilirler (s. 297).
وأما المضاف من هذه المصادر ولنذكر منه ما ليس بمنصرف فعلى ضربين موحد ومثنىً فالموحد.	e	Masdarlar mużaaf olduklarında tekil veya ikil olabilirler (s. 300).

الأمثلة

قمت قياما.	a	Kesinlikle kalktım.
أكرمت زيدا إكراما.	a	Zeyd’e iyice ikram ettim.
قمت قياما طويلا.	b	Uzun bir kalkışla kalktım.
نهضتُ نهضتين.	b	İki kere kalktım.
ظننت الظن.	b	Kesinlikle zannettim.
أكرمته الإكرام العجيبَ.	b	Garip bir ikramda bulundum.
خطوتَ الخطوات الثلاث.	b	Üç adım attın.
ضربته ضرب زيدٍ.	b	Zeyd’in vuruşu gibi vurdum.
صمت صومَ المقيم.	b	Misafir olmayanın orucu gibi oruç tuttum.
فشاربون شرب الهيم .	b	Kızgın içeceği içiyorlar.
أعجبني الضرب الذى ضربتَه.	c	Vurduğun vuruş hoşuma gitti.
سرني قيام قمته.	c	Kalktığın kalkış beni sevindirdi.
أقمت طويلا.	d	Uzunca kaldım.
ضربت شديدا.	d	Hızlıca vurdum.
﴿سبحان ربك رب العزة عما يصفون﴾	e	“Güç kuvvet sahibi rabbin, onların isnat ettikleri sıfatlardan uzaktır.” (Saffat, 180)

الاستثناء

3.20. İstisna

أن الاستثناء له أدواتٌ بها يحصل هي: إلا وغير وسوى وسواء وليس ولايكون وعدا وحاشا وخلا.

a İstisnanın kendine özgü edatları vardırb Bunlar: İllâ, ğuyru, sivâ, leyse. ʿAdâ ve ḥâşâ değildir (s. 304).

أما إلاّ فحرف يُستعمل في الكلام على أربعة أوجهٍ:

أحدها أن يكون إنْ الشرطية.

b İlla edatı söz içinde dört şekilde kullanılır:

Birincisi, şart anlamına gelmesidir.

الثاني أن يكون ناقصا لمعنى النفي.

c İkincisi, olumsuzluk anlamında nakıs fiil olması (s. 305).

والوجه الثّالث من وجوه إلا أن يكون الاستثناء ومعه الفعل أو معنى الفعل ويكون على ضربين:

أحدهما أن يجئ بعد الإثبات

d Üçüncüsü, istisna anlamında ve bir fiille bulunması. Bu da iki türlüdür:

Birincisi, anlamın tamamlanmasından sonra gelmesi,

فالآخر أن يجئ بعد النفي أو ما يجرى مجرى النفي.

İkincisi, olumsuzluktan sonra veya olumsuzluk yerinde gelmesi (s. 308).

أنه لا يعملُ في مستثنى واحدٍ أكثر من عامل

e Bir âmilden fazla bir âmil gelse

واحدٍ ولا يستثنى من جملة واحدة أكثر من مستثنى واحد.		bile illa bir tek istisna anlamına delalet eder (s. 310).
والرابع من وجوهٍ إلا أن يكون دالا على الفعل دلالة النائب على المنوب عنه.	f	İlla'nın kullanıldığı dördüncü durum, fiile delalet etmesidir (s. 312).
الأمثلة		
﴿إلا تتصروه فقد نصره الله﴾	b	"Eğer siz yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder." (Tevbe, 40).
ما قام إلا زيدٌ.	c	Zeyd'den başkası kalkmadı.
ما مررت إلا بخالدٍ.	c	Halid'den başkasına uğramadım.
ما ركبت إلا اليوم .	c	Bu gün hariç bindim.
ما ضربت زيدا إلا تأديبا له.	c	Zeyd'i terbiye etmekten başka bir amçla Zeyd'e vurmadım.
جاءني القوم إلا زيدا.	d	Zeyd hariç kavim bana geldi.
لقيت القوم إلا زيدا.	d	Zeyd hariç topluluğa uğradım.
مررت بالقوم إلا زيدا.	d	Zeyd hariç topluluğa uğradım.
هل مررت بأحد إلا زيدا.	d	Zeyd hariç birine uğradın mı ?
جاءني إلا زيدٌ إلا عمرا.	e	Zeyd ve Amr hariç bana geldi.
ما جاءني إلا زيدا إلا عمرو.	e	Bana sadece Zeyd ve Amr geldi.
له على مائة إلا ثمانين إلا عشرين إلا سبعة.	f	Onun 80, 20, 7 dan başka yüzü vardır.

وأما غير فالأصل فيه أن يكون للوصف كما أن الأصل في إلا أن يكون الإستثناء.	g	İlla'nın asıl etkisinin istisna olduğu gibi ğayr edatının da asıl etkisi nitelemedir (s. 314).
وأما سوى وسواء فكل واحد منهما ينتصب على الطرف مفيدا لمعنى الإستثناء.	h	Sivâ ve sivâe ise, istisna anlamını güçlendirmek için iki kelime arısında yer alır.
وأما ليس فيحتمل أن يكون حرف الاستثناء كإلا أنه يستوى فيه المذكور والمؤنث.	ı	Leysi ise, illa gibi bir istisna harfidir. O, illa'nın özelliklerine sahiptir (s. 314).
فأما عدا وحاشا وخلا فحكمها حكم لا يكون وليس على الوجه الثانى .	i	Adâ, ḥâşâ ve ḫalâ'nın hükmü la yekûn/olmaz hükmü gibidir. ikinci bir şekli yoktur (s. 314).
فيجوز أن يكون حاشا إسما مضافا على وزن خاتم وطالع وأصله من الحشاء وهو الناحية ويجوز أن يكون حرفا من الحروف الجارة.	j	Ḥâşâ'nın mużaaf bir isim olması mümkündür.Yine onun cer harflerinden bir harf olması da caizdir (s. 318).

الأمثلة

جاءني القوم غير زيدٍ	g	Zeyd'den başka topluluk bana geldi.
ما أتاني أحد غير بكر.	g	Bekr hariç biri bana geldi.
جاءني القوم سوى زيدٍ.	h	Zeyd'den başka topluluk bana geldi.
ما أتاني أحد سواك.	h	Senden başka kimse bana gelmedi.
أتيتني ليس فلانة.	ı	Başkası değil sen bana geldin.

أتوني غدا زيدا.	i	Zeyd hariç bana geldiler.
وجاءني حاشا وبكرا.	i	Bekr hariç bana geldi.
وأتوني خلا عمرو .	i	Amr hariç bana geldiler.
﴿قلن حاشَ لله ما هذا بشرا﴾	j	"Hâşâ, Allah için; bu bir insan değildir., dediler."(Yusuf, 31)

التمييز **3.21. Temyiz/Açıklama Tümleci**

التمييز صنفان صنفٌ منه يلابسه الفعل.	a	Temyiz iki şekildir. Birinci fiille gelir.
كان عمله في التمييز أضعف من عمله في الحال فلم يقولوا شحما تفقاء بشر.	b	Temyiz olan mansub ismin etkisi mansup olan hal isimden daha zayıftır (s. 319).
وأما من جهة العامل الحال لا يستغنى عن الفعل أو معنى الفعل عاملا فيه أن هذا النحو من التمييز لا يحتاج إلى فعلٍ ينتصب هو عنه بل يكون العامل فيه الإسم الذى ينقطع هو عنه.	c	Âmil bakımından hal, fiilsiz olamaz veya fiil anlamından uzak olamaz. Bu kural ise temyizde gerekli değildir. tersine temyizde âmil fiil ile kendi arasına giren isimdir (s. 324).

الأمثلة

ضاق غيرك ذرعا.	a	Karış bakımından senden başkası daraldı.
راكبا أتاني زيد.	b	Binerek Zeyd bana geldi.
عشرين لدينارا .	c	20 dinar

النداء	**3.22.**	**Nidâ/Ünleme, Çağırma**
لا يخلو الإسم المنادى من أن يكون مفردا إنقطاعا عما سواه ومع ذلك متعينا بتوجيه النداء نحوه فمتعرفا به.	a	Münada olan isim, müfret olur ve marife olur (s. 326).
آخره من الحركات الضم من غير تنوين أويكون إما مضافا وإما شبيها بالمضاف وإما منكورا موصوفا أوغير موصوف.	b	Münada ismin sonunun merfu olması için ya mużaaf olması ya mużaafa benzer olması ya nekre bir mevsuf olması ya mevsuf olmayan bir nekre olması gerekir (s. 327).
وأما المضموم آخره فلإخفاء بانه هو أولى الأسماء بالنداء لكونه إما موضوعا للنداء أي علما وإما في حكم ما هو موضوع للنداء بتوجيه الدعاء إليه.	c	Münadanın son harekesinin damme olması ya özel isim olduğundandır ya da nidaya uygun olan bir dua olmasındandır (s. 326).
وحروف النداء هي يا وأيا وهيا وأي . وقد تستعمل الهمزة المفتوحة وجدها إذا لم يحتج إلى مد الصوت بالنداء.	d	Nida harfleri, yâ, eyâ, heyyâ ve ey'dir. harekesiz elifi de nida harfi olarak geleblir (s. 327).
أنّ يا هذه تخرج الإسم عن أن تلحقه معها للعوارض النفسية الموجبة للإعراب.	e	Münada isim irabın gerektirdiği değişikliklere uyum sağlar ve cümledeki yerine göre çevrilir (s. 328).

الأمثلة

Ey Sa‘d !	a	يا سعد
Ey adam !	a	يا رجل
Ey yürüyen !	a	يا أيها الماشى
Ey Temim’in kardeşi !	b	يا أخا تميم
Ey Zeyd’den daha iyi !	b	يا أحسن من زيد
Ey temiz adam !	b	يا رجلا صالحا
Ey gören tut elimi !	b	يا بصيرا خذ بيدي.
Ey Zeyd !	c	يا زيد
Ey adam !	c	يا رجل
Ey adam !	c	بأيها الرجل
Ey insan !	d	يا بشر
Ey Bekr !	d	أي بكر
Adama rastladım.	e	مررت يا رجل.
Adamı gördüm.	e	ورأيت يا رجل.
Adama rastladım.	e	مررت بالرجل.
Adamı gördüm.	e	رأيت الرجل.
Münada ref olabildiği gibi nasb da olabilir (s. 329).	f	الأسماء المناداة قد فاز بالفتح.
Nida harflerinden biri gelince nekre ismin sonundaki tenvin	g	واما سقوط التنوين من الإسم المبنى مع يا أو

	سائر إخواتها .	düşer.
h	فإن عطفْتَ على العلم المنادى هذا المضموم آخره مفردا فيه الألف واللام جاز لك فيه الوجهان فإن كان المعطوف علما مفردا ليس فيه الألف واللام أمكنك أن تحاذى به المعطوف عليه فكذلك لم يجز فيه إلا الضم ولا يلحقه التنوين .	Tek nida harfiyle iki ismin sonu damme yapmak istenirse, ikincisinin başında lâm-ı tarif olsa da damme yapılır. Şayet her iki isimde lâm-ı tarifsiz ise, o zaman ikisinin de sonu yine damme ve tenvinsiz olarak gelir (s. 330).
ı	فاما أيٌّ فلا يوصف إلا بالمفرد المرفوع.	Eyyü sadece müfred merfu marife bir ismin başında bulunur (s. 331).
i	إذا كان المضاف والمضاف إليه علمين .	Münada izafetten oluşursa mużaaf mansub olur (s. 322).
j	فإن كثرت الإضافة فالأحسن حذف الياء لأن النداء على ما عرفتَ مظنه إستخفافٍ .	Münadanın sonuna mütekellim zamiri (ya) birleşince, bu (ya) düşürülür. Çünkü nidanın karekteri düşürmektir (s. 333).
k	أللهم فالميم عوض عن حرف النداء لأنه قد أغنى غناه. فإن قلت اللهم ربنا كان المنصوب بعده على الإبدال كأنه يا ربنا وأعلم أنه قد يحذف حرف النداء من المنادى المضاف كثيرا كان الكلام أطول كان الحذف أجوز	“Allahümme” sözündeki mim, nida harfi yerine gelmiştir. “Allahumme rebbenâ” dediğinde kendinden sonraki Rabbena mansub gelmiştir. Sanki sen “yâ rebbenâ” dedin. Bazen nida harfi tamlama olarak gelen münadanın başında düşer. Çünkü söz uzun olursa, kısaltmak daha iyidir (s. 334).

الأمثلة

Ey arkadaşımız !	f	يا صاحبنا
Ey binici !	f	يا راكبا
Ey arkadaş !	g	يا صاحُ (في يا صاحب)
Ey Zeyd ve Abbas !	h	يا زيد والعباس
Ey Zeyd ve Bekr !	h	يا زيد وبكر
Ey insanlar !	ı	يا أيها الناس
Ey Saʿîd'in oğlu !	i	يا ولدَ سعيد
Ey rabbim !	J	يا ربِ
Ey babacığım !	j	يا أبتِ
(Ey) Allah'ın kulu !	k	أبا عبد الله (أي يا أبا عبد الله)

3.23. Terḫîm/Münadanın Sonundan Harf Düşürme

الترخيم

a Terhim münadanın sonundan harf düşürmek demektir. Bunun için ismin özel isim olması, üç harften fazla olması ve mużaaf olmaması gerekir (s. 337).

الترخيم أن يُسقط من آخر المنادى إذا كان علما غير مضاف وعلى أكثر من ثلثة أحرف.

b Terhim yapılabilmesi için kelimenin asıl harfi olsun veya olmasın bir harf düşürülebilir (s. 338).

والأصل أن يحذف من آخر المرخم حرف واحد سواء كان ذلك الحرف أصلا أو شبيها بالأصل.

فإن حذف منه أعنى من المرخم أكثر من حرف واحد فلعله تدعو إلى ذلك اما لأن المرخم فى آخره زائدتان زيد تامعا سواء كانتا لمعنىً واحدا بعينه كألفي التأنيث فى آخر أسماء وزائدتي فعلان فى آخر عثمان.	c	Bir münadanın sonundan bir harften fazla düşürülmesi gerekirse ismin sonunda iki tane zaid harfin olması gerekir.
وقبلها ثلثة أحرف وأكثر فإنك إذا حذفتَ الآخر الأصلي بقيت الحروف الباقية.		Üç harf ve daha fazlasını düşürmek istenirse, en son harf düşürülür gerisi aynen kalır (s. 342).
الأمثلة		
يا مال	a	Ey malım !
يا حارِ	a	Ey sıcak !
يا خبعثنَ	b	Ey Hubısene !
يا عاتِكَ	b	Ey Âtike!
يا سلمَ	b	Ey Seleme !
يا عثمَ (عثمان)	c	Ey Osmân !
يا مسعُ (مسعود)	c	Ey Mesʿûd !
يا عنتر (يا عنترة)	c	Ey ʿAntara !

3.24. Nudbe/Ağıt, Üzüntü

الندبة

تلحق آخرالإسم ومع الألف هاء إن كان الموضع موضعَ وقفٍ وربما بقى على أصل	a	Nudbe münada ismin sonuna “elif” ve “ha” eklenerek yapılır. Bazen de münadanın baş

	النداء فلم تلحق آخره الألف ولا بد فى أوله من وا .فلا يخلو من أن يكون مفردا أومضافا فإن كان مفردا فإما أن يكون منتهاء حرفا صحيحا ينفتح لإلحاق الألف به .فأما الأسماء المعروفة فإنما جاز فيها ذلك.	tarafına "vâ" getirilerek yapılır. Şayet nudbe yapılacak ismin sonu sahih bir harfle bitiyorsa sona bir elif eklenir. Marife isimlerde de durum aynıdır (s. 344).
b	وإما أن يكون منتهاء ياء قبلها كسرة فحكمها حكم الصحيح وإما أن يكون منتهاء ألفا فتلقى هي وألف الندبة فيستغنون بالثانية عن الأولى.	Şayet ismin sonu ya ile biter ve bundan önceki de kesra olursa, sahih isimlerdeki kural bunlar da uygulanılır. Şayet sonu elif ile biterse, bu elif nudbenin elifi ile karşılaşınca birinci elif atılır (s. 345).
c	فإن وصفتَ المندوب فبعد لحاق الألف التي للندبة ولا يمكن إلحاق الهاء.	Mendub isim sonuna elif getirildikten sonra nitelenince, artık onun sonuna hâ getirilmez (s. 346).
d	وإن كان المندوب مضافا أن يكون الإسم الأخير منه مظهرا فحكمه حكم المفرد.	Mendub isim mużaaf ise, ismin sonunun durumu tıpkı müfret isim gibi olur (s. 346).

الأمثلة

b	وا بكراهُ ويا رجلاه	Vah Bekr! , Vah adam !
c	وا خالد الكريمُ	Vah cömert Halid !
c	زيد الكريماه.	Vah cömert Zeyd !
d	وا غلام زيداه	Vah Zeyd'in kölesi !

يا أمير المؤمنيناه	d	Vah müminlerin emiri !
حروف الجر وأحكامه	**3.25.**	**Cer Harfleri ve Kuralları**
والحروف الجارة هي: من وإلى وعلى وفي عن وحتى ومذ ومنذ ومن المفردة الباء واللام و الكاف وقد يعد معها رب وحاشى وخلا.	a	Cer harfleri şunlardır: Min, ʿalâ, ilâ, fî, ʿan, ḥattâ, muz, munẕu, bâ, lam, kaf, rubbe, ḥâşâ, ḫalâ (s. 349).
إن من إذا كانت مستقرا إنقسمت إنقساما كل واحد منها يمكن أن يتصور فيه معنى الإبتداء.	b	Min harfi ceri bir çok kısma ayrılır:
منها أن يكون للتبيين.	c	Açıklama için gelir (s. 350).
ومنها أن تكون للتبعيض.	d	Bir parçadan bir kısmını ayırmak için gelir,
ومنها أن يكون للبدل.	e	Bedel için gelir,
ومنها أن تكون للتجريد.	f	Ayırmak ve seçmek için (s. 351).
وأما منذ ومذ فحرفان كل واحد منهما قد يبتداء بعده الإسم.	h	Muẕ ve munẕu kendisinden sonra isim gelen iki isimdir. Önüne geldikleri ismi cer ederler.
وأما رُبّ بمعنى كمْ إلا أن كم أدل على الكثرة منها وأن مجراها فى الكلام مجرى كم الخبرية	ı	Rubbe “kem” anlamındadır. Ancak kem’in çokluk ifade eden şekliyle aynıdır. Soru kem’i ile

	ومن جعله حرف جرٍ فإنما جعل ما بعد النكرة صفة لها لازمة.	değil. Bu harften sonra gelen nekre mecrur isinden sonra gelen cümle bu ismin sıfatıdır (s. 361)
	الأمثلة	
c	خاتم من فضة	Gümüş bir yüzük
d	رجل من تميم	Temimli bir adam
e	﴿أ رضيتم بالحيوة الدنيا من الآخرة ﴾	"Dünya hayatını ahirete mi tercih ettiniz ?" (Tevbe, 38)
f	لقيْت من زيد أسدا.	Zeyd'den hariç aslanla karşılaştım.
ı	رُب رجلٍ يفهم.	Nice adam anlıyor.
	الإسم المضاف إليه	**3.26. Muzaf İleyh/Tamlayan isim**
a	إذا أضفتَ الإسم إلى الإسم كان الثاني مجرورا بإضافة الأول إليه والأول باقيا بحالة من الإعراب ولا يليق به التنوين والألف واللام	Bir isim başka bir isme eklenirse ikinci isim mecrur kılınır. birinci isim ise, cümle içindeki irabı neyi gerektiriyorsa o şekilde hareke alır (s. 364).
b	فاما الضمائر وما معها من أسماء الإشارة والموصولات فلا يمكن أن تضاف لأنها بنيت على العرفان.	Zamirler ve bunun gibi ismi işaret ve ismi mevsüllere izafet yapılmaz. Çünkü bunlar zatem marife yapıtadır (s. 365).

قد تُضاف الظروف الزمانية إلى الجمل إذا كانت موقتة فكان حكمها حكم المفرد.	c	Zaman zarfları cümleye izafe edilebilir ancak zaman bakımından uyumlu olmalıdır. Bunun hükmü müfret isim hükmündedir (s. 368).
الأمثلة		
قمت حين قام عمرو.	1c	Amr kalktığında kalktım.
الصفة	**3.27.**	**Sıfat/Niteleyen**
إن الصفة ينبغي أن تكون مشاكلة للموصوف فى التعريف والتنكير وأيضا فى التذكير والتأنيث وأيضا فى الأفراد والتثنية والجمع.	a	Sıfat ve mevsuf belirlilik ve belirsizlik, erkeklik ve dişilik, tekillik, ikillik ve çoğulluk yönünden birbirine uyum sağlar (II, s. 5).
أما المعارف فلا يوصف من المفردة منها إلا الإعلام توصف بما فيه الألف واللام.	b	Marife isimler, kendisinden sonra gelen ismin başına lâm-ı tarif gelmek suretiyle nitelenirler (s. 5).
أن الذى وما يفرغ عليه كالتي والذين حكمه فى جواز الوصف به حكم ما فيه الألف واللام التي للتعريف من الأسماء المشتقة.	c	Ellezî ve elletî gibi bağlaçların sıfat konusundaki durumları başlarında elif lam bulunan marife isimler gibidir (II, s. 6).
وأسماء الإشارة توصف الأجناس وما يجرى	d	İşaret isimleri cins isimleri niteler ve türemiş isim

	مجراها من المشتقة.	konumundadırlar (II, s. 7).
e	فأما المضاف فلا بد أن يكون مضافا إلى معرفة فحكمه حكم ما يضاف هو إليه إلا فى ثلثة مواضع	Mużaaf ise, marife bir isme birleştirilmesi gerekir. Onun hükmü tıpkı birleştirildiği isim gibidir ancak üç durum bundan hariçtir (II, s. 8):
f	أحدهما إذا كان كل واحد من الصفة والموصوف مضافا فإن الوجه فى الإتباع حينئذ البدل.	Birincisi, sıfat ve mevsuftan her biri isim tamlaması durumunda ise,
g	والثانى إذا كان الموصوف مضافا إلى شئ من أسماء الإشارة.	Mevsuf olan isim ismi işaretlerden birine mużaaf ise.
h	والثالث أن يكون الموصوف مضافا إلى شئ من المضمرات .	Mevsuf olan isim bir zamire mużaaf oulursa.
ı	فإن أردت أن تصف ما فوق الواحد جاز لك فيه أربعة أوجه: الجمع فى الصفة والموصوف معا والتفريق فيهما معا والجمع فى الصفة مع التفريق فى الموصوف.	İkil ya da çoğulları nitelemek gerektiğinde dört şekil ortaya çıkar: Sıfat ve mevsuf uyumu sağlanır veya uyum sağlanmaz ya da sayı bakımından farklı olarak kullanılır (II, s. 15).
i	أن إسم الفاعل إذا وصف لم يعمل عمل الفعل فلا يجوز.	İsmi fail/ Etken Ortaç sıfat olduğu zaman fiil gibi amel etmesi doğru değildir (II, s. 17).

الأمثلة

زيد الفاعل	b	Yapan Zeyd
مررت بزيد الذى عندك.	c	Yanındaki Zeyd'e rastladım.
مررت بهذا الرجل.	d	Bu adama rastladım.
مررت بغلامك صاحب بكرٍ.	f	Bekr'in arkadaşı kölene rastladım.
غلام هذا القائد	g	Bu komutanın kölesi
أبيك المسكين	h	Zavallı baban
مررتُ بقوم كرام.	ı	Cömert bir topluluğa rastladım
رجل قائم ورجل قاعد.	ı	Ayakta duran adam ve oturan adam
مررت بزيد وعمرو والمنطلقين.	ı	Zeyd'e, Amr'a ve çıkanlara rastladım.
مررت برجل ضارب شديد عمرو.	i	Amr'a şiddetli vuran adama rastladım.

عطف البينان **3.28.** **Atfu'l- Beyan/Açıklama Atfı**

الفرق بين العطف البيان وبين الصفة: أن عطف البيان يكون من الألقاب الأعلام.	a	Sıfat ve atfı beyan arasındaki fark, atfı beyanın daha çok lakap ve özel isimlerde olmasıdır (II, s. 18).
أن عطف البيان لا يجوز أن يكون نكرة ولا أن يكون مضمرا وقد يحتمل أن تجعل اللفظة	b	Atfı beyanın nekre ve zamir olması doğru değildir. Ancak bir söz diğerinin yerine atfı beyan

	الواحدة عطف بيان قادرة وبدلا أخرى بإعتبارين.	yapılabilir (II, s. 18).
	الأمثلة	
	a مررت بأخيك بشر.	Kardeşin Beşer'e rastladım.
	b جاءني زيدٌ أبونصر.	Nasr'ın babası Zeyd bana geldi.
	التأكيد	**3.29. Te'kîd/Pekiştirme**
	a الإتباع إذا كان على سبيل التكرير سمي تأكيدا.	Bir isme uyan bir isim tekrar edilirse buna te'kîd denilir.
	b وينقسمُ بإنقسام التكرير وذلك أن التكرير إما أن يكون فى اللفظ والمعنى معا وإما أن يكون فى المعنى دون اللفظ .	Te'kîd birkaç kısma ayrılır: Ya pekiştirilen isim ve pekiştireç anlam ve lafız olarak aynı olur, ya anlamı aynı olur lafızları değişik olur (II, s. 18).
	c والثانى من ضربي التأكيد أعنى المعنوى، ينقسم قسمين أحدهما يخص الضمائر.	Te'kîdin diğer çeşidi yani manevi te'kîd iki kısma ayrılır: birincisi zamirlere özeldir ve ayrı ve bitişik zamirlerle yapılır (II, s. 19).
	d والآخر من القسمين يعم قبيلى المظهر والمضمر ويكون أبدا يدل على ذات الشئ .	Diğer tür te'kîd ise, zamirlerle yapılır ve bir şeyin kendisini gösterir (II, s. 20).

الأمثلة

أخذت من خالدٍ خالدٍ.	b Halid’den aldım Halid’den.
مررت بالقوم كلهم.	b Topluluğun hepsine uğradım.
﴿أسكن أنت وزوجك الجنة﴾	c “Sen ve eşin cennete yerleşin.” (Bakara 2/35)
ركبتَ انت يا فتى.	c Ey genç sen bindin sen.
جاءني زيد نفسه.	d Zeyd bizzat kendisi geldi.
عمرو مررت به عينه.	d Amr’ın bizzat kendisine rastladım.

البدل **3.30. Bedel**

ولابد أن يكون التابع إما عين المتبوع وإما مناسبا له مناسبة البعض للكل.

a Bedel ya yerine geldiği kelimenin aynısı ya da bir bütünün bir parçası olması gerekir (II, s. 20).

الأمثلة

جائني أبو عبد الله زيد.	a Abdullah’ın babası Zeyd bana geldi.
مررت بالأمير علي.	a Emir Ali’ye rastladım.
لمست خالدا كفه.	a Halid’in omzuna dokundum.

العطف **3.31. Atıf**

وهوعلى ضربين:

a Atıf iki çeşittir (II, 22).

أحدهما عطف الإسم على الإسم.

İsmin isme atfı.

والآخر عطف الفعل على الفعل.	b	Fiilin fiile atfı (II, 23).
ومما هوعطف الجملة على الجملة.	c	Cümlenin cümleye atfı.
وحروف العاطفة هي تسعة الواو والفاء وثم وأو وأمْ وبل ولكن ولا وحتى.	d	Atıf harfleri dokuz tanedir: Vav, fâ, ṣumme, ev, em, bel, lâkin, lâ ve ḥattâ.
وأما ثم فللتراخى فى الترتب يعطف بها الإسم.	e	Ṣumme sıra belirtir. Olayların arka arkaya geldiğini gösterir (II, s. 24).
وأما لكنْ فلا مستدراك بعد النفي تعطف بها الجملة على الجملة.	f	Lâkin'e gelince, bu harf olumsuzluktan sonraki cümlenin olumlu olduğunu gösterir ve cümleyi cümleye atfeder (II, s. 38).
وأما حتى فقد يجئ عاطفة وقد ذكرنا أنها تدل على الغاية وُقعتْ والمعطوف بها لا يخلو من أن يكون إسما مفردا يكون هو الغاية إما فى الشرف.	g	Ḥattâ, atıf harfi olarak gelir ve bir amaç bildirir. Buradaki amaç, genellikle üstünlük ve şeref sahibi olduğunu göstermektir (II, s. 43).
جائني زيد وعمرو.	a	Zeyd ve Amr bana geldi.
﴿ليستيقن الذين أوتوالكتاب ويزداد الذين آمنوا إيمانا	b	"Kitap verilenler kesin inanç edinsinler ve iman edenlerin imanı artsın." (Müddesir, 31)

﴿ يغفر لكم من ذنوبكم ويؤخركم إلى أجل مسمىً.﴾

"Günahlarınızı bağışlasın ve sizi belirli bir vakte kadar erteler." (Nuh, 4)

الأمثلة

إن زيدا قائم وإن عمرا جالسٌ.

c Zeyd ayakta Amr oturuyor.

جائني زيد ثم خالد.

e Bana Zeyd sonra da Halid geldi.

ما جائني زيد لكن عمرو.

f Zeyd bana geldi ama Amr gelmedi.

جاء القوم حتى رئيسهم.

g Topluluk, hatta onların başkanları bile geldi.

استقبلني الناس حتى العلماء .

g Halk hatta bilginleri bile beni karşıladı.

الفعل المضارع وما يعمل فيه الرفع

3.32. Muzari Fiil ve Merfû olması

إن عامل الرفع فى الفعل المضارع هو تعريه من العوامل اللفظية التي بها ينصب أو يجزم.

a Muzari fiilin ref olmasının nedeni başında cezmeden nasbeden bir etkenin olmamasıdır (II, s. 47).

لحاق النونين الفعل إما الثقيلة (ألنون الثقيلة) فإنها تلحق المضارع فى أماكن يحتاج فيها إلى المبالغة فتفيد المبالغة.

b Anlamın gerektirdiği bir ihtiyaç üzerine muzari fiilin sonuna bir nun getirilir. Bu nun mübalağa içindir (II, s. 50).

الأمثلة

يقوم الزيدان.

a İki Zeyd kalkıyor.

جاءني الذى ينطلق .	a	Çıkan bana geldi.
ينطلق منطلق .	a	Ayrılan ayrılıyor.
وكاد يذهب .	a	Neredeyse gidecek.

3.33. Muzari Fiili Nasbeden Harfler

الحروف التي تنصب الفعل المضارع

الحروف التي تنصب معها الفعل المضارع تسعة وهي: أنْ ولن وإذا وحتى وكيْ واللام والفاء والواو وأو.

a Fiili muzariyi nasbeden harfler şunlardır: En, len, iẕâ, ḥattâ, key, lam, fâ, vav ve ev (II, s. 52).

﴿فلنْ أُكلِّمَ اليومَ إنْسيًّا﴾

a "Bu gün hiç kimse ile konuşmayacağım." (Meryem, 26)

﴿ وإن لك موْعِدا لن تخلفَه﴾

a " Senin asla kurtulamayacağın bir cezan var." (Taha, 97)

صليتُ حتى يطلعَ الفجر.

a Güneş doğana kadar namaz kıldım.

إشتريت السلعة كيْ أربحَ بها.

a Ticaret yapmak için mal satın aldım.

3.34. Şart-Cevap Cümleleri ve Muzari Fiili Cezmeden Etkenler

المجازاة والعوامل الجازمة للفعل المضارع فيها

ان المجازاة إنما تنعقد بين جملتين من القول لا بد أن تكون الأولى منها فعلية لتلائم الشرط.

a Ceza cümleleri, iki cümle arasında olur. Bunlardan birincisinin fiil olması gerekir (II, s. 74).

b Muzari fiilin şart ve cevap ifade edebilmesi için bir harf ve bir isim tarafından cezmedilmesi gerekir (II, s. 79).

وإعلم أن الفعل المضارع إذا وقع شرطا أو جزاء فلا بد أن ينجزم بالحرف أو الإسم المفيد لمعنى الشرط.

c Muzari fiili cezmeden etkenlerin başında "in" harfi gelmektedir. Bunun dışında şart anlamı taşıyan diğer isimler de muzariyi cezmeder.Zarf anlamı taşımayan "ma", "eyyu" ve "mehma" da bu etkenlerdendir (II, s. 82).

فأما العوامل فى هذا الباب فمنها إن وهي حرفٌ وهي أمّ الباب فأسماء يتضمن معناها منها أسماء ليست بظروف وهي: من وما وأي ومهما.

الأمثلة

a Zeyd güzel işler yapıyor.

زيد يعمل من الصالحات.

b Bana gelirsen sana ikram ederim.

إن تأتني أكرمك.

3.35. Lam ile Olumlu ve Olumsuz Emir ve Sonunun Cezmedilmesi

النهي والأمر الذى باللام وما يعمل فيهما الجزم

a Olumsuz emir yapılabilmesi için kelimenin murab/değişken olması gerekir ki muzarinin son harekesi değişkendir (II, s. 97).

أما النهي فلا يكون إلا من المضارع فلذلك لا ينقسم من جهة الصيغة ويلزم أن يكون معربا.

b Emir ise iki kısma ayrılır: Lam ile yapılanı ki sadece muzariden olur. Ve murab olması gerekir (II, s. 98).

وأما الأمر فينقسم قسمين:قسم باللام ولا يكون إلا مضارعا ويلزم أن يكون معربا.

فالعامل فى هذا القسم من الأمر هو اللام وعمله الجزم . وهو وقسم لا يستعمل معه اللام ولا يكون مضارعا البتةَ فلا يكون معربا بل هو أحد أصناف المبني.	c	Emirde en önemli etken lam'dır. Lam, fiilin sonunu emirde cezmeder. Lam ile yapılmayan fakat mebni olarak emir olanlar da vardır (II, s. 286).
الأمثلة		
لا تظلمْ.	a	Zulüm yapma.
خذْ وإجلسْ.	c	Al ve kalk.
﴿ربنا لا تؤاخذْنا إن نسينا أوأخطأْنا﴾	c	"Rabbimiz unutur veya hata edersek bizi sorgulama" (Bakara, 286)
النفي الذى ينجزم فيه المضارع من الأفعال	**3.36.**	**Muzarinin Olumsuzluğu ve Sonunun Cezmedilmesi**
أن العامل للجزم فى هذا الباب ينبغى أن يكون أحد حروف النفي فالجازم للفعل المضارع فى هذا الباب هو لمْ ولما.	a	Muzari fiilin cezmedilmesi için olumsuzluk harflerinden birinin muzari fiilin başına gelmesi gerekir. Bu olumsuzluk edatları "lem" ve "lemmâ" dır. (II, s. 99).
وقد يستعمل لما بمعنى إلا.	b	Lemmâ, illa/hariç anlamında kullanılabilir (II, s.100).
الأمثلة		
لم يؤمنوا.	a	İman etmediler.
لما يكتبْ.	a	Yazmadı.

﴿إنْ كل نفسٍ لما عليها حافظ﴾	b	"Hiçbir kimse yoktur ki üzerinde bir gözetleyici olmasın." (Tarık, 4)
﴿فلما أَفلَ قال لا أحبُّ الآفلين﴾	b	"Batıverinice, "Ben böyle batanları sevmem" dedi." (En'am, 76)

النسبة وحكمه — 3.37. Nisbet/Aitlik İsmi

إذا نسبت إلى الإسم ألحقتَ فى آخره ياءً مشددة وكسرتَ قبلها الحرف الذى يليه هي فحكم هذه الصيغ الموضوع للنسبة حكم الاسماء المشتقة من الفعل فى أنها يوصف بها سواء كان المنسوب إليه مشتقا من الفعل وجاريا عليه.	a	Bir isme aitlik eklemek istenirse, o ismin sonuna bir şeddeli ye (ي) eklenir ve sonu da kesra yapılır. Bu yapılan nisbet ismi türemiş isim hükmündedir (II, s. 106).
وتلحقها الهاء هاء التأنيث فى المواضع التي تلحق فيها الأسماء المشتقة الجارية على الفعل.	b	Türemiş isimlerin nisbet isminin sonuna dişilik "te" si getirilebilir (II, s. 105).
فأما النسب فينقسم أقسامٍ: منه ما يكون غير مقيسٍ فليس له إلا السمع وذلك.	c	Nisbet iki kısma ayrılır: Kuralı olamayan sadece duyum yoluyla olan.
والثانى أن يكون مقصورا.		İkincisi, maksûr/Sonu kesreli isim olan (II, s. 106).
الثالث أن يكون منقوصا.	d	Üçüncüsü, mankus/sonu illetli isim olan.
والرابع من أقسام المنسوب اليدان أن يكون	e	Dördüncüsü, sonu şeddeli ye

		olan isimler.
	آخر ياءً مشددةً.	
f	الخامس من تلك الأقسام أن يكون ما قبل آخر الإسم المنسوب إليه ياء مشددة.	Beşincisi, nisbet isminin sondan bir önceki harfi şeddeli olan isimler (II, s. 110).
g	والسادس من تلك الأقسام أن يكون آخر الإسم المنسوب إليه همزة قبلها الفٌ الهمزة ها هنا إذا كانت عن الواو والياء.	Altıncısı, sondan bir önceki harfi hemze, vava veya ye olan isimler (II, s. 114).
h	الثامن من أقسام المنسوب إليه أن يكون ثلاثيا حذف منه أحد الحروف الثلثة.	Üçlü bir isim olup bir harfi düşürülen isimler (II, s. 115).
ı	التاسع من أقسام المنسوب إليه أن يكون مركبا.	Dokuzuncusu, bileşik isim olanlar.
i	العاشر من أقسام المنسوب إليه أن يكون جمعا من الجموع الجمع .	Onuncusu, çoğul isim veya çoğulun çoğulu isim olanlar.
j	وأما القسم الحادي عشر وهو الباقى من أقسام المنسوب إليه.	Onbirincisi, bunların dışındaki isimlerin nisbetleri (II, s. 119).

الأمثلة

a	مكي	Mekkeli
a	تميميٌ	Temimli
a	نحويٌ	Nahivci

مررت برجل تُركية جاريته.	b	Cariyesi Türk olan adama rastladım.
مررت بغلامٍ روميةٍ أمه.	b	Annesi Rum olan çocuğa rastladım.
عليٌّ	c	Aliyi seven
وقاضٍ	d	Kadı
عمويٍ	e	Amcaya ait
أسيدٍ	f	Aslana ait, aslancı
كسائي	g	Elbiseci, elbiseye ait
حنفيٌّ	g	Hanefi, Hanefi mezhebine mensup
روَوِيٍ	h	Sucu, sulamaya ait
زبيريٌّ	ı	Zübeyr oğlu
منافيٌّ	ı	Menaf oğlu
مدائنيٌّ	i	Medainli, şehirlere ait

التصغير **3.38. İsmi Tasğîr/Küçültme İsmi**

آية التصغير ياء نلحق الإسم ثالثة ينفتح قبلها الثانى من الحروف ويلزم أن يكون الأول مضموما.	a	Küçültme isminin harfi "ye" 'dir. ismeüçüncü harf olarak gelir bir önceki harfin harekesi fetha olur, ilk harf ise damme olur (II, s 120).
.		
منهما إذا كان الإسم على أكثر من ثلثة	b	Eğer bir isim üç harften fazla

أحرُفٍ سواءٌ كانت الحروف كلها أصليّةْ ويجب أن يكون الحرفان بعد الياء متلاصقينْ أوكان بعضها أصلا وبعضها دخيلا.

harften oluşursa bu harfler asıl bile olsalar, "ye"den sonra iki harfinin birleşik olması gerekir. Bazı harfi aslî bazısı sonradan girmiş olsa bile aynıdır (II, s. 120).

c وأما الرباعي فقد تلحقه زيادة واحدة.

Eğer isim dört harfi ise, o zaman sadece bir harf eklenir.

d ومنها إلحاق الهاء.

Küçültme yapılan ismin sonuna "te" eklenebilir (II, s. 127).

الأمثلة

a جُميلٍ

Devecik

b حنيجرٌ

Küçük bıçak

b سفيرجٌ

Garsoncuk

c ضويربٌ

Küçük vurucu

c مكيرمٍ

Cömertcik

d شميسة

güneşcik

فصل فى بيان جمع التكسير وإحصاء ضروبه

3.39. Kuralsız Çoğul ve Çeşitleri

a الجمع إما فى المذكور وينبغى أن يكون من أولى العلم فالواو أو الياء والنون إن لم يكن مضافا وإما فى المؤنث وقد يكون من العقلاء وغيرهم فالألف والتاء.

Çoğul, ya insanların erkeklerini gösteren ve sonu vav ye ve mużaaf olmadıkları zaman nun ile biten isimler ya da insan ve insanların dışındaki varlıkları gösteren ve sonunda elif ve te

bulunan dişi kelimelerdir (II, s. 135).

فأما الثلاثي فينقسم أول ما ينقسم فى هذا الباب قسمين معريً من الزيادة ومزيد فيه.	b	üç harften oluşan isimlerin kuralsız çoğulları olduğu gibi üç harften fazla olanların da kuralsız çoğulları vardır (II, s. 135).
أن الهاء شرطها فى التكسير أن تحذف قبل التكسير ثم لا ترد بعد ذلك.	c	Sonu “te” ile biten isimlerin çoğullarında bu “te” düşer ve tekrar getirilmez (II, s. 148).
وقد يوجد من الجموع المكسرة ما يكون الواحد فيه مرفوضاً ولا يستعمل فى الأفراد.	d	Bazı isimlerin tek bir düzensiz çoğulu olabilir. Ve tekilleri bir tek kalıp olarak kullanılır (II, s. 159).

الأمثلة

هضب	a	Tepeler
سحاب	a	Bulutlar
سحابةٍ	a	Bulutlar
سفينة، سُفُن	b	Gemi, gemiler
مترلةٍ	c	Ev
صومعةٍ	c	Ambar
منازلُ	c	Evler

صوامعُ	c	Ambarlar
أهالٍ	d	Aileler
ولياٍل	d	Geceler
أهلٌ	d	Aile
ليلةٌ	d	gece

SONUÇ

Alî b. Ebî Tâlib ile başlayıp tarihsel süreci içerisinde gelişen sarf ve nahiv ilimlerine dâir dağınık bilgiler, başta Sibeveyhi olmak üzere bir çok ilim adamı tarafından toplanarak, bu alanda pek çok eser yazılmıştır.

el-Mustevfâ'dan önce yapılmış olan bu çalışmalarda sarf ve nahiv alanında pek çok ilerlemeler kaydedildiği ve bir çok terimin el-Ferğânî'den önce kullanıldığı eserin içeriğinden de anlaşılmaktadır. Eserin baş kısımlarında bile damme, kesra, fetḥa, refʿ, naṣb gibi terimlerin kullanılmış olması bunu açıkça göstermektedir.

Eser, nahiv konularını ve sorunlarını değişik bir bakış açısı ile ele almakta, sorunları çözmek için her yolu denemekte, varsayımlar geliştirerek anlaşılmayan bir yer kalmayıncaya kadar konuları irdelemektedir.

Yukarıda arz edilmeye çalışılan temel tespitlerden sonra, el-Ferğânî'nin eserinde takip ettiği öğretim yöntemini şu şekilde özetlemek mümkündür:

el-Ferğânî, kendinden önceki bilginlerin fikirlerinden faydalanmış, eserinde onlardan alıntılar yapmış, hatta bazı nahiv kurallarını anlatırken tamamen onların görüşlerini aktararak, kendisi herhangi bir görüş ortaya koymamıştır. Bunun yanında yazar kendisinden önceki bilginlerin görüşlerini bir süzgeçten geçirdikten sonra, onları kendi bilgileriyle birleştirmiş, nahiv bilgisi yanında diğer dillerle ve ilimlerle olan ilişkisi onun nahiv ilmine bakış açısını değiştirmiş, Arap dili bilgilerini bu bilgi dağarcığı içerisinde yoğurarak kendisine özgü bir yöntem ve üslup geliştirmiştir. Ayrıca bu nahiv bilgilerini kıyas yöntemiyle zenginleştirerek değişik söyleyiş tarzları oluşturduğunu ifâde etmek yerinde olacaktır.

Yazar zaman zaman kendisinden önceki bilginlerin görüşleri arasında bir tercih yapmış, bazen de onların görüşlerinin hiçbirini benimsemeyerek sadece kendi görüşünü ortaya koymuştur.

el-Ferğânî, öğrencilerine ve dolayısıyla kendisinden sonra gelen bilginlere hem cümle çeşitlerini öğretmiş hem de bu cümleleri doğru, yanlış, zayıf, güzel ve çirkin gibi değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu tür bir değerlendirmeyi Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı hariç, diğer nahiv eserlerinde bu kadar sıkça görmek mümkün değildir.

Yazarın eserinde kullandığı başlıklar da dikkat çekicidir. Başlıkların çoğu önceki ve sonraki eserlerinkinden oldukça farklıdır. Bazı başlıklar çok uzun olup,

anlaşılması güçtür. Daha sonraki eserlerde bu başlıkların kısaltıldığını veya değiştirildiğini görüyoruz.

Eserde geçen terimlerin bir kısmı daha önceki dilcilerin hemen hepsi tarafından kullanılan terimler olmakla beraber, sadece el-Ferğânî'ye ait ve sadece onun kullandığı yaklaşık yüz tane terim tespit edilmiştir.

Eserde dikkati çeken başka bir husus da, müellifin farazî sorunlar üreterek tıpkı bir fıkıh bilgini gibi bu sorunları kendi kendine tartışması ve bu yolla öğrencinin zihnine gelecek olan soruları çözmek istemesidir.

el-Mustevfâ, kendisinden sonra yazılmış bir çok esere de kaynaklık etmiştir. Bu kitaplar, eserden alıntılar yapmakta ve yer yer yazarının ismiyle beraber zikretmektedir. Zerkeşî, *el-Burhan*'da, Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Neẓâ'ir* ve *el İtḳân'da ve el-İḳtirâḥ'da*, el-Eşmûnî, *el-Hemʿ, el-Ḫızâne, el-Burhân, el-Ḥâşiyetu'l-Kubrâ'* gibi eserlerinde *el-Mustevfâ'dan* nakiller yapmışlardır. Bu eserlerin çoğunda müellifin adından söz edilirken " قال صاحب المستوفى، قال أبو سعيد/Mustevfâ sâhibi dedi, Ebû Saʿîd dedi, " ifâdelerinin kullanıldığı görülür (bkz. s.80).

Hazravî, nahvin tanımını yaparken değişik kitaplardan alıntılar yapmış, *el-Mustevfâ*'dan da alıntı yapmış ve el-Ferğânî'nin nahiv tanımını beğenerek övgüyle bahsetmiştir.

Ebû Ḥayyân ondan daha sonra yaşamış birisidir. O, el-Ferğânî'den en çok nakil yapan kişidir. Ancak Ebû Ḥayyân, kendisinden önce gelen bütün âlimleri haklı-haksız eleştirmiş, onların eksiklerini aramış birisiydi. O, kendisinden daha âlim kişiler olduğu hâlde ez-Zemaḫşerî, İbn Mâlik ve İbn Ḥâcib gibi bilginleri eleştirmekten geri durmamıştır. İşte Ebû Ḥayyân, tıpkı diğerlerine yaptığı gibi el-Ferğânî'yi de haksız yere eleştirmiş, ama ondan nakiller yapmayı da ihmal etmemiştir (bkz. s.80).

el-Ferğânî, eserinde şevâhide önem vermiş, kendisinin de bir şâir olması nedeniyle şiiri şevâhid olarak oldukça fazla kullanmıştır. Eser, içinde geçen şiirlerle sonraki eserler için bir şevâhid kaynağı olmuştur. Müellif, nesir dili ile şiir dilinin gramer açısından farklı olduğunu, nesirde kullanılması doğru bulunmayan bir çok kuralın şiir dilinde kullanılabileceği görüşünü benimser.

Eser, 414 beyti, konuları için şâhid olarak almıştır. Bu beyitlerin çoğu birinci ciltte yer almakta olup, sayıları 294 kadardır. Diğerleri ise, sıfat konusuyla başlayan ikinci ciltte bulunmaktadır ki sayıları 120 beyittir.

Eserin uzun asırlar boyunca gün yüzüne çıkarılmamış olması ilim adamlarının bu değerli eserden yararlanmalarını engellemiştir. Yoksa Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı kadar değerli olan bu eser hakkında bu kadar az çalışma yapılmazdı.

Böylesine kıymetli bir eserin, Türk asıllı bir ilim adamı tarafından yazılmış olması, eserin Araplarca da benimsenerek övgüyle bahsedilmesi, müellif hattından kopyalanan aslına en uygun nüshasının İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonunda bulunması da ülkemiz açısından önemini artırmaktadır.

Bu çalışmanın, hem klâsik Arap gramerini araştıracak olanlara hem modern ve klâsik gramer kaynaklarını karşılaştıracak araştırmacılara hem de dilbilim ile uğraşanlara faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

ʿABBÂH, Muḥammed el-Muḫtâr Veled. (1996). **Târîḫu'n-Naḥvi'l-ʿArabî fi'l-Meşriḳ ve'l-Mağrib**. Rabat: Yy.

ʿABDULLAṬÎF, M. Ḥamâse. (Ty.). **el-ʿAlâḳâtu'l-İʿrâbiyye fi'l-Cümle beyne'l-Ḳadîm ve'l-Ḥadîṯ.** Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-ʿArabî.

AĞABOZÖRK, Muḥammed Muḥsin et-Tehrânî. (1954). **Ṭabaḳâtu Aʿlâmi'ş-Şîʿa**. Necef: Maṭbaʿa-i ʿİlmiye-i.

AĞABOZÖRK, Muḥammed Muḥsin et-Tehrânî. (1936). **eẕ-Ẕerîʿa ilâ Taṣnîfi'ş-Şîʿa**. Necef: Matbaa-i ʿİlmiye-i.

AḤMED, Nevzâd Ḥasen. (1996). **el-Menhecu'l-Vaṣfî fî Kitâbi Sîbeveyhi.** Bingâzi: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye.

el-ʿÂMİLÎ, Muḥammed b. Ḥasen. (Ty.). **Emelu'l-Âmil.** thk.: Aḥmed el-Ḥuseynî. Bağdâd: Mektebetu'l-Endülüs.

el-BAĞDÂDÎ, ʿAbdulḳâdir b. ʿÖmer. (1988). **Ḫizânetu'l-Edeb**. Kâhire: Yy.

BAŞARAN, Ethem. (1974). **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**. (Dördüncü Baskı). Ankara: Yy.

el-BELÂZÛRÎ, Ebu'l-Ḥasan Aḥmed b. Yaḥyâ b. Câbir. (1978). **Futûḥu'l-Buldân**. thk.: Rıżvân Muḥammed Rıżvân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit. (1982). **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme**. (Beşinci Baskı). Ankara: Yy.

BROCKELMANN. (Ty.). **Târîḫu'l-Edebi'l-'Arabî**. trc: 'Abdulḥalîm en-Neccâr. Kahire: Yy.

BROCKELMANN. (2001). *Arabistan***. İslâm Ansiklopedisi.** C.I. İstanbul: Yy.

BUḤAYRÎ, Saʿîd Ḥasen. (1989). **ʿAnâṣıru'n-Naẓariyyeti'n-Naḥviyye fî Kitâbı Sîbeveyhi.** Kahire: Yy.

BULUT, Ali. (2003). **Sibeveyh'in Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar**. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz

Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı.

CANDEMİR, Doğan. (1989). **Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri**. Ankara: Yy.

el-CEVHERÎ, İsmâ'îl b. Ḥammâd. (1987). **Tâcu'l-Luğa ve Sıḥaḥu'l-'Arabiyye.** Beyrut: Yy.

el-CURCÂNÎ, eş-Şerîf 'Alî b. Muḥammed. (Ty.). **Ta'rîfât**. Kâhire: Yy.

el-CUVEYNÎ, Muṣtafâ es-Sâvî. (Ty.). **Menhecu'z-Zemaḫşerî fi Tefsîri'l-Ḳur'ân**. Kâhire : Yy.

ÇAKIR, Mehmet. (1994). **Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Kurallar**. İzmir: Yy.

ÇETİN, Nihat. (1978). *Arabistan*. **Küçük Türk İslâm Ansiklopedisi**. İstanbul: Yy.

ÇETİN, Nihat. (1978). *Sîbeveyh*. **Küçük Türk İslâm Ansiklopedisi**. İstanbul: Yy.

ÇETİN, ʿAbdurraḥmân. (1982). **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Târihi**. İstanbul: Yy.

ḌAYF, Şevḳî. (Ty.). **Teysîru'n-Naḥvit-Taʿlîmî Ḳadîmen ve Ḥadîṯen**. Kâhire: Yy.

ḌAYF, Şevḳi. (1968). **el-Medârisu'n-Naḥviyye.** Kâhire: Yy.

DEMİRAYAK, K., Bakırcı, S. (2001). **Arap Dili Grameri Tarihi.** Erzurum: Yy.

DEMİRAYAK, Kenan. (1998). **Abbâsî Edebiyâtı Târihi**. Erzurum: Yy.

EBÛ ʿABDİLLÂH, ʿAbdülazîz ʿAbduh. (1982). **el-Maʿnâ ve'l-İʿrâb ʿında'n-Naḥviyyîn ve Naẓariyyetu'l-ʿÂmil**. Trablus: Yy.

EBÛ ZEHRÂ, Muḥammed. (1983). **İslâm'da Siyâsî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi**. Arapçadan çev.: Hasan Karakaya-Kerîm Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi.

ELMALI, Hüseyin. *el-Cevâlikî'nin el-Muḫtaṣar'da Metodu ve Kaynakları.* **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.** İzmir: Yy.

EMÎN, Aḥmet. (1933). **Ḍuḥâ'l-İslâm.** Beyrut: Yy.

ENÎS, İbrâhîm vd. (1972). **el-Muʿcemu'l-Vasîṭ**. Kâhire: Yy.

el-FERĞÂNÎ ‘Alî b. Mes‘ûd b. Maḥmûd. (1259). **el-Mustevfâ fî’n-Naḥv.** İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu Nu: 2517.

el-FERĞÂNÎ ‘Alî b. Mes‘ûd b. Maḥmûd. (Ty.). **el-Mustevfâ fî’n-Naḥv.** İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Cârullâh Efendi Koleksiyonu Nu: 1970.

el-FERĞÂNÎ ‘Alî b. Mes‘ûd b. Maḥmûd. (1987). **el-Mustevfâ fî’n-Naḥv.** thk.: Muḥammed Bedevî el-Maḫtûn. Kâhire: Dâru’ş-Şeḳâfeti’l-ʿArabiyye.

el-FERĞÂNÎ ‘Alî b. Mes‘ûd b. Maḥmûd. (Ty.). **el-Vâfî fi’l-Ḳavâfî**. Kültür Bakanlığı, Nuriosmâniye Kütüphanesi, Nu: 1665.

FÎRUZÂBÂDÎ, Muḥammed b. Yaʿḳûb. (Ty.). **el-Ḳâmûsu’l-Muḥîṭ.** Mısır: Matbaʿatu’l-Medeniyye

el-ĞALÂYÎNÎ, Muṣṭafâ. (1982). **Câmiʿu’d-Durûsi’l-ʿArabiyye.** Beyrut: Yy.

GÜNDÜZÖZ, Soner. (2002). **Sibeveyhi’de Kelime Yapısı**. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

el-ḤAMEVÎ, Yâḳût. (1977). **Muʿcemu’l-Buldân.** Beyrut: Yy.

ḤAMÎDULLÂH M., Yaşaroğlu M. (1965). **Kur’ân-ı Kerîm Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyoğrafyası**. Arapçadan çev.: Mehmet Sâit Mutlu. İstanbul: Yağmur Yayınevi.

el-HÛÎ, Ebu’l-Ḳâsım el-Mûsevî. (1992). **Muʿcemu Ricâli’l-Ḥadîṯ ve Tafṣîlu Ṭabaḳâti’r-Ruvât.** Yyy.: Yy.

el-ISFAHÂNÎ, Ebu’l-Ferec ʿAlî b. el-Ḥuseyn. (1986). **el-Aġânî.** thk.: ‘Abdullâh el-Alaylî vd. Beyrut: Yy.

İBN ʿABDİRRABBİH, Ebû ʿÖmer Aḥmed b. Muḥammed el-Endelûsî. (1982). **el-ʿIḳdu’l-Ferîd**. thk.: Ahmed Emîn vd. Kâhire: Yy.

İBN BATÛTA, Şemseddin Ebû ʿAbdullah Muḥammed b. İbrahîm. (1917). **Seyâhatnâme.** Arapçadan çev.: M. Şerif, İstanbul: Yy.

İBN CİNNÎ, Ebu’l-Fetḥ ʿOṡmân. (1993). **el-Ḫaṣâ’iṣ.** Beyrut: Yy.

İBNU’L-EMÎN, Maḥmûd Esʿad Seydişehrî. (1983). **İslâm Tarihi, Târîḫ-i Dîn-i İslâm, İslâm Öncesi Araplar, Mekke Devri-Medine Devri.** İstanbul: Marifet Yay.

İBNU'L-ENBÂRÎ, Abdurraḥmân Ebu'l-Berekât. (1993). **Menşûru'l-Fevâ'id**. Beyrut: Yy.

İBNU'L-ENBÂRÎ, Abdurraḥmân Ebu'l-Berekât. **Nuzhetu'l-Elibbâʾ.** nşr.: Ebu'l-Faẓl İbrâhîm. Kâhire: Yy.

İBNU'L-ENBÂRÎ, Abdurraḥmân Ebu'l-Berekât. (Ty.). **el-İnsâf fî Mesâʾili'l-Ḫilâf beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn.** Mısır: Yy.

İBN ḪALLİḲÂN, Ebû'l-ʿAbbâs Şemsüddîn Aḥmed b. Muḥammed b. Ebî Bekr. (1968). **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâʾu Ehli'z-Zemân**. Yyy.: Yy.

İBNU'L-ʿİMÂD, Ebu'l-Felâḥ ʿAbdulḥayy Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥanbelî. (Ty.). **Şezerâtu'z-Ẕeheb fî Aḫbâr men Ẕeheb**. Beyrut: Yy.

İBN KUTEYBE, 'Abdullâh b. Müslim. (1925). **'Uyûnu'l-Aḫbâr.** Kahire: Yy.

İBNU'N-NEDÎM, Muḥammed b. İsḥâk. (Ty.). **el-Fihrist**. Beyrut: Yy.

İBN MAḌÂ, Ebu'l-ʿAbbâs Aḥmed b. ʿAbdurraḥmân b. Muḥammed (Ty.). **Kitâbu'r-Redd ala'n-Nuḥât**. thk.: Şevḳî Ḍayf. Kâhire: Dâru'l-Meârif.

İZMİRLİ, İsmâʿîl Ḥakkı. (1956). **Târîh-i Kurʾân.** İstanbul: Böre Yayınevi.

KÂTİB ÇELEBİ, Muṣtafâ b. ʿAbdillâh Ḥacı Ḫalîfe. (1971). **Keşfu'z-Ẕunûn ʿan Esmâ'i'l-Kutub ve'l-Funûn**. İstanbul: MEB Yay.

KEHHÂLE, ʿÖmer Rızâ. (Ty.). **Muʿcemu'l-Muʾellifîn**, Beyrut: Yy.

KESKİNER, Osman. (1996). **Arap Edebiyatında İnşâ San'atının Gelişmesi.** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KILIÇLI, Mustafa. (1992). **Arap Edebiyatında Şuûbîyye**. İstanbul: Yy.

KIZIKLI, Zafer Salih. (2005). **Arap Gramer Ekolleri**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü.

KİTAPÇI, Zekeriya. (2004). **Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri**. (Birinci Baskı). Konya: Yy.

el-LEBEDÎ, M. Semîr Necîb. (1978**). Eşeru'l-Ḳurʾân ve'l-Ḳırâʾâ fi'n-Naḥvi'l-ʿArabî.** Kuveyt: Yy.

el-LUĞAVÎ, Ebû'ṭ-Ṭayyib 'Abdulvâḥid b. 'Alî. (1995). **Merâtibu'n-Naḥviyyîn**. nşr.: M. Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. Kahire: Yy.

el-MENHEC, A., eş-Şihâbî, M. (1988). **el-Muṣṭalaḥâtu'l-ʿİlmiyye fi'l-Luğati'l-ʿArabiyye beyne'l-Ḳadîm ve'l-Ḥadîṯ**. Dımeşk: Yy.

NAṢR Ḥamîd Ebû Zeyd. (1988). *et-Te'vîl fî Kitâbı Sîbeveyhi*. **Mecelletu'l-Belâġâti'l-Muḳârene**, S.8, s.112.

ÖZBALIKÇI, M. Reşit. (2001). **Arap Dilinde Kur'ân ve Hadisle İstişhâd**. İzmir: Yy.

er-RÂŻÎ, Muntecebuddîn ʿAlî b. Bâbeveyh. (1987). **el-Fihrist**. thk.: Celâluddîn Muhaddis Ermevî. Kum: Yy.

SARMIŞ, İbrâhîm. (1991). *Arapçaya Yöneltilen Bazı Eleştiriler*. **Selçuk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi.** Konya: Yy.

es-SÎNÎ, Maḥmûd İsmâʿîl. (1983). **el-Ḳavâʿidu'l-ʿArabiyyeti'l-Muyessera.** Riyâd: Yy.

es-SÎRÂFÎ, Ebû Saʿîd Ḥasan b. 'Abdillâh. (1936). **Aḫbâru'n-Naḥviyyîne'l-Baṣriyyîn**. nşr.: F. Krenkow. Beyrut-Paris: Yy.

es-SUYÛṬÎ, Celâluddîn 'Abdurraḥmân b. Ebî Bekr. (1975). **el-İḳtirâḥ fî 'İlmi Usûli'n-Naḥv.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

es-SUYÛṬÎ, Celâluddîn ʿAbdurraḥmân b. Ebî Bekr. (1993). **el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fî Ḳavâ'idi ve Furûʿi Fıḳhı'ş-Şâfiʿiyye**. (İkinci Baskı). thk.: Muḥammed el-Muʿtaşımbillâh el-Baġdâdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿArabiye.

es-SUYÛṬÎ, Celâluddîn ʿAbdurraḥmân b. Ebî Bekr. (Ty.). **Buğyetu'l-Vuʿât fî Ṭabaḳâtiʿn-Naḥviyyîne ve'n-Nuḥât.** thk.: M. Ebu'l-Fażl İbrâhîm. Beyrût: el-Mektebetu'l-ʿAṣriyye.

es-SUYÛṬÎ, Celâluddîn ʿAbdurraḥmân b. Ebî Bekr. (1952). **Târîḫu'l-Ḫulefâ'**. thk.: M. Muḥyiddîn ʿAbdulḥamîd. Mısır: Yy.

es-SUYÛṬÎ, Celâluddîn ʿAbdurraḥmân b. Ebî Bekr. (1985). **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbi'n-Nevevî.** thk.: Aḥmed ʿÖmer Ḥâşim. Beyrut: Yy.

eş-ŞEYBÂNÎ, İbnu'l-Esîr Ebû'l-Fetḥ Żiyâ'uddîn Naṣrullâh b. Muhammed. (Ty). **el-Meṣelü's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâʿir.** thk.: Aḥmed el-Hûfî. Kâhire: Ty.

et-ṬANṬÂVÎ, Muḥammed. (1968). **Neş'etu'n-Naḥv ve Târîḫu Eşheri'n-Nuḥât**. Kahire: Yy.

TURAN, Osman. (1997). **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**. (Altıncı Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yay.

WATT, W. Montgomery. (1998). **Kur'ân'a Giriş**. çev.: Süleyman Kalkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

YAʿÎŞ, Muvaffaḳuddîn b. ʿAlî. (Ty.). **Şerḥu'l-Mufaṣṣal.** Beyrut: Yy.

YAZICI, Tahsin. (2003). *Fergana.* **DİA**, XII, 375-377.

el-YEMÂNÎ, ʿAbdulbâḳî b. ʿAbdulmecîd. (1986). **İşâretu't-Taʿyîn fi Terâcimi'n-Nuḥât ve'l-Luġaviyyîn**. Riyâd: Yy.

ez-ZİRİKLÎ, Ḥayruddîn. (1969). **el-Aʿlâm**. Beyrut: Yy.

ez-ZUBEYDÎ, Ebû Bekr Muḥammed b. Ḥasan. (1973). **Tabâḳâtu'n-Naḥviyyîn ve'l-Luġaviyyîn.** Nşr.: M. Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. Mısır: Yy.

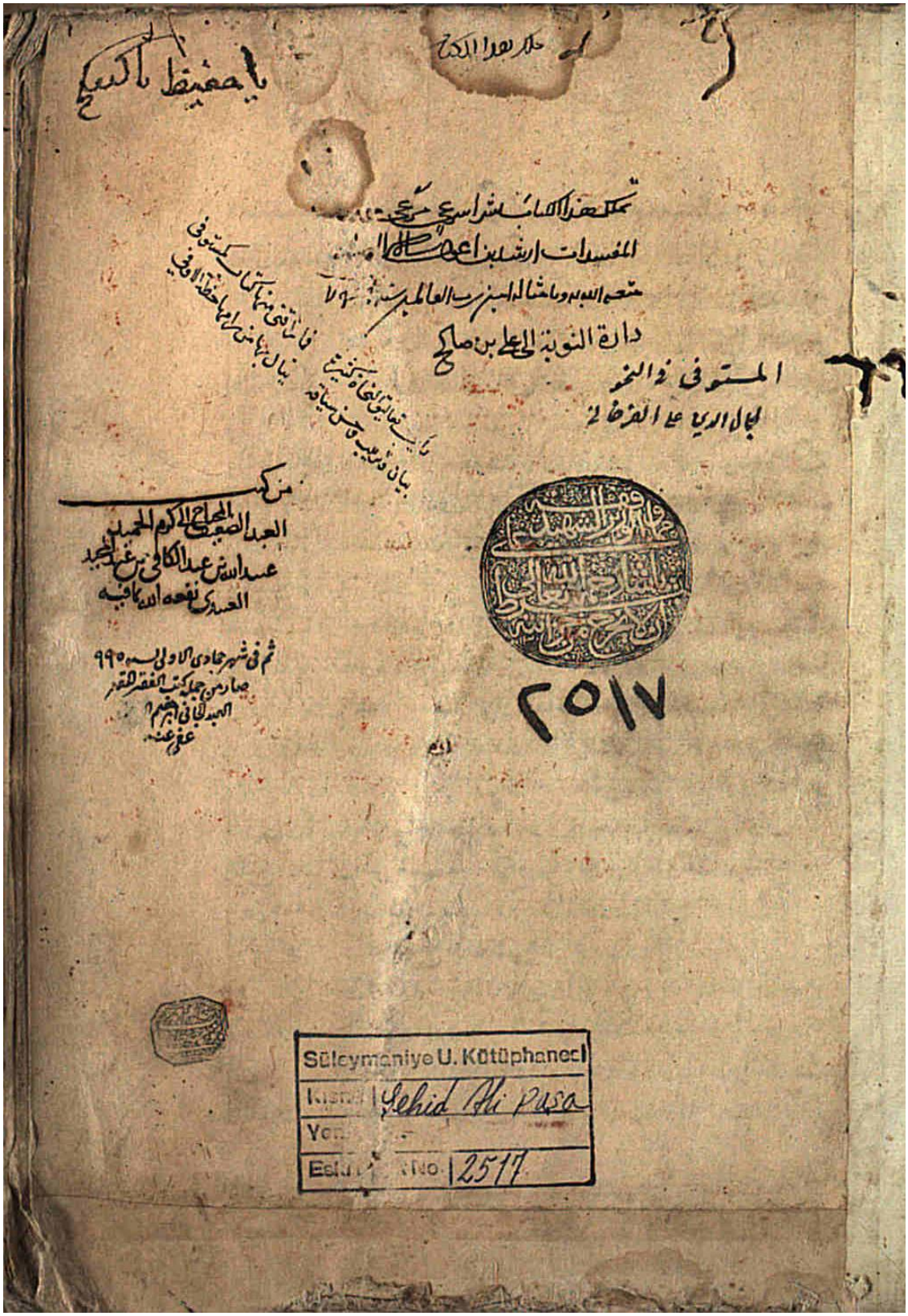
Kullanılan İnternet Siteleri:

arabswata.org; al-Waraq.com/Core/dg/dg

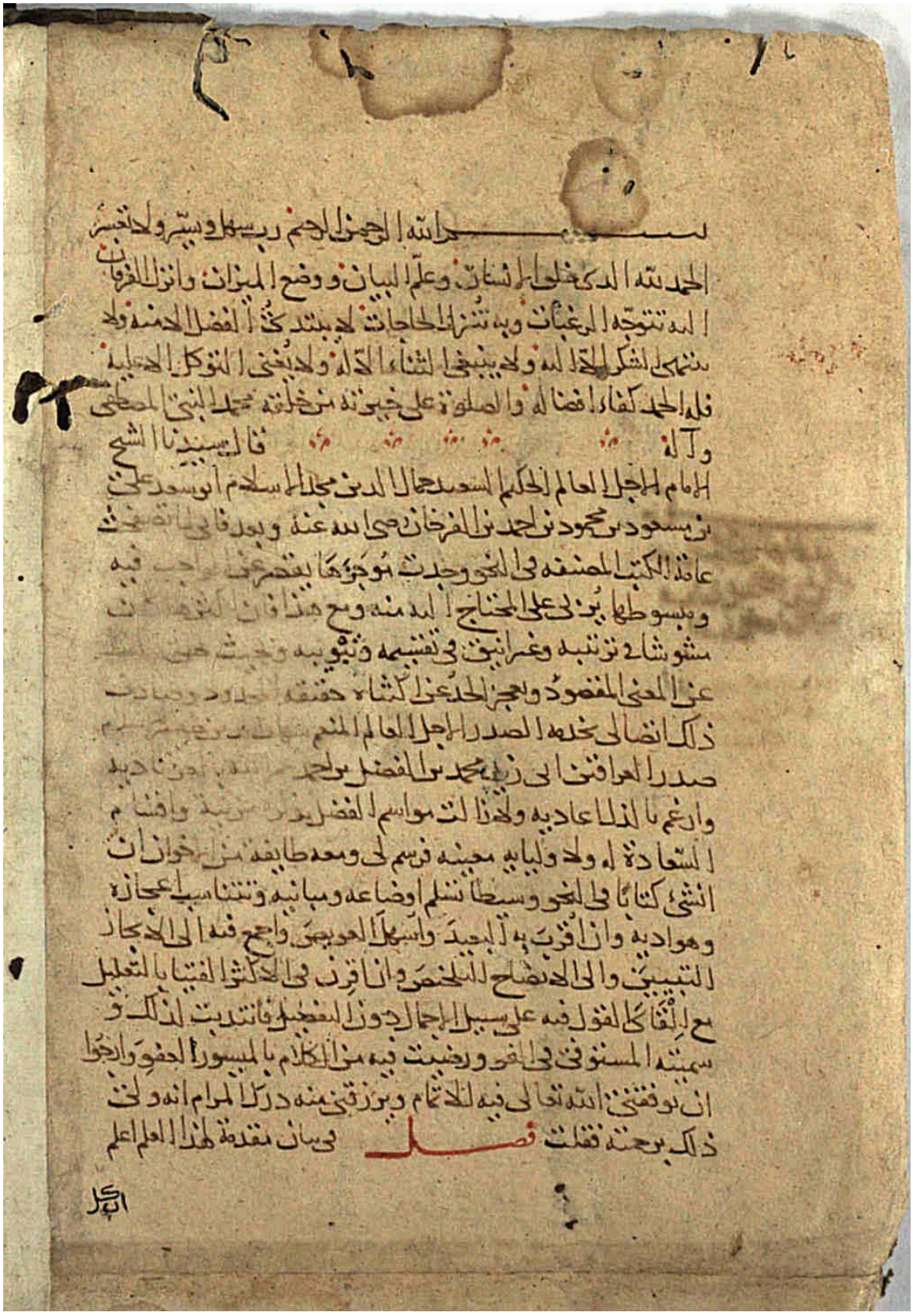
al-Waraq.com/Core/dg/dg

imamsadeq.org

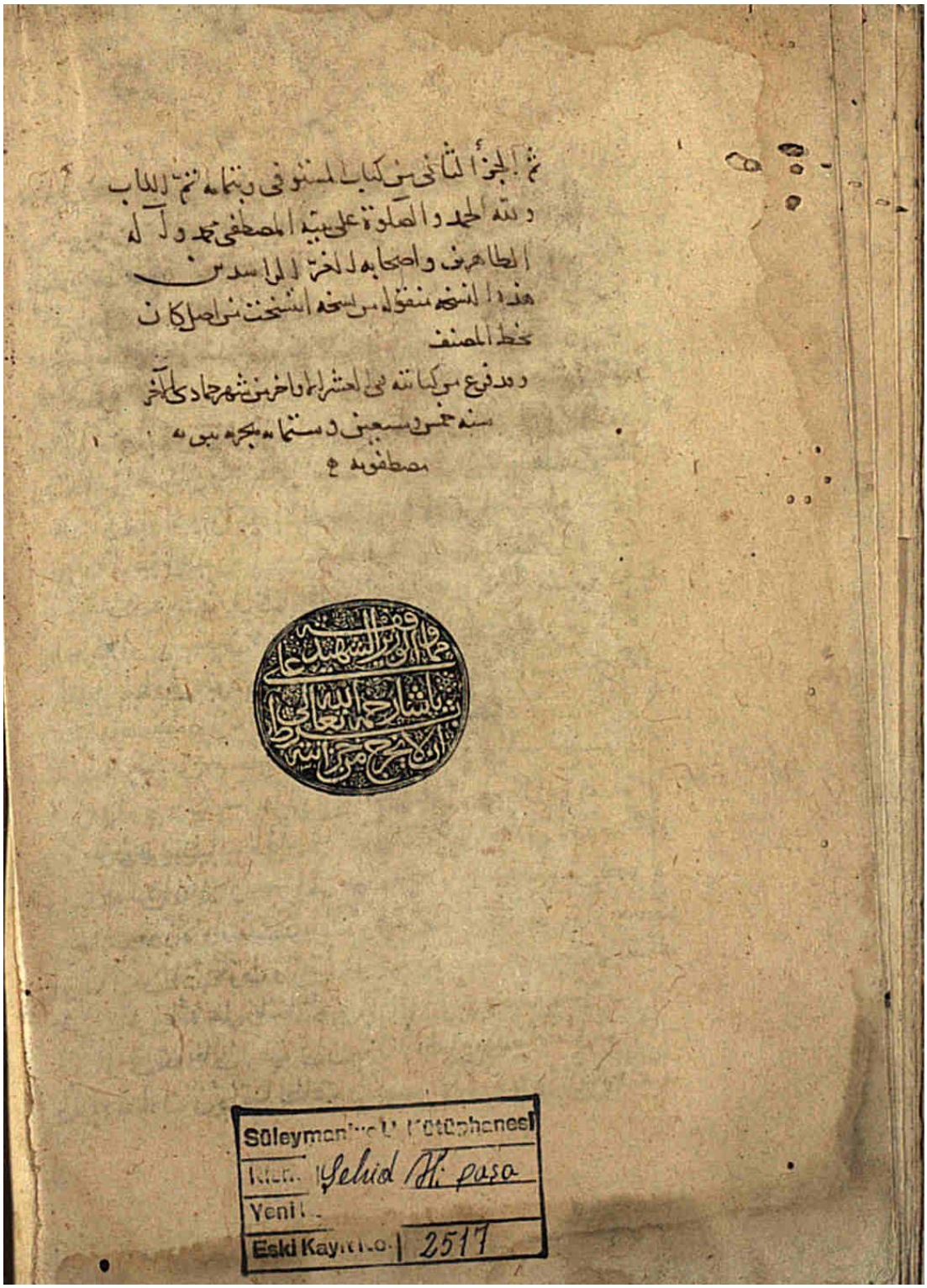
EKLER

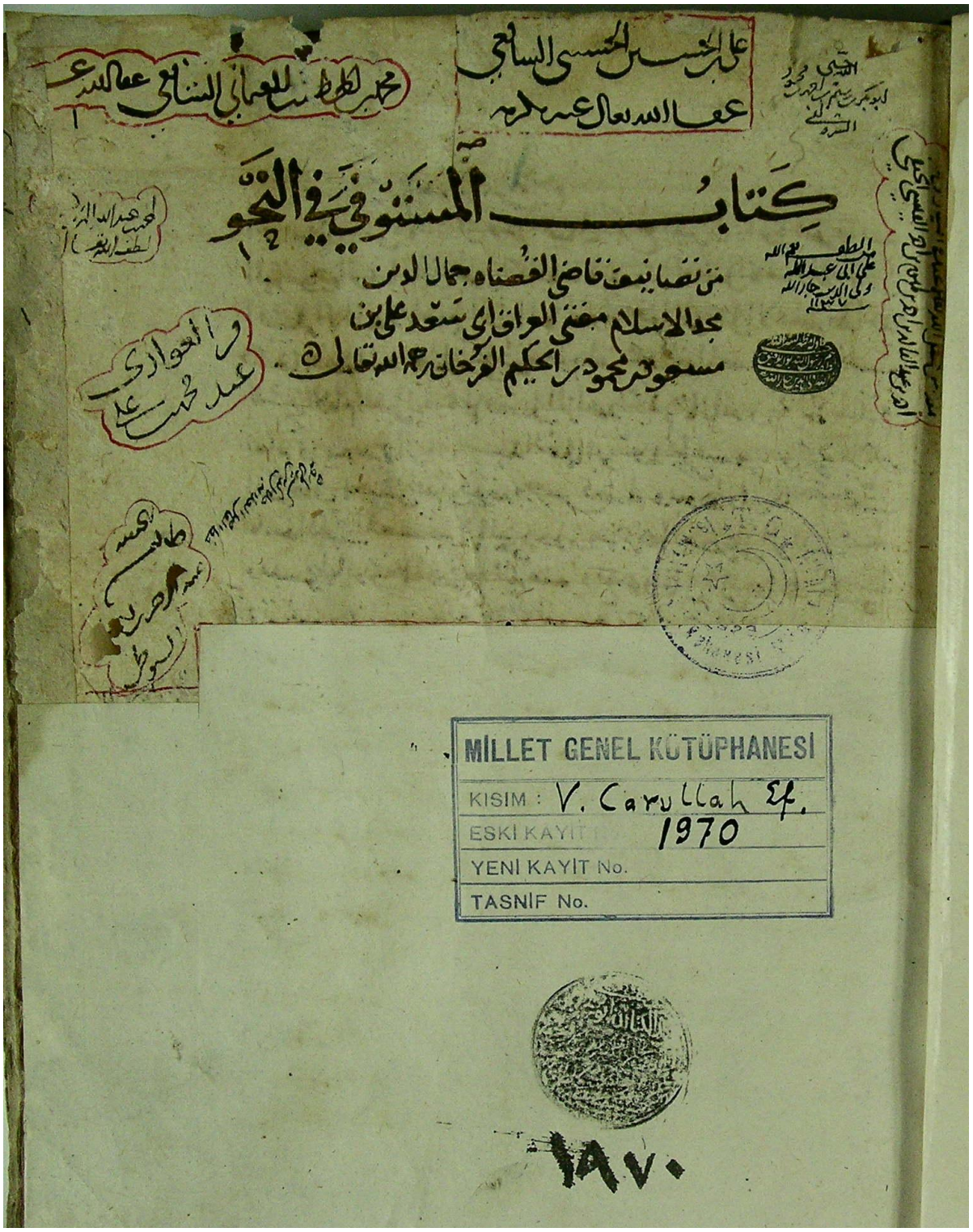
Ek. 1. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Nüshası, 1a Sayfası

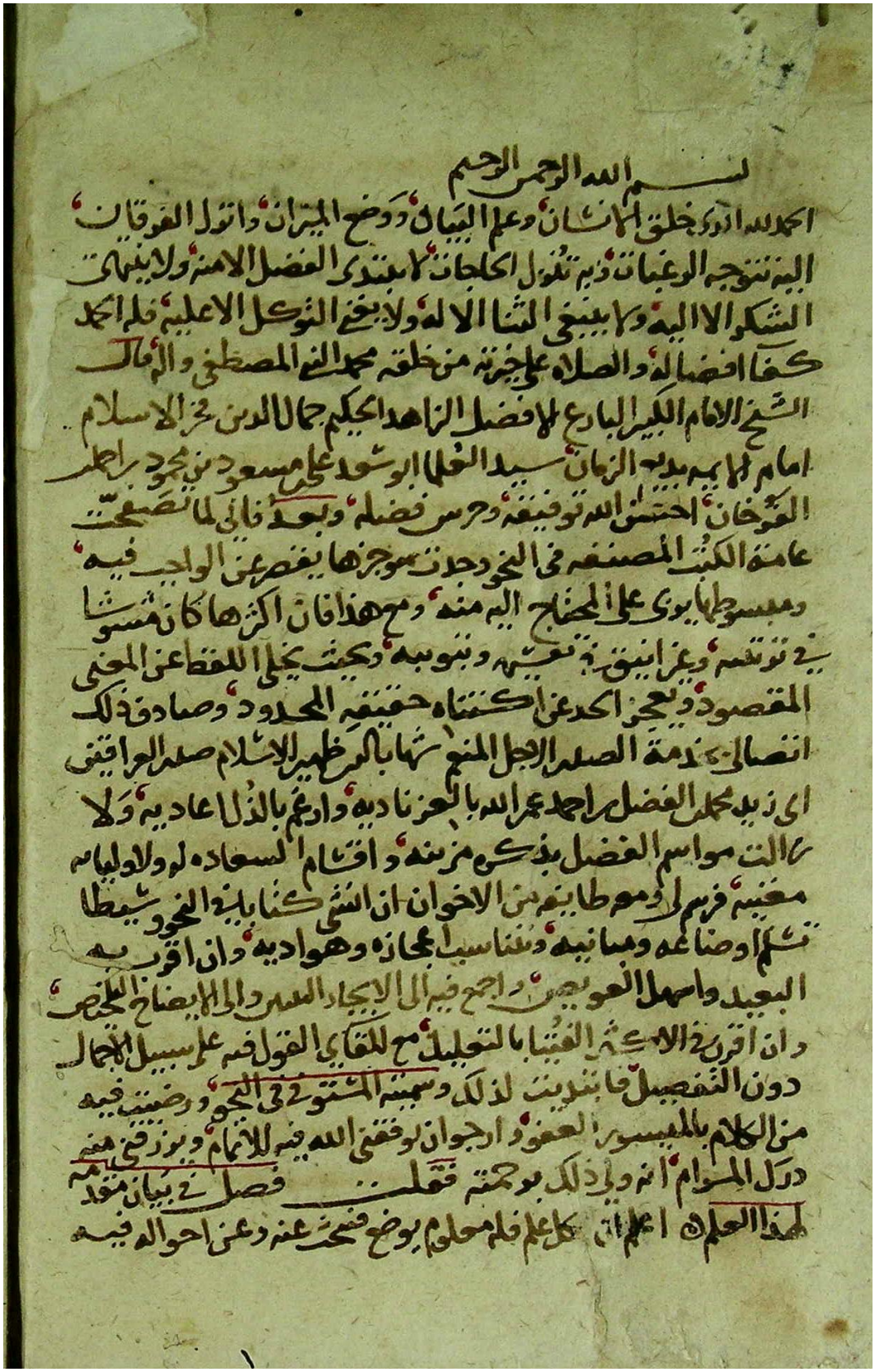
Ek. 2. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Nüshası, 1b Sayfası

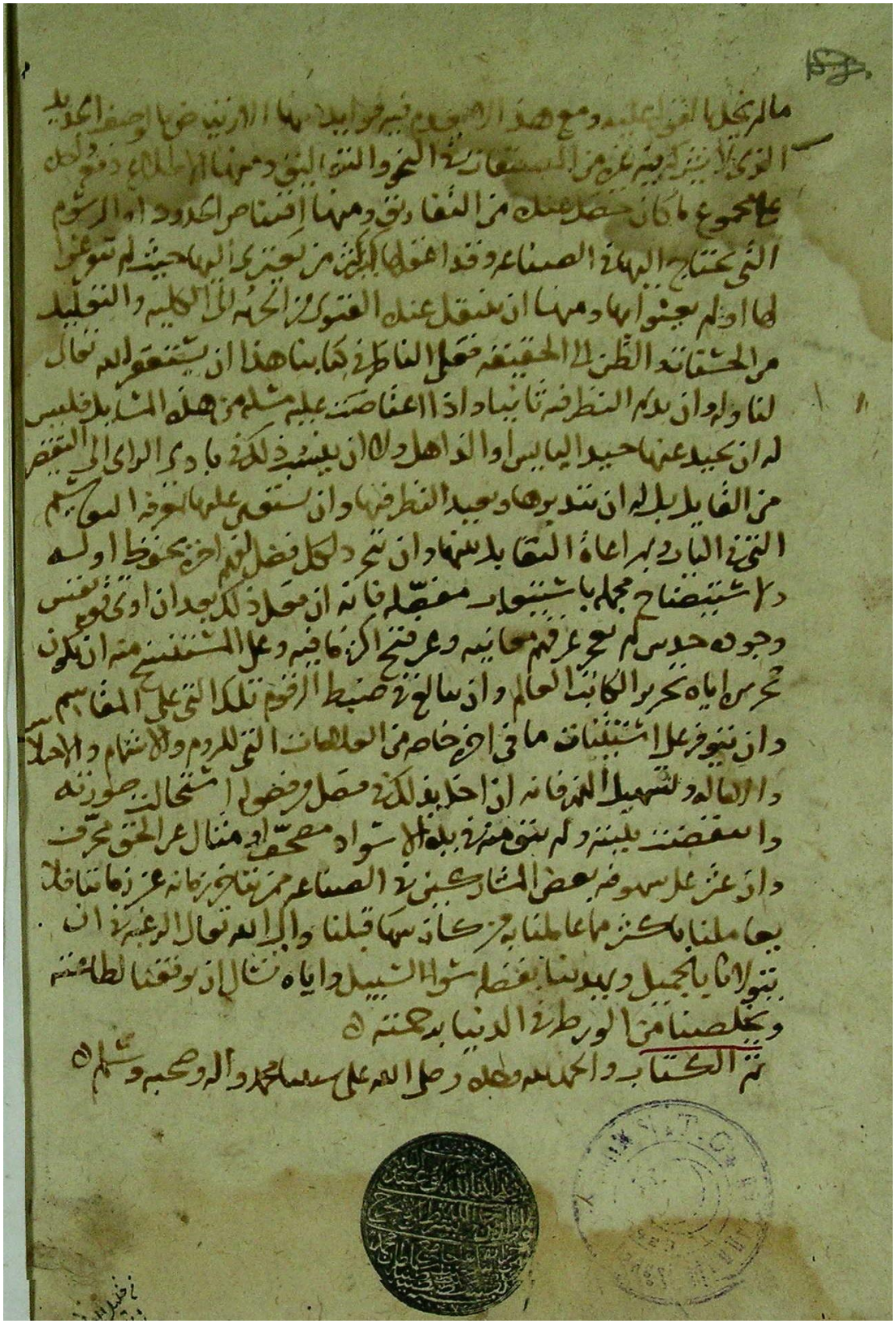
Ek. 3. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Nüshası, Bitiş Sayfası

Ek. 4. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Cârullah Efendi Nüshası,1a Sayfası

Ek. 5. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Cârullah Efendi Nüshası,1b Sayfası

Ek. 6. Eserin Süleymâniye Kütüphânesi, Cârullah Efendi Nüshası, Bitiş Sayfası